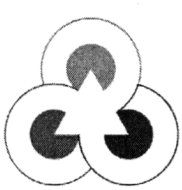

REGIONÁLIS ÁTALAKULÁS A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

REGIONÁLIS ÁTALAKULÁS A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

Szerkesztette
RÁCZ SZILÁRD

Pécs, 2006

E könyv a Magyar Regionális Tudományi Társaság 2005. évi soproni vándorgyűlésének válogatott előadásait tartalmazza.

A kötet megjelenését az Országos Területfejlesztési Hivatal támogatta.

ISBN-10: 963-9052-68-X
ISBN-13: 978-963-9052-68-0

Borító: Pinczehelyi Sándor
Műszaki szerkesztő: Frick Dorottya
Nyomdai kivitelezés: G&G Kft. Pécs
Felelős vezető: Dr. Gárván János ügyvezető igazgató

TARTALOM

BEVEZETÉS

Horváth Gyula: Regionális helyzetkép a Kárpát-medencéről 9

NÉPESSÉG ÉS GAZDASÁG

Gidai Erzsébet: A regionális munkaerőpiacok alakulása 25
Lentner Csaba – Kovács Róbert: A „magyar multik" pénzügyi stratégiái Kelet-Közép-Európában, különös tekintettel Romániában 34
Lux Gábor: Az iparpolitika fejlődési pályái a volt szocialista országokban – hasonlóságok és eltérések 55
Kurkó Ibolya – Berekméri Mária: A népesség és a gazdaság területi különbségei a posztszocialista Erdélyben 65
Vincze Mária – Kölcsey Andrea: A romániai regionális versenyképesség alakulásának elemzése az átmenet időszakában 82
Dancs László: Regionális különbségek Ukrajna átalakuló gazdaságában 96
Fodor Gyula: Kárpátalja iparföldrajzának változásai az ezredforduló óta eltelt időszakban 110
Izsák Tibor: Kárpátalja regionális fejlődésének lehetőségei 124
Sefcsich György: A szerbiai-vajdasági magyarság optimális gazdaság-politikai viselkedésstratégiája a globalizálódó világban 133
Szlávity Ágnes: Vajdaság jelenlegi munkaerő-piaci helyzete és az észak-bácskai körzet sajátosságai 149
Illés Dóra: Az ESPON 2006 program és annak kutatási eredményei közép-európai és magyarországi szempontból 164

VÁROSHÁLÓZAT

Granasztói György: A dunai térség és Magyarország urbanizációja (1500–1850) 181
Beluszky Pál: A Kárpát-medencei városhálózat mint a régió integrátora a 19–20. század fordulóján 191
Szabó Ingrid: Selye János Egyetem: egy dinamikusan fejlődő felsőoktatási központ a Felvidéken 204

AGRÁR- ÉS VIDÉKFEJLESZTÉS

Lelkes Gábor: Szlovákia mezőgazdasága napjainkban és annak várható távlatai 215
Somogyi Sándor: Szabadka és a homokvidék fejlesztési lehetőségei 236
Darabos József Attila: Kistérségi aggodalmak csatlakozás előtt (Kalotaszegi krónika) 244
Putarich Ivánszky Veronika: A Vajdaság vízgazdálkodási kérdései 253

KÖZIGAZGATÁS

Balázs István: A Kárpát-medence országainak közigazgatási rendszerei 265
Bodó Barna: Regionalizmus és közigazgatás Romániában 276
Darcsi Karolina: Közigazgatási reformtörekvések és az önkormányzatok működése Ukrajnában 290
Bálint István: Szerb–albán viták a decentralizálásról 301

HATÁR MENTI EGYÜTTMŰKÖDÉSEK

Tarpai József: Intézményesített határon átnyúló kapcsolatok és szerepük az ukrán–magyar határ menti együttműködésben 311
Hakszer Richárd: A PHARE CBC és INTERREG III.A programok regionális aspektusai Szlovákiában 324
Székely Andrea: Eurorégiók és/vagy határon átnyúló régiók? 342
Koncz Gábor: Magyar–román határon átnyúló együttműködések egy prominenciavizsgálat tükrében 354

MELLÉKLET

Nyilatkozat a regionális együttműködés kohéziós szerepéről és a regionális tudomány kapcsolatairól Közép-Európában. Sopron, 2005. november 25. 367

A KÖTET SZERZŐI 369

REGIONÁLIS HELYZETKÉP A KÁRPÁT-MEDENCÉRŐL

Horváth Gyula

Bevezetés

A transznacionális makrorégiók az utóbbi évtizedben az európai gazdasági tér kohéziójának nagy távlatú fejlesztési célkitűzései megfogalmazásához teremtettek kereteket. A különböző típusú Interreg-programok az Európai Unió korábbi 15 tagállamában növelték a határ menti térségek gazdasági potenciálját, elősegítették a nagytérségi infrastrukturális rendszerek fejlesztését, a hozzájárultak a fejlesztési stratégiák összehangolásához. Kelet-Közép-Európa transznacionális makrorégiókra tagolása az új és a várhatóan csatlakozó tagállamok megjelenésével időszerű feladat lett. E térségek lehatárolására különböző elképzelések fogalmazódtak meg.

A Kárpát-medencét alkotó természeti régiók, gazdasági és közigazgatási egységek fejlődésében a 90-es évtizedben lezajlott politikai változások és gazdasági átalakulások ellentmondásos folyamatokat váltottak ki. A piacgazdaság fokozatos és nehézségekkel terhes térhódítása valamennyi nemzetgazdaságban erőteljes differenciálódáshoz vezetett. A korábbi gazdasági szerkezet összeomlása, az új gazdaság kiépítése különbözőképpen érintette az egyes térségeket, a területi különbségek növekedni kezdtek, a rendszerváltozás előnyei is eltérő területi elhelyezkedést mutatnak (*Illés* 2002, *Horváth* 2004).

A gazdaság átrendeződésére kedvező hatást gyakorló tényezők sorában fontos szerepet kell tulajdonítanunk az európai integrációs kapcsolatoknak azokban az országokban, amelyek az elmúlt évtizedben az Európai Unióval társulási szerződésre léptek. A csatlakozási partnerség alapkövetelménye volt ugyanis, hogy a leendő tagállamoknak hatékony területfejlesztési politika alkalmazására kell felkészülniük, gazdaságpolitikájukban a területi különbségek mérséklését szolgáló célokat és eszközöket kell alkalmazniuk, új intézményeket kell alapítaniuk, illetve meg kell teremteniük a regionális kohézió határokon átnyúló fejlesztésének lehetőségeit. Az uniós tagság távlatos eredménye a Kárpát-medence hajdani, évszázadokon keresztül formálódott integrációs kapcsolatainak modern

formában történő újjászerveződése lehet. A térség geopolitikai helyzete, az integrációra való érettség változatos formái miatt természetesen a kívánatos állapot elérése hosszú évtizedekre ad feladatokat politikusnak, kutatónak, gazdasági szakembernek egyaránt.

A dolgozat a Kárpát-medencei transznacionális makrorégió kialakítása mellett érvel, sorra veszi a térség regionális átalakulásának fontosabb elemeit, a kohézió hosszú távú feladatainak kialakítását szolgáló kezdeti programok tapasztalatait.

A Kárpát-medence mint gazdasági térség

A Kárpát-medencét betöltő, illetve azzal érintkező 63 milliós országcsoport (Ukrajnát ez esetben nem vettük figyelembe) demográfiai potenciáljának és településhálózatának területi szerkezete nagy eltéréseket mutat. Románia és Szlovénia viszonylag kiegyensúlyozott népesség-eloszlású ország, településszerkezetük dekoncentrált. Románia településhálózatában több nagy népességkoncentrációt találunk, a fővároson kívül jelentős lakosságszámú és gazdasági potenciálú regionális központok fejlődtek ki. A nyolc Kárpát-medencei ország többségében a főváros – amely egyszersmind meghatározó gazdasági, politikai-döntési központ és az ország legfejlettebb területi egysége is – e nagy természeti tájban vagy annak közelében helyezkedik el. E geopolitikai helyzet kedvező hatással lehet a térség integrálódására, hisz a fővárosi agglomerációk modernizálódásának az európai gazdasági térbe való integrálódás az alapja. A méretgazdasági szempontok az államhatárokhoz való közelségük miatt csak a szomszédos országok térségeit is figyelembe véve érvényesíthetők. A Kárpát-medencétől távoli Bukarest és Kijev persze nem szűkebb vonzáskörzete okán, hanem nemzetstratégiai szempontok miatt érdekelt a térségi kapcsolatok intenzifikálásában, a két ország európai uniós piacokra a Kárpát-medencei közlekedési hálózatok közvetítésével juthat el.

A Kárpát-medencei térségre európai mércével mérve az *általános elmaradottság* jellemző. A fejlett Szlovéniát nem tekintve – az országok fajlagos teljesítménymutatói az európai uniós átlagok egyharmadát-felét érik el. Az Európai Unió egy lakosra jutó átlagos hazai összterméket a régiók közül a pozsonyi térség és Budapest közelíti meg. A tervgazdaságok összeomlása nyomán leépült állami támogatások, a külgazdasági kapcsolatok földrajzi irányaiban bekövetkezett változások, a nagyvállalatok felbomlása, a nehézipar és a mezőgazdaság válsága eltérő hatással volt a centrumtérségekre és a perifériákra. Bár a szerkezetátalakítás a hagyományos fejlődési pólusokat is hátrányosan érintette, a korábban összetettebb gazdasággal és társadalmi-gazdasági funkciókkal rendelke-

ző nagyvárosi régiók csekélyebb veszteséggel juthatnak az átalakulási folyamat végére, mint a monokultúrás iparvidékek és a falusias területek. A piacosodás térnyerése és a modern gazdaság kialakulása érzékelhető az erdélyi nagyvárosokban, a szlovákiai középvárosokban, Horvátország centrumában és turisztikai központjaiban. Ezekben a térségekben az országos átlagot jelentősen meghaladja a magánvállalkozások száma, a külföldi tőke részaránya, a szolgáltató szektor, különösen az üzleti és a pénzügyi szolgáltatások növekedése nyomán, lassan a gazdaság domináns ágazatává válik. Ezek a térségek a fontosabb innovációk hordozói, új termékek kibocsátói, a nemzetközi gazdasági együttműködések szereplői.

A térség országai közül Románia példázza a korábbi állami területfejlesztési politika kudarcát és eredménytelenségét. A területi gazdasági és a társadalmi struktúrák jelenlegi állapotából levont fő következtetés az, hogy az önálló Románia létrejötte óta folytatott, különböző ideológiai alapokon nyugvó gazdaságpolitika csak csekély mértékben volt képes az ország tradicionális térszerkezetének módosítására, a 20. században az ország területi különbségei – a nagy áldozatok árán végrehajtott erőltetett iparosítás ellenére – mennyiségi szempontból ugyan mérséklődtek, a fejlett és az elmaradott területek térségi elrendeződése azonban szinte változatlan maradt. A történelmi román területeken Bukarest, néhány nagyváros (Craiova, Piteşti és Constanţa) és szűkebb környezete mutat fel modernizációra alkalmas szerkezeti jellemzőket. A háromnegyed évszázaddal ezelőtt más gazdasági rendszerhez tartozó Erdély összességében meg tudta őrizni a településszerkezetéből (sűrű kisvárosi hálózatából) és kvalifikáltabb humán erőforrásaiból származó előnyeit. Erdély három tervezési régiója közül kettő egy főre jutó GDP-mutatója meghaladja az országos átlagot. Bukarest után az ország második legfejlettebb térségének a nyugati régió (Hunyad, Arad, Temes, Krassó-Szörény megye) tekinthető, ahol az egy főre jutó GDP az országos átlagot 14 százalékkal haladja meg, a harmadik pedig a közép-romániai régió (Maros, Hargita, Kovászna, Brassó, Fehér és Szeben megye), ahol a regionális jövedelem 13 százalékkal van az országos átlag felett. Erdély északi térségei, az északnyugati régiót alkotó Bihar, Szatmár, Szilágy, Beszterce-Naszód, Máramaros és Kolozs megyék a nyolc romániai régió rangsorában a hatodik helyet foglalják el, a régió teljesítménye az országos átlag 90 százalékán van. A globális fejlettségi index alapján a 16 erdélyi megye közül 4 igen fejlettnek, 3 fejlettnek, 6 pedig közepesen fejlettnek tekinthető, s csupán 3 fejletlen megye található a három erdélyi régióban.

Hasonló mértékű *területi különbségek* jellemzik a Kárpát-medence többi országát is. A magyar többségű térségek fejlettsége jelentős eltéréseket mutat: vannak viszonylag fejlett, az országos átlagnál kedvezőbb helyzetű területek (pl. a Csallóköz Pozsonyhoz közeli területei vagy a Vajdaság némely vidéke), és találhatók szép számmal elmaradott perifériák is (pl. a kelet-szlovákiai megyék, a

Kárpátalja, a horvátországi Szlavónia). Szlovákiában a nagy kiterjedésű magyar tömböket magukban foglaló Nagyszombat és Kassa megyékben az egy főre jutó GDP majdnem eléri az országos átlagot, Besztercebánya és Nyitra megyékben viszont annak csak kétharmadát mutatja.

A területi fejlődési gondok mérséklését szolgáló *hosszú távú stratégiák* kidolgozását és folyamatos megvalósítását három tényező akadályozta a rendszerváltó Kárpát-medencei országokban az átmenet legelső, a 90-es évek közepéig tartó szakaszában: az önálló regionális politika alkalmazásának korlátozott támogatottsága, kormányzati körökben, a területi fejlesztési intézményrendszer fejletlensége és a területi közigazgatás megoldatlansága. Ebben az időszakban a térség országai közül mindössze Magyarország és Szlovénia dolgozott ki kormányzati regionális fejlesztési programokat. A 90-es évtized második felében – részben a folyamatosan és egyre nagyobb kiterjedésben jelentkező területi válság súlyos következményei miatt, a társult négy országban az európai uniós ösztönzések hatására is – mindenütt megkezdődött a területfejlesztés intézményesítése. Paradigmaváltás legelőször Magyarországon kezdődött. Nem véletlenül állapította meg az *Európai Bizottság* 1998-ban készült *jelentése*, hogy a regionális politikában Magyarország tűnik a legfelkészültebbnek. E dokumentum a többi ország strukturális és kohéziós politikáiról általában azonban elmarasztalóan nyilatkozott, megállapítva, hogy:

- Egyáltalán nincsenek vagy nagyon gyengék a regionális politikai eszközök;
- Fejletlen az intézményrendszer, erőtlen az ágazatközi koordináció a területfejlesztési programok társfinanszírozásában, a területi önkormányzatok fejlesztési eszközei szegényesek, hiányos a szakértelmük;
- A költségvetési szféra is gyökeres átalakításra szorul: nehezen mobilizálhatók az állami pénzalapok a strukturális támogatások kiegészítésére, tisztázatlan a társfinanszírozáshoz szükséges források mennyisége, megoldatlan a felhasználás hatékonyságának garantálása, hiányzik az EU-konform monitoring.

Magyarország után Romániában készült tervezet a regionális fejlesztés cél-, eszköz- és intézményrendszerének kidolgozására. A Phare-program keretében kidolgozott Zöld Könyv foglalta össze először a területi fejlődés problémáit, az ország térszerkezetének helyzetét, és tett javaslatokat a román területfejlesztési modell kidolgozására (Green Paper 1997). E dokumentum a román területfejlesztési politika legsürgetőbb teendőit kilenc pontba foglalta össze: a feladatok a területfejlesztés alapintézményeinek megteremtésétől, a regionális programozás bevezetésén keresztül, a regionális fejlesztési szakemberképzés megszervezéséig széles skálán mozognak. A javaslatok a fejlett piacgazdaságok és a tagolt intézményrendszert működtető polgári demokráciák esetében teljesen nyilvánva-

lóak és meg is valósíthatók az új elvek, de régi struktúrák alapján működő román demokráciában azonban ezek az elképzelések nehezebben érvényesíthetők.

A román kormányok reformtörekvései között – egyértelműen uniós nyomásra – a területfejlesztési politikának fontos szerepe van. Az 1998. évi területfejlesztési törvény a regionális fejlesztés feladatát az alábbiakban határozta meg: „...a kiegyensúlyozott fejlesztés ösztönzésével, a történelmi, földrajzi, társadalmi, politikai körülmények miatt hátrányban lévő térségek fejlődési lemaradásának mérséklésével és az újabb egyenlőtlenségek kialakulásának megelőzésével csökkentse a meglévő regionális különbségeket."

A törvény elvben széles körű közigazgatási decentralizációt indíthat el, illetve a kormányzati ágazati politikák és a regionális, valamint a helyi kezdeményezések összehangolását szorgalmazza a régiók fenntartható gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődése érdekében. A regionális fejlesztések ösztönzése, a központi kormányzati politikával való összehangolás igénye és az interregionális kooperációk fejlesztése a román kormány azon szándékát fejezi ki, hogy a nemzetgazdaság és az egyes régiók fejlődése harmonikus legyen. A területfejlesztési törvény – az ország Európai Unióval kötött társulási szerződésével összhangban – a területfejlesztési intézményrendszer fejlesztését és EU-kompatibilitását is célul tűzi ki. A Zöld Könyvben az alábbiakat olvashatjuk: „Az uniós tagsággal szembeni kötelezettség azt igényli, hogy a tagságra pályázó országnak bizonyos előcsatlakozási fejlesztési célokat meg kell valósítania, ezek közül az ország régiói közötti különbségek mérséklését kell a legfontosabbnak tartani" (Green Paper, 1997).

A rendszerváltó országokban a szovjet típusú tanácsokat *európai jellegű önkormányzatok* váltották fel. Az új formájú hatalommegosztás letéteményesei a települési önkormányzatok lettek. A demokratikus eufória és a korábbi területi irányító szervekkel szembeni ellenszenv miatt a területi középszintek igen korlátozott funkciókhoz jutottak. Romániában megmaradtak ugyan a választott megyei tanácsok, mellettük azonban kiterjedt jogosítványokkal rendelkező prefektusi rendszer szerveződött, Szlovákiában megszűntek a régiók és a járásokban állami szervek alakultak, Szerbiában az új járásokban ugyancsak közigazgatási hivatalok működnek. Ukrajnában fennmaradt a négyfokozatú szovjet típusú közigazgatás, a Kárpáton túli területen és annak járásaiban választott tanácsok és mellettük elnöki megbízottak működnek.

A területfejlesztés felértékelődése kényszerítő erővel hatott a szétaprózott közigazgatásra is. Az 1990-es évek közepén a területi közigazgatási reformok nagyobb területi egységekhez vezettek. Szlovákiában 8, Horvátországban pedig 20 megye jött létre.

Az EU-kompatibilis területfejlesztés cél- és intézményrendszere, a tervezés és a struktúrapolitikai döntések előkészítése a négy társult országban optimálisabb méretű, nagyobb területi egységet igényel. A 42 román területi-közigaz-

gatási egység gazdasági potenciálja, mérete túl szerény ahhoz, hogy a területi szervek átfogó, komplex területfejlesztési célokat fogalmazhassanak és valósíthassanak meg. A Zöld Könyv ezért azt a javaslatot tette, hogy a különböző társadalmi-gazdasági szerkezetű megyékből önkéntes alapon *fejlesztési régiók* szerveződjenek. E fejlesztési régiók már elég nagyok ahhoz, hogy erőforrásaikat hatékonyan hasznosítsák, regionális fejlesztési stratégiákat dolgozhassanak ki és valósíthassanak meg. A régiók a statisztikai adatgyűjtés és -feldolgozás egységei is. A többi ország is kialakította az Európai Unió regionális-statisztikai rendszerének megfelelő területi egységeket, amelyek népességszámukban, funkcióikban és szervezeti megoldásukban lényegesen különböznek (*1. táblázat*).

1. táblázat

Területi-statisztikai egységek a Kárpát-medence országaiban

Ország	NUTS II		NUTS III		NUTS IV		NUTS V	
	Száma	Átlagos népesség-száma, ezer fő	Száma	Átlagos népesség-száma, ezer fő	Száma	Átlagos népesség-száma, ezer fő	Száma	Átlagos népesség-száma, ezer fő
Ausztria	9	897	35	231	99	81	2353	3,4
Szlovákia	4	1345	8	672	79	68	2853	1,9
Ukrajna	24	2046	638	77	–	–	9915	4,9
Románia	8	2801	42	534	–	–	2951	7,6
Jugoszlávia	4	2663	32	30	–	–	209	51,0
Horvátország	4	1165	20	23	–	–	499	9,3
Szlovénia	1	1990	–	–	58	34	192	10,4
Magyarország	7	1456	20	510	150	68	3135	3,3

Forrás: Nemzeti statisztikai évkönyvek adatai alapján a szerző összeállítása.

A területfejlesztési intézményrendszer elemei közül a legtöbb vita minden országban a *fejlesztési régiók lehatárolása és központjainak kijelölése* körül zajlik. Romániában is több régióbeosztási koncepció fogalmazódott meg, végül az Erdély történelmi határait követő, a jelenlegi megyei beosztást tiszteletben tartó nyolc régiós változat lett a törvényi szabályozás alapja. Az erdélyi régiók belső szerkezete ugyanakkor újabb éles vitákat generálhat. A közép-romániai régió kedvezőtlen szervezeti keretet jelent a három székely megye számára, amit csak tetéz az a döntés, hogy a régió fejlesztési szervezetének székhelye Gyulafehérvárra települt. A többi országhoz képest Romániában a régiók szervezéséhez – történelmi hagyományok, városhálózati sajátosságok – bizonyos szempontból kedvezőek az adottságok, ugyanis:

- 1953–1965 között az országban 17 tartomány alkotta a területi mezoszintet, az ország közigazgatási beosztása többször változott a 20. században, Magyarországgal ellentétben a területi közigazgatáshoz nem kötődnek több évszázados hagyományok. Az ország történeti tájain (Olténia, Munténia, Moldova, Erdély, Bánát stb.) a több évtizedes erőszakos homogenizálás ellenére felfedezhetők a regionális identitás maradványai, ezekre tudatos regionális politikával lehet építkezni;
- A decentralizált területfejlesztés számára Románia viszonylag kedvező nagyvárosi hálózattal rendelkezik. Kolozsvár, Nagyvárad, Temesvár, Arad, Brassó, Nagyszeben, Marosvásárhely, Craiova, Constanţa, Galaţi, Iaşi, Ploeşti, Piteşti mind népességszámát, mind multifunkcionális jellegét tekintve tényleges növekedési központként vehető számításba. A nagyvárosok szellemi-kulturális funkciói erősek, sok helyütt 2–5 ezer fős kutatási-fejlesztési kapacitások és 10–30 ezer hallgatói létszámú egyetemek vannak.

Számításba kell venni azonban, hogy a regionális politika hatékony európai uniós intézményi modelljének és az önálló döntéseket előtérbe helyező szervezési formáinak elterjedése előtt akadályok jelennek meg az egységes nemzetállami ideológiát valló unitárius államokban. Az alulról építkező, partnerségre alapozott integratív regionális fejlesztési modell kialakítására indított székelyföldi kísérleteket a helyi és a központi román politikai elit és adminisztráció érzékelhető ellenszenvvel fogadja. A 2000 óta évente megrendezett székelyföldi regionális fejlesztési tudományos fórumot követően rendszerint éles ellenvélemények fogalmazódnak meg. Az opponáló körök megfeledkeznek arról, hogy az új típusú fejlesztési politika megalapozását szolgáló kutatások és az eredményeket értékelő tudományos viták következtetéseiből nem a dezintegráció intézményesítése rajzolódik ki, hanem éppen ellenkezőleg a gazdasági teljesítőképességet erősítő, a kohéziót és a regionális versenyképességet fejlesztő szervezeti formák és modellek kialakításának kísérlete zajlik.

A román területfejlesztési szabályozás a fejlesztési régiókon belül *támogatási térségeket*, olyan kisebb településegyütteseket is meghatározott, amelyek hasonló fejlődési nehézségekkel küszködnek. Az ország különböző pontján négy típusban (elmaradott, igen szegény térségek, iparilag hanyatló területek, erősen szennyezett térségek, talajerőzió s területek) 24 kisebb térséget jelöltek ki. A legelmaradottabbnak minősített térségek népessége 1,9 millió főt tesz ki (az ország népességének 8,4 százaléka). Az elmaradott területek kétharmada Munténia és Moldva területére esik (*Ianoş*, 2000). Erdélyben 216 település tartozik e kedvezményezetti körbe, az e településeken élő népesség száma 604 ezer.

A még kialakulatlan nemzeti regionális politika és decentralizációtól való görcsös félelem ellenére Románia több térségében figyelemreméltó – bár elszi-

getelt – *fejlesztési kísérletek* indultak el. Phare és egyéb nemzetközi támogatással folyó vidékfejlesztési programokkal találkozhatunk a hegyvidéki területeken, több nagyváros fogalmazta meg elképzeléseit a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódáshoz szükséges infrastrukturális fejlesztésekre.

A szomszédos társult országok regionális politikáiban lejátszódott kedvező átalakulás túlnyomórészt formális változásnak tekinthető, s erre az Európai Bizottság országjelentései rendszeresen fel is hívják a figyelmet (Regular report from the Commission on progress towards accession). A 2002. évi jelentések megállapításai lényegében nem változtak. A Bizottság kifogásai az egyes országokkal szemben a következők voltak:

Románia

- Az intézményrendszer még nem működik, regionális fejlesztési programok nem készültek;
- Kidolgozatlanok a regionális fejlesztés finanszírozási rendszerei;
- A regionális fejlesztési tanácsok működésének elvei tisztázatlanok, tevékenységük hatóköre rendkívül szűk;
- A területfejlesztés adminisztratív kapacitásai gyengék.

Szlovákia

- A területfejlesztés jogi alapjai és intézményei hiányosak;
- A központi és a területi szervek közötti feladat- és hatáskörmegosztás nem tisztázott;
- Gyenge a minisztériumok közötti koordináció;
- Hiányos a területfejlesztéssel foglalkozó szakemberek regionális szakismerete.

Az új szomszédsági partnerség – határokon átnyúló kohézió

Az egységesülő Európában a nemzeti és a közösségi regionális politika és a területi tudomány figyelme egyre élénkülő érdeklődéssel fordult a politikai államhatárok, a határmentiség és a határon átnyúló együttműködés kérdéseinek a tanulmányozása irányába. A határmentiség kérdése, a politikai államhatárok elválasztó és összekapcsoló szerepének a vizsgálata fontos kérdés ma már Kelet-Közép-Európa rendszerváltó országaiban is. Az 1980–1990-es évtized fordulóján Európa keleti felében bekövetkezett változások kedvezőbb helyzetet teremtettek a regionális együttműködések számára. Az államhatárok merev elválasztó szerepének enyhülésével és a határon átívelő kapcsolatok kiszélesítésével lehetett számolni a Kárpát-medencében is. A biztató perspektívák ellenére természe-

tesen továbbra is felszínen maradtak az együttműködést nehezítő öröklött és új keletű problémák, ellentmondások (*Baranyi* 2004).

Az egyre határozottabban formálódó gazdasági tér korlátlan terjedését a bővülő Európai Unióban is hosszú ideig országhatárok akadályozták, részben lefékezve az együttműködés dinamizmusát (*Novotny* 2002). Ez a kedvezőtlen hatás hatványozottabban érződött Közép- és Kelet-Európában. Az európai horizont kitágulása ellenére megmaradtak az országhatárok, sőt az új államok létrejöttével a korábbi belső makrorégiókat, országrészeket elválasztó határok is tényleges választóvonalakká váltak. A kelet-közép-európai országokban széttöredezett a térszerkezet, természetes kapcsolatok szakadtak meg, akadályokat képezve az európai térszerkezet egységesülésének a folyamatában. Nem ritkán a korábbiakhoz képest nagyobb különbségek alakultak ki a határrégiók között, amelyek alapvető okai a centrum–periféria viszonyra, a nagyobb és kisebb térszerkezeti mozgásokra, valamint a határok két oldalán érintkező térségek gazdasági és társadalmi jellegében rejlő, öröklött vagy újratermelődő különbségekre vezethetők vissza.

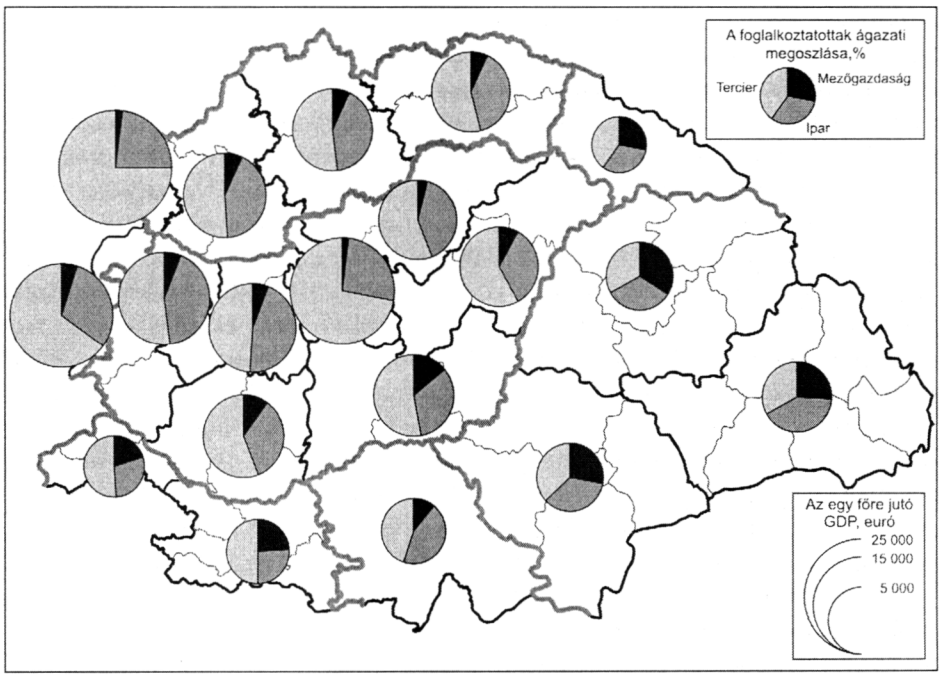
A rendszerváltozás összességében kedvező helyzetet teremtett a regionális együttműködések számára is a Kárpát-medencében, még ha időközben felszínre kerültek a gyengeségek, korábbi ellentétek, félelmek és gyanakvások. Az új szemlélet kialakításában elsődleges szerepe az Európai Unió Interreg-CBC programjainak volt.

A határon átnyúló együttműködések szerepe és jelentősége, az államhatárok funkcióinak az újraértelmezése az elmúlt évek során nemcsak a területi tudományok művelői körében értékelődött fel, hanem az európai strukturális és kohéziós politika számára is. A határ menti térségek fejlesztését szolgáló uniós programok hatására ugyanis sok nyugat-európai határrégióban dinamikus fejlődés vette kezdetét. Az európai együttműködést és egyesülést ugyanis a múltból öröklött történeti-területi-etnikai és egyéb problémák nehezítették Franciaország, Németország, Hollandia, Belgium, Ausztria és Olaszország politikai államhatárai mentén.

A kelet-közép-európai államhatárok két oldalán fekvő térségek számottevő része ma is elmaradott terület, az északkelet-magyarországi részekre eső szlovák, ukrán, román határ menti térségek egyúttal az új európai közösség legfejletlenebb térségei közé tartoznak (*Baranyi* 2004). Valamivel jobb teljesítőképességet mutatnak a délkeleti és a déli határaink mentén fekvő román és szerbiai régiók. A Magyarországgal érintkező két horvát nagyrégió teljesítménye is a nemzeti GDP-átlag alatt van, mint ahogy Burgenland is a legfejletlenebb osztrák tartománynak minősül. A gyenge teljesítőképesség alapvetően a gazdaság korszerűtlen szerkezetéből adódik, az agrárágazat magas foglalkoztatotti aránya elavult ipari struktúrával és gyenge tercier szektorral párosul (*1. ábra*).

1. ábra

Az egy főre jutó GDP és a foglalkoztatottak ágazati szerkezete a Kárpát-medence NUTS II. régióiban

Forrás: Nemzeti statisztikai évkönyvek alapján a szerző számításai.

A ma még inkább csak hátrányokat magában foglaló határ menti fekvés, a városhiányos jelleg, a krónikus tőkehiány, az akut foglalkoztatási válság egyaránt a marginális fekvésű és helyzetű térségek és településeik fejlesztését sürgeti. Az államhatárok merev elválasztó szerepének oldódása, a kelet-közép-európai határok spiritualizálódása a rendszerváltó országok, köztük Magyarország és szomszédjai számára alapvető nemzeti érdek

A határon átnyúló struktúrák intézményi háttere Magyarországon gyakorlatilag minden határszakaszon megvalósult, a Madridi Egyezmény ratifikálása (1993) óta valóságos együttműködési alapítási hullám söpört végig az ország határai mentén. A nagy számban létrejövő új szerveződések és együttműködések esetlegességét is jelzi, hogy sok olyan problémával küszködnek, amelyek akadályozzák azok hatékony működésüket. Ilyen gondot jelent többek között a rendkívül sokféle szervezeti felépítés és szereplői kör, a túlságos nagyvonalúsággal és általánosan megfogalmazott feladatok, illetve a hozzájuk kapcsolt sze-

rény finanszírozási lehetőségek. A kapcsolatrendszerek intézményesülésének eddigi csúcspontját mindazonáltal Kelet-Közép-Európában is az euroregionális (az EU-val nem határos, de ezt a nevet használó) szervezetek kialakulása jelentette. Az eurorégiónak méretei, területisége, térszerkezeti elhelyezkedése és kapcsolata alapján két jellegzetesebb típusa különböztethető meg.

Az egyik az ún. nagyrégiós modell, a másik az ún. kisrégiós modell. Az elsőt akár tartományi vagy megyei modellnek is lehetne nevezni, abból kiindulva, hogy két vagy több szomszédos vagy közeli ország középszintű területi egységeit, tartományait, régióit (NUTS II), illetve megyéit (NUTS III) magában foglaló nagy kiterjedésű euroregionális szervezetek (pl. Kárpátok Eurorégió). A másik, *városi vonzáskörzeti* modellnek is nevezhető eurorégiós szerveződés, a *kisrégió* erőteljesebben épít a közvetlen kétoldalú kistérségi (NUTS IV) vagy településközi (NUTS V) kapcsolatokra, eleve kisebb térségben gondolkodva a régió területi összefüggéseit zártabban közvetíti, miközben megőrzi a nagyrégiós modell számos stratégiai elemét (*Baranyi* 2001).

A határvidékek közötti együttműködés intézményesített formáját megtestesítő eurorégiók Nyugat-Európában már hosszabb múltra tekintenek vissza, Kelet-Közép-Európában pedig éppen a rendszerváltás, illetve az euroatlanti folyamatok kiteljesedése nyomán erősödött fel a határ menti kapcsolatoknak ez a formája. Az egységesülő kontinens irányítását ugyanis jelentősen megkönnyíti a legtöbbször egységes gazdasági térként funkcionáló területi egységek létrejötte, miután az eurorégiók a határon átívelő kapcsolatok sajátos földrajzi keretei. Az eurorégiók egyszersmind a legmagasabb szintű, államhatárokat áthidaló, többnyire határvidékek közötti intézményesített együttműködési struktúrák, a legfejlettebb és legszélesebb hatáskörű, illetve a legtöbb funkcióval rendelkező szervezetek. Az eurorégiók fő törekvése, hogy olyan nemzetközi szerveződésként ismertessék el magukat, amely az adott régió gazdasági, környezetvédelmi, szociális, kulturális és egyéb intézményi problémáival foglalkozik. Az ilyen tevékenységeknek eurorégiók szintjén történő koncentrálásától azt remélik, hogy olyan kritikus tömeget érhetnek el (gazdasági értelemben), amely erősíti a határ menti térségek kohézióját, illetve felkelti a magánbefektetők és intézmények érdeklődését.

Az eurorégiók pragmatikus, definitív megfogalmazásban tehát a határ menti együttműködés hagyományos és legeredményesebb formái, amelyek földrajzilag két vagy több ország területét foglalják magukban, amelyek megállapodást kötöttek abból a célból, hogy összehangolják tevékenységüket a határ menti térségek eredményesebb fejlesztése érdekében.

Magyarország megyéi ma 16 határokon átnyúló interregionális együttműködési szerveződésben vesznek részt (*2. táblázat*) Az együttműködési szervezetek formai keretei és tartalmi jegyei igen különbözőek, a kooperáció indítékai is eltérőek, általános vonásként azonban az emelhető ki, hogy ezek a szerveződé-

sek potenciálisan tágíthatják a magyar nemzetgazdaság piaci tereit, a méretgazdaságosság határait, és elősegíthetik a vállalkozások piaci expanzióját.

2. táblázat

A határ menti együttműködési szerveződések fontosabb adatai, 2003

Interregionális szerveződés	Az alapítás éve	Terület, km^2	Népesség		Az együttműködésben résztvevő területi egységek száma
			ezer fő	ebből: a magyar területek aránya, %	
Kárpátok Eurorégió	1993	154 042	15 708	16,2	20
Neogradiensis Eurorégió	1999	3 897	360	60,2	4
Ipoly Eurorégió	1999	5 782	450	49,4	4
Vág–Duna–Ipoly Eurorégió	1999	14 283	2 082	65,5	6
Kassa–Miskolc Eurorégió	2000	14 000	1 512	49,3	2
Sajó–Rima Eurorégió	2000	10 621	930	80,0	4
Hármas Duna-vidék Eurorégió	2001	8 648	976	77,4	4
Zempléni Erorégió	2003	3 186	251	59,5	4[1]
Ister–Granum Eurorégió	2003	n. r.[2]	91	60,4	17
Duna–Tisza–Körös–Maros Eurorégió	2001	77 500	6 110	28,9	9
Duna–Dráva–Száva Eurorégió	2002	11 760	1 335	33,8	5
Nyugat-pannóniai Eurorégió	2001	15 148	1 265	78,0	4
Dráva–Mura Eurorégió	2001	n. r.[2]	157	62,4	9
Hajdú-Bihar–Bihor	2002	13 765	1 178	46,9	2
Bihar–Bihor	2002	1 759	140	28,3	36[3]
Interrégio	2000	23 221	2 229	26,3	3

Megjegyzés: 1. A szerveződést járás és kistérségek alkotják; 2. A szerveződés tagjai egymással nem szomszédos települési önkormányzatok, a terület ezért nem releváns; 3. A tagok szomszédos települések.

Az új határ menti együttműködések már említett problémáin, olykor a megalapozottságot is nélkülöző szervezetek rendkívül nagy számán túl alapvető gond a születő eurorégiók területisége. Az új intézményesült határrégiók viszonylag csak ritkán fednek le valódi, funkcionális határtérségeket. Bár vannak

pozitív példák is (pl. a Kassa–Miskolc eurorégió), mégis jellemzőbb az, hogy a kezdeti hatalmas területű eurorégiók létrejötte óta (Kárpátok Eurorégió, Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió) egyre kisebb területű, a valós térkapcsolatokat egyre inkább figyelembe vevő együttműködések alakulnak ki a keleti határok mentén is (Interrégió, Bihar–Bihor Eurorégió). Ezeknek az alapvetően pozitív irányú folyamatoknak a hátterében feltehetően az áll, hogy a határ mindkét oldalán elhelyezkedő kistérségek és települések felismerték az érdekazonosságokban, különös tekintettel a határok által Trianon után szétszabdalt területek természetföldrajzi, térszerkezeti, etnikai egymásrautaltságában rejlő lehetőségeket, megkerülve a még jelentős nemzetállami akadályokat, s előtérbe helyezve a lokális együttműködés előnyeit (*Baranyi* 2003, *Hardi* 2004).

Összegzés

A 15 tagú Európai Unió hosszú távú stratégiai célokat szolgáló kilenc transznacionális makrorégiója mellé a kelet-közép-európai gazdasági térben is országhatárokon átnyúló makrorégiókat célszerű kijelölni. A Balti-tenger menti régiók már megszervezték regionális együttműködési övezetüket. A közép- és a délkelet-európai térségben a Kárpát-medence (a Kárpátokkal együtt) és a Balkán alkothat új makrorégiót. A Kárpát-medencei makrorégió mellett – a modern kori európai történelemben már többé-kevésbé sikereket eredményezett integrációs tapasztalatokon kívül – az alábbi érvek szólnak:

- E közel harmincmillió fős térség kohéziós problémái (nehézkes megközelíthetőség, korszerűsítésre váró gazdasági szerkezet, főváros központú modernizációs térségek) sok hasonlóságot mutatnak, a modern európai fejlesztési irányok meghatározását, a programok megvalósításának finanszírozását a közös célok elősegíthetik;
- A Kárpát-medence környezetének egységes védelme, a közös árvízvédelmi programok hatékonysága fokozható;
- Az új területfejlesztési hajtóerők (magas szintű üzleti szolgáltatások, kutatás-fejlesztés) méretgazdaságossági követelményei jobban teljesíthetők, a gazdaság versenyképességi elemei előnyösebben fejleszthetők;
- A térség regionális centrumainak (nagy- és középvárosainak) hálózatos együttműködése hozzájárulhat a policentrikus fejlődés európai uniós célkitűzésének megvalósításához, a több központú regionális fejlődés stratégiai igényének érvényesítéséhez;
- A határ menti együttműködésekben új célok fogalmazhatók meg, a szomszédos területek kooperációjában erősödhet a lokális munkaerőpiacok és szolgáltatási hálózatok optimális hasznosításának követelménye;

– A térség – Európában egyedüli etnikai összetétele következtében – a demokratikus hatalomgyakorlás, a regionális autonómiák új típusú működésének kísérleti terepe lehet. A transznacionális makrorégió intézménye hozzájárulhat decentralizált és regionalizált államberendezkedésre való áttérés nemzeti akadályainak leküzdéséhez.

Irodalom

Baranyi B. (szerk.) 2001: *A határ mentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön.* Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja.

Baranyi, B. 2003: Euroregional organisations and formations on the eastern borders of Hungary. – *European Spatial Research and Policy.* 1. 85–94. o.

Baranyi B. 2004: *A határmentiség dimenziói. Magyarország és keleti államhatárai.* Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó.

Enyedi, Gy. 2004: Applied geography in Central Europe. In Bailly, A. – Gibson, L. J. (eds.): *Applied Geography. A World Perspective.* Dordrech, Kluwer. 169–187. o.

Green Paper. Regional Development Policy in Romania. Bucharest, Romanian Government and European Commission. 1997.

Hardi T. 2004: Az államhatárokon átnyúló régiók formálódása. – *Magyar Tudomány.* 9. 991–1001. o.

Horváth Gy. 2004: Strukturális politika és a kelet-közép-európai régiók. – *Területi Statisztika.* 3. 236–251. o.

Horváth Gy. (szerk.) 2003: *Székelyföld.* Budapest–Pécs. Dialóg Campus Kiadó. A Kárpát-medence régiói 1.

Horváth Gy. (szerk.) 2004: *Dél-Szlovákia.* Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó. A Kárpát-medence régiói 2.

Illés I. 2002: *Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón. Átalakulás, integráció, régiók.* Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.

Ianoş, I. 2000a: Less-favoured areas and regional development in Romania. In Horváth, Gy. (ed.): *Regions and Cities in the Global World.* Pécs, Centre for Regional Studies, HAS. 176–191. o.

Novotny G. 2003: Határ menti együttműködések és regionális fejlődés Európában. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. PhD-értekezés.

Regular Report 1999 from the Commission on Romania's Progress Towards Accession. Brussels, European Commission.

A REGIONÁLIS MUNKAERŐPIACOK ALAKULÁSA

Gidai Erzsébet

Nemzetközi környezet hatása

A kelet-európai országokban az államszocialista rendszer összeomlásával, az élet minden területén jelentős átalakulási folyamatok indultak el. A piacgazdaság fokozatos bevezetésével megindult a privatizáció és egyre jobban előtérbe került a gazdálkodó szervezeteknél a profitérdekeltség. Mivel a legtöbb intézménynél és termelő vállalatnál a költségtényezők között a legnagyobb hányadot a munkaerő költség képezi, értelemszerűen a profit növelésének törekvései elsősorban ezen a téren mutatkozó lehetőségek kihasználásában a felesleges munkaerő lefaragásában jelentkezett. A felesleges munkaerő felszabadításában óriási tartalékot jelentett az egész politikai apparátus megszüntetése, amely minden működő szervezetnél legalább kétszámjegyű értéket képviselt. A munkaerő további racionalizálásában ugyancsak nagy tartalékot képeztek az úgynevezett kiszolgáló apparátusban működtetett létszámok leépítése, mint a titkos iratok nyilvántartása, a személyzeti káderosztályok megszüntetése, a sok funkcionárius mellett létesített titkárságok felszámolása stb. Ha a munkaerő piacnak csak az eddig felsorolt tényezőit vizsgáljuk, ez már önmagában egy elég nagy volument jelent, és ezeknek a munkaköröknek a megszüntetése, robbanásszerűen megnövelte az országban a munkanélküliek számát.

További változást jelentett a nemzetgazdaság átrendeződése, amely a piacgazdaság előtérbe kerülésével fokozatosan felszámolta a korábbi államszocialista rendszerben óriási súlyt képviselő és a hadiipart kiszolgáló termelési apparátust, továbbá azt a rendszert, amely az akkori diktatúra kiszolgálását jelentette. A honvédség, a rendőrség és más olyan szervezetek, amelyek funkciója, ha teljesen nem is szűnt meg, de az új gazdasági rendszerben a töredékére zsugorodott az előbbieknek.

A felsorolt folyamatok régiónként, országonként eltérő arányt képviselnek. Magyarországon az államszocialista rendszer idején több olyan település alakult és fejlődött komoly várossá, amelyek az akkori rendszer katonai és politikai céljait kiszolgáló apparátust működtettek. Ezeknek a legklasszikusabb formái az ún. szocialista városok voltak, továbbá a termelési ágak közül az úgynevezett

hadiipart kiszolgáló nehézipari üzemek jelentős részei. Ahol ezek a tényezők meghatározták a település működését, a rendszerváltással igen nehéz helyzetbe kerültek. A nehézségek elsősorban a munkaerőpiac területén jelentkeztek. Ilyenek voltak pl. az ún. szocialista települések, és minden olyan gyáripari létesítmény, amely elsősorban hadiipari célokat szolgált.

A megváltozott körülmények a munkaerőpiacon egy sajátos helyzetet alakítottak ki. A hirtelen állás nélkül, és munka nélkül maradt óriási tömeg, kitermelte az ún. kényszervállalkozók nagy tömegét, akik közül legtöbben semmilyen tekintetben nem voltak felkészülve erre a feladatra. A legtöbbnek semmi ismerete nem volt az ún. üzleti vállalkozáshoz szükséges piaci ismeretekről és fogalmuk sem volt azokról a pénzügyi feladatokról, amelyek egy üzleti vállalkozás során számvitel, az adózás és más ehhez hasonló ismeretek nélkül nem működnek.

A foglalkoztatottak számának 1990 óta tartó gyors csökkenése lényegében már 1995-ben lelassult és azóta stabilizálódni látszik. Valamelyest visszaesett a munkanélküliek aránya, ugyanakkor folytatódott a munkaerőpiacról kiszoruló gazdasági inaktív népesség számának növekedése.

A foglalkoztatás alakulásában jelentősek a nemzetgazdasági ágak szerinti különbségek. A változások során az időbeli tendenciákat követve, fel kell hívni a figyelmet az elmúlt évtizedekben pl. jelentősen visszaesett a mezőgazdaságban és az iparban foglalkoztatottak súlya, ezzel párhuzamosan fokozatosan emelkedik a szolgáltatásokban dolgozók részaránya. A foglalkoztató szervezetek tulajdonviszonyában a magángazdaság előretörése figyelhető meg. 1996-ban a foglalkoztatottak 43%-a már a magángazdaságban dolgozott és mindössze 30%-a tevékenykedett az állami szektorban. A munkanélküliek aránya az évtized első felében a férfiaknál volt a legnagyobb, az összes munkanélkülinek 61%-a férfi volt. Nemcsak a munkanélküliek aránya, a munkanélküliségi ráta is magasabb a férfiak körében, mint a nőknél. Hosszabb időszak alatt az adatokat regisztrálva az tapasztalható, hogy a munkanélküliek száma a rendszerváltozás után először 1997-ben kezdett csökkenni, és ez a szám ment akkor 400 ezer alá. Régóta érvényes az a tendencia, amely szerint a munkanélkülieknek mintegy 40%-a legfeljebb általános iskolai végzettségű. Az is figyelemre méltó, hogy tartósan magas a szakmunkásképzőt végzett munkanélküliek aránya is. Magyarországon a foglalkoztatottság csökkenését az inaktívak számának gyors növekedése kísérte. 1998-ban pl. a 15–74 éves népességből az inaktívak száma, már meghaladta a foglalkoztatottakét. A gazdaságilag inaktívak természetesen minden korcsoportban megtalálhatók, de arányuk természetszerűleg magas a 15–24 évesek és a nyugdíjkorhatárt átlépők között. Sajnos ezekben a korcsoportokban a nem aktívak aránya az utóbbi időben tovább emelkedett.

A foglalkoztatás, munkanélküliség, munkakörülmény, szakképzés, a férfiak és nők egyenlőségének kérdését az Európai Unió tagállamai sokáig saját hatás-

körükbe akarták kezelni, a közösségi szintű szabályozás egészen a 80-as évek közepéig háttérbe szorult. A hangsúlyt a munkaerő szabad áramlásának biztosítására fektették. A világgazdaságban bekövetkezett változások miatt azonban az EU-nak szembe kellett nézni a versenyképessége csökkenésével, a növekvő munkanélküliséggel. Különösen Görögország, illetve Portugália és Spanyolország csatlakozásával vetődött fel a regionális problémák és a szociális különbségek mérséklésének szükségessége. Az Egységes Európai Okmányban célul tűzték ki az országok és régiók fejlettségbeli különbségeinek csökkentését és új fogalom jelent meg a szabályozásban, a szociális dimenzió. Ez a fogalom azt az igényt jelöli, hogy az integrációs folyamat társadalmi szempontjainak a gazdaságiakkal azonos fontosságot kell tulajdonítani.

Az európai tagállamok népességének gazdasági aktivitása viszonylag széles skálán mozog. A közösség általában az elmúlt évtizedben enyhén emelkedett és a harmadik évezred elején az aktivitási ráta (amely a gazdaságilag aktív népességet és a 15 éves és idősebbek számához viszonyítja) a közösség egészében 2002-ben 56,6%-ot tett ki, mely Dániában 68% fölött, Nagy-Britanniában 60% felett volt, a tagállamok között, viszont Görögországban, Olaszországban a legalacsonyabb, amelyik még az 50%-ot sem érte el. A rendszerváltástól eltelt csaknem másfél évtized alatt ez a mutató Hollandiában 7%-kal emelkedett, Írországban 5%-kal. Ausztriában a 90-es években a megfelelő korú népesség 55%-a volt gazdaságilag aktív, 1995-ben már 59. Ez idő alatt Finnországban viszont 4%-ponttal csökkent, Svédországban pedig 4%-kal nőtt. Hazánkban a gazdaságilag aktív népesség aránya 1990-től 2002-ig több, mint 10%-ponttal csökkent a 15 éves és idősebb lakosság körében. 1990-ben a népesség 58,2%-a volt gazdaságilag aktív, míg az Európai Unió átlagában ekkor 55,5% volt. 2002-re az EU átlaga 56,6%-ra nőtt, Magyarországon viszont 49,1%-ra csökkent. Ez a mutató 2002-ben a cseheknél, a szlovákoknál, és a letteknél elérte a 60%-ot és ez meghaladta az európai átlagot. Magyarország az 50%-tól is elmarad ugyanekkor. Magyarország gazdasági aktivitása az Európai Unióhoz való csatlakozás küszöbén jócskán elmaradt, mind az európai átlagtól, mind a csatlakozó országok átlagától és az olaszokkal együtt a sor végén helyezkedett el.

Munkaerő-piaci kihívások a Kárpát-medencében

Sajátos helyzetet alkot a munkaerő-piaci viszonyok területén a Kárpát-medence. Egyrészt azért, mert a történelmi Magyarország feldaraboltsága miatt több országhatárral széttagolt területen él magyar lakosság, s az egyes országrészek különböző munkaerő-piaci helyzetben vannak. Ez kihatással van mind a belső, tehát nemzetgazdaságon belüli és a külső, elsősorban az Európai Unió munkaerő-

piaci mozgásaira. Eltérő sajátságokkal rendelkeznek egymáshoz viszonyítva is az egyes munkaerőpiacok. A versenyhelyzet növekedésével azonban újabb és újabb kihívásokkal kell szembesülni, aminek hatására érezhetően megnövekszik az oktatás és a gazdaság kapcsolatának jelentősége, a gazdasági fejlettség vagy elmaradottság hatásának jelentősége. Sajátos migrációs hullámok alakulnak ki, ami elsősorban a munkapiaci kínálati oldal nagyfokú változékonyságában és mozgásában jelenik meg.

Az Európai Unió népessége (EU25) 458,34 millió fő, ebből az EU15 ország 384 221 főt tesz ki, ami az EU10-ekkel 74,13 millió fő népességgel bővült, ebből 29,1 millió főt tett ki a foglalkoztatottak aránya (*1. táblázat*).

Más szóval a munkaerőpiac közel 30 millió fővel nőtt meg az EU10-ek csatlakozásával. Románia és Bulgária integrációjával további 12,2 millió fővel bővül a foglalkoztatottak száma és 29,46 millió fővel a népesség nagysága. Ugyanakkor az EU10-ek magukkal vittek 12,5%-os regisztrált munkanélküliségi arányt, ami beépült az EU 25-ök 8,5%-os munkanélküliségi rátájába. Ebben a környezetben és a még nem csatlakozott országok EU-hoz való kapcsolódásnak lázas igyekeztében vizsgáljuk meg a Kárpát-medence regionális munkapiacát, kiemelten a magyar lakosság helyzetére.

A *2. táblázat* mutatja, hogy a magyarság (magukat magyarnak vallók) aránya Horvátországban, Szlovéniában és Ukrajnában a legalacsonyabb, jóllehet az utóbbi országban az elcsatolt területünk aránya nagy, de a politikai hatalmi kényszer következtében a magyar lakosság erőteljes asszimilációja jött létre. Az adatok szerint Horvátország, Szerbia, Szlovákia és Ukrajna rendelkezik a nagyobb munkanélküliségi rátával.

Ezen belül is elsősorban a magyar munkavállalókat sújtja a legnagyobb mértékben a munkanélküliség. Ebből fakadóan is érthető talán, hogy a munkapiaci, s a megélhetési kényszer vándorlásra készteti az elcsatolt területeinek magyar népességét.

A migráció a lezajlott rendszerváltozások nyomán – különböző mértékben és különböző irányban –, de felerősödött a Kárpát medencében. A migráció, más szóval népességmozgás, az el és bevándorlás, a munkaerő-áramlás esetében megkülönböztetjük a migrációs áramlást (flow), amely ezek folyamatát, irányát mutatják és a migrációs állományt (stock), amely a befogadó országban (migrációs célország) élő külföldi népesség létszámát, a külföldi munkaerő adott időszakban érvényes állományát jelenti. Magyarország határokon túli területeiről eláramló magyar munkaerő célországa elsősorban Magyarország, ahol hosszabb-rövidebb időt kívánnak munkavállalással eltölteni, és csak kisebb arányban letelepedni. Figyelemre méltó az a vizsgálat, amit az MTA Kisebbségkutató Intézete végzett 2001–2002-ben. A migrációs folyamatokat elemezve többek között a magyarországi munkavállalás fő okait kutatták kérdőíves felmérés keretében (*3. táblázat*).

1. táblázat

Az Európai Unió népessége

Ország	Népesség, millió fő	Foglalkoztatottak, millió fő
Ausztria	8,17	3,7
Belgium	10,42	4,1
Ciprus	0,74	0,3
Csehország	10,22	4,7
Dánia	5,40	2,7
Észtország	1,35	0,6
Finnország	5,23	2,4
Franciaország	60,38	24,2
Görögország	11,06	4,3
Hollandia	16,28	8,1
Írország	4,07	1,8
Lengyelország	38,18	13,7
Lettország	2,31	1,0
Litvánia	3,44	1,4
Luxemburg	0,45	0,2
Magyarország	10,11	3,9
Málta	0,40	0,1
Nagy-Britannia	59,87	28,0
Németország	82,52	35,5
Olaszország	58,18	22,4
Portugália	10,50	5,1
Spanyolország	42,69	17,9
Svédország	8,99	4,3
Szlovákia	5,38	2,1
Szlovénia	2,00	0,9
Európai Unió-15	384,21	164,5
Európai Unió-25	458,34	193,6
Bulgária	7,78	3,0
Norvégia	4,59	2,3
Oroszország	143,85	67,1
Románia	21,68	9,2
Svájc	7,39	3,9

Forrás: Eurostat, OECD, Koping Datorg adatbázis.

2. táblázat

Regionális munkapiac a Kárpát-medencében
Magyarság lélekszáma (2004)

Ország	Összlakosság (millió fő)	Magyarság		Munkaerő	
		aránya (%)	száma (ezer fő)	száma (millió fő)	munkanélküli arány (%)
Ausztria	8,0	3,4	278,0	4,6	4,5
Horvátország	4,4	0,37	16,6	–	18,0
Románia	21,7	6,7	1500	11,2	6,2
Szerbia	7,5	3,9	295,4	–	34,6
Vajdaság			290,2		
Szlovákia	5,4	9,7	520,5	3,3	18,1
Szlovénia	2,0	0,5	6,2	–	6,3
Ukrajna	48,5	0,3	200	21,3	20,0

Forrás: Határokon Túli Magyarok Hivatala dokumentációi.

3. táblázat

A magyarországi munkavállalás fő okai

- Migráció: népességmozgás, el- és bevándorlás, munkaerő áramlása, mozgása
- Megkülönböztetünk:
  a) Migrációs áramlást (flow)
  b) Migrációs állományt (stock)

  a) A migrációs áramlások folyamatát, irányát mutatják
  b) A migrációs állomány a befogadó országban (migráció célországában) élő külföldi népesség létszáma, a külföldi munkaerő adott időszakban érvényes állománya.

Forrás: MTA Kisebbségkutató Intézete 2001–2002.

A megkérdezés eredményeként látható, hogy a többség elsősorban a magasabb jövedelem érdekében jön Magyarországra munkát vállalni. A második leggyakoribb oka a megélhetési nehézség, Dél-Szlovákiát kivéve, ahol a munkalehetőség hiánya okozza az eláramlást. A harmadik ok a munkanélküliség, a munkahely hiánya. (Ez a mutató a Vajdaságban a legkisebb.)

Szembetűnő azonban – s ez a megélhetési viszonyok alacsony színvonalára és gondjaira utal –, hogy a magyarországi munkavállalásból származó jövedelmet 64%-ban a mindennapi megélhetésre és csak 25%-ban költik ingatlanra.

A *3. táblázatban* szereplő adatokhoz hasonló a legmagasabb iskolai végzettség szerinti megoszlás és a munkavállalás fő okai közötti kapcsolat alakulása (*4. táblázat*).

4. táblázat

A magyarországi munkavállalás fő okainak előfordulási aránya a legmagasabb iskolai végzettség szerint (százalék)*

Térség	Egyáltalán nincs munka	Van munka, de a jövedelem nem elég a megélhetéshez	Van munka, de a jövedelem nem megfelelő	Nagyobb összegre van szükség
Legfeljebb 8 általános	32	23	43	15
Szakmunkásképző	22	31	42	16
Érettségi	19	29	46	17
Felsőfokú	6	31	36	15
Összesen	25	27	43	16

* Mivel több válasz volt lehetséges, az összeg eltérhet a 100%-tól.

Forrás: Menni vagy maradni? MTA Kisebbségkutató Intézet – Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont.

Valamennyi iskolai végzettségi szinten a nem megfelelő jövedelem az, ami a munkavállalás első okaként megjelent, a másodikként a –„Legfeljebb 8 általános" szintet kivéve – a megélhetéshez nem elegendő jövedelmet jelölték meg és harmadik okként a „Felsőfokú" végzettségűeket kivéve a munkalehetőség hiánya jelenik meg, végül negyedik oknak (ez a „Felsőfokú"-aknál a 3.) a nagyobb összegű keresetet emelték ki. A táblázat adatai arra is utalnak, hogy a magasabb iskolai végzettséggel jobban el tudnak helyezkedni, mint az alacsonyabb iskolai szinttel rendelkezők.

Ez egyben tükrözi azt a nemzetközi tendenciát is, hogy az iskolai végzettség növekedésével az elhelyezkedési lehetőségek is bővülnek, ami a nemzetközi tőkemozgás liberalizációjával erősödik a szomszédos országokban is.

Más arányokat mutat a gazdasági aktivitás szerinti munkavállalás fő okainak megoszlása (*5. táblázat*).

A nem megfelelő jövedelem itt is első okként jelenik meg, míg (érthető módon) a munkanélküli és egyéb inaktív csoportnál a munkalehetőség hiánya emelkedik ki második okként. Az aktív keresőknél a megélhetéshez nem elegendő jövedelem alkotja a másik okot, amit e csoportban a nagyobb jövedelem szükségessége követ.

5. táblázat

A magyarországi munkavállalás fő okainak előfordulási aránya a gazdasági aktivitás szerint (százalék)*

Térség	Egyáltalán nincs munka	Van munka, de a jövedelem nem elég a megélhetéshez	Van munka, de a jövedelem nem megfelelő	Nagyobb összegre van szükség
Aktív	11	41	43	21
Munkanélküli	49	11	45	9
Egyéb inaktív	27	16	43	13
Összesen	25	27	43	16

* Mivel több válasz volt lehetséges, az összeg eltérhet a 100%-tól.

Forrás: Menni vagy maradni? MTA Kisebbségkutató Intézet – Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont

Érdekes képet kapunk a rövid és hosszú munkavállalás tervezett irányaira vonatkozóan (*6. táblázat*).

6. táblázat

A rövid és a hosszú távú munkavállalás tervezett irányai térségenként százalék

Térség	Csak a „Nagyvilágba"	Csak „Magyarországra"	Magyarországra és a „Nagyvilágba"	Összesen
Rövid távú munkavállalás				
Dél-Szlovákia	22	36	42	100
Erdély	12	49	39	100
Kárpát-Ukrajna	1	85	14	100
Vajdaság	18	38	44	100
Hosszú távú munkavállalás				
Dél-Szlovákia	22	39	39	100
Erdély	18	43	39	100
Kárpát-Ukrajna	1	75	24	100
Vajdaság	23	27	50	100

Forrás: Menni vagy maradni? MTA Kisebbségkutató Intézet – Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont.

Mind a rövid, mind a hosszú távú munkavállalás esetén az úti cél „csak Magyarország", amit lényegesen kisebb arányban követ „Magyarország és a Nagyvilág" és Kárpát Ukrajna kivételével (ahol 1%-os ez a mutató) viszonylag alacsony azok száma, akik „csak a Nagyvilágba" mennének.

Milyen következtetések vonhatók le?

Az egyik, hogy a migrációs folyamat az EU-bővítéssel várhatóan megélénkül Erdélyből, később Délvidékről és Kárpátaljáról.

Minden bizonnyal a fiatal korosztály – a korlátozások ellenére – megkísérel tovább menni Nyugat-Európába és minden valószínűség szerint nagyobb arányban az USA és Kanada felé.

Várható az is, hogy a határok kinyitásával, a megélhetési szint javulásával és a politikai nyomás csökkenésével (pl. magyar nyelvű képzés bővülésével) növekszik a helyben maradás igénye és megélénkül a magyarországi munkavállalók visszaáramlása a szülőföldre.

Egy azonban hangsúlyozandó, a szülőföldről való eláramlás, a magyarság lélekszámának csökkenése súlyos demográfiai helyzetet teremt, hiszen akadályozza és nehezíti a nemzeti egység megteremtésének a lehetőségét, ami történelmileg a jövőben elkerülhetetlen. Végső soron politikai döntéshozatallal ennek a folyamatát elő lehet segíteni, de akadályozni is lehet. Ebben a kérdésben a magyarországi felelős döntéshozók kedvezően léphetnének fel.

A „MAGYAR MULTIK" PÉNZÜGYI STRATÉGIÁI KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL ROMÁNIÁBAN

Lentner Csaba – Kovács Róbert

Magyarországon a tervgazdasági rendszerből a piacgazdasági rendszerre való átállás során egyes nagy állami magyar vállalatok sikeresen alakultak át részvénytársaságokká, majd később tőkeerős külföldi tulajdonosok bevonásával privatizálásra kerültek. Napjainkban ezek a nagyvállalatok a magyar piacot túllépve Kelet-Közép-Európában egy intenzív terjeszkedési folyamaton mennek keresztül. Kiemelkedő jelentőséggel bír, ahogy a MOL Rt., a MATÁV Rt., az OTP Bank Rt. a kelet-európai térség együttes gazdaságának európai integrációját elő segíti.

A 2005. évben a kutatási eredményeinket kiterjesztettük a MOL, a Magyar Telecom (MATÁV) és az OTP legújabb pénzügyi stratégiai lépéseire is, így jelen kutatási anyagunk a 2005-ös aktuális adatokat is tartalmazza. Az elemzésünkben külön exponáljuk a Romániába irányuló magyar tőkebefektetési folyamatokat is.

A magyar makrogazdasági környezet

A tervgazdasági rendszer magyarországi erodált alapjain 1987-ben kezdődött meg a piacgazdasági struktúrák hathatós kialakítása. A kétszintű bankrendszer létrejötte, majd az állami vállalatok átalakítását és magáncégek létrehozását lehetővé tevő társasági jogi törvény, illetve a külföldiek magyarországi befektetéseinek garantálása az 1955–1956-os és az 1968-as liberalizációs folyamatoknál nagyságrendekkel erősebb gazdasági pezsgést jelentett. A gazdasági változások néhány év elteltével politikai változásokhoz járultak hozzá, a többpárti parlamenti demokrácia létrejöttében csúcsosodtak ki. 1990-től kezdődően így már az első szabad választások révén létrejövő többpárti politikai rendszer garantálja a gazdasági folyamatok piacgazdasági rendszerének visszafordíthatatlanságát.

A piacgazdasági átmenet politikai pluralizmus övezte magyar koncepciója az állami tulajdon lebontására és a magánvállalkozások megerősítésére irányul. A privatizáció választási kampányokban és kormányprogramokban meghirdetett menetrendjétől azonban a gyakorlati megvalósulás jelentős eltérést mutat. A hazai vállalkozások tartós térnyerése helyett ugyanis Magyarországon egy külső tőke-erőforrás vezérelt piacgazdaság dominanciája bontakozik ki. A különböző politikai színezetű kormányok többnyire csak a meghirdetett programjaikban hazai vállalkozás barátok, a kormányzati gazdaságpolitikák hektikus rángásai, és következetlenségei miatt azonban a hazai vállalkozói oldal tartós versenyképességi pozícióinak kialakításához nem tudtak hozzájárulni.

A külső tőkebefektetések látványos fejlődése az ezredfordulót megelőző évekig érvényesült. Ennek bázisán egy látványos gazdasági fejlődés jelei mutatkoztak. Az 5 százalék körüli gazdasági növekedés, a magas feldolgozóipari termelékenység, az egyre csökkenő infláció, és a javuló költségvetési és fizetési mérleg egyensúly láttán a hivatalos gazdaságpolitika egy úgynevezett magyar modellről beszélt. Tény ugyanakkor, hogy az eladható állami vagyontömeg megcsappanásával értelemszerűen csökkent a tőkebehozatal, majd lassult a gazdasági növekedés. A dinamikájukban impozáns fejlődést már nem mutató gazdasági teljesítmények láttán – főleg az export piaci lehetőségek beszűkülése miatt – a hazai gazdaságpolitika a belső piac, a belső fogyasztás növelésére összpontosított. 2000-ben meghirdetésre került a Széchenyi Nemzeti Fejlesztési Terv, amely a hazai tulajdonosi hátterű vállalkozások mellett hathatósan támogatta, Magyarországhoz kötötte a tőkeerőforrásaik még keletebbre mozgatásán hezitáló külföldi vállalatokat. A Nemzeti Fejlesztési Terv vállalkozás-, kulturális és önkormányzati szférát pezsdítő hatásai mellett nem elhanyagolható gazdasági döntés volt a minimálbérek és a szociális juttatások számottevő emelése, amely a belföldi piacon a megvalósuló új beruházások teljesítményeinek kereslet finanszírozási oldalát is biztosította. A Széchenyi Fejlesztési Terv, amely felfogható egy alternatív – a kieső exportot helyettesítő – gazdaságpolitikai koncepciónak is, az Európai Unió versenyjogi szabályaival azonban teljes egyezőséget nem mutatott. 2002 után folyamatosan leépítésre került, részben az EU szabályok, főleg azonban az új kormány más jellegű gazdaságpolitikai programja végett.

A magyar piacgazdaság 17 éves időszakát elemezve további sajátos jelenség a költségvetési hiány állandósulása, sőt az ezredfordulót követően a jelentős emelkedése mind nominál értéken, mind pedig a Maastricht-i kritérium rendszer szerint a GDP százalékában mérve. További aggasztó elem a fizetési mérleg hiányának állandósulása, növekedése. A fizetési és költségvetési hiány jelensége már egy egymást gerjesztő folyamatot indukál, és végső soron a magyar gazdaság teljesítő képességét gyengíti, az ország külső (és belső) megítélését aláássa. Mindezek bázisán az ország államadóssága is dinamikusan emelkedik.

1997-hez képest (a tömeges privatizáció lezárulta után) megduplázódott. A költségvetés kiadási oldalára nehezedő „politikai kényszerek" hatására azonban a hiány számottevő, az elmúlt évekhez hasonlóan a növekedésére lehet számítani az előre betervezetthez képest. 2004-ben például, amennyiben nem lesz további korrekció a büdzsé kiadási oldalán, akkor a deficit előreláthatólag nagyobb lesz a célként megjelölt 4,6 százalékos mértéknél. Ebből valószínűsíthető, hogy nem tartható az euró bevezetése érdekében elfogadott konvergencia program. A fizetési mérleg 2003. évi 6,5 milliárd eurós hiányával szemben 2004-re már 7,2 milliárd eurós deficit várható az MNB prognózisa szerint, amely a bruttó hazai termék 8,8 százaléka. A hiányt ebben az esetben a rövid lejáratú külföldi tőkebeáramlás finanszírozza, ami a nettó államadósság további jelentős növekedéséhez vezet. A magyar gazdaságról alkotott összképet tehát az ezredfordulót követően is rontják az egyensúlyi gondok, elsősorban a fizetési mérleg rendkívül magas hiánya, amelyet nem fedez a tőkebeáramlás viszonylag alacsony szintje. Kedvező tendencia ugyanakkor az infláció szintjének 6 százalékra csökkenése, sőt 2005-re akár 4–4,4 százalékra is mérséklődhet a pénzromlás mértéke. A 2004. évi 11 százalékos magasnak mondható jegybanki alapkamat (és az erre épülő állampapír piaci hozamok) ugyanakkor a 7,1–7,5 százalékra (KSH – MNB adat) leszorított inflációval nem mutattak szoros korrelációt, hiszen a növekvő költségvetési hiány, és ennek bázisán az emelkedő államadósság tételek finanszírozására a külföldi hitelezők érdekeltségét és a növekvő befektetéseiket csak a magas kamatfelárral lehet fenntartani illetve kompenzálni (a jegybanki alapkamat mértéke 2005 végén 6%, az inflációs adat pedig 3,2%).

Kétségtelen tehát az, hogy az ezredfordulót követően a magyar piacgazdaság szerkezete kialakult, ám a növekvő költségvetési- és fizetésimérleg-hiány és az államadósság számottevő megugrása a gazdasági növekedés számottevő növekedését hosszabb távon aláássa (*lásd 1–3. számú táblázatok*).

A Világbank 2005-ben több mint 3500 szakember és 155 ország bevonásával elvégzett egy vizsgálatot (Doing Business in 2006 – Creating jobs), amely arra irányult, hogy milyen körülmények között tud egy vállalkozó üzleteket kötni egy adott országon belül.

A térség országainak kiélezett versenye a működőtőke-befektetésekért arra készteti a kormányokat, hogy számos befektetőbarát intézkedéssel megkönnyítse az országba beáramló tőke letelepedésének körülményeit. A Világbank tanulmánya szerint a legtöbb kormány meg is teszi ezt, ugyanis 2004-ben 99 ország összesen 185 reformot vezetett be a szabályozási rendszerében. A reformok segítenek a vállalkozásoknak a gyors fejlődésben és az új munkahelyek teremtésében is.

A tanulmány tíz téma körül csoportosítja az üzleti tevékenységet befolyásoló tényezőket és ez alapján állít fel egy rangsort az országok között. A vizsgálat

1. táblázat

A magyar államháztartás egyenlege (1994–2006)

Év	Milliárd Ft	A GDP %-ában
1994	–364,7	–8,4
1995	–356,6	–6,4
1996	–204,5	–3,0
1997	–406,4	–4,8
1998	–482,4	–4,8
1999	–424,1	–3,7
2000	–480,2	–3,7
2001	–522,3	–3,5
2002	–1420,9	–8,5
2003	–1195,1	–6,5
2004	–1098,0	–5,4
2005. I–X. hó	–1061,6	–4,77
2006	..	kb. –4,7

Forrás: KSH, Eurostat, PM, AKK, 2005.

2. táblázat

Magyarország fizetési mérlege (1995–2006)

Év	Milliárd euró		A GDP %-ában		A külker. mérleg hiánya, milliárd euró
	új metodika	régi metodika	új metodika	régi metodika	
1995	1,3	1,2	3,7	3,6	1,8
1996	1,4	0,9	3,9	2,5	1,9
1997	1,8	0,6	4,5	1,4	1,9
1998	3,0	2,0	7,2	4,7	2,4
1999	3,5	2,3	7,8	5,1	2,8
2000	4,4	3,2	8,6	6,2	4,3
2001	3,6	2,0	6,2	3,4	3,6
2002	4,9	2,8	7,1	4,0	3,4
2003	6,5	4,2	8,9	5,6	4,2
2004	6,5–6,8	.	kb. 8,5	.	4,1–4,4
2005	6,7–7	.	kb. 8	.	4,4–4,7
2006	kb. 7	.	7,5–8	.	kb. 5

Forrás: Pénzügyminisztérium, Budapest, 2004.

3. táblázat

Magyarország államadóssága (1994–2006)

Év	Milliárd Ft	A GDP %-ában
1994	3 751,6	86,0
1995	4 733,5	84,3
1996	4 932,4	71,5
1997	5 370,7	62,9
1998	6 165,8	61,1
1999	6 886,4	60,4
2000	7 226,2	54,9
2001	7 746,7	52,2
2002	9 295,8	55,5
2003	10 573, 9	57,4
2004	11 671,7	57,4
2005. I–IX. hó	12 822,2	..
2006	..	kb. 58,5

Forrás: KSH, Eurostat, PM, AKK, 2005.

főképpen az állami szerepvállalásra fókuszál, és nem veszi figyelembe különböző makrogazdasági mutatók mértékét, az infrastrukturális szolgáltatások fejlettségét, a nagy piacokhoz való hozzáférést, a magántulajdon védelmének erősségét sem. Az összeállított rangsorban az elért helyezés azt mutatja meg, hogy a kormányzat által megteremtett szabályozási környezet milyen mértékben jelent versenyképes-növelő tényezőt az adott nemzetgazdaság számára az üzleti tevékenység lefolytatásában.

A tanulmányból kiderül, hogy a legtöbb reformot a szabályozás terén Közép-Kelet-Európa hajtotta végre 2004-ben, ezen belül is Szerbia-Montenegró az éllovas (a vizsgált 10 összetevőből 8-ban). A régió országai főleg az EU-harmonizáció miatt változtattak, főleg az adópolitikájuk terén hajtottak végre módosításokat. Ez az igyekezet kifizetődőnek látszik: 2004-ben az új vállalkozások száma megugrott, pl. Szlovákiában 13%-kal, Romániában 22%-kal.

Magyarország 52. helyezése azt mutatja, hogy az ország szabályozási környezetének átalakítási folyamata jó irányba halad, azonban a üzleti tevékenység hatékony lefolytatásának érdekében még akad tennivaló. A régió országai közti rangsort vizsgálva észrevehető, hogy azok a nemzetgazdaságok, ahová a legtöbb magyar működő tőke áramlik, főleg Magyarország mögött foglalnak helyet. Levonható az a következtetés, hogy annak ellenére, hogy az illető országokban az állami szabályozási környezet nem annyira hatékony, mint a magyar szabályozás, mégis a viszonylagos „gazdasági-társadalmi fejletlenségből szár-

mazó előnyök" arra késztetik az extenzív piacszerzési stádiumban levő magyar „multikat", hogy a kelet-európai régió országaiba ruházzanak be.

A Világbank által felállított rangsor alapján az üzleti tevékenység az új EU-országok között a balti államokban a legkönnyebb, ez egy figyelemreméltó teljesítmény, ugyanis a reformok egy évtizede kezdődtek el a térségben. A tanulmány kiemeli, hogy a régiónk néhány országának még sok tennivalója akad, ilyen pl. Horvátország 118. és Ukrajna 124. helyezése (*4. táblázat*).

4. táblázat

A kelet-közép-európai régió, valamint az új EU-országok rangsora a Világbank „Doing Businnes in 2006" tanulmánya alapján

Ország	Helyezés az egyes témák mentén										
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.
Litvánia	15	37	16	93	2	36	61	31	31	7	29
Észtország	16	43	9	111	29	48	27	18	14	19	42
Lettország	26	26	47	103	89	26	40	83	62	15	11
Szlovákia	37	48	40	74	6	28	118	69	60	81	44
Csehország	41	77	87	60	57	21	68	70	24	21	101
Magyarország	52	72	119	85	96	24	84	98	38	31	50
Lengyelország	54	92	120	64	75	88	22	106	34	104	23
Bulgária	62	80	118	90	62	46	54	78	45	79	56
Szlovénia	63	78	48	133	88	57	46	77	63	85	69
Románia	78	8	86	149	114	74	44	116	72	65	102
Szerbia és Montenegró	92	35	130	61	103	99	45	74	123	110	90
Horvátország	118	103	148	109	99	131	135	85	109	43	66
Ukrajna	124	110	98	119	127	75	141	151	78	39	123

I. – Összesített rangsor
II. – Az üzlet elkezdése
III. – Engedélyek beszerzése
IV. – A munkaerő alkalmazása és elbocsátása
V. – A tulajdonszerzés
VI. – A hitelekhez való hozzájutás
VII. – A befektetők védelme
VIII. – Adófizetési kötelezettségek
IX. – Külkereskedelem
X. – A szerződések betartásának kikényszeríthetősége
XI. – Kintlevőségek behajtása

Forrás: World Bank, 2005.

Létezik-e magyar gazdasági erőfölény a kelet-közép-európai térségben?

Mindezek tükrében – jelen kontextusban – felmerül a kérdés, hogy a magyar gazdaság mennyire képes a kelet-közép-európai térség gazdasági régióira, főleg a magyarlakta térségekre pozitív felhúzó hatást gyakorolni. A hivatalos magyar gazdaságpolitika, és főleg a magyar gazdaság teljesítményeire ugyanis „kettős követelmény" fogalmazódik meg. Az ezredfordulóval bezárólag a magyar piacgazdasági rendszer kialakításának üteme, és annak eredményei ugyanis számottevőbbek voltak, mint a térség környező országaié. Romániában, Szlovákiában, Ukrajnában, és a volt Jugoszlávia területén azonban számottevő magyar ajkú lakosság is él, amelyek az anyaország határaihoz való közelségük révén (is) a magyar gazdaság eredményeiből is szeretnének részesedni. Az előző fejezetben vázolt ingatag magyar költségvetési pénzügyi pozíciók azonban a határon túli magyar lakta térségek gazdasági felzárkóztatását a kívánt mértékben aligha tehetik lehetővé. Az állami-költségvetési oldal „alultőkésített" és „egyensúlytalan" helyzetét azonban kiválthatja, helyettesítheti az a magántőke, amely Magyarországon a bruttó hazai termék zömét adja. Ebben a körben számításba veendők azok a vállalkozások, amelyek méretüknél, piaci stratégiájuknál fogva alkalmasak arra, hogy Közép-Kelet-Európában terjeszkedjenek, vagyis a Magyarországon megszerzett piaci pozíciókat „keletebbre haladva" még tovább erősítsék. Ezzel a tevékenységükkel Kelet-Közép-Európában, főleg annak Magyarországhoz közeli régióiban gazdasági – és előbb utóbb társadalmi – pezsgést váltsanak ki. Jelen tanulmány keretei között azon „magyar nagyvállalatok" piaci, és pénzügyi pozícióit elemezzük, amelyek megfelelő tőkeerővel, terjeszkedő piaci stratégiával rendelkeznek, és a piacgazdasági átmentben magyar állami tulajdonú vállalatokból mára már erős pénzügyi alapokkal rendelkező cégekké, mondhatni „közép-európai multikká" nőtték ki magukat. A szóban forgó vállalati körnek meghatározó szerepe van abban, hogy az egy főre jutó GDP előállítás Magyarországon az EU-15 átlagához mérten 56 százalék. Romániában az egy főre jutó GDP csak az EU-15 átlagának 27,5 százaléka, amely magyar fajlagos nemzetgazdasági teljesítőképesség magasabb szintjére utal.

A működőtőke-áramlás legújabb fejleményei magyar szemszögből

A gazdasági átalakulás kezdete óta Magyarországra érkezett külföldi közvetlen tőkebefektetések állománya 2005. első félévének végén elérte az 51,5 milliárd euró nagyságot. Az elmúlt évtized adatait vizsgálva az éves beáramlás stabilan 3–4 milliárd euró között mozog.

Ugyanakkor megfigyelhető egy egyértelmű trend, amelyet az újrabefektetett jövedelmek értékének és a teljes működőtőke-beáramláshoz viszonyított arányának emelkedése jellemez. Ezt a megállapítást alátámasztják a 2003–2005. évek magyarországi működőtőke-beáramlás statisztikai adatai is, amely szerkezetét vizsgálva megállapítható, hogy a '90-es évek profitrepatriálási folyamatát felváltotta a megtermelt jövedelmek újrabefektetetési tendenciája (lásd *1. ábra*). A külföldi befektetéseket Magyarországon magas jövedelmezőség és magas újrabefektetési arány jellemzi:

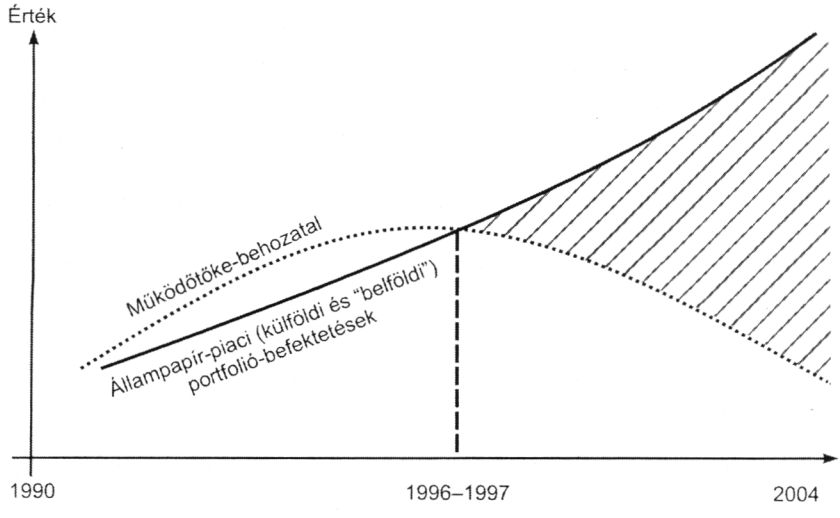
- a 2004. évi jövedelmezőség a befektetések állományához képest meghaladja a 10%-ot,
- az újrabefektetési hányad pedig az 50%-ot.

A magyar eredetű működő tőke elsősorban a Kárpát-medence országait veszi célba, ezzel is illeszkedve a magyar nagyvállalatok regionális helyezkedési politikájához.

A külföldön működő magyar tőke állománya 7,9 milliárd euró, a legmagasabb a térségben (*2. ábra*):

1. ábra

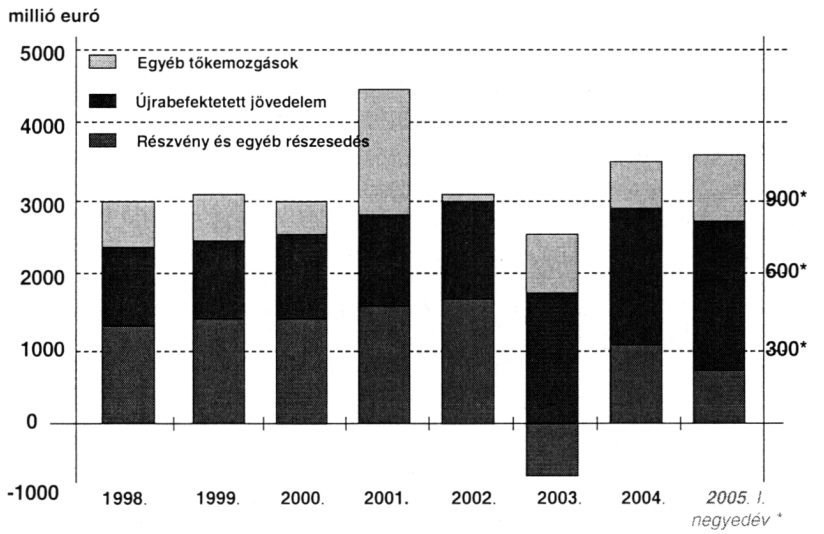
A Magyarországra irányuló portfólió- (állampapír-piaci) és működőtőke-befektetések empirikus közelítésű elvi függvényei

Forrás: Lentner, 2004, saját modell.

2. ábra

Közvetlen külföldi tőkebefektetések Magyarországon

Forrás: GKM, 2005.

- a 2003-as minden addigi értéknél nagyobb, kimagasló mennyiségű tőkeexport döntően két hazai nagyvállalat regionális terjeszkedésének: az OTP bulgáriai és a MOL szlovákiai, ill. horvátországi akvizícióinak köszönhető (a térségben a legmagasabb);
- a 2004-es tőkeexport jelentős részét a MOL Slovnaft-beli részesedésének növekedése okozta, az alacsony szint ellenére a magyar vállalkozások hajtották végre a második legnagyobb összértékű befektetést (16 millió euróval maradt el a csehországi FDI áramlástól);
- 2005. első negyedéve: kiemelkedők az OTP horvátországi és a Magyar Telekom montenegrói akvizíciói, ezzel együtt 90 millió euróval előzzük meg a második Lengyelországot.

A magyar vállalatok további terjeszkedése a magyar működőtőke-export növeléséhez nagymértékben hozzájárul:

OTP: a terjeszkedés határaként 1 milliárd eurót jelölt meg

- növelni szeretné a Robankkal megszerzett 1%-os piaci részesedését legalább 5%-ra, elfogadták a privatizációs ajánlatát a CEC megvételére,
- Ukrajnába az UkrSibBank tervezett megvásárlása, 5. legnagyobb bank Ukrajnában, eszközértéke 1,2 milliárd euró, saját tőkéje 132 millió euró,

- Szerbiában szándéknyilatkozat Vojvodjanska Bankára, 6,2%-os piaci részesedés, mérleg főösszege 463 millió euró.

MOL: egymilliárd dollár a pénzügyi flexibilitása, ez a gázüzletág eladásával nőhet

- Boszniában az Energopetrol 67%-os megvásárlása,
- Szerbiában akviziciós célpont lehet a NIS (finomítói miatt), a szinergiai lehetőségek kihasználása a cél,
- érdeklődés Törökország a legnagyobb olajcége, a TUPRAS iránt (2 milliárd dollár értékű),
- a horvát INA-ban a részesedésnövelés a cél.

A regionális tőkevonzás romániai sajátosságai és magyar aspektusai

A rendszerváltás Romániában sem volt problémamentes. A gazdasági szerkezetváltás meglehetősen akadozva indult meg, köszönhetően az örökségként kapott tervutasításos rendszer aránytalan struktúrájának. A kommunista rendszer erőltetett iparosítási programja ugyan átrendezte az erőteljes agrárszektorcentrikusságot, de főleg versenyképtelen iparvállalatok és bányaüzemek létesítésére korlátozódott, a gazdasági igények felmérése és figyelembevétele nélkül.

A régi állami mamutok magánkézbe adásának a járható útja Romániában, akárcsak Csehországban, a kuponos privatizáció bizonyult. Általános elv volt a lebontásra ítélt állami tulajdon széles társadalmi rétegek birtokába való eljuttatása. Az elosztásos (kuponos) privatizáció révén a társadalmat alkotó állampolgárok egyenlő mértékben jutnak hozzá olyan értékpapírhoz, amely később szabadon átkonvertálható valamilyen vállalati résztulajdonná, amely tulajdonképpen a nemzeti vagyon bizonyos hányadára való jogosultságukat igazolja.

A privatizáció ezen formájának előnyei: hazai magántulajdonba kerül az állami vagyon, a tőkepiacra nagy mennyiségű, gyors fejlődést előidéző részvény kerül, bizonyos mértékig kizárható a korrupció és nagyon gyorsan megvalósítható. Azonban a hátrányai is korán éreztették hatásukat: nem keletkezett költségvetési bevétel és a fizetési mérlegre sem volt kedvező hatással, nem juttatta pótlólagos forráshoz a súlyosan alultőkésített vállalatokat, nem ösztönözte a modern vállalatirányítási rendszerek elterjedését és, talán a legfontosabb, nem vonzotta a külföldi befektetőket, sőt gyakorlatilag kizárta őket a privatizációban való részvételből.

A kuponos privatizáció segítségével végül is az állami vagyon közel 30 százalékát sikerült magánkézbe juttatni. A nagy állami kombinátok restrukturálása még sokáig váratott magára, emiatt a román gazdaság jelentős külfölditőke-

injekciótól maradt el. A kedvezőtlen makroökonómiai mutatók, az instabil gazdasági helyzet és az átláthatatlan jogi környezet ugyancsak távol tartotta a külföldi befektetőket.

Az ezredforduló után bizonyos kedvező folyamatok indultak el Romániában is, az állam tudatos befektetésösztönző politikája, ha nem megfelelő mértékben is, de éreztette hatását. A nemzeti össztermék 1,9%-át fordították állami támogatásokra, szemben a magyarországi 1,7%-kal és az EU 0,8%-os átlagával. 2002-ben az egy főre jutó külföldi befektetés a közép-kelet-európai szint alatt maradt, a politikai stabilitás, a termelési erőforrásokhoz való hozzáférés mértékének növekedése ellenére. Romániában 52 USD/fő, Magyarországon 207 USD/fő, a legmagasabb Csehországban 468 USD/fő volt az egy főre jutó külföldi befektetés összege. Ugyancsak ebben az évben történt meg először, hogy Romániában a magántőke aránya túllépte az 50%-ot, az év végére elérte a 54, 84%-ot.

Szakértők szerint a 2007-es EU-csatlakozásig a felzárkózás kulcsa lehet az ország gazdaságszerkezetének további piacosítása. A korábban csatlakozott országok csatlakozásuk utáni évek bruttó hazaitermék-növekedésének struktúrája jelentősen átalakult, a mezőgazdasági ágazat GDP hozzájárulásának nagymértékű csökkenése, valamint a szolgáltatási ágazat szerepének erőteljes növekedése volt megfigyelhető. A román gazdaság átalakítása az Uniós gazdasági rendszerhez való igazítással kell történjen, erre mutat az a tény is, hogy a romániai export közel 70%-a az EU országaiba irányul.

A Foreign Investors Council 2003. szeptemberi jelentésében már kitér azokra a pozitív tényezőkre, amelyek megvalósítása jótékony hatással bírt Románia kedvezőbb nemzetközi megítélésére. Ilyen tényezőnek minősül a makroökonómiai mutatók folyamatos javulása, főleg az infláció visszaszorítására tett erőfeszítések. Az infláció mértéke 1993-ban 295,5% (!) volt, amelyet 2000-re 40,7%-ra szorítottak le, 2003-ban ez az érték hivatalosan már 15,3%-ra csökkent, 2004 júliusában 12,1% inflációt regisztráltak. A munkanélküliségi ráta a kilencvenes évek során 10% körül állapodott meg, az ezredfordulót követően enyhe csökkenéssel 8,5–9%-on állapodott meg. 2003-ban a munkanélküliségi ráta 7,2%, míg ez év júliusában 6,5%-ra csökkent.

A nemzeti össztermék bővülését a rendszerváltás utáni években hullámzó értékek jellemezték, 1997 és 1999 között a román gazdaság csökkenő GDP-értékeket produkált, helyenként túllépve a 6%-ot is. A 2002-es 4,4%-os növekedést 2003-ban 4,3%-os bővülés követte, amelyből az ipar 1,5%-os, a szolgáltatási szektor 1,9%-os növekedést tudhat magáénak. 2004-ben a bruttó hazai termék 5,5%-os növekedésével számolnak, 2005-re pedig, az előzetes számítások szerint 5,2% lesz a bővülés.

A költségvetési hiány csökkenő tendenciát mutatott az utóbbi években, a GDP 4%-át tette ki 2000-ben, 2001-ben 3,2% és 2002-ben 2,5% értéket muta-

tott. Az IMF adatai szerint Románia költségvetési deficitje 2003-ban a GDP 2,3%-a, 2004-ben a céldeficit 2,1%-ot célzott meg. A költségvetési deficit alacsony szinten tartása összhangba van inflációcsökkentő intézkedésekkel és a maastrichti követelmények betartására tett erőfeszítésekkel. Az infláció, a deficit és a hosszú lejáratú kamatok egymástól való függősége főleg 2000 után jelentkezett. Az államadósság 2003-ban a GDP 27,3%-át tette ki, amely egy viszonylag alacsony eladósodottsági fokot jelent (ebből 21,7% a külső államadósság, 5,6% pedig a belső államadósság). Ezt az értéket 1999-cel összehasonlítva 6 százalékpontos csökkenés mutatható ki. Az adósságszolgálat, tekintettel a közvetett és közvetlen komparatív költségekre, főleg új, a belső és külső piacokról egyaránt felvett, több mint három éves lejáratú kölcsönökkel történik.

Ugyancsak kedvező légkört teremtett az FDI (külföldi közvetlen működőtőke-befektetések) beáramlására Románia NATO tagsága és az előrehaladott EU csatlakozási tárgyalások, valamint az uniós tagság elnyerésének 2007. január 1-jére javasolt határideje is pozitív hatást váltott ki. Megerősítette kapcsolatait a nemzetközi pénzügyi intézményekkel, megnövekedett az ország hitelképessége, a törvényi szabályozás tisztázása és a privatizációs szerződések szigorú betartása további befektetésösztönzési erőként jelentkezett. Három kiemelt területen kell még változásoknak bekövetkezni, éspedig: egy rugalmas munkaerőpiac kialakítása; a törvények betartása és betartatása, egyenlő feltételek teremtése az üzleti életben; az adó- és járulékrendszer átalakítása.

Az intézkedések következményeképpen a külföldi közvetlen tőkebefektetések 2004 első hat hónapjában elérték a 1,164 milliárd eurót. A Román Nemzeti Bank adatai alapján ez az érték több mint 60%-kal nagyobb, mint az előző év hasonló időszakában regisztrált külföldi tőkeáramlás. Ez elsősorban a Román Kereskedelmi Bank privatizációjának és néhány nagyvállalat (Dacia, Michelin, Unilever stb.) alaptőke-emelésének eredménye. A befektetések 14%-a a pénzintézeteket, 11%-a energia és kőolaj szektort (a MOL 2,7 millió eurót fektetett be a román hálózatának fejlesztésébe), 5%-a pedig a autógyártást érintette. Ez a tendencia folytatódása várható az év második felében is, ugyanis ekkor privatizálják a legfontosabb kőolaj-, földgáz- és elektromosenergia-elosztó állami vállalatokat.

A magyar nagyvállalatok a tőkemozgások nemzetközi tendenciáit követve, a komparatív előnyök kiaknázásának céljával egyre nagyobb tőkét fektetnek be Romániában, amely főleg Bukarest környékére koncentrálódik, de már megfigyelhető bizonyos Erdély-centrikusság is. A határ melletti együttműködések főként az idegenforgalomban, a könnyűiparban és a mezőgazdaságban hoznak majd változásokat. Azok a magyar kis- és középvállalatok, amelyek érdeklődést mutatnak a külföldi terjeszkedés iránt, ám nincsenek abban az anyagi helyzetben, hogy komolyabb befektetésekre vállalkozzanak, jellemzően Romániára koncentrálnak. Ottani tevékenységük széles skálán mozog, az élelmiszer-feldol-

gozástól az ipar és oktatás területéig. A román–magyar kereskedelmi forgalom a 2003-as év végén rekordszintet ért el 1, 7 milliárd USD értékkel. A magyar export ebből a tavalyi évben 1,1 milliárd dollár, az import pedig 600 millió dollár volt.

A Magyarországról Romániába irányuló közvetlen tőkebefektetések mindaddig folytatódni fognak, míg a romániai kedvezőtlenebb makrogazdasági adatokból és gazdaság alacsony teljesítőképességéből fakadó gazdasági egyenlőtlenség ki nem egyenlítődik, és a román gazdaság fel nem zárkózik a magyar, majd az Uniós szintre. Ebben a folyamatban a magyar nagyvállalatok pozitív szerepet tölthetnek be továbbra is.

A magyar nagyvállalatok terjeszkedésének jellemzői

A MOL, a MATÁV, az OTP csak néhány azok közül a nagyvállalatok közül, amelyek az elmúlt években megvetették a lábukat a környező országokban. Ezek a vállalatok alapvetően azt tartják, hogy az önállóságuk megtartásához elengedhetetlenül fontos a magyarországi rendszerváltozás tapasztalatainak a továbbadása. A régió országainak vállalataival való együttműködés nem csak a „magyar tőkét" befogadó országok számára fontos, hanem a tőkeexportálásban a piaci erejüket „próbálgató" magyar vállalkozások számára is.

A MOL Rt. 505 millió dollárt fizetett a horvát INA olajipari társaság 25 százalékos részesedéséért. Egyes szakértők maximum 450 millióra becsülték a részesedés értékét, sőt úgy vélték, hogy a MOL túl sokat fizetett azért, hogy a régión belüli legfontosabb riválisától, az OMV-től a horvát terjeszkedés lehetőségét elvegye. Az üzleti tranzakció megítélése azonban csak hosszabb távon lehetséges, ám hasonló dilemmák merültek fel néhány évvel ezelőtt a szlovákiai SLOVNAFT 70 százalékos tulajdonrészének MOL Rt. általi kivásárlásakor is. A MOL belső adatai szerint azonban közel 45 millió dolláros megtakarításra tett szert a kivásárlás óta azáltal, hogy olyan közös területek mint a logisztika, a beszerzés, az IT és a finomítási optimalizáció korszerűsítését közösen oldják meg. Valószínű, hogy az INA felvásárlásával is további megtakarításokra nyílik majd lehetőség, azáltal, hogy a két ország határán található szénhidrogén készletek – közös, és egyszeri fúrással megoldható – felszínre hozásával az együttműködés – és ezáltal a nyereség is – tovább bővülhet. A horvát olajipari társaság elhelyezkedése a MOL Rt. további dél-kelet-európai terjeszkedése szempontjából is figyelemre méltó. Európának ez a része ugyanis most van felépülőben a kilencvenes évek háborús eseményei után. Az INA két finomítója szintén elősegítheti majd, hogy a MOL kielégíthesse petrolkémiai ágazatának (Tiszai Vegyikombinát) a szükségleteit, így a saját finomítók fejlesztésére sem kell annyit fordítania.

A MATÁV 87,5 százalékos tulajdonában álló Stonebridge Communications 2001 elején 343 millió eurót fizetett a macedón távközlési vállalat (Maktel) 51 százalékos tulajdonrészéért. A MATÁV azóta növelte a részesedését a Stonebridge-ben 89,55 százalékra, amiért még további 20,9 millió eurót fizetett. Az elmúlt 3 évben a MATÁV komoly erőfeszítéseket tett, hogy a korábban állami tulajdonban lévő monopóliumot egy vásárlóközpontú, költségtudatos üzletté alakítsa át. 2001-ről 2003-ra a mobiltelefon vásárlók száma 86 ezerről 400 ezerre emelkedett, aminek a következtében a Maktel 2003-ban 59,9 millió euróval járult hozzá a MATÁV csoport bevételeihez. A MATÁV távol tartotta magát a politikától, elkerülve az összefonódásokat, amelyek korábban mind a macedón, mind a régióbeli kultúra részét képezték. A Maktel-en belüli vállalati konfliktusok pedig ugyancsak felbátorították a politikusokat, hogy hátha ki tudják használni az általános bizalmatlanságot. A MATÁV-csoport válasza a szakszervezetekkel és a politikai tényezőkkel való tárgyalókészség megerősítése volt, miközben a cégen belül tovább folyt a kemény munka a szaktudás átadása érdekében.

Az OTP Bank Rt. a MOL Rt.-hez hasonlóan szintén Szlovákiában tett szert az első nemzetközi vállalatfelvásárlási üzletre. A magyar bank 2001 végén mindössze 14,2 millió dollárt fizetett az IRB Banka megvásárlásáért. A korábban nehéz likviditási helyzetben lévő szlovák bank az OTP lakossági szolgáltatásait honosította meg, amely jelentős eredményeket hozhat. A MOL és az OTP szlovákiai terjeszkedése északi szomszédainknál egy kedvező belpolitikai közegben történt meg, amely bátorította a „magyar multik" piacszerzését. A szlovákiai sikeren felbátorodva 2004 májusában az OTP 311 millió euróért felvásárolta Bulgária második legnagyobb bankját, a DSK Bankát. Az OTP Bulgáriában egy 1300 fiókkal rendelkező bankot privatizált, amelyben a bolgár lakosság 40 százaléka számlával rendelkezik. Az OTP és DSK üzleti profilja tehát hasonló, az OTP-nél az 1990-es években elért eredmények jól adaptálhatóak lesznek a bolgár pénzintézetben is.

Az OTP 2004 tavaszán megvásárolta a Banca Comerciala RoBank S.A. (RoBank) százszázalékos részvénypakettjét is. A tranzakció 47,5 millió dollárba került. A RoBank-nak 14 fiókja többnyire a Regát-ban helyezkedik el. A magyarlakta területeken – ahol az OTP vélhetően könnyebben fog fejleszteni, mint a Regátban – jóval kisebb a fióksűrűség, ami később előnyös is lehet. Az OTP az üzleti tervei szerint az elkövetkező 3-4 évben 100 millió dollárt szán a RoBank szolgáltatásainak fejlesztésére. A magyar pénzintézet az összes piaci szegmensben jelen kíván lenni, első lépésben lízingcéget, biztosítót és alapkezelőt hoz létre. A terjeszkedést a 100 millió dolláros fejlesztésből finanszírozzák, aminek révén a RoBank a jelenlegi 1 százalékos piaci részesedését akár 4–5 százalékra is megemelheti a román bankpiacon. A RoBank növekedési pályára állásától kezdve vélelmezhető a befektetés visszatérülése. A RoBank jegyzett tőkéje alapján az OTP a második legnagyobb romániai magyar befektetővé vá-

lik, az összes jegyzett magyar tőke az első 10 közé lépteti előre Magyarországot a külföldi befektető országok rangsorában.

A térség országai közül Románia különösen kedvelt célpontja a magyar befektetőknek. 2004 első félévének végéig összesen 4678 magyar tőkeérdekeltségű céget jegyeztek be a szomszédos országban, 273,3 millió dollárnyi törzstőkével. A tényleges invesztíciók értéke azonban ennél jóval magasabbra – hozzávetőleg 550–600 millió dollárra – tehető. Román cégbírósági források szerint 2004 első félévében magyar részvétellel 286 új céget jegyeztek be délkeleti szomszédunknál, amely a magyar befektetési hajlandóság folyamatosságára utal. A román piacon jelen lévő magyar befektetők a már megszerzett piaci pozíciók konszolidálására, a befolyásuk erősítésére és új befektetéseik előkészítésére törekszenek, amelyek az uniós csatlakozást követően extraprofit-szerzéssel párosulhatnak.

Romániában a magyar befektetők listáját a MOL vezeti a közel 105 millió dolláros tőkekihelyezésével. A magyar kőolajipari társaság egyben a 7. legnagyobb külföldi befektető. A hivatalos adatokat tekintve Magyarországról 320 millió dollár feletti tőkebefektetés realizálódott Romániában (a tényleges adat a duplája), míg Romániából hivatalosan Magyarországra 55 millió dollár értékű invesztíció érkezett. A működőtőke-befektetés egyenlege így Magyarország részére 270 millió dollár pozitív szaldót mutat, amely a magyar gazdasági pozíciókban és adottságokban lévő erőt is kifejezi.

A magyar működőtőke-kiáramlás Romániába tartó részének zömét az OTP és a MOL befektetései adják. A stratégiájukról levonható főbb irányvonalak általánosságban megfelelnek a kisebb volumenű befektetések jellemzőinek is.

A MOL Rt. és az OTP Rt. pénzügyi stratégiáinak legújabb dimenziói között említhetjük, hogy a RoBank és annak leányvállalata, a Robinv S.A. 2004. július 30-án került be az OTP Csoportba és lett a Bank (99,99%) és leányvállalatai (0,01%) tulajdona. A megvásárlást követően az OTP Bank 10 millió EUR összegű tőkeemelést hajtott végre a társaságban, majd a 2005. szeptemberi közgyűlésén a romániai hitelintézet jegyzett tőkéjét 30 millió euróval, közel 50 millió euróra emelte. A társaság nevét az OTP Bank az arculatváltás, transzformáció keretében a 2005. február 15-i közgyűlésén OTP Bank Romania S.A.-ra változtatta.

A román bankpiacon az OBR a 13. helyet foglalja el a 38 hitelintézet rangsorában. A mostani tőkejuttatással az OBR pozíciója stabil alapot teremt ahhoz, hogy októbertől megkezdődjön a bankfiókhálózat bővítése és az új információtechnológiai rendszer bázisán a lakossági piaci expanzió. Az OBR lakossági üzletágának növekvő aktivitása összhangban áll a tulajdonos OTP Bank korábban deklarált azon céljával, hogy romániai leánybankjának jelenlegi, mintegy 1%-os piaci részesedése 3–5 éves időtávon 4–5%-osra növekedjen.

Az OTP csoport nagyszabású romániai tervei között szerepel egy olyan konzorcium létrehozása az OTP Magyarország, OTP Románia és az MKB Magyarország között, amely egy 85 milló eurós beruházás finanszírozását látná el. A beruházás egy Kolozsváron építendő, Erdély legnagyobb kereskedelmi központja lenne, amelyet a magyar TriGranit csoport fejlesztene ki.

Ugyancsak az OTP román piacon való stabil jelenlétét igazolja, hogy a román kormány által meghirdetett CEC S.A. privatizációs pályázatára benyújtotta részvételi szándéknyilatkozatát. Magyarország legnagyobb hitelintézete már korábban deklarálta, hogy Romániában az organikus növekedés mellett az akvizitív fejlődés lehetőségeit is vizsgálja. A CEC mérleg főösszege 2004. december 31-én 1,31 milliárd euró, saját tőkéje pedig 149 millió euró volt. Mérlegfőösszeg alapján mért 5,6%-os piaci részesedésével a CEC Románia negyedik legnagyobb pénzintézete, 1407 hálózati egységen keresztül mintegy 2 millió ügyfelet szolgál ki.

Az OTP Bank akvizíciós stratégiájának középpontjában is a részvényesi érték növelése áll, ami alapvetően a jövedelmezőség és a növekedési potenciál hosszú távú fenntartásával biztosítható. Az értékteremtés és értéknövelés fontossága mellett az OTP Bank következetesen tartja magát befektetési politikájának deklarált prudenciális elveihez.

Románia gazdasága és bankrendszere ígéretes fejlődés előtt áll, melyben az OTP Bankcsoport aktív részt kíván vállalni, miként a legnagyobb magyarországi pénzügyi vállalatcsoport elkötelezett a román–magyar gazdasági, kereskedelmi kapcsolatok erősítésében is.

A szlovákiai Slovnaft és a horvátországi INA tulajdonrészének megszerzése után felmerült, hogy a MOL a piacvezető román olajtársaság, a Petrom akkortájt küszöbön álló privatizációjával kívánja megszerezni a vezető regionális olajtársaság pozícióját. A MOL 2004 áprilisában benyújtotta partnerségi ajánlatát a Petrom magánosítására, a román kormány azonban a hosszú távú együttműködés helyett az osztrák OMV készpénzes javaslatát részesítette előnyben.

A regionális terjeszkedési politikájának megfelelően a MOL – a PB gáz üzletág kivételével – kivásárolta a brit–holland olajtársaság romániai érdekeltségét, ezzel országos lefedettséget érve el Romániában a minőségi kiskereskedelmi piacon. Jelenleg a MOL romániai töltőállomás-hálózata 133 kutat számlál, és összesített piaci részesedése 12 százalékra tehető.

A Shell Románia Kft. 100 százaléka 2004 novemberében került a MOL-csoport tulajdonába. A tranzakció magában foglalta egy 59 töltőállomásból álló országos kiterjedésű hálózat, továbbá a kenőanyag, a repülő-üzemanyag, és a nagykereskedelmi üzletágak megvásárlását. A tranzakció eredményeképpen bekövetkező szervezeti átalakítás egyik kulcseleme a két cég által nyújtott minőségi szolgáltatások egységesítése.

A szervezeti egyesülésből származó előnyök kihasználásával a MOL-csoportnak két középtávú célja van a romániai piacon: még magasabb szintre kívánják feltornázni a vásárlói elégedettséget, másrészt az egy kútra eső forgalom növelésével, a költségek csökkentésével a legeredményesebb vállalat kívánnak lenni a román piacon. A szinergikus hatások kihasználása érdekében meg kell szüntessék a szervezeti átfedéseket, ilyen például a két cég eltérő számviteli szabályok szerinti működése, az egységesítés e téren nagyon költséges és időigényes folyamat.

A MOL stratégiai tervei között szerepel, hogy a román piacon 15 százalékos részesedést szeretnének elérni, ezzel is megszilárdítva pozíciójukat a minőségi üzemanyag-kiskereskedelemi piacon Romániában.

A magyar tőkeexport további sajátosságai

A magyar gazdaság a piacgazdasági átmenet rögös útján talán elsőként jutott át sikeresen a kelet-európai országok közül. A piacgazdaságot jellemző magánvállalkozások, főleg a külföldi tőke letelepülése, és a piacgazdaság intézményrendszerének (beleértve az állami és jegybanki struktúrákat is) kialakulása Magyarországnak a térségben helyzeti előnyt ad. 2003. év végéig 622 tranzakción keresztül 1188,46 milliárd forintnak megfelelő nyilvántartási értékű külföldi tőke érkezett be az országba az ÁPV Rt. adatai szerint (a zöldmezős beruházásokon kívül). A tömeges privatizáció, az eladható állami vagyontömeg értékesítésével bezárólag azonban a működőtőke-befektetések visszaestek. Sőt a fiskális és monetáris politikai intézményrendszer összehangolatlansága következtében a Magyarországon lévő külföldi működőtőke-befektetéseknél az elértéktelenedés jelei is megfigyelhetőek. A kedvezőtlen költségvetési egyensúlyi pozíciók, a monetáris politika következtében beszűkülő exportpiaci lehetőségek a működőtőke-befektetések piaci értékét gyengítik. A Nyugat-Európából és Észak-Amerikából érkezett befektetők egy része távol-keleti, ill. kelet-európai országokba helyezi át a tevékenységének a súlypontját. Ezzel „párhuzamosan" azonban emelkedik a költségvetési hiány, az államadósság, amelynek lefedésére egy más típusú tőke érkezeik az országba. A hiány lefedésére és az államadósság törlesztésére, megújítására kibocsátott magyar állampapírokat felvásárló külföldi portfolió befektetők fokozatos térnyerése figyelhető meg. Az 1990-es évek végétől zuhanó külföldi működő tőke befektetési trendvonalat „felváltja" a gazdaság hektikus rángásait (is) visszatükröző költségvetési hiány tételek növekedésére pénzpiaci lefedést biztosító külföldi (és belföldi) portfolió befektetők állampapír állományának növekedése. (A Magyarországra irányuló portfolió- és működőtőke-

befektetések empirikus közelítésű függvényeit illetve „nyílásszögét" lásd az *1. ábrán.*)

A magyar nemzetgazdaság jelenlegi helyzete a határon túli magyarlakta területeken költségvetési forrás invesztíciót csak szerény mértékben tesz lehetővé. Ez főleg kulturális és társadalmi projektek megvalósításában merül ki.

A „magyar multik" vállalati-management kultúrája, termelési hatékonyságának színvonala, a pénzintézetek pénzügyi rendszerei az EU struktúráit és szabályait is terjeszthetik Dél-Kelet-Európában (mivel ők már átestek egy EU-s integráción), ezzel is növelve a régió gazdasági-társadalmi felzárkózását és stabilitásának megőrzését.

2004 első három hónapjában a magyar vállalkozások működőtőke-exportja (egyéb tőkemozgásokkal együtt) 252 millió eurót ért el, ami alacsonyabb a 2003 azonos időszaki értéknél, de az elmúlt évek negyedéves átlagát tekintve jelentősnek mondható. A jelentős mértékű, 229 millió eurós januári tőkeexport döntően a MOL szlovákiai részesedésnövelési tranzakciójának köszönhető. A regionális terjeszkedés útjára lépő magyar vállalatok további tervei ismeretében idén is jelentős működőtőke-export valószínűsíthető, amely alapvetően Közép-Kelet-Európára koncentrálódik.

Összefoglalva, a magyar vállalatok kelet-európai térnyerése a magyar gazdasági fejlődés egy fontos állomása. A közép-kelet-európai térség „egyetemes" Európai Uniós felzárkóztatását segítik, konkrétabban a Románia, Ukrajna, Bulgária és a volt Jugoszláv utódállamok uniós integrációját hathatósan előmozdítják.

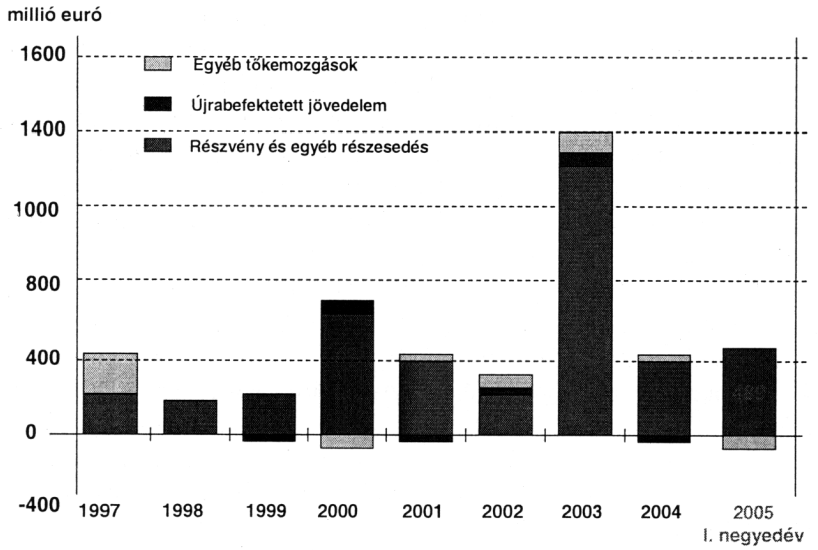
A magyar multinacionális cégek tulajdonosi szerkezetét megvizsgálva észrevehető, hogy a többségi tulajdonos ezen vállalatok többségében külföldi (Magyarországon kívüli bejegyzésű) befektetőnek tekinthető, tehát a „magyar multik" terjeszkedése nacionalista szemszögből aligha értelmezhető (lásd *3–6. ábrákat*, amelyek a Matáv, az OTP és a Mol tulajdonosi szerkezetét mutatják be).

Összefoglaló gondolatok:

- az EU-s tagságunk által is felerősített gazdasági konkurenciaharc következtében a magyar nagyvállalatok stratégiáján megfigyelhető egy növekedési kényszerállapot, amely a belső piac relatív kisebb mérete miatt főleg a külső piacokon való terjeszkedésben ölt testet,
- a magyar működőtőke-export jellemzően a régió gazdaságilag elmaradottabb országaiba irányul, ez a folyamat a magyar nagyvállalatok számára egy „nyers piacszerzési" időszakot jelent,
- a magyar multik terjeszkedésében elsődlegesen a profitszerzés játszik szerepet,

3. ábra

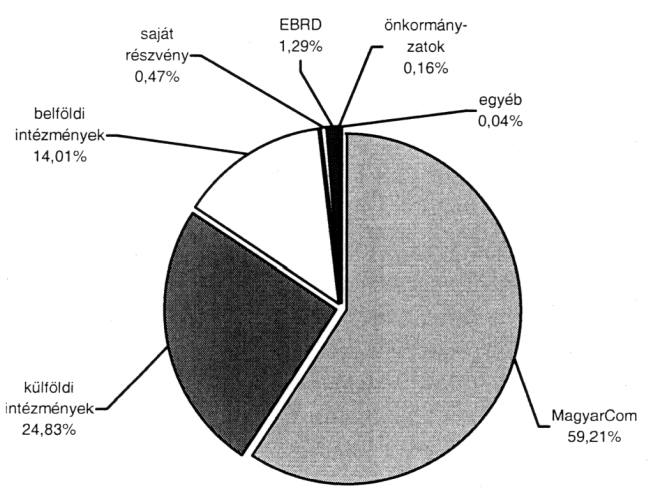
Közvetlen magyar tőkebefektetések külföldön

Forrás: GKM, 2005.

4. ábra

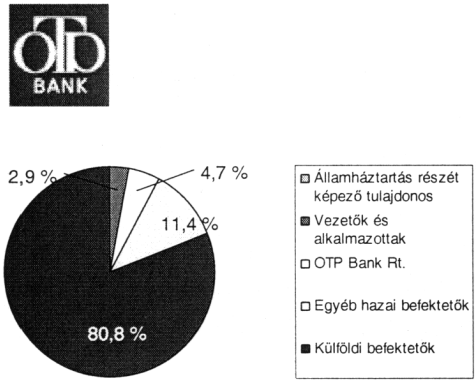
A MATÁV Rt. tulajdonosi szerkezete

Forrás: MATÁV Rt., Budapest, 2004.

5. ábra

Az OTP Rt. tulajdonosi szerkezete

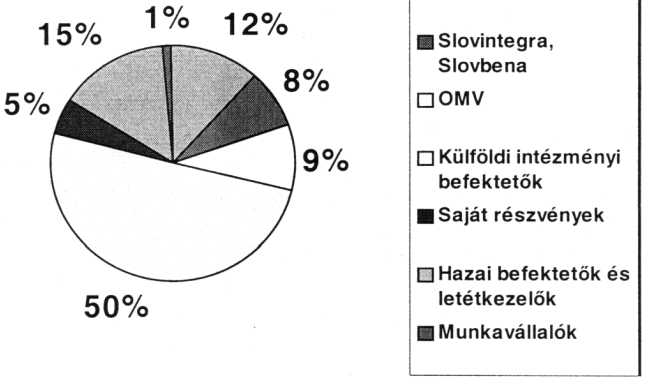

Tulajdonos	Tulajdon a jegyzett tőke %-ában (tulajdoni hányad)
Állami tulajdon	1 db szavazatelsőbbségi részvény
Államháztartás részét képező tulajdonos	0,1%
Vezetők és alkalmazottak	2,9%
OTP Bank Rt.	4,7%
Egyéb hazai befektetők	11,4%
Hazai tulajdon összesen	19,2%
Külföldi befektetők	80,8%
Összesen	100,0%

Forrás: OTP Rt., Budapest, 2004.

6. ábra

A MOL Rt. részvény- és tulajdonosi szerkezete (becsült)

Forrás: MOL Rt. Budapest, 2004.

- a gazdasági teljesítmények növelése mind a saját vállalati rendszerükben, és áttételesen a fogadó ország szempontjából, az adott ország és gazdasági régió fejlesztése szempontjából pozitív felhúzóhatást gyakorol a régió országaira és a helyi társadalom felzárkóztatását segíti a magyar tőkeexport,
- pozitív társadalmi változásokat idéznek elő, hiszen az adott országokban, térségekben élők számára stabil jövedelemforrást jelentenek, biztosítva ezáltal a tisztességes megélhetést.

A magyar működőtőke-export második lépcsőfokának a kis- és középvállalkozások regionális terjeszkedése felelne meg, a KKV szektor megjelenése a kelet-európai országokban, esetleg közös vállalti formában is, nagy lendületet adhatna a magyar működőtőke kihelyezésének folyamatában. Mind a magyar kormány, mind a fogadó ország kormányai részéről az ehhez illeszkedő pénzügy-politikai feltételrendszert minél gyorsabban célszerű kidolgozni.

Irodalom

Gazdasági és Közlekedési Minisztérium sajtóanyagai (www.gkm.gov.hu), Budapest, 2005.

Gazdasági és Közlekedési Minisztérium: A magyar gazdaság, Budapest, 2003–2005.

Gazdasági és Közlekedési Minisztérium: Áttekintés az aktuális működőtőke-beáramlási folyamatokról, Budapest, 2005. október.

Lentner, Cs. 2000: Staat sollte Kapitalerhöhung vornehmen (Mol diskussion). – *Budapester Zeitung, Wirtschaftspolitik,* 2. Jahrg. Nr./29. 17–23. Juli 2000. Budapest, 5. o.

Lentner Cs. 2001: Az önálló pénzügypolitika esélyei a Kárpát-medencében – globalizáció idején. – *Gazdaság és Társadalom,* 1–4. sz. 51–69. o.

Lentner Cs. 2002: A hazai vállalkozásokat erősítő gazdasági programok társadalmi hatásai – az egzisztencia hiteltől a Széchenyi Tervig. – *Valóság,* 8. sz. 60–69. o.

Lentner Cs. 2002: Millenniumi kihívások és válaszok a hazai pénzügypolitikában és a közgazdasági felsőoktatásban. – *Valóság,* 11. sz. 76–101. o.

Lentner Cs. 2004: A „magyar modell" – változó pénzügyi és társadalmi erőtérben. – *Valóság,* 8. sz. 75–89. o.

Lentner, Cs. – Farkas R. 2004: Kritische Punkte der Wirtschaftsentwicklung in Ungarn. – *Strukturen im Wandel – Horizont Erweiterung zur EU-Erweiterung* II, 39/6, Bécs, 2004. július, 7–17. o.

OTP-csoport közleményei, Budapest, 2004–2005. (www.otp.hu)

SumUp – A MOL-csoport üzleti magazinja, Budapest, Nyár, 2005.

The World Bank: Doing Businnes in 2006 – Creating Jobs, Washington, 2005.

AZ IPARPOLITIKA FEJLŐDÉSI PÁLYÁI A VOLT SZOCIALISTA ORSZÁGOKBAN – HASONLÓSÁGOK ÉS ELTÉRÉSEK

Lux Gábor

Bevezető

A közép- és kelet-európai volt szocialista országok ipari fejlődésének kulcstényezői a hasonlóságokon és az eltéréseken keresztül egyaránt megragadhatók. Perspektívától függően hol az egyik, hol a másik megközelítés tűnik megfelelőbbnek. Beszélhetünk a tágabb értelemben vett szocialista iparpolitika egységes vonásairól; sőt, populáris nyugati sztereotípiákat megidézve akár az egész térség uniformitásáról, nagyiparának kiterjedt rozsdaövezetekben megtestesülő kudarcáról. Ezen a téren jelentős kritikai és elemző művek születtek, amelyek elsősorban vagy a rendszer teljességének alapvető működési mechanizmusaival foglalkoztak (*Jánossy* 1969, *Kornai* 1980), vagy az ipar mint specifikus ágazat fejlődését és problémáit helyezték vizsgálatuk fókuszába (*Winiecki* 1986). Ugyanakkor a szocializmus homogén jelenségei, párhuzamai dacára térben és időben hol jobban, hol kevésbé differenciált volt, és az egyes államok iparpolitikáiban, fejlesztési koncepcióiban is megnyilvánulva egy olyan, heterogén térszerkezetet eredményezett, amelyben a nyugattal való összehasonlítás során inkább a közös fejlesztési minta, „beltartalmát" tüzetesebben szemügyre véve ellenben annak sokfélesége, eltérő megoldásai válnak szembetűnővé.

Ez a kettősség végigvonul Közép-Kelet-Európa XX. századi fejlődésén, majd a szocializmus bukását követő orientáció- és gazdaságimodell-váltásban ismételten megjelenve fölveti azt a kérdést, hogy Európa újraegyesítése a közös vonásokkal jellemezhető együttfejlődést vagy az ipar különutas modelljeit eredményezi-e; és ha az utóbbit, akkor ez vajon elsősorban országok-országcsoportok, vagy kisebb területi egységek mentén megy majd végbe. Különleges jelentőségű kérdés ez a Kárpát-medencében jelenlévő államok számára is, hiszen történelmük egyes szakaszaiban a korábban intenzív gazdasági és társadalmi kapcsolatok meggyengülésével a széttagoltság és a párhuzamosság vált egyeduralkodóvá, ahol a közös földrajzi keretek és történelmi előzmények alá-

rendelődtek az együttvéve szocialista, de országonként eltérő tartalommal felruházott fejlesztéspolitikák differenciáló erejének.

Ez a tanulmány az iparpolitika közép- és kelet-európai alakulását követi végig a szocializmus előzményeitől annak felbomlásáig és az új területi szerkezet kialakulásáig. A párhuzamosan futó, de hol össze-, hol széttartó fejlődési pályákat felbontva azonosíthatunk jellegzetes szakaszokat, amelyek megtalálhatók voltak a legtöbb szocialista ország iparfejlődésében, s eltéréseket, amelyek nemzeti döntések, vagy a pályák „elcsúszásának", időbeli elszakadásának következményei voltak. Hozzávetőlegesen kronologikus sorrendben beszélhetünk a szocialista iparpolitika egységes minta alapján történő kiépítéséről, részleges reformjáról és világgazdasági alkalmazkodásának kudarcáról, majd – már a rendszer összeomlását követően – az iparfejlődés új feltételrendszeréről, a duális iparszerkezet létrejöttéről.

A szocialista iparpolitika kiépítése

A második világháborút követő években meghozott iparfejlesztési döntések alapvetően befolyásolták a térség gazdasági szerkezetének későbbi alakulását. Ugyanakkor ha el is tekintünk a háborús pusztítások kínálta „egyenlősítésről", a közép- és kelet-európai országok ipari fejlettsége már eleve erősen differenciált volt, és ezek a differenciák – bár az uniform ideológia takargatta őket – a későbbiekben is megmaradtak. Enyedi (1978) F. E. Hamiltont idézve rámutat arra, hogy 1939-ben Kelet-Közép-Európa iparának kb. ¾-e egy Lódz–Erfurt–Budapest között megrajzolható fordított háromszögben helyezkedett el. A fejlett magterület a térség egyetlen összefüggő, fejlett ipari zónája, rajta kívül vagy szigetszerűen, vagy egyáltalán nem léteztek további jelentősebb ipari koncentrációk. A Kárpát-medencében kiemelt feldolgozóipari súlya révén egyedül Budapest tartozott a háromszöghöz; rajta kívül még Észak-Magyarország – Kelet-Szlovákia és Erdély szigeteiről beszélhetünk. Maga Budapest is csak a „fejnehéz" háromszög déli nyúlványa, a legerősebben integrálódott körzetektől jobbára iparhiányos területek választották el.

Kelet-Közép-Európa lemaradása jelentős kényszerítő erővé vált. Egyfajta utolérési törekvésről beszélhetünk (*Böröczfy* 1975), amely a nyugati és keleti gazdaságok közötti rés bezárását a nehézipari bázis kiépítésében látta megvalósíthatónak és ezt az állam legfontosabb területfejlesztési eszközévé tette. Az iparfejlesztés feladatköre jelentősen kibővült, az egész szocialista rendszer sikerének vagy kudarcának hordozójává emelkedett. Meg kellett valósítania a háborút követő újjáépítést, s részt kellett vállalnia a harmadik világháborúra való felkészülésben. Szavatolnia kellett a szocialista államok anyagi függetlenségét,

önálló termelésre való képességét. A korábban intenzív kelet–nyugati kapcsolatok megszakadásával az addig importált javak többségét is magának kellett előállítania. Végezetül igazolnia kellett a rendszer propagandáját, bizonyítania felsőbbrendűségét a nyugattal szemben.

A kijelölt feladatok megoldására egy egységes fejlesztési minta, a szovjet területi tervezés és iparfejlesztés elveinek adaptációjából származtatott extenzív nehéziparfejlesztés látszott alkalmasnak. Ez a minta korábban jelentős áldozatokkal, de megvalósította a Szovjetunió iparosítását, és lényegében elérte az előzőkben ismertetett célokat. A szovjet területi tervezési elveket a következő pontokban összegezhetjük (*Markos* 1962):

- A nyersanyag- és energiaigényes iparágakat a megfelelő erőforrások mellett vagy közelében, a szállítások költségeit minimalizáló pontban kell elhelyezni.
- A fejlesztéseket elsősorban elmaradott területeken kell megvalósítani. Kiemelt figyelmet érdemelnek a nemzetiségi és peremterületek.
- Csökkenteni kell a nagy távolságú keresztszállításokat, a nyersanyag- és áruellátást lehetőleg közeli forrásokból kell fedezni.
- A fejlesztések során érvényesíteni kell az állam biztonságpolitikai érdekeit. A stratégiai iparágaknak jól védhető vagy védett belső területekre kell kerülniük.

A négy alapelv figyelembevételével kialakított komplex népgazdasági körzetekben (rajonokban) végezték el a társadalmi-gazdasági optimalizációt. A körzetek meghatározóan iparfejlesztési egységek, határaik kijelölésében arra törekedtek, hogy egy-egy nyersanyag vertikális feldolgozására nagyüzemek egymással kooperáló csoportjai, kombinátjai települjenek, s a szakosodás mellett képesek legyenek saját igényeik kielégítésére és rendelkezzenek a termeléshez szükséges energiaforrásokkal is. Mint *G. Redő Éva* (1957) hozzáteszi, a fejlesztések a távoli perifériku s területeken érték el a leglátványosabb hatást, vagyis hozzájárultak az addig jórészt „üres" Szibéria és az orosz Távol-Kelet gazdasági integrációjához. Ez az uniform, a Szovjetunió nagy tereire és egymástól hatalmas távolságok által elválasztott körzeteire támaszkodó, önvédelmi szempontokat figyelembevevő fejlesztési minta a maga kontextusában részben racionálisnak tekinthető, a kelet-közép-európai kisméretű államokban azonban a szovjet modell deformált megsokszorozódásához vezetett. Bár az államok területi beosztásának átalakítása, a rajonírozás általában nem valósult meg, a szocializmus első éveiben az egyes országok fejlettségi színvonalától jobbára függetlenül mindenhol hasonló beruházásokat valósítottak meg. A korban a szocialista államok kettős elszigeteltségben működtek. A szocialista tábor egészében elszakadt Nyugat-Európától, de majdnem ekkora volt a belső izoláció: az országok közötti gazdasági kapcsolatok a háborús éveket leszámítva minden addiginál

mélyebbre zuhantak. A határok majdnem tökéletes átjárhatatlansága csak gyenge és egyoldalú, meghatározóan a Szovjetunióhoz kötődő szállításokat engedélyezett. A zárt kisállami határok korábban is „beszorították" Kelet-Közép-Európa nemzetgazdaságait, a sztálinizmus alatt pedig a bezártság fokozódása párhuzamos, önellátásra berendezkedett területi egységek létrejöttéhez vezetett, azaz a térséget fokozódó homogenitás jellemezte.

A kettős izoláció és a széleskörű elmaradottság következményei területi dimenzióban is megjelentek. A világgazdaság folyamataitól elszakadva a gyenge fejlettség is megfelelőnek, a közepes kiemelkedőnek tűnt, vagyis meggyengültek a látszólag erős modernizációs törekvések. A fejlesztési tevékenység deklarált céljai ellenére konzervatív volt, már kipróbált technológiákkal és megoldásokkal gazdálkodott. A forráshiány is abba az irányba hatott, hogy a fejlesztés, a területi beavatkozás csak részleges és egyoldalú lehetett. Az elmaradott területeken újonnan épített üzemek, sőt, városok helyi szinten fejlettséget képviseltek, de globális vagy európai szinten csak az elmaradottság csökkentésére voltak képesek. Hiányoztak a tervek teljes körű megvalósításához szükséges erőforrások, nem épült ki sokoldalú, fejlett gazdaság, és a „modern" ipari körzetek alatt konzerválódtak a régi elmaradottság egyes tényezői. Az egyoldalú iparszerkezet létrejöttét az a tényező is ösztökélte, hogy a fejlesztés iránti igények számos irányból érkeztek, és az iparpolitika a „már megfelelő" fejlettség kialakítása után további beruházások helyett inkább továbblépett új területekre. Az egyoldalúság ellentmondásait már az ötvenes években érzékelték (a férfimunkát alkalmazó nehézipar mellől hiányoztak a nőknek munkalehetőséget kínáló üzemek), de a későbbiekben letelepített ipar inkább elkerülte a legelőször létesített új ipari körzeteket és ahhoz a paradox helyzethez vezetett, hogy a rendszerváltások idejére ezek kerültek a legkilátástalanabb helyzetbe, itt voltak a legsúlyosabbak a technológia elmaradottságából adódó problémák, miközben a szocializmus ideje alatt lappangó szociális problémák újbóli előbukkanása is ezekbe a térségekbe koncentrálódott.

Az iparpolitika részleges reformja és az alkalmazkodás kudarca

Az 1950-es évek második felétől a politikai feltételrendszer kedvezőbbre fordulta lehetővé tette az állami fejlesztéspolitika, így az iparpolitika bizonyos fokú reorientációját. Látnunk kell azonban azt is, hogy ez a reform nem *átalakította* a korábban felépített iparvidékeket, hanem egyes esetekben továbbfejlesztésükkel, máskor velük párhuzamosan, más területeken megvalósított beruházásokkal *kiegészítette* őket. Lényegében egészen a rendszerváltásig „réteges" iparról beszélhetünk, ahol egyszerre léteznek hagyományos „sztálinista" üzemek, és

későbbi, modernebb létesítmények. A párhuzamosság okait az előbbiekben már említett, forráshiány eredményezte fejlesztési éhségben érhetjük tetten.

A reform technológiaváltással is járt. A korábban főleg kőszénalapú nehéziparban teret nyert és folyamatosan nőtt a kőolaj felhasználása, továbbá olyan új, modernebb ipartípusok jelentek meg, amelyek az addigiaktól eltérő telepítési döntések tárgyai lehettek. Leértékelődött az erőforrás-közelség jelentősége, nem feltétlenül pár költségesen szállítható nyersanyag jelölte ki a szóba jöhető telepítési helyszíneket, míg a szénnél könnyebben szállítható kőolaj az energiaellátást ott is lehetővé tette, ahol ehhez eddig kiterjedt vasúti infrastruktúrára volt szükség. Az új ipartípusok egy része kisebb üzemi keretek között is megvalósítható volt, nem volt szükség nagymértékű koncentrációra. Ezek a tényezők lehetővé tették az addiginál területileg egyenletesebb iparfejlesztést, vagyis nagyobb mozgásteret adtak a területpolitikai döntéseknek.

Enyhült a külső és belső izoláció, azaz, bár a KGST-n belüli és határain átlépő gazdasági kapcsolatok abszolút értelemben erőtlenek maradtak és a szocialista tábor belső határai is megtartották erős akadályjellegüket, megszűnt a teljes önellátási kényszer, kihasználhatóbbá váltak a munkamegosztás és specializáció előnyei. A kooperáció sosem lehetett teljes, mert egyes stratégiai ágazatok viszszafejlesztéséről nem eshetett szó, de az egyes országok kialakíthatták jellegzetes termékprofiljukat, szakosodhattak az adottságaiknak megfelelő ipari termelésre. Hozzá kell tennünk: ez a specializáció csak „rendszeren belül" érvényesülhetett, a vasfüggönyön túli relációban elképzelhetetlen lett volna, és a KGST-n belül meghatározó maradt a szovjet részesedés.

Az 1960-as évektől kezdődően tehát a szocializmus és a szocialista iparpolitika eltérő nemzeti modelljeinek kibontakozásáról beszélhetünk, s ebből adódóan a területi differenciálódás erősödéséről, divergens fejlődésről. A gazdasági változások szükségessé tették a iparirányítás reformját, amely az ötvenes években centralizált ágazati elven szerveződött meg és a párhuzamos ipari típusú minisztériumok, valamint az alattuk működő igazgatóságok elszaporodásához vezetett.[1] A hatvanas évek fordulójától végrehajtott reformok általában hatásköröket csoportosítottak át a vállalatokhoz, csökkentették az irányítási rendszer tagoltságát és nagyobb szerepet adtak a területi szempontoknak. A hasonló problémák megoldására törekvő reformelképzelések országonként eltérő módon

[1] Magyarországon például 1949 elején az Ipari Minisztérium látta el az ágazat teljes körű felügyeletét, de 1953-ban pedig nyolc minisztérium és főigazgatóság osztozott a területen. 1953 második felében összevonásokkal három minisztériumba terelték vissza az iparirányítást, de 1955-re a szám újra hatra emelkedett, és még 1957 végén is három minisztériumban (Kohó- és Gépipari, Nehézipari, Könnyűipari) és egy főigazgatóságban (Országos Földtani Főigazgatóság) terültek szét a kompetenciák (*Balázsy–Varga* 1959). Hasonló folyamatok zajlottak le más szocialista országokban is (*Bauer--Szamuely* 1979).

érintették az iparirányítás területi dimenzióját (*Balázsy–Varga* 1959, *Böröczfy* 1975, *Bauer–Szamuely* 1979, *Tatai* 1981):

- A Szovjetunióban 1957-től néhány kivétellel felszámolták az ágazati minisztériumokat és helyettük területi elven szervezték újra az ipar irányítását. Az ország területét 100 gazdasági-közigazgatási körzetre osztották, és az egyes körzetekben népgazdasági tanácsokat alakítottak ki, sőt, ezeken belül mezőgazdasági és ipari pártbizottságokat állítottak fel. 1962-ben és 1963-ban összevonásokkal megfelezték számukat, illetve kijelöltek 17 nagyméretű tervezési egységet. 1965-ben a területi széttöredezettséget és annak diszfunkcionális működését látva az ágazati irányítás újjáélesztéséről döntöttek, bár a körzetbeosztási elv fennmaradt, és 1973-ban az ágazatival párhuzamosan hét makrokörzetre új területi beosztás készült. A Szovjetuniót kevésbé radikális formában Bulgária is követte (itt eleinte döntően területi, majd 1962-től kettős, területi és ágazati irányítás lépett életbe).
- Az NDK-ban a megszüntetett ipari minisztériumok helyett 71 ipari egyesülést alakítottak ki. A közvetlenül a tervhivatal alá tartozó egyesülések mellett az ipar mintegy 35%-át a helyi szervek irányítása alá helyezték. 1966-ban itt is visszatértek az ágazati elvhez, és 1971-től erős centralizációt hajtottak végre, amit egy újabb háromlépcsős hierarchia kiépülése követett.
- Csehszlovákiában és Lengyelországban nem szűnt meg az ágazati irányítás, de működését racionalizálták a hierarchiaszintek csökkentésével és a vállalatok vertikális szervezeti integrációjával. Csehszlovákiában 1969-ben visszaállt a tervutasításos rendszer, Lengyelországban pedig kétszintű, a központi mellett nagy gazdasági szervezeteket magában foglaló hierarchiát hoztak létre.
- Románia a szocialista országok gyakorlatától eltérően tovább folytatta nehézipara extenzív, célterületei megválasztásában etnikai szempontokból is táplálkozó fejlesztését. Az 1967-et követő csekély hatáskör-decentralizáció mellett megszüntették a minisztériumok alatt működő iparigazgatóságokat. Az 1970-es és 1980-as évektől erősödő voluntarizmus, erőltetett növekedési törekvések és az iparirányítás központosítása volt megfigyelhető.
- Jugoszláviában viszonylag korán megindult a reform, s fokozatosan egyre nagyobb szerepet kaptak a vállalati önigazgatás formái, a munkástanácsok. Az ország legfőbb problémája a tagköztársaságok közötti fejlettségi eltérések fennmaradása volt. A fejletlenebb területeken nagyarányú iparosítás zajlott le, például Bosznia-Hercegovina lett a jugoszláv nehézipar

központja.[2] A centralizált beruházási források szűkülésével és a növekvő üzemi és területi önállósággal egy időben a felzárkóztatás is lelassult.

- Magyarországon Csehszlovákiához hasonlóan az ágazati irányítást racionalizálták: csökkentették a minisztériumok számát, vertikális integrációk létrehozásával vállalatokat vontak össze. Az ország megmaradt területi aránytalanságait vidéki iparfejlesztési kampányokkal kívánták ellensúlyozni: ezek azonban végső soron nem jártak egyértelmű sikerrel.

Látható, hogy a területi szemléletű iparirányítás gondolata több országban felbukkant és működési kereteket kapott, de előbb-utóbb visszaállt a többlépcsős ágazati elv, ami a politikai újra-centralizációval egy időben következett be. Hasonlóan visszalépésről beszélhetünk a modernizáció kapcsán; az 1970-es években a reformtörekvések egy részét felszámolták (leglátványosabban Csehszlovákiában), illetve letettek a további reformokról és a meglévő, a „már működő" védelmezésére rendezkedtek be. A reformokat tehát elsősorban aszerint értékelhetjük sikeresnek vagy sikertelennek, hogy meddig jutottak el a kedvezőtlen struktúrák befolyásolásában és mennyire voltak képesek önmaguk megvédésére. A kedvezőtlen világgazdasági folyamatok ugyanis később már meggátolták a nagyarányú módosításokat, azaz az egyes országok kénytelenek voltak tovább hordozni már megépített iparszerkezetük örökségét; a későbbi korrekciók nem vezettek radikális változásokhoz.

Az erősödő különbségek dacára fennmaradt a szocialista országcsoport *egészének* különutas fejlődése. Akár Nyugat-Európában és Észak-Amerikában, az 1970-es évek változásai, így az anyag- és energiaválság, a technológiai fejlődés és a korábban elmaradott távol-keleti területek megerősödése a szocialista országokban is felvetette az alkalmazkodás szükségességét. Az ipari térségekben erősödő szerkezeti gyengeségek kiváltó okaikat és megjelenésüket tekintve hasonlóak voltak a nyugatiakhoz, de szélesebbek és mélyebbek voltak azoknál. A súlyos problémákat azonban nem sikerült kezelni, a szerkezetváltási politika megjelenése a nyugati államokkal ellentétben elmaradt, vagy részterületekre irányult. A reakcióképtelenség, a halogatás okait a következő főbb pontokban foglalhatjuk össze (*Lux* 2005b):

- Bár az autarchiás törekvések egy részét felszámolták, a szocialista országok egyenkénti és együttes izolációja megmaradt. Zárt rendszerből nézve a külső impulzusok gyengéknek, erőtleneknek tűnhettek.
- Az ipar megtartotta kivételezett szerepét az állami fejlesztéspolitikában. Az ipari térségek erős érdekérvényesítő képessége megakadályozta a nagymértékű beavatkozást, de jelentős összegeket mobilizálhatott a status quo fenntartására.

[2] Bosznia-Hercegovina adta az országos koksztermelés 100, a nyersvas 60, az acél 40 és a szén 38%-át (*Böröczfy* 1975, 427. o.)

- A szocialista gazdaságok elszigeteltségében erősen érvényesült a féloldalas fejlettség konzerváló hatása. Mivel a KGST-n belül a fejletlenebb üzemek is megéltek vagy egyenesen sikereseknek tűnhettek, az újítás és a változtatás kényszere sokkal gyengébb volt, mint valódi piaci viszonyok között.
- Végül továbbra is érvényesültek a szocialista országokban olyan nem piaci szempontok, amelyek felülírhatták és felül is írták a gazdasági kényszereket. A hidegháborús fenyegetettség érzése még az enyhülés éveiben is befolyásoló erő maradt. Egyes területeken az iparvállalatok termelésen kívüli szerepéről is beszélhetünk, hiszen részt vállaltak a lakossági ellátásban (távfűtés, intézményfenntartás, energiaellátás, stb.) és gazdaságilag indokolt leépítésük társadalmi okokból sem jöhetett szóba. Végül említhetünk állami politikákat, amelyek a nehézipar letelepítésének és fenntartásának másféle, gazdaságon kívüli feladatokat szántak, például az ország területi kohéziójának erősítése (Jugoszláviában) vagy az etnikai arányok átrendezése (Romániában).

Végeredményében a világgazdasági alkalmazkodás vagy egyáltalán nem következett be, vagy alaposan megkésett. A rendszerváltásokhoz közeledve Kelet-Közép-Európa összes országában kibontakozott a régi ipari térségek válsága, amely legsúlyosabban a szocializmus korai időszakában iparosított térségeket érintette. Lényegesen kedvezőbb volt a helyzet a szocializmus időszaka előtt iparosodott területeken, ahol a gazdaság általában diverzifikáltabb volt és kevésbé függött egyetlen ágazattól, továbbá az ötvenes évek után kiépült, korszerűbb iparú körzetekben. Az előbbiekben léteztek a foglalkoztatás alternatív lehetőségei és ennek hagyományai, az utóbbiak pedig könnyebben bekapcsolódhattak az újra kiépülő nemzetközi munkamegosztásba.

Az iparfejlődés új feltételrendszere

A rendszerváltásokat követően a posztszocialista országoknak szembesülniük kellett egy kitágult terű verseny kihívásaival és kezelniük kellett a rájuk hagyományozott örökséget. Az ipari és politikai előzmények utóhatásai országról országra eltérő súlyosságú válságokban testesültek meg; attól is függően, hogy a korábbi reformok mennyiben voltak képesek átalakítani, vagy mennyire hagyták épen a „sztálinista" iparszerkezetet. Így például Magyarország *viszonylag* kedvezőbb, Románia és a Szovjetunió *viszonylag* hátrányosabb helyzetből indult. Ezek az eltérések viszonylagosak: egyrészt a rendszerváltás utáni kezdőfeltételek nem függetleníthetők a szocializmust megelőző ipari fejlettségtől, másrészt azonban a szerkezetátalakításon már korábban átesett országokhoz képest Kelet-Közép-Európa egésze lemaradásban volt, s ez a lemaradás *megfosztotta*

egy olyan növekedési többlettől, amit a gyorsan reagáló országok realizáltak (v. ö. *Audretsch* et al. 2000). A rendszerváltó országok általános forrásszegénysége és a megreformálandó területek széles köre nem tette lehetővé a régi ipari térségek teljes körű és gyors gazdasági regenerációját. Ehelyett állami szubvenciókkal a szocialista nagyipar lassú leépítésére rendezkedtek be. Ezt a stratégiát halogatónak is tekinthetjük, de beszélhetünk megelőzésről, a társadalmi katasztrófa elkerüléséről is.

Az ipar átrendeződése tehát elsősorban nem aktív *szerkezetátalakítással*, hanem külső tényezők hatására, *szerkezetátalakulással* ment és megy végbe. Az átalakulás két fő tényezője a privatizáció és a kilencvenes évek közepétől kezdődően az új zöldmezős beruházások megjelenése. Mint *Barta Györgyi* (2002) kifejti, a külföldi működő tőke által vezérelt folyamat duális iparszerkezet kialakulásához és új területi differenciálódáshoz vezet. Hozzátehetjük, hogy ez a kettős folyamat új kihívásokat teremt. Míg a korábban jelentős szerepű privatizáció hozzájárulhatott a szerkezetváltáshoz, a zöldmezős beruházások telepítési szempontjaiban az ipari múlt nem egyértelműen előnyös; jóval fontosabb nála a a nyugati felvevőpiacok megközelíthetősége, a kapcsolt szolgáltatások mennyisége és minősége valamint az olcsó és képzett munkaerő.

A szerkezetátalakítás és az ipari fejlődés együttes igénye vezethet el a makroregionális együttműködés lehetőségéhez is. Kérdéses, hogy az eltérő ipari hagyományok és a térségben megvalósított közvetlen tőkeberuházások hatásai egy integrálódó gazdasági tér felé mutatnak-e, vagy az egyes területi egységek más-más irányba elmozdulva a Kárpát-medence kereteit figyelmen kívül hagyó térszerkezetet alkotnak. Véleményünk szerint ez elsősorban attól függ, mennyire képesek az érintett államok valós tartalommal megtölteni a közös történelmi múltból is adódó lehetséges együttműködési kereteket. Az állami politikák az iparfejlődés fő tényezőjét, a külföldi tőkeberuházások pótlására források híján képtelenek, ellenben lehetséges a fejlődés irányának és területeinek befolyásolása, amelyben a határokon átívelő együttműködésnek kiemelt szerep juthat.

Az uniós fejlesztési politikában egyre erősebben teret nyerő policentrikus területfejlesztési modell adaptációjával a beavatkozás egyik legfontosabb területe a „közelség megteremtése" lehet: vagyis az a feladat, hogy a régi ipari térségeket (is) bekapcsolják a fejlődési hálózatokba, és lehetővé tegyék saját adottságaikra építő növekedésüket. Ez első lépésként a közlekedési rendszerek fejlesztését jelenti, ami nagytérségi léptékben valósulhat meg. A perifériikus zónák „bekötése" elősegíti a külföldi tőke áramlását, kedvezőbb feltételeket kínál letelepedésére és enyhít az izoláción. Más vetületben szükséges a még mindig meghatározóan fővároscentrikus térszerkezetek lazítása: a fővárosok és nagyvárosi központok transzmissziós, fejlődésközvetítő szerepe még mindig gyenge, ehelyett inkább „szűrőhatás" érvényesül (*Horváth* 1998). Valószínű, hogy pont ez a feladat lesz a legnehezebb; a decentralizáció azonban szükségesnek tűnik – nem

mint önmagában való cél, hanem mint a tudástranszfer, a kommunikációs és növekedésközvetítő szerep erősödésének eszköze. A Kárpát-medence nagyvárosi központjai és az őket összekötő határokon átnyúló kapcsolati háló ezen áramlások közvetítőjévé emelhető, vagyis a „szűrők" „kapcsokká" válhatnak (*Lux* 2005a). Végezetül nem hagyhatjuk figyelmen kívül az ipari térségek közötti nagytérségi együttműködés jelentőségét sem. Korunkban a területi együttműködés, a klaszterek kialakítása olyan értéktöbblet forrása, ami összekötheti és együttes versenyelőnyökhöz juttathatja a résztvevő térségeket. A Kárpát-medencében már tapasztalhatjuk az ipari együttműködés egyes határokon átívelő kezdeményeit (Nyugat-Magyarország, Szlovákia és Ausztria autóipari munkamegosztása), és valószínűsíthetjük, hogy a jövőben a területi kooperáció ezen formái egyre nagyobb jelentőségre tesznek szert.

Irodalom

Audretsch, D. – Carree, M. – van Stel, A. J. – Thurik, A. R. 2000: *Impeded industrial restructuring: the growth penalty.* Tinbergen Institute, Amsterdam.

Balázsy S. – Varga Gy. 1959: A szocialista iparirányítás szervezeti kérdéseiből. – *Közgazdasági Szemle,* 8–9. 826–847. o.

Barta Gy. 2002: *A magyar ipar területi folyamatai 1945–2000.* Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.

Bauer T. – Szamuely L. 1979: Az ipar ágazati irányításának szervezete az európai KGST-országokban: néhány tanulság. – *Közgazdasági Szemle* 1. 25–42. o.

Böröczfy F. (szerk.) 1975: *Az európai szocialista országok gazdasága.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

Enyedi Gy. 1978: *Kelet-Közép-Európa gazdaságföldrajza.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

G. Redő É. 1957: A szovjet ipar négy évtizedes fejlődésének főbb vonásai. – *Közgazdasági Szemle,* 11. 1163–1176. o.

Horváth Gy. 1998: *Európai regionális politika.* Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.

Jánossy F. 1969: Gazdaságunk mai ellentmondásainak eredete és felszámolásuk útja. – *Közgazdasági Szemle,* 7–8. 806–829. o.

Kornai J. 1980: *A hiány.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Lux G. 2005a: A magyar fejlesztési politika térszemlélete és a második generációs programozás területi vetületei. – *Tér és Társadalom,* megjelenés alatt.

Lux G. 2005b: A szerkezetátalakítási politika feltételei Nyugat-Európában és a volt szocialista országokban. III. Európai Kihívások tudományos konferencia, megjelenés alatt.

Markos Gy. 1962: *Magyarország gazdasági földrajza.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Tatai Z. 1981: A magyar ipar területi struktúrájának átalakulása. – *Közgazdasági Szemle,* 2. 172–191. o.

Winiecki, J. 1986: Az ipar túlméretezettsége a kelet-európai szocialista országokban: tények, okok, következmények. – *Közgazdasági Szemle,* 5. 579–592. o.

A NÉPESSÉG ÉS A GAZDASÁG TERÜLETI KÜLÖNBSÉGEI A POSZT-SZOCIALISTA ERDÉLYBEN

Kurkó Ibolya – Berekméri Mária

Bevezetés

Dolgozatunkban Erdély népesség- és gazdaságfejlődésében mért területi különbségeit szeretnénk bemutatni.

Ismert, hogy a társadalmi – gazdasági jelenségek egyenlőtlenül[1] oszlanak el a térben, úgy is mondhatnánk, hogy nincsen két egyforma térség. A területi egyenlőtlenségek fő okai, hogy egyes térségek eltérő helyi[2] és helyzeti[3] energiákkal rendelkeznek (*Szabó P.* 2002. 44.) a két típusú tényező gyakran összefügg egymással, sőt kölcsönhatásban áll. A helyzet sok helyi tényezőre hatással lehet, vagy éppen fordítva. Az egyenlőtlenségek vizsgálatánál, mérésénél az eltérések okait is meg lehet keresni, azaz megpróbálni feltárni, hogy milyen tényezők (helyi és helyzeti) és mennyiben magyarázzák az adott jelenség területi egyenlőtlenségeit.

Romániában a területi, interregionális diszparitások történelmileg meghatározottak, összefüggnek a régiók különböző történeti és gazdasági fejlődési pályáikkal. Ebben az értelemben Moldva és Munténia déli része mindig az alulmaradottság szimbólumát jelentette, ahogy Erdély, vagy a Bánság a fejlettségét (*Benedek J.* 2003. 220-221). A nyugati országrész előnyét talán természeti, társadalmi, gazdasági okok is magyarázzák a történeti mellett, köztük helyi (társadalmi berendezkedés) illetőleg helyzeti tényezők (pl. Európa gazdasági centrumtérségéhez való közelség).

---

[1] A térbeliség lényegétől az egyenlőtlenség fogalma elválaszthatatlan. Bármilyen fajta területi kutatás, vizsgálódás egyenlőtlenségkutatás is egyben. Az egyenlőtlenség alapvetően társadalmi, ideológiai, politikai értékkategóriákhoz kapcsolódik, valamint azon jelenséghez, hogy ezeknek kifejezett és lényegi területi vonatkozásai, megjelenési formái vannak (*Nemes Nagy J.* 2005).

[2] Adott természeti – társadalmi tényezők, így élővilág, vízhálózat, lakosságszám, foglalkoztatási szerkezet stb.

[3] Helyzeti tényezőnek minősül például a kitüntetett helyektől való távolság, szomszédsági kapcsolat, határmentiség.

Erről a szerkezetről számol be több szerző a második világháború előtti időszakot elemezve az ipari tevékenység terület különbségei szerint[4]. A második világháború után kezdett körvonalazódni a regionális különbségeket mérséklő politika, elsősorban a beruházások átirányításával próbálták a hátramaradt régiókat megfelelő szintre emelni. A szocialista korszak regionális politikájának középpontjában azonban Bukarest maradt, mely a beruházások nagy részét elvitte, illetve néhány már jól fejlett megye: Galac, Brassó, Hunyad, Bákó stb. Az interregionális különbségek csökkentésének politikájával párhuzamosan tehát azok mélyülése következett be és maradt a megosztottság Moldva és Erdély – Bánság között.

A 21. század elejére tehát kialakult egy jellegzetes térstruktúra, melynek fejlett pólusa Bukarest, Bánság, Hunyad–Szeben–Brassó–Prahova-völgye tengely, melyhez adódik az Al-Duna vidéke, Konstanca és Dâmbovița–Argeş tengely. Az ellentétes pólust képviselik Olténia, Moldva, Észak-Dobruzsa, Szilágy és Beszterce-Naszód megyék Erdélyből.

A vizsgálódás területét tehát a tágan értelmezett Erdély képezi: vagyis a történelmileg is meghatározott, a hegységeken belüli országrészhez hozzárendelt északi (Máramaros és Körösvidék) és nyugati (Partium, Bánság) régiókat is beleértve. A kiterjesztett területet az magyarázza, hogy a hivatalos szervek által meghúzott közigazgatási határvonalak gyakran e történelmi régiókat nem vették (veszik) figyelembe, így például az 1968-as adminisztratív reform a történelmi Máramaroshoz csatolt még egy jelentős részt a Lápos-mentéről, kialakítva így a későbbi Máramaros megyét.

A vizsgált időszak kiemelt jellegét erősíti az a tény, hogy az 1989-es politikai változásokat követően a gazdasági tér is átalakult, így a térszerkezetre újabb egyenlőtlenségek megjelenése/ esetleg eltűnése lett jellemző. Az átmenet térszerkezetére jellemző a regionális különbségek növekedése a fejlett és az elmaradott régiók/ megyék között. Ennek a feltevésnek bizonyítását/ cáfolását végzi el jelen dolgozat is.

A népesség differenciáltsága

A natalitás és fertilitás változásai

1989 után az abortusztilalom megszűnése, az új családalapítási módszerek bevezetése a születések rohamos csökkenését idézték elő; ezt a folyamatot tovább erősítette a gazdasági élet szféráiban jelentkező bizonytalanságok, mely fokozatosan a gyermekvállalás prekoncepcióinak megváltozásával jártak. Az utolsó

[4] Erről részletesebben lásd Benedek J. 2004. 221–224. , Popescu, R. C. 2003.

évtizedben jelentős mértékben csökkent a családok gyermekszáma és az anyai kor is egyre jobban kitolódott. Összességében a rendszerváltás hatásai a demográfiai krízisjelenségek erősödésében, azaz a népességcsökkenés ütemesebbé válásában jelentkezett.

A vizsgált periódus adatsoraiból kitűnik, hogy 1990-ben a születések viszonylag még magas szinten álltak (ekkor 58 103 újszülöttet regisztráltak), ám ettől az évtől kezdve a natalitás arányának fokozatos csökkenésével kell számolnunk. Ha azt vesszük figyelembe, hogy átlagosan a csökkenés 34,4%-os, akkor találunk olyan területeket, ahol a születéskiesés még nagyobb méreteket ölt. Mindenekelőtt abból az általános tendenciából indulnánk ki, hogy az urbanizáltabb térségekben és általában a városokban a születési deficit kiteljesedése erősebb volt, mint vidéken, ami tovább növelte a népesedési folyamatok terén megnyilvánuló különbségeket. Így például Erdély legurbanizáltabb térségeiben, mint Hunyad, Kolozs, Fehér megyékben regisztrálható a legerősebb születéscsökkenés (–40‰ feletti értékkel). A születésszámok kedvezőbb arányú alakulását, lényegében kisebb mértékű csökkenését a tágabb értelemben vett Székelyföld, azaz Hargita, Kovászna és Maros megyében találjuk, továbbá a Bánság egyes térségeiben (–28 és –30%). Mindebből következik, hogy a natalitási ráta alakulásának markánsabb megnyilvánulását két szinten követhetjük nyomon: egyrészt jelentős egyenlőtlenség áll fenn az erdélyi megyék-, de ugyanakkor a településtípusok között is.

A '90-es évek elején a vidéki településeken a natalitás 14‰ körüli volt, majd az ezt követő két évben a natalitás szintjének látványos zuhanása következik be. Ennek oka egyrészt a rendszerváltást követő új politikai rendszerek, reformok megjelenése, másrészt pedig a gátszakadásként megnyilvánuló migráció, melynek érintettjei leginkább a fiatal termékeny korú női népesség. A XX. század utolsó évtizedének legalacsonyabb születési rátája vidéken 1996-ban regisztrálható (11,5‰), mely az előbb említett két tényező (elvándorlás és családalapítási mentalítás megváltozása) aggregált hatásának végleges kiteljesedéséből adódik. Bár 2000-ig a natalitás stagnáló jelei mutatkoznak, az új évszázad első éveiben az eddig tapasztalt legalacsonyabb értékekkel kell számolnunk (2002-ben a születésszámok 10‰ körüliek).

A városi települések születésszámainak alakulása hasonló a falvakéhoz, csak itt a szakadékszerű zuhanás 1996-ig folyamatos volt, ezt követően stagnálás, majd 2000-től újra csökkenés következik. Bár városon eleve alacsonyabb natalitással kell számolnunk, mégis a csökkenés erőteljesebb, mint vidéken (átlagban –39,2%), ami a két településtípus differenciáltságának további megnyilvánulását tárja elénk.

A születésszámok településtípusonkénti vizsgálata azért is lényeges, mert nagymértékben meghatározza az oktatási rendszer alakulását, és nem utolsó sorban a munkaerőpiac területén bekövetkező változásokat is.

Fontos szempont arra a kérdéskörre is kitérni, hogy mi okozta a születésszámok ilyen drasztikus mértékű csökkenését. Ennek egyik legfontosabb befolyásoló tényezője a fertilitás visszaszorulása, továbbá egyes kisebbségiek körében a termékeny korú női kontingens megfogyatkozása is (különösen a magyarok esetében).[5] Egyre inkább állandósul a kevesebb gyermekvállalási tendencia, melynek fő tényezői a nők karrierépítésének, munkavállalásának állandósulása, az iskolai végzettség növekedése. A születésszámokhoz hasonlóan a fertilitás is területenként jelentős különbségeket takar. Elsősorban elkülöníthetünk egy alacsonyabb fertilitással (30‰–32,8‰) jellemezhető megyecsoportot, mely a „városiasodottabb" térségeket érinti (Kolozs 30,3‰; Temes 32,1‰; Hunyad 32,4‰; Brassó 32,8‰), valamint egy magasabb termékenységgel jellemezhető területegységeket (40‰ felett), mely többségében a Székelyföld és a Partium egy részét öleli fel (Hargita 40,9‰; Kovászna; Maros 41,6‰; Szatmár 44,5‰). Ezt támasztja alá az a tény is, hogy az urbanizáció és a fertilitás között viszonylag magas a korrelációs koefficiens értéke (–828), azaz a magasabb urbanizációs szint alacsonyabb ferilitással jár együtt és fordítva.

Az alacsony termékenység nem csupán a népesség számának alakulására van hatással, hanem más demográfiai jelenségekre is. Elsősorban a korábbi évtizedekhez képest gyökeresen megváltozott a népesség iskolázottsági aránya. Összességében nőtt a felsőfokú végzettek aránya, azaz 10 év alatt mintegy megtriplázódott: 1992-es 76 254 főről a felsőfokú oktatásban részesülők száma 2002-ben elérte az 216 246 főt. Ezzel ellentétben csökkent az alapfokú oktatásban részesülők száma több mint 70 ezer személlyel. A leglátványosabb csökkenést a fejlettebb megyék területén találjuk: Brassó, Kolozs, Szeben és Temes megyékben, ahol az alapfokú oktatásban részesülők száma az eltelt évtized alatt 5000 és 10 000 fő között csökkent. Ennek magyarázata nem az írni-olvasni tudók számának csökkenésében rejlik, hanem a fertilitási modell megváltozása miatt az egyre csökkenő gyermekszámban. Ha azt vizsgáljuk, hogy ezen megyékben nőtt leginkább a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya, akkor már érthető, miként hat az iskolázottság a születések számának alakulására.

A halandóság területi különbségei

Erdély népességének csökkenésében a halandóság kitüntetett szerepet játszik. Az alacsony termékenység mellett kirívóan magas a halandóság szintje, ami a tartós népességfogyás kiváltója. Míg 1990-ben az 1000 főre jutó elhalálozások száma 10,8 volt, 2002-re ez az érték már 12,3‰ körül mozgott, azaz mintegy 3%-kal növekedett az elhalálozások száma. Ez a növekedés 1996-ig folyamatos

[5] Kiss T. 2004.

volt, ekkor érte el a maximális 12,6‰-et, majd kisebb javulást regisztrálhatunk, de korán sem érdemi és főképpen nem szignifikáns a változás, mivel 2001-től a legtöbb területen újra növekedés állt be. Az 1997–2001 közötti mortalitáscsökkenés nem módosítja alapvetően a helyzetet, hisz európai kontextusban a halandóság még mindig magas szinten áll. Mielőtt a halálozások alakulásának vizsgálatára térnénk fontos még két jelenséget is vizsgálni: a születéskor várható élettartamot és a népesség korcsoport szerinti megoszlását.

A halandóság szintjét legjobban a születéskor várható átlagos élettartam jellemzi. Ez a mutató a kilencvenes évek elején 69,3 év volt, 2000-ben már túllépte ezt a határértéket, így némileg bíztató, hogy jelenleg már 70,8 év körül jár. Ehhez nagymértékben hozzájárult, hogy csökkent a felnőtt népesség halandósága és kisebb mértékben a fiataloké is. Ebben az esetben is jelentős különbség áll fenn a nemek illetve a településtípusok között. A nők születéskor várható élettartama átlagban 6-7 évvel haladja meg a férfipopulációjét. 1990-ben a férfiak átlagos életkora 66,25 év volt, a nőké 72,81 év. Érdekes változásnak lehetünk tanúi a kilencvenes évek végére. A férfiak életkilátásai több mint 1 évvel javultak, a nőké azonban közel 2 évvel lett magasabb, ami tovább erősíti a két nem között – egyébként kirívón nagy – különbségeket. A két nem közötti nagy eltérést a férfiak és nők életmódja okozza, nevezetesen a dohányzás és az alkoholizmus szerepe a férfiak életvitelében.

Területi bontásban a születéskor várható átlagos élettartam Kovászna (72,48 év), Brassó (72,22 év) és Szeben (71,81 év) megyékben a legmagasabb (hozzávetőlegesen 1 évvel haladja meg az átlagot), míg a legalacsonyabb a Partium egyes területein (Szatmár 67,72 év; Bihar 69,53 év).

A várható élettartam emelkedésének – a népességcsökkenés átmeneti lassítása mellett – az az alapvető következménye, hogy jelentősen módosítja a korösszetételt, emelkedik az idősek részaránya és végső soron nagymértékben befolyásolja a halálozások időbeni alakulását. Általánosan elfogadott tény, hogy Erdély területén a demográfiai elöregedés egy viszonylag állandósult tendencia, mely azonban lassú növekedésben van. A natalitás csökkenése miatt visszahúzódóban van a 15 évesnél fiatalabbak hányada, mely a rendszerváltás óta mintegy 5,7%-kal csökkent, azaz 23,1%-ról 17,4%-ra. Számbelileg csökkent a felnőtt népesség is, több mint 200 000-rel, százalékos aránya azonban nőtt: 2,6%-kal. Nőtt viszont az idősebb korosztály, vagyis a 60 éven felüliek részaránya 15,2%-ról (1990) 18,3%-ra (2002), így az utóbbi négy évtizedben első alkalommal fordul elő, hogy az idős népesség számbelileg és arányában is túlhaladta a fiatal népességet. Különösen magas az öregségi index értéke Kolozs (1304) és Arad megyében, míg a legalacsonyabb a magasabb natalitással és fiatalabb korstruktúrával rendelkező Beszterce-Naszód (843) és Máramaros megyében (837). Az *1. táblázatból* is kitűnik a szórás és a relatív szórás fokozatos növekedése, mely lényegében a területi különbségek erősödésére utal.

1. táblázat

Az öregségi index és a születéskor várható átlagos élettartam szórás-mutatói

Év	1990		1995		2000		2001	
Mutató	Öregségi index	Születéskor várható átl élettartam	Öregségi index	Születéskor várható átl. élettartam	Öregségi index	Születéskor várható átl. élettartam	Öregségi index	Születéskor várható átl. élettartam
Átlag	656,6	69,3	803,3	68,7	965,5	70,8	998,8	70,4
Range	498,1	4,08	470,9	4,64	436,6	4,76	456,5	4,90
St. deviancia	129,9	1,28	133,6	1,34	133,9	1,91	137	1,23

Forrás: Szerzők.

Mint láttuk a születéskor várható átlagos élettartam növekedése, mely a korcsoportok arányváltozására is kihatott, ugyanakkor a csökkenő natalitás és a népesség fokozatos elöregedése leginkább a halandóság értékeinek növekedésében mutatkozik. Akárcsak a születési számarányok vizsgálatánál, az elhalálozások esetében is jelentős területi különbségeket észlelhetünk. Úgy tűnik a magas halandósági arányok a városi településeken trendszerűen állandósultak, hiszen 2002-ben is többnyire ott a legmagasabbak, ahol már évtizedekkel ezelőtt stabilizálódott ez a tendencia: Arad 12,5‰, Szatmár 11,8‰, Hunyad, Brassó, Szeben. Ezeken a területeken – Szatmár megyét leszámítva – az átlagos életkor is magas, így a korcsoportok alakulása fokozatosan az idősek javára tolódott el. Ezt a folyamatot nagymértékben meghatározta az a tény is, hogy a szocialista időszakban kiteljesedett falu-város migráció következtében ezek a területek jelentős számú első generációs bevándorlókat fogadtak. Ettől eltérően a Partiumban bár viszonylag fiatal népesség dominál, különösen magas a halandóság az 1 évet be nem töltött gyerekek körében, ami tovább növeli az elhalálozottak számarányát.

Vidéken a magasabb halálozási arányszámok egyértelműen a közegészségüggyel és a népesség alacsonyabb életminőségével állnak kapcsolatban. Így nem meglepő, hogy a mortalitás legmagasabb szintjét 2002-ben Hunyad, Kolozs, Fehér és Bihar megyékben találjuk.

Fontos még egy demográfiai mutatóról, a csecsemőhalandóságról is szólni, mely nemcsak a halálozások alakulásának befolyásolója, egyben fontos civilizációs és egészségügyi mutató is. Így egy ország, régió fejlettségi szintjét nem csupán a társadalmi-gazdasági tényezők súlya határozza meg, hisz a csecsemőhalandóság a születéskor várható átlagos élettartammal együtt azon alapvető mutatók között van, amely egyúttal egy terület népességének civilizációs és kulturális szintjét, vagyis az életminőséget is meghatározza. A csecsemőhalandóság esetében azt is meg kell jegyezni, hogy ez az egyetlen demográfiai muta-

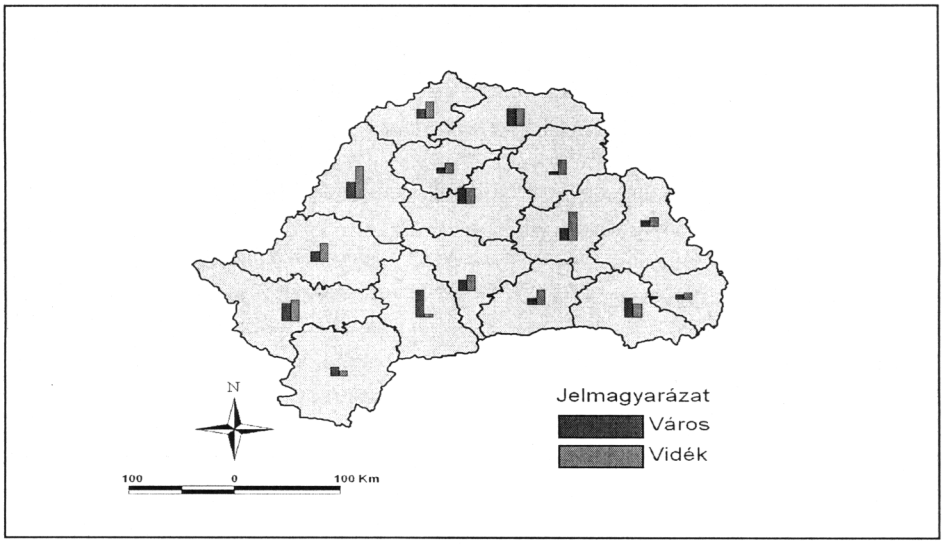
tó, melynek közel három évtizede csökkenő tendenciája van, sőt 1990 óta láthatóan javult.

Erdély területén az ezer újszülöttre jutó elhalálozások száma 1990-ben 23,9 volt, ez 2002-re 16,4‰-re csökkent, ami 10 év távlatában és a jelenlegi életszínvonalhoz viszonyítva rendkívül jó eredménynek számít. Területi profilban még mindig jelentős eltérések adódnak.

A statisztika számadatai egyértelműen arra utalnak, hogy a csecsemőhalandóság kedvezőbb irányú változásait a városi településeken találjuk, vagyis 12 év alatt ezen mutató értékei 13%-kal javultak a vidéki településekhez képest (61,1% illetve 48,9%-os csökkenés). De még így is feltűnően magas egyes Bihar, Szatmár illetve Máramaros megyei városokban. Ezen városok csecsemőhalandóságának átlag feletti értékét nagymértékben meghatározza a magasabb natalitási ráta, továbbá a közegészségügy alacsony fejlettségi illetve felszereltségi szintje is (az ezer főre jutó orvosok száma és a csecsemőhalandóság közötti korreláció értéke 0,739), ugyanakkor a kisebb kategóriájú városok demográfiai helyzetének alakulása is, mely inkább a vidéki településekkel mutat nagyobb mértékű összefüggést.

1. térkép

A csecsemőhalandóság alakulása városon és vidéken 2002-ben (‰)

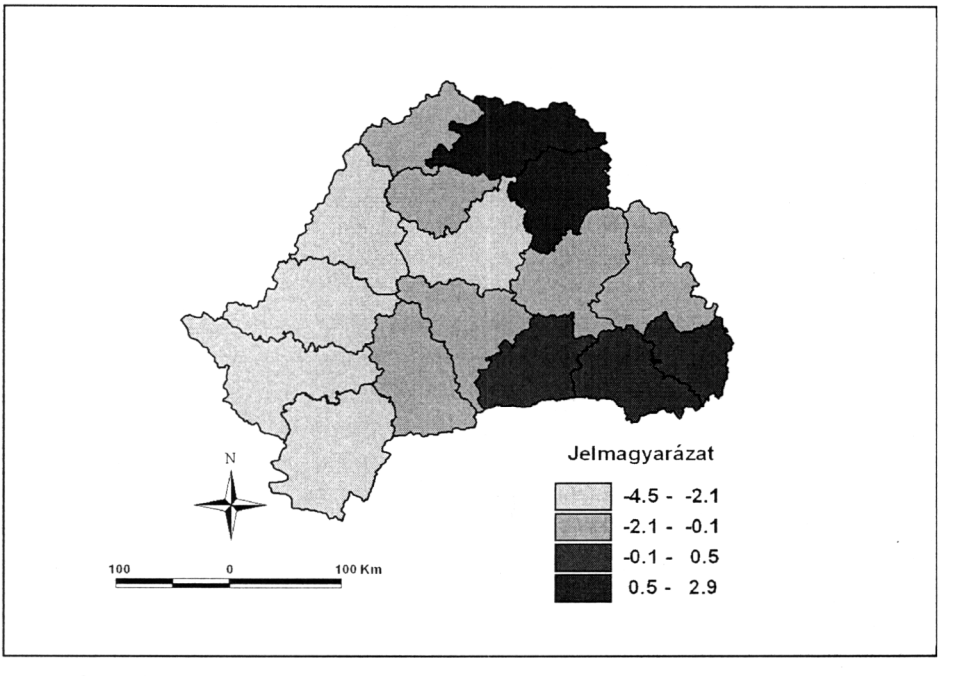
Forrás: Szerzők.

A népességváltozás területi eltérései a természetes szaporulat függvényében

Az 1989-es fordulat egy radikális és gyors változást idézett elő az erdélyi társadalom gazdasági-társadalmi és politikai életében. A piacgazdaságra való áttérés egy kettős recessziót okozott úgy gazdasági, mint társadalmi téren, ehhez társult a népesség életszínvonalának hirtelen csökkenése.[6] Az előző részekben is vizsgált alacsony fertilitás és a magas mortalitás következményeként a népesség potenciális fogyása 1992-től tényleges fogyásba ment át. Az utolsó népszámlálás során 20 ezer volt az élve-születések és a halálozások egyenlegének deficitje, a sorozatos természetes fogyás tíz év alatt elérte a 150 000 főt.

2. térkép

A természetes szaporulat alakulása 1990 és 2002 között (‰)

Forrás: Szerzők.

Míg Erdély legnagyobb részét természetes fogyás jellemzi, addig markánsan elkülönül néhány olyan terület, amely a vizsgált 12 év távlatában – bár szerény

[6] Veres V., 2002.

értékekkel is – de természetes szaporodást tudott felmutatni. Kiemelkedik ilyen szempontból Észak-Erdély, ahol a viszonylag „legmagasabb" természetes szaporulat Beszterce-Naszód (2,9‰) és Máramaros (1,7‰), megyékben regisztrálható. E mellett még három olyan megyét is találunk, ahol a népességváltozás alakulása a természetes szaporulat függvényében az utánpótláshoz szükséges küszöbérték szintjénél stabilizálódik (Kovászna, Brassó és Szeben megyék).

Az ország többi területén a természetes szaporulat változásaiban a negatív előjel, a fogyás jellemző. Ez jellemző általában a vidéki településekre, hisz az előbb említett természetes szaporulat pozitív irányú változásaihoz nagyobb mértékben a városok, mint a vidéki települések járultak hozzá. Mindez bizonyítható a természetes szaporulat településtípusonkénti vizsgálatával, hiszen Brassó és Szeben megye kivételével, ahol a természetes szaporulat vidéki növekedése magasabb, addig a többi területen a városok népszaporulata mutat nagyobb növekedési tendenciát. Ez utóbbi két területen a roma lakosság magasabb aránya okozza a többi megyéktől meghatározott módon történő devianciát.

Összefoglalva tehát az eddigieket elmondhatjuk, hogy a demográfiai folyamatokat tekintve jelentős területi különbségek jellemzik Romániát. Elkülöníthető egy kedvező korszerkezettel bíró, pozitív természetes szaporulattal rendelkező terület Erdély északi felében, a nyugati és keleti részeket azonban a természetes fogyás sújtja. Ennek viszont egyenes következménye különösen az oktatási rendszer-, majd később a munkaerőpiac alakulásában követhető nyomon. Ezt jelzi az a tény is, hogy lényegesen csökkent a kötelező iskolai éveket elvégzők aránya a kilencvenes évektől napjainkig több mint 100 000 fős hiányt okozva.

Gazdasági-társadalmi különbségek

Romániában az 1990-es évek előtti évtizedekben a hivatalos jelentések szerint a gazdasági szereplők rendkívüli hatékonysággal működtek, az aktív életkorú népesség teljes mértékben foglalkoztatott volt és csak az volt munkanélküli, aki nem is akart munkát keresni. Az 1989-es változások következtében ez az ideális állapot felszámolódott és felszínre kerültek a gazdaság mélyen gyökerező problémái. Ezek a problémák az ország teljes területén jelentkeztek, viszont intenzitásuk különbözött a fejlettebb és fejletlenebb régiók esetében.

Elsőként vegyük a foglalkoztatottak arányának változását a rendszerváltozás után.

Az 1990-es évek elején még 40–50% közötti értékekkel írható le ezen mutató, 1994-től azonban fokozatosan csökkent értéke, míg 1999-ben elérte az eddig regisztrált mélypontot. Ekkor az össznépesség mintegy 60%-a nem tartozott a

foglalkoztatottak kategóriájába (a munkanélküliség is ezzel összhangban ekkor volt a legmagasabb), miután enyhe emelkedés tapasztalható a vizsgált terület szintjén. Ennek okát egyrészt a demográfiai elöregedés jelenségében kell keresni, vagyis a 60 év fölötti, már nem az aktív népesség kategóriájába számbeli és százalékos megnövekedésében, másrészt a munkanélküliek számának alakulása is befolyásolja az értéket. Megyei bontásban az időszak során legalacsonyabb értéket Beszterce-Naszód megyében (1994), legmagasabbat viszont Temes megyében (1997-ben 56,5%) regisztráltak.

Az alábbi táblázat az értékek szórásának, területi differenciáinak kifejezésére néhány mutatót tár fel. Ennek alapján a legnagyobb eltérés 1993-ban figyelhető meg, amint azt bizonyítják a szórás-számítások. A különbségek mérséklődése látszik az ezt követő három évben – ezt a fejlődési vonalat töri meg az 1997-es esztendő – viszont ezt követően újra az egyenlőtlenségek csökkenése áll be. 1997-ben ugyanis elkezdődött az a gazdaságot átalakító folyamat, melynek eredményeként több megyében csökkentették a kitermelő (bányászat) és feldolgozóipar (kohászat, fémfeldolgozás) munkásait. Ez főként Hunyad és Kassó-Szörény megyéket érintette.

2. táblázat

A foglalkoztatási ráta szórás-értékei

	1990	1990	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Átlagos szórás	3,4	4,0	4,2	4,4	2,5	1,7	1,9	2,8	1,9	1,9	2,0	2,0
Variancia	19,0	24,6	28,5	32,9	8,9	5,4	7,4	18,7	5,2	5,8	6,5	6,0
Standard deviancia, %	4,4	5,0	5,3	5,7	3,0	2,3	2,7	4,3	2,3	2,4	2,5	2,5

Forrás: Szerzők.

A foglalkoztatottak gazdasági ágazatokban való eloszlását tekintve ugyancsak átalakulás ment végbe Erdély területén és az egész országban. 1989 előtt a foglalkoztatottak nagy része (50–70%) a szekunder szektorban dolgozott, a mezőgazdasági keresők aránya a hivatalos statisztikák szerint nagyon alacsony volt (5–15%), a fennmaradó rész pedig a szolgáltatások valamely terültén tevékenykedett. Mindez a szocialista időszak erőltetett ipartelepítési stratégiájának eredményeként írható le. Különösen magas volt az ipari keresők aránya Szeben (64,6%), Brassó (66%), Hunyad (66,1%) és Fehér (62,8%) megyékben, ahol részben a hagyományos, még 19. században megtelepült iparvállatokat fejlesztették gigantikus méretűekké, részben a szocialista ipar fellegvárait hozták létre. A foglalkoztatási ráta csökkenése főként az ipar fontosságának az elvesztését

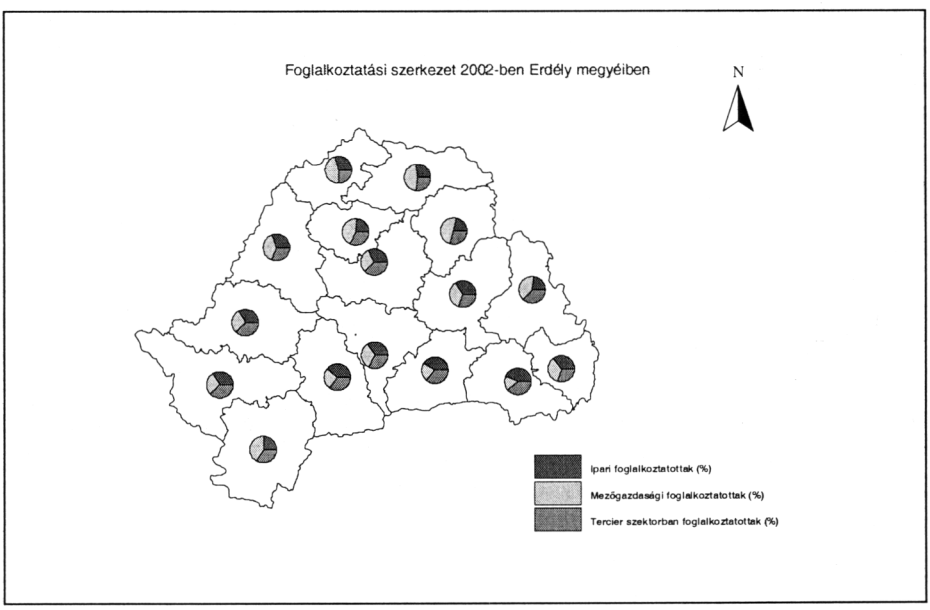
jelentette, így már 1998-ban minden megyében 50% alá csökkent ezen ágazat dolgozóinak értéke. A válságba került iparágak teljes ipari övezeteket érintettek, így például a vajdahunyadi kohászati funkciójú Siderurgica vállalat, a nagybányai Romplumb, a nagyváradi alumíniumgyártásra szakosodott Alor, a brassói traktor- és autókamion-gyártás központjainak válsága nemcsak a telephely/a város népességét, aktív munkaerejét befolyásolta, hiszen ezen központok vonzáskörzete elég kiterjedt volt (ingázás). A felszabaduló munkaerő egy része a tercier szektor fele irányult, jelentős hányada viszont a mezőgazdaság struktúráiban talált helyet. Éppen ezzel magyarázható az agrárkeresők számának és arányának megnövekedése, főként azon megyékben amelyek az átmenetben nem voltak képesek a megújult gazdasági-társadalmi elemeket integrálni, vagyis innovációs képességük nagyon alacsony volt. Ilyen például a már említett Beszterce-Naszód, Krassó-Szörény, de Máramaros is. Ez utóbbi esetében, bár természeti-gazdasági potenciálja elég magas, az elzártság mellett (szállítási-közlekedési infrastruktúra fejletlensége a Máramarosi medence és a terület többi része között) nagyfokú szennyezettség is hozzájárult ahhoz, hogy a befektetések késtek. Ellentétes oldalon áll Kolozs, Brassó, Hargita és Arad megye, ahol a tercierizálódás értelmében számos cég és vállalkozó települt meg, főként a magas hozzáadott értéket termelő ágazatok közül, de a bankszektor is erősödött.

A foglalkoztatottsági ráta mellett a munkanélküliségi ráta is kifejezően ábrázolja a munkaerő gazdasági térszerkezetét. Ez a mutató 1991-től található meg a romániai Statisztikai Évkönyvek kimutatásaiban. Ezen adatok alapján elmondható, hogy a kilencvenes évek társadalmi-gazdasági folyamatainak egyik meghatározó jellemzője a tömeges és tartós munkanélküliség megjelenése volt. E jelenség azonban korántsem érintette egyformán az ország egyes térségeit, így Erdély egyes megyéit sem. A munkanélküliség területi eloszlásának elemi magyarázótényező-keresésére korrelációt számítottunk a különböző ágazatokban foglalkoztatottak számával. Ennek értelmében a legszorosabb kapcsolat a mezőgazdasági foglalkoztatottak számával áll fenn (–0,543), vagyis a munkanélküliségi ráta csökkenése a megyék esetében a magasabb számú agrárkeresőt eredményezett. Tehát a nagyipari vállalatok válsága, az iparvárosok szerkezetátalakítása közepette az elbocsátott munkaerő feltehetően a mezőgazdaság fele orientálódott, és ez a jelenség egy negatív urbanizációt is maga után vont. A nagyvárosok 1992 és 2002 között népességük 6,9%-át veszítették el. Erőteljesen csökkent Brassó népessége (–12,1%), de a legnagyobb csökkenés (–15%-nál nagyobb) az erdélyi nehézipari- és bányászati központokat érintette: Balánbánya (–27,8%, Hargita), Hobicaurikány (–20,3%, Hunyad), Fogaras (–19,6%), Stájerlakanina (–19,1%, Krassó-Szörény), Orsova (–19%, Krassó-Szörény),

Kudzsir (–18,5%, Fehér), Újmoldova (–17,5%, Krassó-Szörény), Vaskohsziklás (–17,1%, Bihar), Avasfelsőfalu (–16,7%, Szatmár).[7]

3. térkép

A foglalkoztatási szerkezet 2002-ben

Forrás: Szerzők.

A munkanélküliség területi különbségei a vizsgált évek során gyakorlatilag keveset változtak: azok a térségek, ahol legelőször vált általánossá a munkanélküliség, minden vizsgált időpontban a legrosszabb helyzetű zónák közé tartoztak (például Beszterce-Naszód, Hunyad, Krassó-Szörény, Szilágy), míg a tömeges munkanélküliség által legkésőbb elért térségek mindig is a legkedvezőbb helyzetű munkaerő-piaci megyék között jelentek meg (ahogy Temes, Bihar, Szatmár, Arad). Erdély nyugati, Magyarországgal szomszédos területei a munkaerőpiac terén a legfejlettebb, legvonzóbb térségekként határozhatók meg. Ezt nagy valószínűség szerint a határmentiség, valamint a külföldi működő tőke áramlásának nagyobb volumene is nagyban befolyásolta.

A mutató szórás értékeit vizsgálva megállapítható, hogy a legnagyobb eltérések a megyék értékei között 1999-ben voltak, ekkor a maximális értékkel

[7] Benedek J. 2005.

rendelkező megye (Hunyad) és a legalacsonyabb munkanélküliséget (Szatmár) regisztráló megye közötti különbség három és félszeres volt.

3. táblázat

A munkanélküliségi ráta polarizáltsági, illetve szórás-mutatói

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1999	2000	2001
Variancia	2,28	9,95	12,3	9,94	9,23	6,91	8,99	12,1	9,78	2,28
Duál-mutató	2,05	1,8	1,7	1,45	1,73	2,24	1,83	1,51	1,57	1,91
Range	5,53	12,9	14,5	14,2	11,3	8,3	11,1	15	11,9	12,2

Forrás: Szerzők.

Az esetleges kettősség vizsgálatára használt Duál-mutató alapján megtudjuk, hogy a fejlett régiók és az elmaradott régiók hogyan viszonyulnak egymáshoz. Minél nagyobb a mutató értéke, annál nagyobb a szakadék a munkanélküliséggel sújtott és a nagyobb aktivitási rátával jellemezhető, kevés munkanélkülivel rendelkező megyék között. A munkanélküliség duális eloszlása 1996-ban a legszembetűnőbb, ekkor a legjobb helyzetben Temes megye volt, Hunyad megyében viszont csaknem négy és félszer nagyobb értéket mutat a munkanélküliségi ráta. A vizsgált időszak vége fele azonban hangsúlyozódni látszik ez a kettősség, újra négyszer nagyobb a két térség között a szakadék.

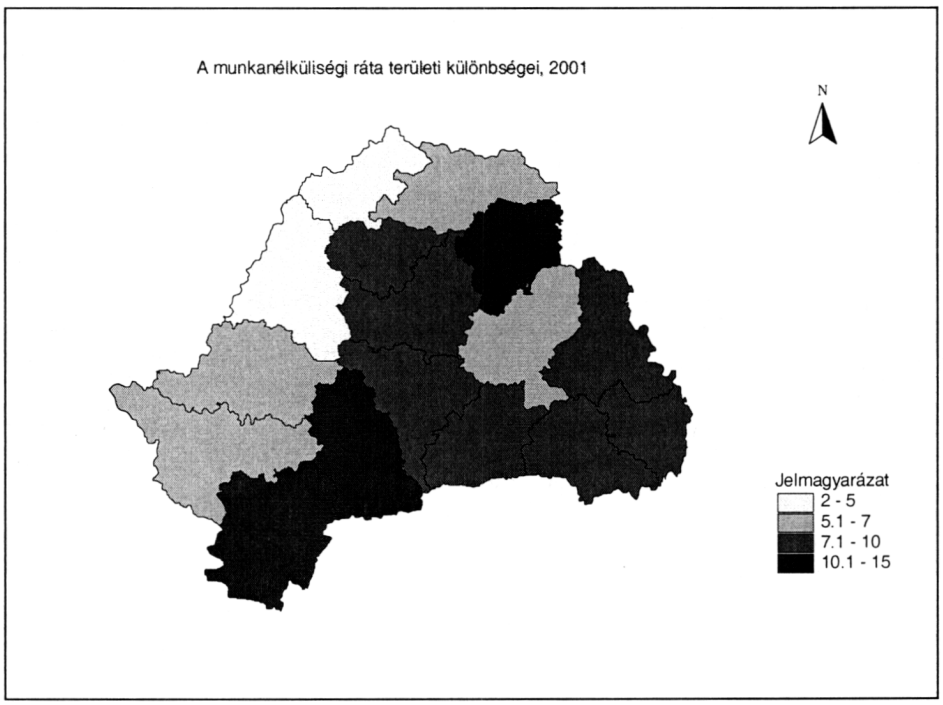
A tizenkét éves periódusban a munkanélküliségi ráta tehát évről évre változott, de kialakult egy elmaradottabb térség, melyet a nehézipar jelenléte és válsága is hangsúlyozott. 2002-re a következő térszerkezet írható le: Hunyad és Brassó megyék kiemelkednek a magas munkanélküliségi mutatókkal, a sorban következik Kovászna, Krassó-Szörény, Fehér, Kolozs és Beszterce megye átlagon felüli értékekkel. Átlagosnak mondható Hargita, Máramaros, Szilágy és Szeben mutatója, átlag alatti Maros és Arad megyében a munkanélküliség ráta, legalacsonyabb, szinte minimális a nyugati, határ menti megyékben (Temes, Bihar és Szatmár).

A gazdasági fejlettséget a lakossági jövedelemszint is kifejezően mutatja. Ennek értelmében 2002-ben a legmagasabb átlagos nettó havi keresetek (bérek) a magas munkanélküliséget regisztráló Hunyad megyében voltak. Ez a jellegzetesség a periódus teljes tartamára elmondható és az energiatermelő iparban levő magas bérértékkel magyarázható. Mindazonáltal, a bérek a lakossági jövedelmeknek csupán 60–70%-át teszik ki, a többi egyéb társadalmi munkálatból származik, így lehetséges, hogy ezen kategorizálás nem a legegyértelműbb. A havi bérek ezenkívül átlag fölöttiek Temes, Kolozs, Maros, Brassó, Szilágy és Beszterce-Naszód megyékben is, átlag alattiak (az átlag 80–90%-a) Szatmár, Bihar, Hargita és Kovászna területén. A jövedelem kategóriák azonban nem mutatnak

nagy területi szórtságot, és a legnagyobb–legkisebb átlagkereset közti különbség is csak másfélszeres.

4. térkép

A munkanélküliségi ráta 2001-ben

Forrás: Szerzők.

Ha az önkormányzatok költségvetését vesszük figyelembe, a különbségek hasonló méretűek lesznek. A költségvetésből a jövedelmeket vizsgáltuk, ezeknek egy része a központi, állami támogatásokból származik (kb. 2–5% a teljes összegből), viszont egy részét a lakossági jövedelemadó, profitadók és telekadók képezik. A lokális jövedelmek népességre vetített értéke 2002-ben a legmagasabbak Temes, Bihar, Brassó és Kolozs megyékben, vagyis éppen ott ahol a legnagyobb a vállalkozási, befektetési kedv, legjobb a munkaerőpiac helyzete. Ellentétes oldalon áll Szatmár, Beszterce-Naszód és Krassó Szörény megye, ahol a bevételek közel másfélszer kisebbek.

A gazdasági szerkezet, állapotok áttekintése után lássuk, hogyan alakulnak a társadalmi téren fellelhető különbségek 2002-ben. Egy-egy mutatót választot-

tunk ki, melyek az infrastruktúra és az egészségügyi fejlettséget szemléltet(het)ik. Elsőként a közművesítés meglétét vizsgáljuk: a megye települései közül (falusi és városi települések egyaránt) milyen arányban vannak ellátva csatornázással (a települések részarányában). Eszerint Brassó és Kovászna megye vezeti a sort, legfejletlenebb Szilágy; itt a települések 2,1% közművesített. Az infrastruktúra egy másik, alapellátáshoz tartozó eleme a telefonellátottság. Ezen a téren a különbségek csökkenőben vannak, ami a nagyarányú telekommunikációs fejlesztések, beruházások eredménye is. Az ezer főre jutó telefonvonalak értéke Erdélyben Hargita és Beszterce-Naszód megyékben a legalacsonyabb, de még így is a moldvai és olténiai átlagok fölött áll. Magasnak mondható a telefon-ellátottság a nyugati, illetőleg az Erdélyi medence közepén levő megyékben.

Az egészségügyi ellátás (orvosok száma/népesség, kórházi ágyak száma/népesség) szempontjából kiemelkedők az értékek Kolozs, Temes és Kovászna megyékben, előzők a regionális központok (Kolozsvár, Temesvár) fontossága és koncentráló képessége, míg utóbbi valószínűleg a kis népsűrűség miatt emelkedik ki a sorból. Gyengén fejlett az egészségügyi ellátó-háló Beszterce-Naszód, Szatmár és Szilágy megyékben, ezekben a megyékben a megyeközpont városhierarchiában elfoglalt helyének megfelelően nincs megyén kívüli vonzóereje, így fontossága is csökken és egészségügyi szempontból ezek a megyék inkább a szomszédos regionális központokhoz vonzódnak: Kolozsvár, esetleg Marosvásárhely látja el őket.

Összegzés

Erdély térfelosztásának vizsgálata lényegesen rámutat az egyes térségek között fennálló egyenlőtlenségek markáns megjelenésére.

A demográfiai trendek bemutatott alakulása megengedhetővé teszi azt a következtetést, hogy az 1990-es évek után veszélybe került Románia népességfenntartása. Jelentősen csökkent az élveszületések száma és nőtt a halandóság. Ez a folyamat az egész országot érintette, de területileg differenciáltan jelentkezett, ami az egyenlőtlenségek kiéleződését még inkább meghatározta. Nemcsak a falvak lakossága csökkent a fokozódó demográfiai elöregedés hatására, de a nagyvárosok esetében is jelentős csökkenés következett be az ipar szerkezetváltása és a város-falu migráció felerősödése következtében. Mindez a településhálózaton belüli arányváltásokat is befolyásolta, de mint már említettük, még így is jelentős eltérések mutatkoznak egyes megyék területe és népessége közötti összefüggésben.

Erdély gazdasági térszerkezete nem változott sokat a 20. század folyamán, a történeti dimenziókban leírt különbségek ma is érvényesek és a rendszerváltás, a piacgazdaságra való átmeneti időszak ezt a jelenséget csak felerősítette, minthogy az egyenlőtlenségek csökkentésére koncentrált volna. Azonban ez a jelenség az átmeneti gazdaságok szinte velejárója, ahogy az a jellemző is, mely szerint a gazdasági élet mutatói eléggé instabilak, nagy fluktuációt ír(hat)nak le esetenként nagyon rövid idő alatt (ez megfigyelhető például a munkanélküliség alakulásában is, amely időbeni fejlődése hullámvonal szerinti). Az egyes térségek, megyék esetében úgy a felfele ívelő mozgás, mint a lefele nivellálódás folyamata is tetten érhető, jelezve a megye hátrányosabb helyzetét. Így figyelhető meg az ipari tengely depressziója (nehéziparra szakosodott megyékben: Hunyad, Fehér), illetőleg a dezindusztrializációval párhuzamos kibontakozó tercierizálódás és ezzel javuló gazdasági állapotok a stratégiailag jobb helyzetű térségekben (Kolozs, Temes). Elmondható továbbá, hogy azokban a megyékben, ahol a humán erőforrások magasabb szinten állnak és az innovációs potenciál jelentősebb, ott a befektetések koncentráltsága is hangsúlyosabb. A gazdasági tér egyenlőtlenségeit azonban megfelelő beavatkozások mentén eredményesen irányítani lehet egy homogénebb térstruktúra fele. Itt kell kiemelni a regionális fejlesztési programok elkészítését, vagyis a területi fejlődés társadalmi szabályozást.

A fennálló egyenlőtlenségek csökkentése és a népesség hosszú távú fejlődésének érdekében ma már egy kizárólag stabil népesedéspolitika lehet eredményes, amely egyszerre sikeres a gyermekvállalási kedv erősítésében, az életkilátások radikális javításában és egy olyan vonzópotenciál megteremtésében, amely lehetőséget teremt egy megfelelő szintű bevándorlási többlet előmozdításában. Ez csupán a gazdaság olyan szintű növekedésében elérhető feltétel, mely biztosítani tudja a népesség, de különösen a fiatalság körében azt a létalap megteremtését, mely nem ösztönözné az elvándorlást. Mindezeket a beruházások koncentráltsága helyett, annak diffúzív eloszlásával lehetne elérni, mely nem csak az ország dinamikus fejlődését, hanem az egyes területek közötti egyenlőtlenségek csökkentését idézné elő, így a népesedési folyamatok alakulásában is kiegyenlítődéssel járna.

Irodalom

Benedek, J. 2004: *Amenajarea teritoriului şi dezvoltarea regională*, Cluj, Presa Universitară Clujeană.

Benedek, J. 2005: A romániai urbanizáció jellegzetességei az utolsó évszázad során. Kézirat.

Kiss T. 2004: *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó.

Mureşan, C. 1999: *Evoluţia demografică a României*, Cluj, Presa Universitară Clujeană.

Nemes Nagy J. (szerk.) 2005: *Regionális elemzési módszerek.* Budapest, Regionális Tudományi Tanulmányok 11.

Popescu, Rodica C. 2003: *Disparităţile regionale în dezvoltarea economico-socială a României*, Bucureşti, Meteor Press.

Szabó P. 2002: Észak, Dél, Harmadik Olaszország és társaik – makroregionális tagozódás Olaszországban. – *RÉKA* 1. 39–76. o.

Veres V. 2002: A romániai magyarság létszámcsökkenésének okai a XX. század utolsó negyedén, Kolozsvár. – *Korunk,* 2.

Recensământul populaţiei din 7 ianuarie 1992, vol. I. Demografie, CNS, Bucureşti, 1994.

Recensământul populaţiei din 18 martie 2002, vol. I., Populaţie-Structura demografică, CNS, Bucureşti, 2003.

Romániai Statisztikai Évkönyvek (Anuarele statistice ale României) 1990–2002, INS, Bucureşti.

A ROMÁNIAI REGIONÁLIS VERSENYKÉPESSÉG ALAKULÁSÁNAK ELEMZÉSE AZ ÁTMENET IDŐSZAKÁBAN

Vincze Mária – Kölcsey Andrea

Elmélet és módszertan

Az utóbbi években a versenyképességet egyre több gazdaság- és területfejlesztéssel foglalkozó szakember használja kulcsfogalomként, mint az egyes régiók, területek gazdasági fejlettségét mérő mutatót. Fontosságát bizonyítja, hogy az Európai Unió Harmadik Kohéziós Jelentésében kiemelten hangsúlyozza a versenyképességet, mint elérendő célt a gazdasági és szociális kohézió mellett.

A versenyképesség fogalmát nehéz definiálni, meghatározására több kísérlet történt. Az Európai Unió 1999-ben, a hatodik regionális jelentésében a következő definíciót adta: „... a versenyképesség a vállalatok, iparágak, régiók és nemzetek feletti régiók képessége *relatíve magas tényezőjövedelem* és *relatíve magas foglalkoztatottsági szint* létrehozására egy fenntartható bázison, miközben a nemzetközi versenynek tartósan ki vannak téve." A definícióban levő két fő tényezőt, azaz a jövedelmet és a foglalkoztatottsági szintet, a következő képlet alapján lehet felírni:

$$\frac{\text{GDP}}{\text{Lakónépesség}} = \frac{\text{GDP}}{\text{Foglalkoztatottak}} * \frac{\text{Foglalkoztatottak}}{\text{Munkaképes korúak}} * \frac{\text{Munkaképes korúak}}{\text{Lakónépesség}}$$

Regionális szintre vetítve tehát a versenyképességet a következőképpen lehet felírni:

Regionális növekedés $\approx$ Munkatermelékenység * Foglalkoztatottsági ráta

Tanulmányunkban a versenyképesség elemzéséhez és vizsgálatához a foglalkoztatottság mutatója mellett, a GVA mutatót használtuk.

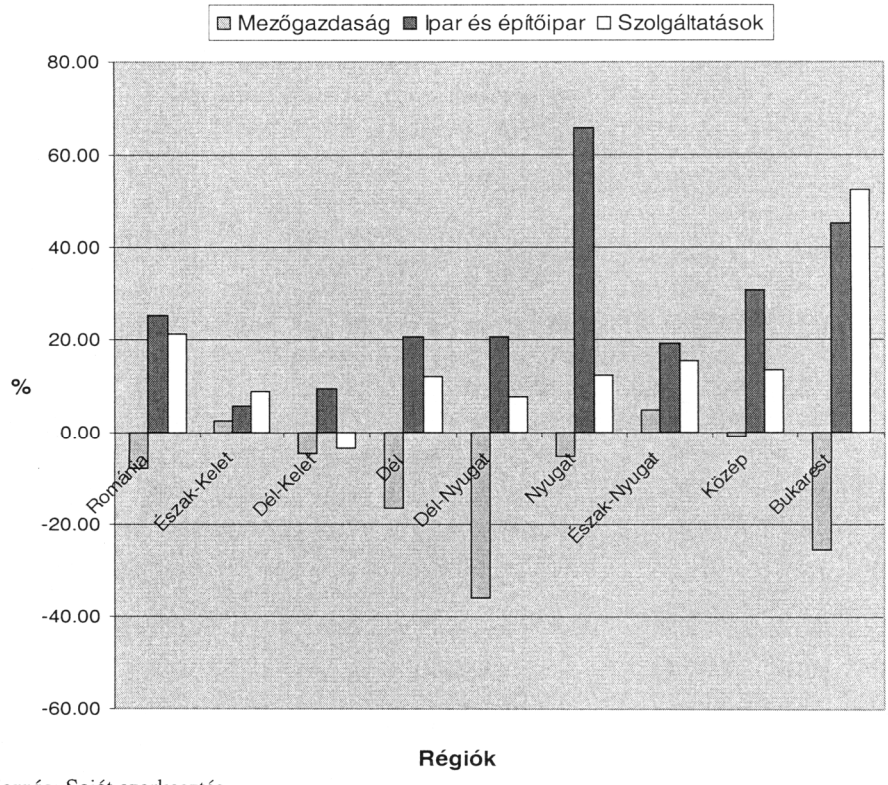
A versenyképesség regionális eltéréseinek alakulása

Az elemzett 1998–2002-es periódusban Romániában a GVA abszolút értékben alacsony, de növekedést mutat (18%). A gazdaság három fő ágazatában a GVA 8%-kal csökkent a mezőgazdaságban 2002-ben 1998-hoz viszonyítva, míg az ipar és a szolgáltatások területén 25%-os, illetve 21%-os volt a növekedés. A GVA növekedési üteme a mezőgazdaságban, két régió kivételével, mindenhol csökkent, az iparban mindenhol nőtt, míg a szolgáltatások területén, egy régió kivételével, a GVA ugyancsak nőtt mindegyik régióban.

A GVA a legnagyobb mértékben az elmaradottabb Dél-Nyugati régióban csökkent (egy harmadára az 1998-as értéknek), a legkisebb csökkenés pedig a Közép régióban volt. Két régióban – Észak-Kelet és Észak-Nyugat – habár elenyésző mértékben, de nőtt a mezőgazdaságban a GVA.

1. ábra

GVA növekedési üteme ágazatonként (2002/1998)

Forrás: Saját szerkesztés.

Ami az ipart illeti a GVA a leglátványosabban a Nyugati régióban nőtt (65,7%-kal), míg az Észak-Keletiben a legkevésbé (5,5%-kal).

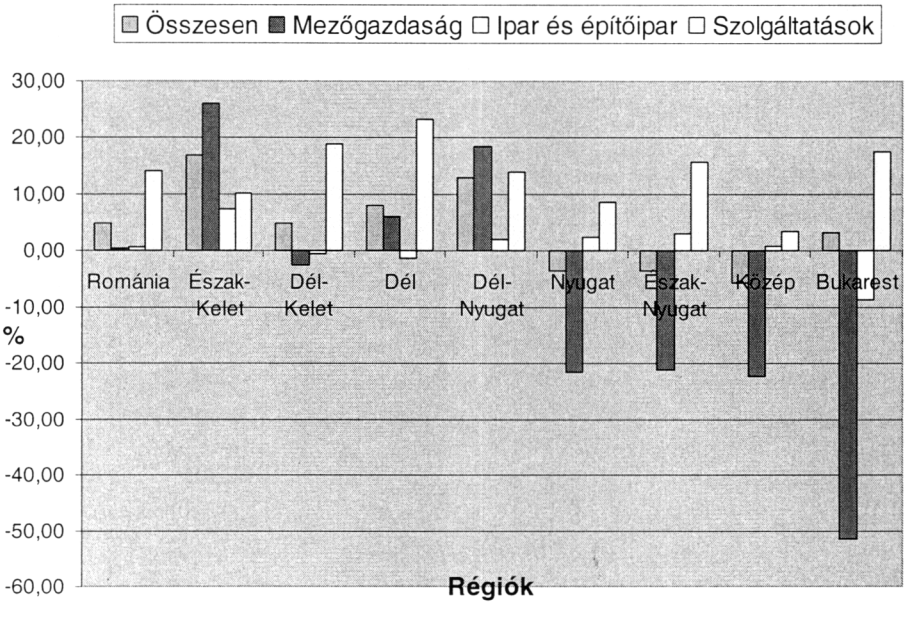
A szolgáltatások területén a GVA növekedési üteme Bukarestben volt a legnagyobb (majdnem 53%-kal nőtt), az Észak-Keleti régióban pedig a legkisebb (9% körül), míg egyetlen régióban, a Dél-Keletiben, enyhén csökkent a mutató értéke (majdnem 4%-kal).

Ami az egy főre jutó GVA-t illeti, ez a régiók szintjén változó képet mutat. Az országos átlagnál jobban teljesítenek a Közép, a Nyugat és Bukarest régiók. Bukarest esetében ez kétszer akkora teljesítményt jelent az országos átlaghoz képest. A többi régió egy főre eső GVA-ja 7–21%-kal van a nemzeti átlag alatt.

A foglalkoztatottság változóan alakult a mezőgazdaságban és az iparban a különböző régiókban, azonban a szolgáltatási ágazatban növekedés volt tapasztalható. A mezőgazdaságban a fejletlenebb Észak-Keleti, Dél-Nyugati és Déli régiókban nőtt a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma (26, 18, illetve 6%-kal). Az ország többi régióiban csökkent ez az érték, főleg Bukarestben ahol majdnem 52%-kal dolgoztak kevesebben a mezőgazdaságban 2002-ben, mint 1998-ban.

2. ábra

A foglalkoztatottság növekedési üteme (2002/1998)

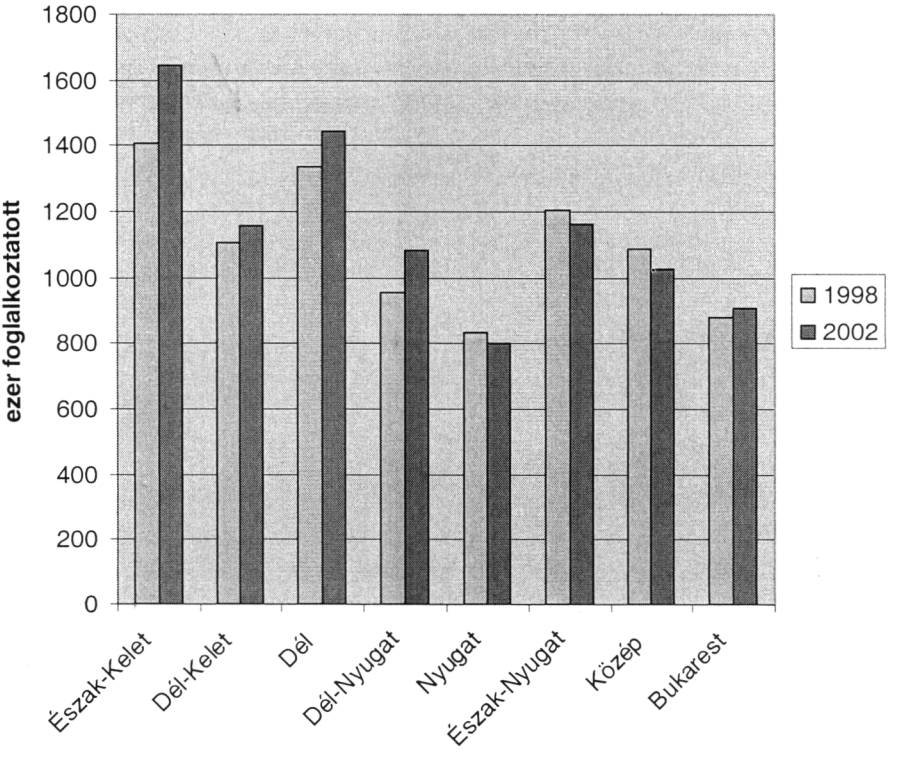
Forrás: Saját szerkesztés.

Észak-Kelet (ahol 7,37%-os volt a növekedés) és Bukarest (ahol majdnem 9%-os csökkenés volt) kivételével nem volt számottevő változás az ipari foglalkoztatásban. A többi régiókban a növekedés 1–3% körüli volt 2002-ben 1998-hoz képest.

A szolgáltatásban dolgozók száma minden régióban nőtt. A leginkább a Déli régióban, ahol 23,3%-kal dolgoztak többen ebben az ágazatban. Őt követi Dél-Kelet 19%-kal, és Bukarest 17,5%-kal. A legkisebb mértékben a Közép régióban nőtt a szolgáltatásban dolgozók száma, ahol csak 3,5%-os volt a növekedés.

3. ábra

Foglalkoztatottság változása 1998 és 2002 között régiók szintjén

Forrás: Saját szerkesztés.

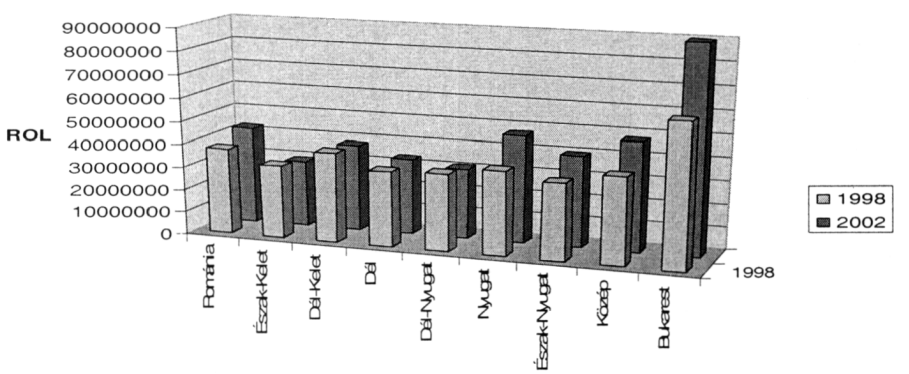
Az összmunka-termelékenység a három legfejletlenebb régió kivételével (Észak-Kelet, Dél és Dél-Kelet) mindegyik régióban nőtt. E három fejletlen régióban a munkatermelékenység majdnem 10%-kal, 8%-kal, illetve majdnem

4%-kal csökkent. 1998-ban a legfejlettebb és a legfejletlenebb régió közötti munkatermelékenység 1,94-szeres volt, míg 2002-ben már több mint 3-szoros, ami azt mutatja, hogy a régiók közötti eltérések fokozódtak. A romániai régiók munkaerő hatékonysága jóval alatta van az országos átlagnak. 1998-ban egyedül Bukarest teljesített az országos átlagon felül. 2002-re, Bukarest mellett, az addig is fejlettebbnek számított Közép és Nyugati régióknak is sikerült jóval az országos átlagon felül teljesíteniük, ami azt jelenti, hogy 2002-re sikerült ezekben a régiókban a munkaerőt jóval hatékonyabban foglalkoztatni, mint a fejletlenekben.

Az összmunka-termelékenység növekedése a fejlettebb erdélyi régiókban (Közép, Nyugat, Észak-Nyugat), valamint Bukarestben a GVA növekedésével, valamint a foglalkoztatottság csökkenésével magyarázható. A többi régióban a munkatermelékenység csökkenése annak eredménye, hogy a foglalkoztatottság növekedési üteme nagyobb volt, mint a GVA növekedési üteme. A fejletlenebb régiók közül egyedül a Déli régióban történt, hogy nőtt a munkatermelékenység, és ennek alig 1,13%-os növekedése annak tulajdonítható, hogy a GVA-nak nagyobb volt a növekedési üteme, mint a foglalkoztatottság esetén.

4. ábra

Az összmunka-termelékenység alakulása régiónként (1998, 2002)

Forrás: Saját szerkesztés.

Nyilvánvaló, hogy a munkatermelékenységnek más-más szintje van a különböző gazdasági szektorokban. Így a romániai régiók esetében a legalacsonyabb a munkatermelékenység a mezőgazdaságban. Ezen ágazat esetében a munkatermelékenység nemhogy nőtt volna, de csökkent az elemzett 1998–2002-es időszakban (majdnem 8,5%-kal).

A legnagyobb munkatermelékenységgel a szolgáltatások rendelkeznek. Ennek nagysága folyamatosan növekvő, és a 2002-es évben négyszer akkora, mint a mezőgazdaságban.

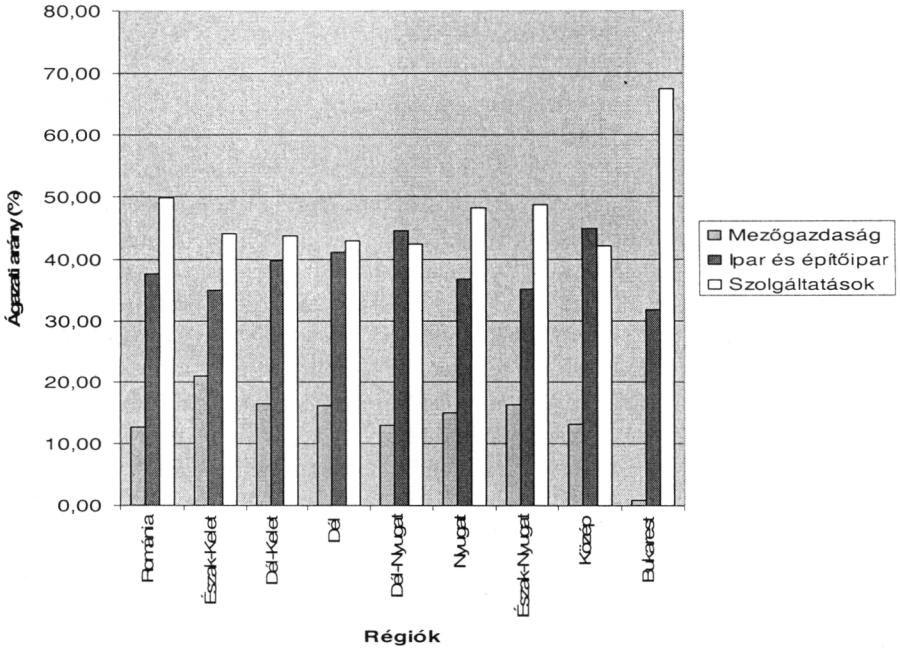
Habár az ipari munkatermelékenység csupán a második legjobb (és abszolút értékben közel áll a szolgáltatásokéhoz) mégis ebben az ágazatban volt legnagyobb a növekedési ütem (24,51%) 2002-ben 1998-hoz viszonyítva.

A regionális ágazati struktúrák hatása a versenyképességre

A GVA ágazati struktúrája 2002-ben régiónként változó képet mutat. A Közép és Dél-Nyugat régió kivételével, ahol az ipari termelés állítja elő a legnagyobb arányban a GVA-t, az összes többi régióban a szolgáltatási ágazat termeli a GVA legnagyobb részarányát az összes GVA-ból, régión belül. Nyilvánvaló az is, hogy a mezőgazdaság járul hozzá a legkisebb arányban a GVA megtermeléséhez.

5. ábra

A GVA ágazati struktúrája országosan és régiónként (2002)

Forrás: Saját szerkesztés.

Megvizsgáltuk, hogy milyen korreláció létezik a régiókon belüli gazdasági szekerkezet aránya és a munkatermelékenység (GVA/foglalkoztatott), valamint a GVA között, melyet a *6. ábra* szemléltet.

6. ábra

Az ágazati struktúra hatása a versenyképességre

Ágazatok	GVA/foglalkoztatott	GVA
Mezőgazdaság, vadászat, erdészet	–0,97	–0,90
Feldolgozóipar	–0,53	–0,37
Hő- és villamosenergia, földgáz és víz	–0,13	–0,35
Építőipar	–0,18	–0,32
Kis- és nagybani kereskedelem	0,95	0,96
Közlekedés, raktározás, kommunikáció	0,81	0,65
Banki és biztosítási tevékenységek	0,95	0,92
Oktatás	–0,82	–0,62
Egészségügy	–0,89	–0,85
Más szolgáltatások	0,94	0,97

Forrás: Saját számítás.

A munkaerő-foglalkoztatást vizsgálva, Romániában a mezőgazdaságban a legnagyobb a foglalkoztatottság szintje. Csupán a fejlettebb régiókban – Bukarest, Közép és Nyugat – van az, hogy ebben az ágazatban a legkisebb az aránya a foglalkoztatottak számának.

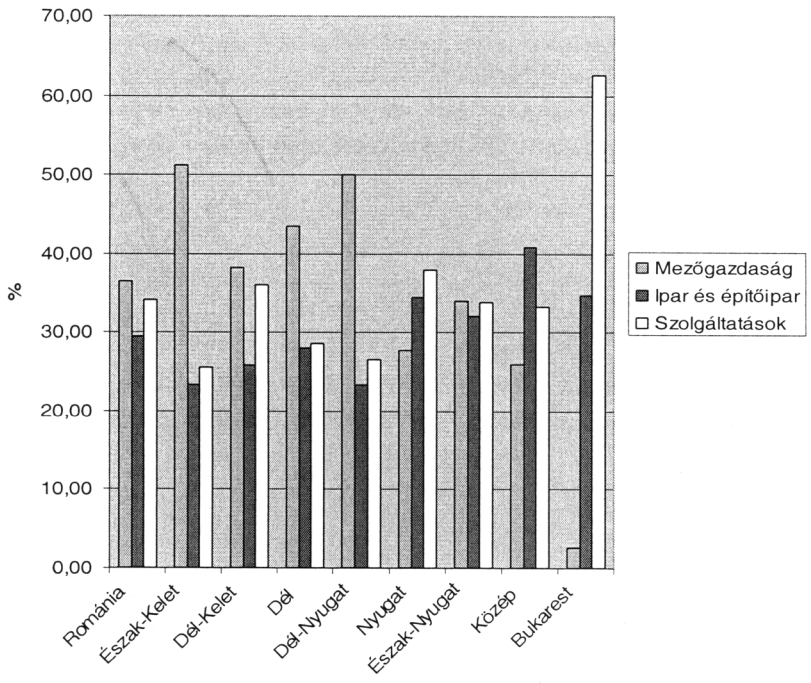
Bukarestben és a Nyugati régióban a szolgáltatásban dolgoznak a legtöbben, míg egyedül a Közép régió az, ahol a az ipar adja a foglalkoztatottak legnagyobb számát. Ami az országos átlagot illeti a legtöbben a mezőgazdaságban, majd a szolgáltatásokban és az iparban dolgoznak.

A fentiek alátámasztják azt, hogy a román mezőgazdaságban nem hatékony a munkaerő felhasználás, hiszen bár ebben az ágazatban a legnagyobb a foglalkoztatottak száma, itt keletkezik a legalacsonyabb hozzáadott érték.

Ami a munkatermelékenység változását illeti a gazdaság különböző ágazataiban, nyilvánvaló, hogy a mezőgazdaságban, a fejletlenebb régiókat nézve, a munka termelékenysége látványosan csökkent. Leginkább a Dél-Nyugati régióban volt számottevő a csökkenés, ahol is a munkatermelékenység 2002-ben az 1998-as érték több mint felére csökkent. A Nyugati, Közép, Észak-Nyugati régiókban, valamint Bukarestben nőtt a mezőgazdaság munkaerő hatékonysága.

7. ábra

Ágazati szintű foglalkoztatottság régiónként (2002)

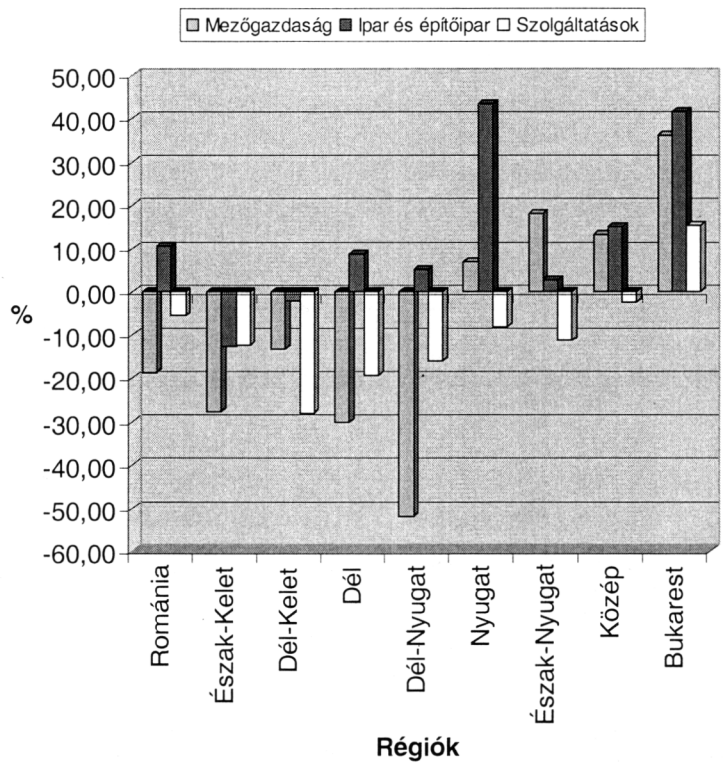
Forrás: Saját szerkesztés.

Az iparban a munkaerőt a Nyugati, Bukarest és a Közép régiókban foglalkoztatták leghatékonyabban, itt ugyanis nagyobb mértékben nőtt a mutató értéke.

Ami a szolgáltatásokat illeti, ennek munkatermelékenysége Bukarest kivételével minden régióban csökkent.

8. ábra

A munkatermelékenység (GVA/foglalkoztatottak) változása szektoronként (2002/1998)

Forrás: Saját szerkesztés.

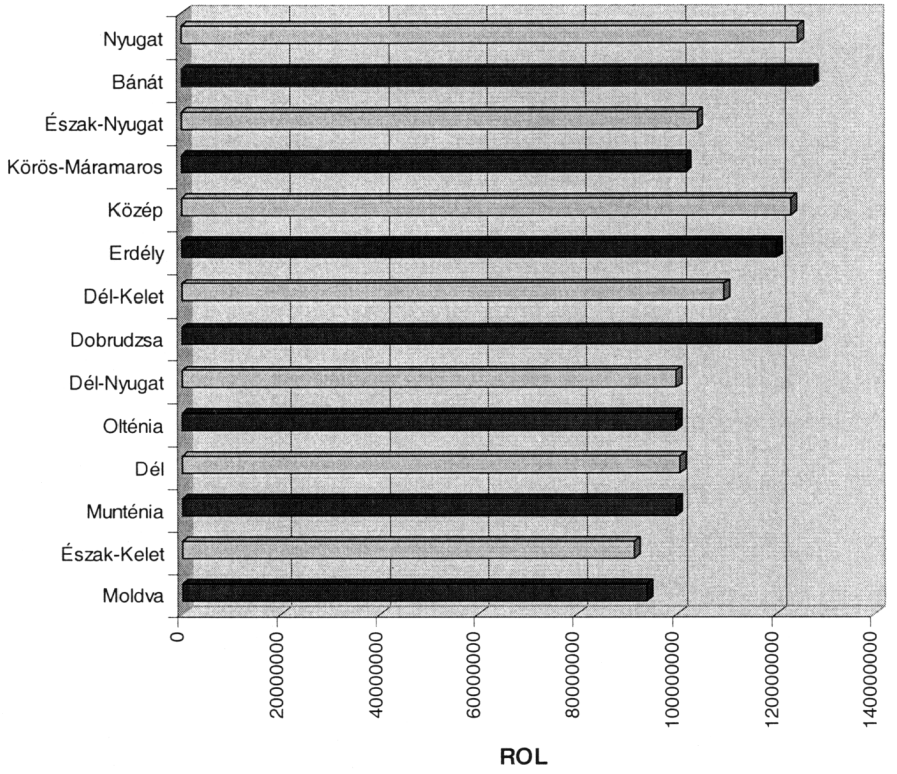
Regionalizációs elképzelések – versenyképesség a különböző típusú régiókban

Románia jelenlegi regionális szintű területi felosztása az 1998-as évi 151-es törvény alapján jött létre. Ekkor határolták le a NUTS 2-es egységes területi statisztikai egységeknek megfelelő 8 fejlesztési régiót. Tanulmányunk során megvizsgáltuk, hogy mennyiben térne el a munkatermelékenység szintje a jelenlegi régiófelosztásban attól, ha az ország megyéit a történelmi régiók szerint osztanánk fel és így vizsgálnánk meg az egy foglalkoztatottra eső GVA-t. A *9.*

ábra mutatja, hogy a jelenlegi fejlesztési régiók és a történelmi régiók szerinti felosztás között nincs jelentős eltérés a munkatermelékenység vonatkozásában. Egyedül Dobrudzsa történelmi régiójában figyelhető meg látványosabb pozitív változás a munkatermelékenységben a jelenlegi régiófelosztáshoz viszonyítva.

9. ábra

Munkatermelékenység a jelenlegi és a történelmi régiókban

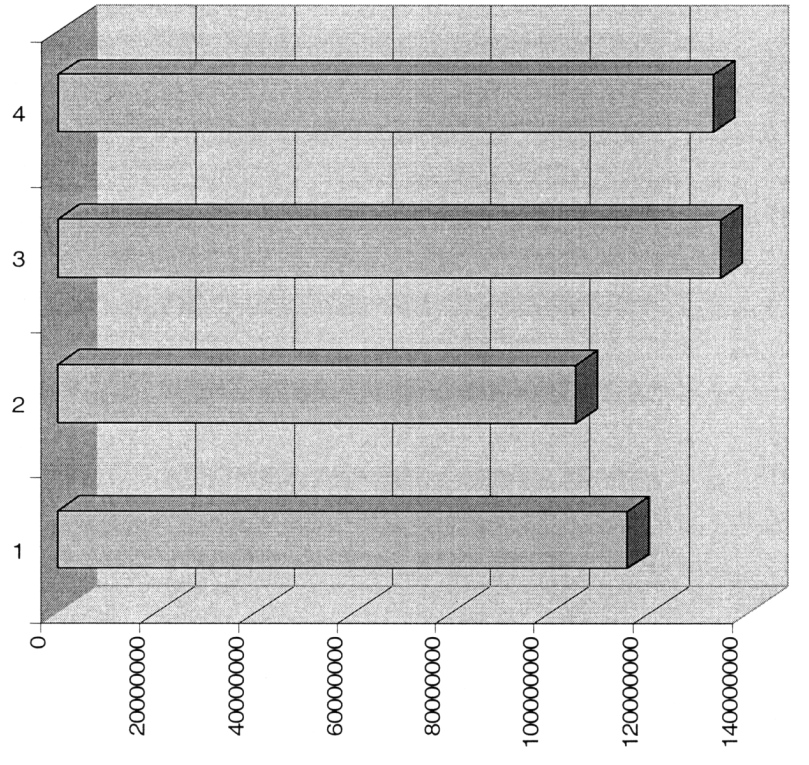
Megjegyzés: **Bánát** – Krassó-Szörény, Temes; **Körös-Máramaros** – Máramaros, Szatmár, Arad, Bihar; **Erdély** – Fehér, Hunyad, Brassó, Szeben, Kolozsvár, Maros, Kovászna, Hargita, Beszterce-Naszód, Szilágy; **Dobrudzsa** – Konstanca, Tulcea; **Olténia** – Dolj, Mehedint, Olt, Gorj, Valcea; **Munténia** – Arges, Dambovita, Prahova, Braila, Buzau, Calarasi, Giurgiu, Ialomita, Teleorman; **Moldova** – Bacau, Neamti, Suceava, Vrancea, Galati, Iasi, Botosani, Vaslui.

Forrás: Saját szerkesztés.

Megvizsgáltuk azt is, hogy mennyire hatékony a munkaerő az erdélyi régiókban is. Ennek megfelelően csoportosítottuk az erdélyi megyéket. Az adatok azt mutatják, hogy az átcsoportosítás után is a Közép régió megyéi bizonyulnak a legversenyképesebbnek a mutatót illetően. A legalacsonyabb a munkanélküliség a székelyföldi, Hargita és Kovászna megyékből alkotott régióban.

10. ábra

Munkatermelékenység az erdélyi régiókban (2001) (ROL)

Megjegyzés: 1 – Kolozsvár, Maros, Bihar, Szilágy, Szatmár; 2 – Kovászna, Hargita; 3 – Hunyad, Brassó, Szeben; 4 – Temes, Arad

Forrás: Saját szerkesztés.

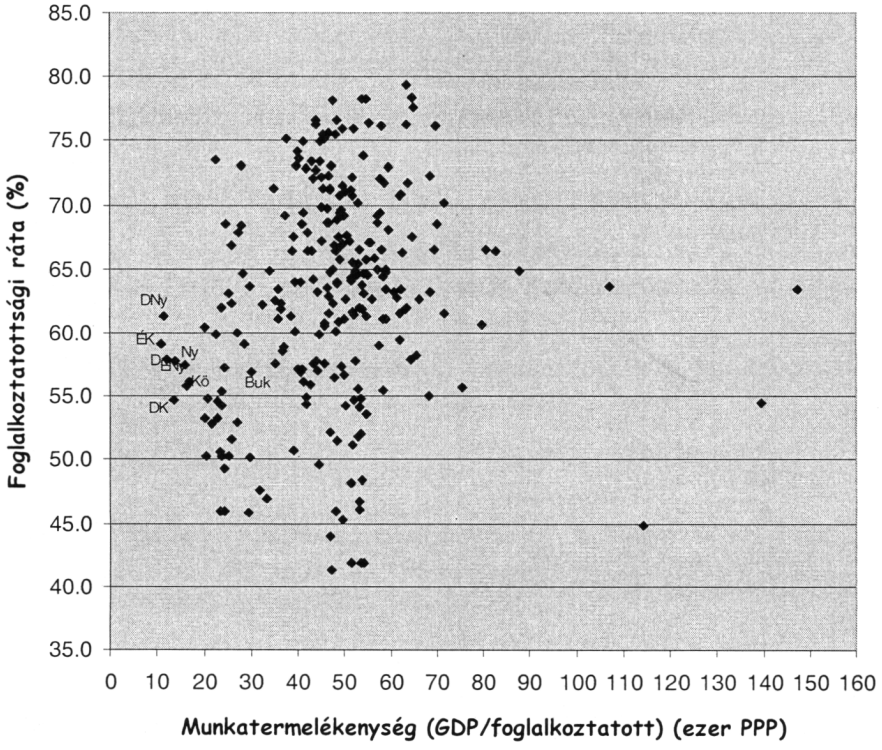
A „regionális különbségek" az így kialakított területi egységek között közel ugyanakkorák, mint a jelenlegi régiófelosztás szerinti országos szinten.

A romániai versenyképesség Európai Uniós összehasonlításban

Románia versenyképessége az EU 25 tagországaihoz viszonyítva a legkedvezőtlenebb. Habár foglalkoztatottsági rátája kedvezőbb egyes EU tagországokéhoz képest, a munkatermelékenység itt a legalacsonyabb. Messze elmarad a legversenyképesebb tagországoktól, ahol mindkét mutató értéke magas (Luxemburg, Írország, Ausztria, Egyesült Királyság, Belgium).

11. ábra

Az EU 25 NUTS 2 szintű régióinak
és a román régióknak a versenyképessége (2002)

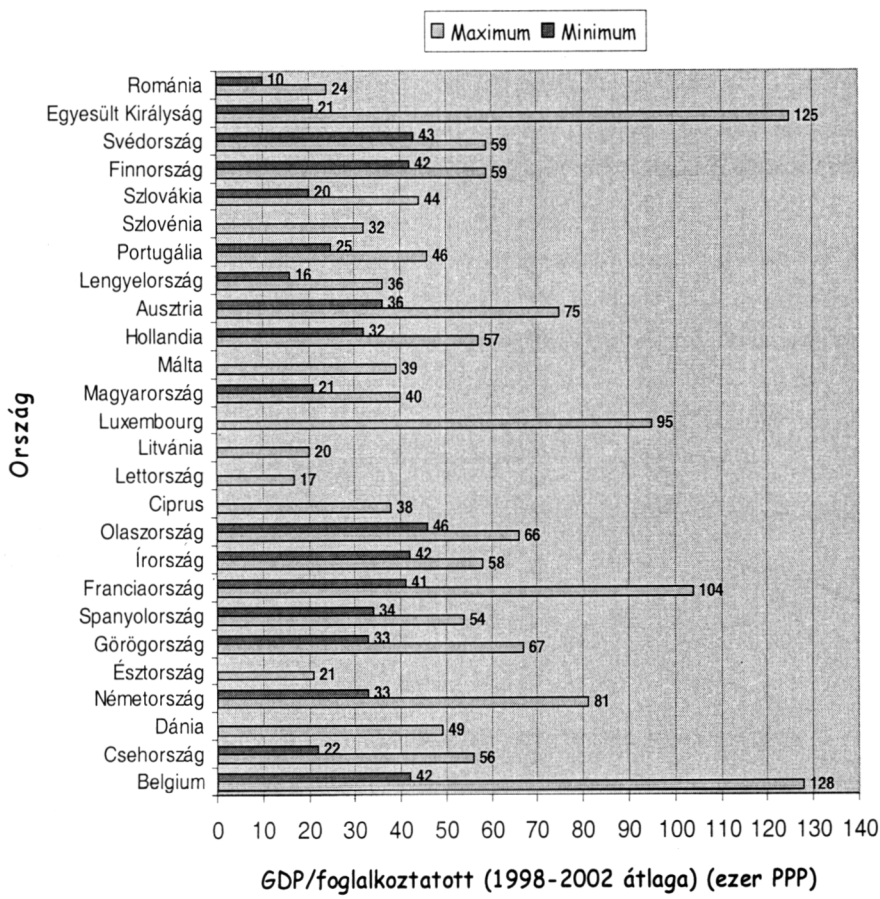

Megjegyzés: ÉK-Észak-Kelet, DK-Dél-Kelet, D-Dél, DNy-Dél-Nyugat, Ny-Nyugat, ÉNy-Észak-Nyugat, Kö-Közép, Buk-Bukarest
Forrás: Saját számítás az Eurostat statisztikai adatai alapján.

Ha az EU25 NUTS 2 szintű régióinak és a román régióknak a versenyképességét összehasonlítjuk kiderül, hogy a munkatermelékenység a román régiókban a legalacsonyabb. A legjobban Bukarest áll, a leggyengébb Észak-Kelet, ugyanakkor a fejlettebb Nyugati és Közép régiók versenyképessége is alacsony. Mindezek alapján elmondható, hogy a romániai régiók versenyképessége nagyon gyenge.

12. ábra

Regionális különbségek nagysága országon belül Romániában és az Európai Unió huszonöt tagállamában

Forrás: Saját számítás az Eurostat statisztikai adatai alapján.

Az EU tagországain belül vizsgálva a régiók közötti különbségeket, Romániában kisebbek a regionális különbségek az EU országokhoz viszonyítva. Sőt bátran állítható az is, hogy a romániai régiók közötti regionális különbségek nem számottevőek. Összehasonlítva az EU25-tel Romániában a legkisebb a régiók gazdasági fejlődése közötti regionális különbség, míg a legnagyobb regionális különbségek az Egyesült Királyságban vannak.

A fentiek alapján tehát elmondható, hogy a romániai régiók közötti alacsony regionális különbségek, az Európai Unió régióival való összehasonlításban, arra a következtetésre vezetnek, hogy Romániában nem annyira a régiók közötti különbségeket kell csökkenteni, hanem inkább versenyképességüket, azaz a nemzeti versenyképességet javasolt elősegíteni.

Irodalomjegyzék

Farkas B. – Lengyel I. (szerk.) 2000: *Versenyképesség – Regionális versenyképesség.* Szeged, JATEPress, 39–57, 218–238. o.

Török Á. 2004.: Mit mivel mérünk? A versenyképesség értelmezéséről és mérési problémáiról. *EU-tanulmányok* I. Budapest, Nemzeti Fejlesztési Hivatal.

European Commission 2004: *A new partnership for cohesion – convergence, competitiveness, cooperation.* Luxembourg, Office for Official Publications of the EC.

2003: *Buletin statistic.* Bucureşti, Institutul Naţional de Statistică, nr. 12, 2. o.

1999: *Anuarul Statistic al României.* Bucureşti, Institutul Naţional de Statistică.

2000: *Anuarul Statistic al României.* Bucureşti, Institutul Naţional de Statistică.

2001: *Anuarul Statistic al României.* Bucureşti, Institutul Naţional de Statistică.

2002: *Anuarul Statistic al României.* Bucureşti, Institutul Naţional de Statistică.

2003: *Anuarul Statistic al României.* Bucureşti, Institutul Naţional de Statistică.

2004: *Regional National Accounts 1998–2001.* Bucureşti, Institutul Naţional de Statistică Eurostat.

REGIONÁLIS KÜLÖNBSÉGEK UKRAJNA ÁTALAKULÓ GAZDASÁGÁBAN

Dancs László

A Szovjetunió széthullása – a térség más államaihoz hasonlóan – Ukrajna gazdaságát is igen érzékenyen érintette, hiszen a függetlenségét 1991-ben elnyerő utódállam még ma is ezer szállal kötődik az egykori szuperhatalom központi részét képező Oroszországhoz. A függetlenné válást óriási gazdasági recesszió követte: az egykor prosperáló szocialista nagyvállalatok válságba kerültek, egy részüket több-kevesebb sikerrel privatizálták, míg mások bezárták kapuikat, jelentős mértékben megnövekedett a munkanélküliség. Az átalakulás vontatottan zajlik, a korábban dominánsan csak a belső piacra termelő, nehéziparra alapozott gazdaság nehezen tud alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez.

Az ukrán gazdaságban a vezető szerepet változatlanul az ipar játssza, ahol a nehézipari ágazatok még mindig túl nagy súlyt képviselnek. A mezőgazdaság válságban van, a privatizáció még mindig nem zajlott le teljesen, egyszerre vannak jelen a szétaprózott magángazdaságok és az előző rendszerből megmaradt kollektív struktúrák, az ágazat jövedelmezősége igen alacsony. Az országban a tercier szektor jelentős fejlődést mutat, új szolgáltatások jelennek meg, folyamatosan bővül és fejlődik a pénzügyi szektor. A különböző adottságokkal rendelkező régiók egy része sikeresen használja ki az új helyzetben kínálkozó lehetőségeket, mások viszont egyre inkább leszakadnak.

Ukrajnában a gazdaság fontosabb mutatóinak tekintetében igen jelentős regionális különbségek figyelhetők meg. Ezt jól szemlélteti, hogy 2003-ban Kijevben összpontosult (8,3 milliárd USD) a megyék és a főváros bruttó hazai termékének több mint hatoda, ezzel szemben viszont az évek óta folyamatosan utolsó helyen álló Csernyivci GDP-je alig érte el az 1%-ot (480 millió USD alatt maradt), azaz több mint 17-szeres volt a szélsőértékek közötti differencia. A megyék és a főváros összesített GDP-jének nyolcada összpontosult a második helyen álló Donyeckben, emellett 5% feletti részesedést mindössze 3 megye, Dnyipropetrovszk, Harkiv és Odessza tudott felmutatni (*1. táblázat*).

Az egy főre jutó GDP tekintetében is Kijev áll a vezető helyen (3124,1 USD/fő), rajta kívül még négy kelet-ukrajnai megye, Donyeck, Dnyipropetrovszk,

1. táblázat

Főbb gazdasági mutatók Ukrajnában régiónként

Közigazgatási egység	GDP (2003)		GDP egy főre (2003) (USD)	Ipari termelés (2002)	Mező-gazdasági termelés (2002)	Mező-gazdasági termelés az ipari termelés %-ában (2002)	Export (2004)		Import (2004)		FDI-állomány (2005. jan. 1-jén)			FDI-beáramlás (2004)		Átlagos évi FDI-beáramlás egy főre 1999–2004	Regisztrált vállalkozások*** (1000 főre) 2004. jan. 1-jén
	M USD	%		M UAH	M UAH	%	M USD	%	M USD	%	M USD	%*	USD/fő	M USD	%*	USD	
Krími Autonóm Közt.	1 704,3	3,7	713,0	3 039	1 915	63,0	574,4	1,7	199,9	0,9	382,5	4,6	191,3	124,6	8,0	16,5	21,4
Megyék																	
Vinnicja	1 163,6	2,5	666,8	3 055	3 559	116,5	431,9	1,2	316,8	1,5	65,8	0,8	38,1	5,3	0,3	3,9	14,0
Voliny	662,6	1,4	630,0	1 435	1 830	127,6	278,2	0,8	275,1	1,3	97,7	1,2	93,3	11,4	0,7	8,9	14,4
Dnyipropetrovszk	4 020,9	8,7	1143,0	26 925	3 733	13,9	5 532,4	16,0	2 438,1	11,4	778,6	9,3	223,1	164,2	10,5	25,7	22,8
Donyeck	5 720,0	12,4	1204,8	35 290	3 570	10,1	8 552,8	24,7	2 248,9	10,5	493,6	5,9	105,1	57,2	3,7	11,5	16,2
Zsitomir	792,6	1,7	579,9	1 959	2 020	103,1	263,4	0,8	142,1	0,7	83,1	1,0	61,4	5,6	0,4	6,4	13,7
Kárpátalja	757,7	1,6	605,0	1 015	1 380	136,0	629,0	1,8	628,3	2,9	244,3	2,9	195,5	62,7	4,0	24,0	13,4
Zaporizzsja	1 920,2	4,2	1010,1	13 928	2 340	16,8	2 489,4	7,2	1 253,1	5,9	489,6	5,9	259,7	36,5	2,3	18,2	20,6
Ivano-Frankivszk	1 046,0	2,3	746,7	2 684	1 647	61,4	883,3	2,6	484,2	2,3	120,9	1,4	86,6	24,9	1,6	10,4	15,3
Kijev	1 533,8	3,3	851,6	4 844	3 728	77,0	550,1	1,6	995,8	4,7	511,5	6,1	286,3	39,6	2,5	17,6	18,8
Krivoj Rog	759,1	1,6	685,2	1 461	2 682	183,6	211,3	0,6	88,9	0,4	107,2	1,3	98,2	48,7	3,1	13,7	18,3
Luhanszk	1 878,1	4,1	754,3	13 268	1 602	12,1	1 918,9	5,5	384,3	1,8	148,9	1,8	60,6	91,5	5,9	8,3	14,5
Lviv	1 990,0	4,3	764,0	4 598	2 862	62,2	684,2	2,0	753,5	3,5	350,1	4,2	135,0	45,2	2,9	17,9	19,9
Mikolajiv	1 007,0	2,2	808,2	4 041	2 059	51,0	736,3	2,1	362,3	1,7	75,6	0,9	61,2	-99,3	-6,4	-45,4	25,5
Odessza	2 413,6	5,2	989,5	4 423	3 277	74,1	1 710,8	4,9	1 013,5	4,8	507,3	6,1	209,4	127,3	8,2	21,1	24,0
Poltava	1 670,4	3,6	1044,0	8 325	3 116	37,4	1 398,3	4,0	526,0	2,5	205,7	2,5	130,1	29,0	1,9	12,6	19,4
Rivne	764,7	1,7	655,7	2 044	1 848	90,4	232,6	0,7	231,6	1,1	71,5	0,9	61,5	17,4	1,1	3,0	13,6
Szumi	909,8	2,0	715,9	3 898	2 114	54,2	513,6	1,5	243,7	1,1	132,2	1,6	105,5	-8,8	-0,6	4,5	16,4
Ternopil	584,5	1,3	517,1	1 078	1 891	175,4	96,6	0,3	68,8	0,3	37,2	0,4	33,1	8,5	0,5	3,0	16,2
Harkiv	2 738,7	5,9	951,8	10 139	3 725	36,7	812,2	2,3	923,2	4,3	385,4	4,6	134,9	112,4	7,2	20,0	22,0
Herszon	716,8	1,6	620,3	1 502	2 072	137,9	270,9	0,8	80,9	0,4	72,2	0,9	63,1	8,3	0,5	7,7	22,4

A táblázat a következő oldalon folytatódik.

1. táblázat folytatása.

Közigazgatási egység	GDP (2003)		GDP egy főre (2003) (USD)	Ipari termelés (2002)	Mezőgazdasági termelés (2002)	Mezőgazdasági termelés az ipari termelés %-ában (2002)	Export (2004)		Import (2004)		FDI-állomány (2005. jan. 1-jén)			FDI-beáramlás (2004)		Átlagos évi FDI-beáramlás egy főre 1999–2004	Regisztrált vállakozások*** (1000 főre) 2004. jan. 1-jén
	M USD	%		M UAH	M UAH	%	M USD	%	M USD	%	M USD	%*	USD/fő	M USD	%*	USD	
Hmelnickij	886,4	1,9	629,5	2 193	2 645	120,6	188,3	0,5	169,0	0,8	66,5	0,8	47,7	19,9	1,3	6,0	15,4
Cserkaszi	861,3	1,9	624,3	2 956	2 865	96,9	4 16,5	1,2	247,3	1,2	122,9	1,5	90,0	25,1	1,6	0,8	16,2
Csernyivci	479,1	1,0	522,7	676	1 240	183,3	86,7	0,3	86,5	0,4	24,4	0,3	26,7	4,3	0,3	1,8	13,6
Csernyihiv	863,4	1,9	710,0	3 171	2 386	75,2	250,1	0,7	218,4	1,0	94,4	1,1	78,8	18,3	1,2	7,3	13,6
Kijev (főváros)	8 307,4	18,0	3 124,1	10 333	0	0,0	49 12,7	14,2	6 952,9	32,6	2684,1	32,1	1011,8	579,5	37,1	144,9**	60,4
Összesen/átlag	46 152,0	100,0	969,1	168 278,9	62 106	36,9	34 624,9	100,0	21 333,1	100	8353,2	–	176,0	1559,5	–	–	20,6

Megjegyzés: *Az országos %-ában; ** A főváros esetében az átlagos évi FDI beáramlás 2002–2004 között; ***Egységek száma az Ukrajnai Vállalkozások és Szervezetek Egyesített Állami Regisztere alapján.

Forrás: Insztyitut Reform (2005a) és Derzhkomstat (2004) adatai alapján saját szerkesztés

Poltava és Zaporizzsja értékei haladják meg az 1000 USD/főt. A sor végét az ország nyugati részén fekvő három olyan megye zárja (Zsitomir, Csernyivci és Ternopil), ahol a GDP egy lakosra jutó értéke nem éri el a 600 dollárt. Ezúttal Csernyivcitől is elmaradt Ternopil, ahol 2003-ban az egy lakosra vetített bruttó hazai termék (517,1 USD/fő) „mindössze" 6-szor kevesebb, tehát az abszolút értékekhez viszonyítva jelentősen kisebb a szélsőértékek közötti különbség.

Ukrajnában az egyes ágazatok között még mindig igen jelentős arányt képvisel az ipar, a Világbank adatai szerint az ország 2004-es GDP-jének 36,6%-át adja (mezőgazdaság 12,1%, szolgáltatások 51,3%). Ezek az értékek a környező országok közül leginkább Románia adataihoz hasonlóak (mezőgazdaság 14%, ipar 37%, szolgáltatások 49%), viszont elsősorban a mezőgazdaság GDP-hez való hozzájárulása jelentősen több a 2004-ben EU taggá vált Magyarország és Lengyelország mutatóihoz képest (3-3%). A 2000-es értékekhez képest az ipar esetében alig tapasztalható csökkenés (36,3%), miközben a mezőgazdaság korábbi súlyából (17,1%) mintegy 5%-ponttal veszített (World Bank 2006).

Az ipari termelés egyértelműen Kelet-Ukrajnában, illetve a fővárosban koncentrálódik. A termelés értékét tekintve 2002-ben csökkenő sorrendben Donyeck, Dnyipropetrovszk, Zaporizzsja és Luhanszk is megelőzte a fővárost, sőt Harkiv értéke is alig maradt el tőle. E régiók ipari súlyát mutatja, hogy itt koncentrálódott a termelés csaknem 2/3-a (mindenhol 10 milliárd UAH fölötti teljesítménnyel), de külön ki kell emelni a hagyományosan legnagyobb iparvidéknek számító Donyeck és Dnyipropetrovszk megyéket, amelyek együttesen az ipari termelés értékének 37%-át adták. Az iparon belül 2002-ben a megyék, a Krími AK és a főváros együttes termelési értékének 1%-a alatt maradt Herszon (0,89), Krivoj Rog (0,87), Voliny (0,85), Ternopil (0,64), Kárpátalja (0,60) és Csernyivci (0,40). Donyeck és Csernyivci értékei között óriási, több mint 52-szeres a különbség.

A mezőgazdasági termelésértékei között nem találhatók olyan kiugró különbségek, mint az ipar esetében, 2000. évi árakon számolva az első helyen álló Dnyipropetrovszk (3733 millió UAH) és az utolsó Csernyivci (1240 millió UAH) között alig háromszoros a differencia. A megyék, illetve a Krími AK bázisán a mezőgazdasági termelés értékéből 5% feletti részesedést mondhat magának csökkenő arányban Dnyipropetrovszk, Kijev, Harkiv, Donyeck, Vinnyicja, Odessza és Poltava. A másik oldalon az a hat megye áll, amelyek 3% alatti részesedést produkáltak (csökkenő sorrendben Rivne, Voliny, Ivano-Frankivszk, Luhanszk, Kárpátalja, Csernyivci), közöttük Csernyivci az egyetlen, ahol kevéssel ugyan, de 2% alatt maradt ez a mutató.

Ha a megyék, a főváros és a Krími AK összes ipari és a mezőgazdasági termelését összehasonlítjuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy 2002-ben az ipari termelés értéke 2,7-szeresen haladta meg a mezőgazdaságét, bár meg kell jegyezni, hogy a mezőgazdasági termelés értéke 2000. évi árakon van számolva, tehát

ebben az összehasonlításban kissé alulreprezentált. Regionális összefüggésben vizsgálva viszont igen jelentős különbségek figyelhetők meg. Az első szembetűnő különbség, hogy 9 megyében a mezőgazdasági termelés értéke (alulreprezentáltsága ellenére is) meghaladta az ipari termelését (*1. táblázat*). Ezek az erősen agrár jellegű megyék Herszon kivételével az ország nyugati felén helyezkednek el. Emellett a mezőgazdaság jelentőségét mutatja, hogy további öt megyében is meghaladja a mezőgazdasági termelés értéke az ipari termelés kétharmadát.

Az ipari termelés 15 megyében, a Krími AK-ban, illetve természetesen a fővárosban (itt gyakorlatilag nincs mezőgazdasági termelés) haladja meg a mezőgazdaságét, közöttük is kiemelkednek a hagyományos keleti iparközpontok, ahol 6-szoros, illetve nagyobb különbség figyelhető meg az ipar javára: Donyeck, Dnyipropetrovszk, Luhanszk és Zaporizzsja. Emellett az ipar dominál azokban a régiókban is, ahol az ipari termelés értéke legalább másfélszer nagyobb a mezőgazdaságénál (Harkiv, Poltava, Mikolajiv, Szumi, Ivano-Frankivszk, Lviv, Krími AK).

2004-ben a főváros, a megyék és a Krími AK együttes exportjának mintegy negyede (24,7%) származott Donyeckből, további 30,4%-a pedig Dnyipropetrovszkból és a fővárosból (16% és 14,4%). A kivitel értéke emellett még Zaporizzsja (7,2%), Luhanszk (5,5%), Odessza (4,9%) és Poltava (4,0%) megyékben múlta felül az egymilliárd USD-t. Mindez azt jelenti, hogy ebből a hét régióból származott a kivitel több mint ¾-e, a legutolsó 19 megye együttes exportja (23,4%) pedig nem éri el Donyeck kivitelét. Ukrajnában tehát továbbra is a hagyományos keleti iparvidék, illetve a főváros számít a kivitel legfontosabb bázisának.

Az import tekintetében Ukrajnában hasonló területi koncentráció figyelhető meg a főváros vezető szerepével, ahová a behozatal csaknem harmada összpontosul. Második helyen Dnyipropetrovszk (11,4%), harmadikon pedig Donyeck (10,5%) áll, amelyet Zaporizzsja (5,9%) és Odessza (4,8%) követ. 2004-ben ebben az öt régióban realizálódott a megyék, a főváros, illetve a Krími AK behozatalának 65,2%-a. A legkevesebbet importáló 10 régióban az összes behozatal 7,2%-a, az utolsó 20-ban 30,1%-a realizálódott.

A legfontosabb kereskedelmi partnerek sorában változatlanul első helyen áll Oroszország. A külkereskedelmi forgalomban (áru- és szolgáltatás együtt) megfigyelhető az Európai Unió 25 tagállamának előretörése, 1996 és 2004 között 5,6-szeresére növekedett az ezekbe az országokba irányuló export értéke (2004-ben 11301,6 millió USD), míg az import értéke 3,5-szer lett magasabb (2004-ben 10259,7 millió USD). Mindez azt jelenti, hogy Ukrajna exportjának 29,8%-a, az importjának pedig 33,0%-a származott 2004-ben az EU országaival folytatott kereskedelemből, holott kilenc évvel korábban ez az arány mindössze 10,6% illetve 15,6% volt (*Ukrán Állami Statisztikai Bizottság*).

Az Ukrajnában 2006. január 1-ig befektetett összes külföldi tőke több mint harmada (33,6%) Németországból érkezett, amelyet Ciprus (9,5%), Ausztria (8,7%), az Egyesült Államok (8,4%), Nagy-Britannia (7,1%) és Oroszország (4,9%) követ a sorban. Oroszország jelentősége az ukrán tőke szempontjából jóval nagyobb, a 2006. január 1-ig kivitt összes ukrán tőke 47%-a ebbe az országba irányult. Emellett 10 millió USD feletti ukrán tőke áramlott Lengyelország (9,3%), Panama (8,7%), Vietnam (7,3%), Nagy-Britannia (6,4%) és Spanyolország (6,3%) irányába.

A *közvetlen külföldi tőkebefektetéseket* Ukrajnában a kezdetek óta erős főváros-központúság jellemzi. 2005. január 1-ig az ország területén befektetett külföldi tőkeállomány 32,1%-a (2684,1 millió USD) Kijev városában koncentrálódott, 110-szer annyi, mint az ebben a mutató tekintetében is sereghajtó Csernyivciben. Emellett 5%-ot meghaladó részesedéssel rendelkezik még Dnyipropetrovszk, Kijev megye, Odessza, Donyeck és Zaporizzsja. Ebbe az öt megyébe és a fővárosba érkezett a közvetlen külföldi tőkebefektetések csaknem 2/3-a (65,4%-a), ezzel szemben a rangsor végén álló 10 megye részesedése összesen mindössze 8,3%.

A közvetlen külföldi tőkebefektetések egy főre jutó értékei között már mérsékeltebbek a differenciák, ezzel együtt az első helyezett főváros (1011,8 USD/fő) és az utolsó Csernyivci (26,7 USD/fő) értékei között „mindössze" 37,9-szeres a különbség. 200 USD/fő feletti értékkel Kijev megye, Zaporizzsja, Dnyipropetrovszk és Odessza büszkélkedhet. Ezek mellett ki kell emelni Kárpátalját, ahol a külföldi tőkének mindössze 2,9%-a (10. hely) realizálódott, viszont az egy főre jutó érték (195,5 USD/fő) tekintetében a legjobb nyugat-ukrajnai megyeként a 6. helyen áll.

A 2004. évben a közvetlen külföldi tőkebeáramlásból a főváros részesedése 37,1% (579,5 millió USD) volt, amely mellett még Dnyipropetrovszk, Odessza, a Krími AK és Harkiv volt képes 100 millió USD feletti külföldi tőkét vonzani. A szélsőértékek közötti különbség igen jelentős, amely abból adódik, hogy Mikolajiv megyében csaknem 100 millió dolláros tőkekivonás történt 2004-ben (köszönhetően a mikolajivi alumíniumkombinát átalakításának nyílt alaptőkéjű részvénytársaságból zártkörű részvénytársasággá).

1999 és 2004 között vizsgálva az egy főre jutó évi átlagos FDI-beáramlást megállapítható, hogy a legkevesebb külföldi tőke Cserkasziba érkezett, hat év átlagában nem érte el az 1 USD/főt (Mikolajiv –45,7 USD/fős negatív mutatója a fentebb már említett alumíniumipari vállalat átalakításából adódik). A legmagasabb mutatóval természetesen a főváros büszkélkedhet, de Dnyipropetrovszk, Kárpátalja, Odessza és Harkiv mutatói is meghaladják a 20 USD/fős értéket. Ismét ki kell emelni Kárpátalja mutatóit, hiszen a fővárost leszámítva a vizsgált hat év átlagában számított FDI-beáramlás mutatói alapján Dnyipropetrovszk után a második helyen áll.

A közvetlen külföldi tőkebefektetések regionális eloszlása több tényező kölcsönhatásának eredménye. Az Insztyitut Reform évente közzéteszi a megyék befektetési vonzerejét értékelő felmérését, amely több komponensből áll össze: általános gazdasági fejlettség, piaci infrastrukturális viszonyok, pénzügyi szektor, humán erőforrások helyzete, illetve a vállalkozások és a helyi hatalom működése. (A megyéket rangsorolják az egyes komponensek szerint, majd az elért eredményekből (az egyes komponenseknek megfelelően súlyozva) állapítják meg a befektetési vonzerőt jelző mutatószámot, amely 0 és 1 közötti értéket vehet fel). A 2004. évre vonatkozó felmérésben szereplő adatok alapján nem meglepő módon a leginkább vonzó a főváros, amelyet Harkiv, Dnyipropetrovszk, Odessza és Donyeck megyék követnek (*1. ábra*). A nyugati megyék közül Lviv és Kárpátalja a legvonzóbb, míg a rangsort – akárcsak egy évvel korábban – Herszon és Zsitomir zárják (*Insztyitut Reform 2005a*).

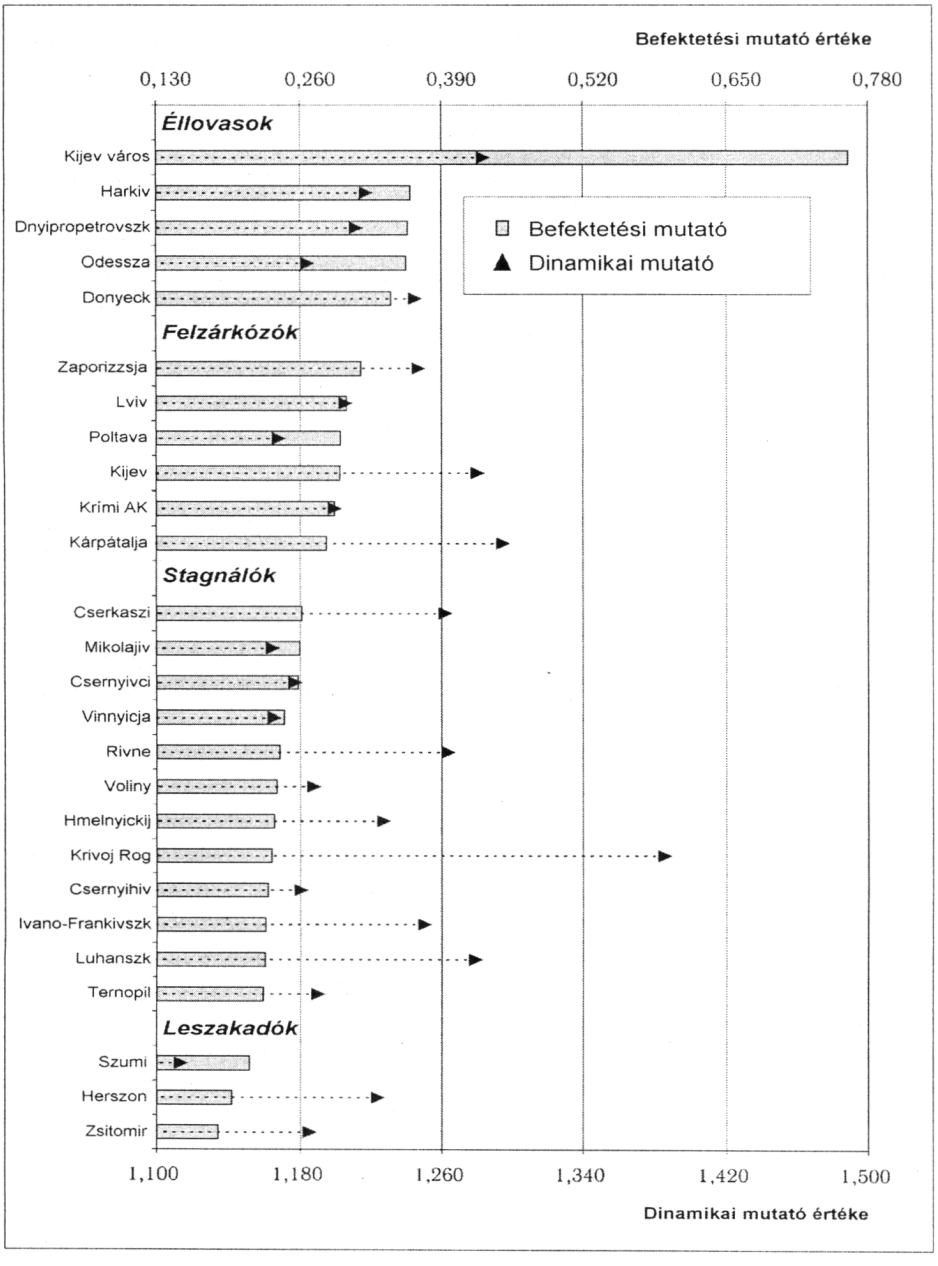
Az Insztyitut Reform a régiókat dinamikájuk alapján is értékeli, ebben az esetben 13 mutató (pl. ipari termelés, kiskereskedelmi forgalom, munkanélküliség, FDI növekedési rátái, reálbérindex, stb.). Az így kapott pontszámok alapján 2004-ben a legdinamikusabb régiók Krivoj Rog és Kárpátalja voltak, a sor másik végén pedig Vinnyicja, Mikolajiv és Szumi találhatók (*1 ábra*).

Az FDI növekedési dinamikája figyelemreméltó, viszont nagysága kelet-közép-európai mércével mérve sem mondható igazán jelentősnek. Például a csaknem 10 millió fővel kevesebb népességet számláló Lengyelországban 2004-ben 3,6-szer annyi tőkét fektettek be mint Ukrajnában, de az EU-tagságot még el nem nyert Románia FDI-értékei is több mint háromszorosak, sőt még a mindössze 1,3 millió fős Észtország mutatói is kedvezőbbek. A 2001 és 2004 között évente realizálódott közvetlen külföldi tőkebefektetések Ukrajna GDP-jének évi átlagban 11,6%-át tették ki, miközben Lengyelországban 12,9%, Romániában pedig 18,7% volt ennek a mutatónak az értéke (*alapadatok forrása: UNCTAD 2005a,b*).

A gazdasági fejlődés, különösen pedig a külföldi befektetések szempontjából Ukrajna korántsem biztosít ideális feltételeket. Továbbra is igen jelentős a politikai bizonytalanság és kockázat, a 2005-ös elnökválasztásokat megelőző politikai válság közepette pedig már pénzügyi krízishelyzet jelei kezdtek mutatkozni, amelyet végül a jegybank válságkezelő ideiglenes intézkedései (devizaeladások korlátozása, kötelező tartalékra mérséklés) révén sikerült kiküszöbölni. A 2006-os parlamenti választások ha lehet még tovább fokozták a bizonytalanságot, a narancsos forradalom egykor összetartó elkötelezett hívei között már a korábban szinte tényként kezelt Ukrajna WTO csatlakozásának támogatottságát illetően sincsen konszenzus. A belső politikai viszonyokat illetően rövidebb időtávon belül semmi esetre sem számíthatunk stabilitásra, ugyanis bármiféle koalíciós megállapodás csak ingatag lehet, mert olyan mértékű, személyes konfliktusokkal is

1. ábra

A régiók befektetési vonzereje és dinamikája (2004)

Forrás: Insztyitut Reform 2005a.

terhelt kompromisszumokon alapul majd, amelyek bármikor robbanással fenyegetnek. Mindez pedig veszélyeztetheti a törvényhozás sikerességét, ami a reformfolyamat újbóli megtorpanásához vezethet (*Ludvig* 2006).

A vállalkozási aktivitás tekintetében is számottevő regionális különbségek figyelhetők meg Ukrajnában. Az ezer főre jutó regisztrált vállalkozások száma természetesen a fővárosban a legmagasabb (60,4), csaknem háromszorosan meghaladva az átlagot (20,6), illetve 4-5-szeresen az utolsó helyezett Kárpátalja értékét (13,4). A regisztrált vállalkozások 1000 főre vetített száma a megyék közül (csökkenő sorrendben) Mikolajivben, Odesszában, Dnyipropetrovszkban, Herszonban, Harkivban, a Krími Autonóm Köztársaságben és Zaporizzsjában haladja meg a 20-at, míg 5 megyében nem éri el a 14-et. Az ország gazdaságilag fejlettebb keleti felét tehát nagyobb, nyugati részét pedig kisebb vállalkozási aktivitás jellemzi.

Speciális gazdasági övezetek és kiemelt fejlesztésű területek mint a gazdaság- és a területfejlesztés eszközei

A gazdaság és a területfejlesztés eszközeként Ukrajnában is létrehoztak *speciális gazdasági övezeteket és kiemelt fejlesztésű területeket.* A speciális gazdasági övezetek száma 12, ezek között akadnak járások, (pl. a Lviv megyei Javorivszkij járás, vagy a kárpátaljai Ungvári és Munkácsi járások), de többségben vannak a városok. Kiemelt fejlesztésű területnek minősítettek 80 közigazgatási egységet, ebből 39 a járás (köztük Kárpátalja valamennyi járása), a többi pedig város (Insztyitut Reform 2005b).

Az övezetek és kiemelt fejlesztésű területek létesítésének legfontosabb célkitűzései a külföldi tőke vonzásának erősítése, a megfelelő piaci infrastruktúra kialakítása, az exportpotenciál növelése, illetve az érintett térségek és gazdasági szektorok fejlődésének elősegítése voltak. Az ezekben letelepedő és beruházó vállalkozások egyrészt vámkedvezményben részesülnek, másrészt viszont jelentős adókedvezményeket is biztosítanak számukra (pl. áfa, földadó, társasági nyereségadó). Emellett a befektetők mentesülnek bizonyos díjak és illetékek megfizetése alól, illetve egyes kötelezettségek (pl. kötelező valutabeváltás) sem vonatkoznak rájuk (Ukrán kormány a, b).

A statisztikai adatok (Gazdasági Minisztérium 2006) alapján a speciális gazdasági övezetekről és a kiemelt fejlesztési területeken 2005. október 1-jei állapotok szerint összesen csaknem 2,5 milliárd USD értékű befektetés realizálódott (ennek 26,5%-a külföldi), csaknem 55 ezer új munkahely létesült és 84 688 korábbi álláshelyet sikerült megőrizni. Meg kell azonban jegyezni, hogy ezek az értékek elmaradnak a tervezettektől (pl. a tervezett új munkahelyeknek 67,8%-át tudták megvalósítani, míg a korábbi álláshelyeknek pedig 85%-át sikerült megmenteni).

A különleges gazdasági státuszú térségekben a beruházások kétségtelenül az országos átlagot meghaladó mértékben növekedtek (*Romaniuk* 2002). Ezzel együtt valójában nem tudták beváltani teljes mértékben a hozzájuk fűzött reményeket, ugyanis a külföldi tőkebefektetéseknek csak kis hányada irányult ide, magasak a költségvetési, munkahely-teremtési és -megtartási költségek, illetve a kedvezmények folytán mind az állami, mind a helyi költségvetés jelentős forrásoktól esik el. A Világbank becslése szerint a 2001. évben ez meghaladta az évi adóbevételek 1%-át (*Weiner* 2005).

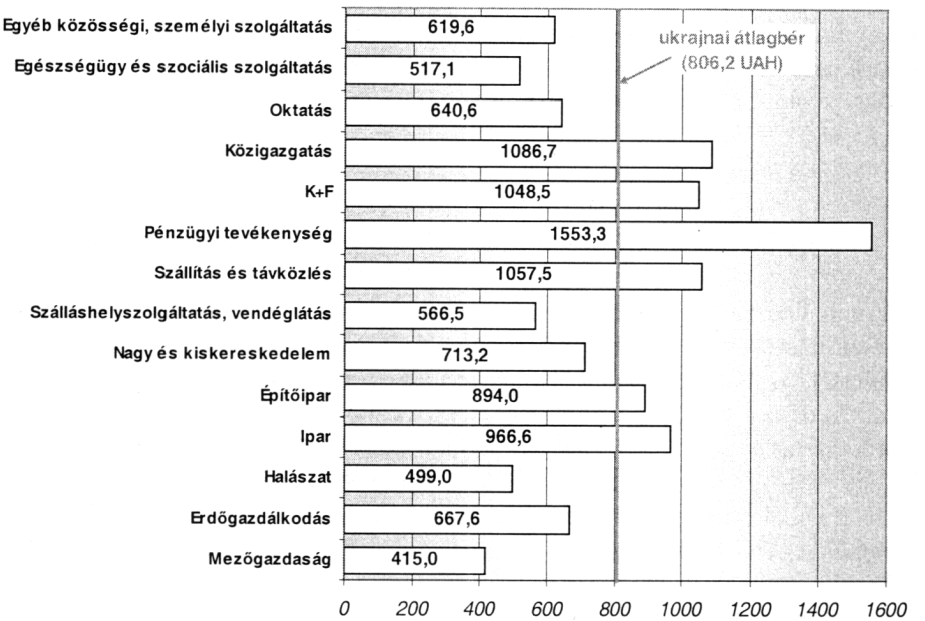
Jövedelmi egyenlőtlenségek és az infrastrukturális ellátottság regionális különbségei

A nominálbérek egyes gazdasági ágazatok közötti megoszlása Ukrajnában korántsem mondható egyenletesnek. Az egy főre jutó havi átlagkeresetet 2005-ben kismértékben haladták meg a bérek az ipar és építőipar gazdasági ágakban, a szállítás és távközlés, valamint a pénzügyi szektor bérei pedig a legkedvezőbbek közé tartoztak. Mint általában minden évben 2005-ben is a mezőgazdaság jövedelmezősége volt a legalacsonyabb, alig érte el a havi átlagos nominálbér felét. Emellett átlag alatti bérezés jellemzi például a vendéglátást, az egészségügyet és szociális ellátórendszert, az oktatást, valamint az egyéb közszolgáltatásokat is (*2. ábra*). Ki kell emelni az egészségügy alulfinanszírozottságát, ahol nemcsak a jövedelmek alacsonyak (alig haladják meg a közigazgatásban dolgozók havi átlagkeresetének felét), hanem a rendszer elhanyagoltsága a lakosság egészségi állapotának romlásában is tetten érhető. Például 1990-1995 között 4,4 évvel csökkent a férfiak születéskor várható élettartama, az elmúlt 15 év alatt pedig 25%-kal emelkedett a halálozások száma (ESK 2005).

Ukrajnában a *havi átlagkeresetek* tehát meglehetősen alacsonyak, 2004-ben még a fővárosban sem érték el a magyarországi minimálbérek szintjét. A legmagasabb havi keresetek természetesen Kijevben jellemzőek (183 USD), a fővárosban élők 2004-ben átlagosan havonta csaknem 50 dollárral többet kerestek, mint a második helyezett Donyeck megyében (135 USD), az utolsó helyen álló Ternopil megye értékei (73 USD) pedig 2,5-szeresen múlják alul a fővárosét (*2. táblázat*). Az átlagos havi bérek a főváros mellett 10 megyében és a Krími AK-ban haladták meg a 100 USD-t, Ternopil mellett pedig még Hmelnyickij és Voliny átlagkeresetei maradtak 80 USD alatt. A kerestek emelkedését illetően elmondható, hogy 1998-hoz képest 2004-re minden megyében minimum 3,5-szeres volt a bővülés. A legjobban Rivne, Csernyivci, valamint Ivano-Frankivszk megyékben növekedtek a bérek (több mint 4-szeresen), az első helyén pedig Kárpátalja áll, ahol 540%-os növekményt regisztráltak.

2. ábra

Az alkalmazásban állók havi átlagkeresete Ukrajnában a gazdasági tevékenység típusa szerint (2005, UAH)

Megjegyzés: az adatok nem tartalmazzák a kis- és egyéni vállalkozások adatait.
Forrás: Ukrán Állami Statisztikai Bizottság adatai alapján saját szerkesztés.

Ukrajnában a *foglalkoztatottság* szintje meglehetősen alacsony, a 15-70 éves lakosság körében mindössze 56,2%-os. 60%-nál magasabb foglalkoztatottsági szintet csupán a fővárosban, Vinnyica, Kárpátalja és Voliny megyékben regisztráltak, de egyik megyében sem éri el a foglalkoztatottak aránya a 2/3-os szintet. A sor másik végén (50% alatti foglalkoztatottsággal) Csernyivci, Ivano-Frankivszk és Ternopil állnak.

A *munkanélküliségi adatok*at tekintve igen jelentős az eltérés a regisztrált munkanélkülieken alapuló és az ILO-módszer szerint számított adatok között (országos szinten több mint 2,5-szeres a különbség). Mindkét mutató legalacsonyabb értékét a főváros esetében veszi fel, míg a legmagasabbat az ILO-módszerrel számítva Hmelnyickij (13,3), a regisztrációs adatok alapján pedig Ternopil (6,9%) érte el. A foglalkoztatási és munkanélküliségi adatok összevetése során kirajzolódnak a hátrányos helyzetű területek. Az alacsony foglalkoztatás és a magas munkanélküliség általában gazdasági jellegű problémákra utal,

s ilyen kedvezőtlen mutatókkal (51% alatti foglalkoztatottsággal és 12% feletti munkanélküliséggel) rendelkeznek Zsitomir, Ivano-Frankivszk, Rivne és Ternopil megyék.

Az *infrastrukturális mutatóknál* egyik jellemző adat a *személygépkocsik ezer lakosra jutó száma* (országos szinten 1990-hez képest 68,2%-os bővülés ment

2. táblázat

Átlagbérek, foglalkoztatottság és néhány infrastrukturális mutató Ukrajnában régiónként (2003)

Megyék (oblaszty) és a Krími AK	Átlagos havi bér 2004		Foglalkoztatottság %*	Munkanélküliség		Személygépkocsik száma*** 1000 főre	Privát telefonvonalak 1000 főre	Kórházi ágyak száma 10 000 főre	Orvosok száma**** 10 000 főre
	USD	1998=100		ILO (%)*	%**				
Krími Autonóm Közt.	[A] 103	[A] 381,5	[A] 59,3	[A] 6,7	3,4	127	167,6	94,0	54,1
Megyék									
Vinnicja	82	372,7	65,1	5,6	3,4	106	129,0	90,9	47,9
Voliny	78	390,0	60,0	12,1	4,9	94	135,4	82.5	38,9
Dnyipropetrovszk	126	350,0	59,6	7,4	3,5	116	196,1	116.5	48,1
Donyeck	135	364,9	57,3	8,0	2,6	106	144,9	90,1	46,1
Zsitomir	82	372,7	50,5	12,8	5,1	83	163,3	81,1	38,8
Kárpátalja	108	540,0	60,5	7,0	4,5	96	99,1	84,8	41,8
Zaporizzsja	127	362,9	55,0	10,4	3,3	161	223,5	102,8	48,1
Ivano-Frankivszk	97	421,7	46,8	12,1	4,2	96	125,2	91,3	46,6
Kijev	112	373,3	55,9	9,9	3,6	65	171,1	84,7	32,6
Krivoj Rog	86	390,9	56,2	10,0	5,5	102	150,9	95,3	35,1
Luhanszk	113	364,5	51,3	9,2	2,9	88	150,9	107,2	42,7
Lvov	99	396,0	56,6	10,5	4,0	82	138,2	98,4	55,0
Mikolajiv	107	396,3	54,1	12,8	3,8	84	189,5	90,5	36,0
Odessza	107	382,1	57,5	5,4	2,2	98	198,4	94,8	46,6
Poltava	106	378,6	56,5	8,3	4,3	102	176,7	88,1	46,4
Rivne	96	417,4	50,6	12,5	5,8	95	134,0	88,5	39,4
Szumi	90	360,0	59,1	11,9	4,3	86	154,6	91,6	36,2
Ternopil	73	365,0	45,9	13,0	6,9	89	150,0	91,5	47,7
Harkov	108	360,0	59,4	9,6	3,1	122	196,7	100,6	54,4
Herszon	85	354,2	52,8	11,7	5,8	113	159,2	106,2	36,0
Hmelnickij	79	359,1	52,9	13,3	3,7	75	157,0	89,6	38,8
Cserkaszi	88	366,7	53,5	11,2	5,6	121	171,2	90,5	37,6
Csernyivci	84	420,0	49,6	10,0	5,9	98	152,0	90,3	51,7
Csernyihiv	83	360,9	59,9	10,2	4,2	66	179,8	111,8	36,4
Kijev (főváros)	183	381,5	65,2	4,8	0,4	163	329,7	115,7	86,2
Szevasztopol (aggl.)	–	–	–	–	0,8	162	306,6	84,0	50,8
Ukrajna	*n. a.*	*n. a.*	*56,2*	*9,1*	*3,6*	*106*	*174,0*	*96,6*	*47,1*

Megjegyzés: *15–70 éves népesség körében; **regisztrált munkanélküliek aránya; ***2003. augusztus 1-ei állapot szerint; ****fogorvosokkal együtt; [A]Szevasztopol adataival együtt.

Forrás: Derzhkomstat (2004) és Insztyitut Reform (2005a) adatai alapján saját szerkesztés.

végbe). Érdekes módon a legnagyobb különbség a főváros (163) és Kijev megye (65) adatai között van, de nagyon alacsonyak Csernyivci és Hmelnyickij adatai is. A lakossági *privát telefonok ezer főre jutó száma* Kárpátalja kivételével minden megyében meghaladja a 100-at, Zaporizzsja megyében a 200-at, a fővárosban és Szevasztoloplban pedig a 300-at.

Ukrajnában a számos problémával küzdő egészségügyi ellátás tekintetében is jelentősek a területi differenciák. A legtöbb *kórházi ágy tízezer lakosra* Dnyipropetrovszkban jut (116,5), 35,4-del több, mint a sor végén álló Zsitomirban (81,1). Az országos átlagot (96,6) meghaladó kórházi férőhellyel rendelkező nyolc régióból 7-ben száznál több ágy jutott tízezer lakosra, ezzel szemben a mutató értéke Kijev, Voliny, Zsitomir, Kárpátalja megyékben, illetve Szevasztopol környékén 85 alatt marad. A *tízezer főre jutó orvosok számának* tekintetében még nagyobb területi különbségek figyelhetők meg: a fővárosban (86,2) 83%-kal több orvos jut 10 000 lakosra mint országosan (47,1), s 2,4-szer annyi, mint az utolsó helyezett Herszonban (36,0). Kijev város és Szevasztopol mellett a Krími AK-ban és nyolc megyében haladja meg ez a mutató az országos szintet, 11 (zömmel nyugati) megyében pedig 40 alatt marad.

Összegzésképpen megállapítható, hogy a regionális különbségek nem mérséklődtek, sőt szinte minden területen növekedtek az ország függetlenné válása óta. A főbb gazdasági indikátorokat vizsgálva igen jelentős területi differenciák mutathatók ki, a legkedvezőbb mutatókkal a főváros, illetve az ország keleti régiói jellemezhetők, míg általában a nyugati területek vannak hátrányosabb helyzetben. A gazdaságban folyamatosan erősödik a tercier szektor szerepe, de hagyományosan a keleti megyékben koncentrálódó ipar (főként nehézipar) még mindig igen jelentős szerepet játszik, bár az ipari szerkezetváltás igen sürgető feladat. Számos helyen (különösen a nyugati megyékben) még mindig túl magas a mezőgazdaság jelentősége. A legjobb helyzetben az ország magterületeit alkotó legnagyobb városok és az azokat közvetlenül körülvevő térségek vannak (Kijev, Donyeck, Odessza, Dnyipropetrovszk, Harkiv, Lviv), illetve a tradicionális keleti ipari régiók vannak (különösen Donyeck, Dnyipropetrovszk és Zaporizzsja megyék). Emellett a felértékelődő geopolitikai helyzetből adódó lehetőségek kiaknázása révén az Európai Unió szomszédságában elterülő megyék (Kárpátalja, Lviv, Ivano-Frankivszk, Voliny), illetve Odessza és a Krími AK (szolgáltatások kiemelkedő szerepe, kereskedelem, turizmus) vannak relatíve kedvezőbb pozícióban, ők lehetnek azok a régiók amelyek képesek a felzárkózásra (*Mrinska, O.* 2005).

Irodalom

Derzhkomstat 2004: *Статистичний Щорічник України 2003. (Ukrajna Statisztikai Évkönyve 2003).* Державний Комітет Статистики України (Ukrán Állami Statisztikai Bizottság), Kijev. 631 o.

ESK 2005: *Tájékoztató országtanulmány – Ukrajna.* Egészségügyi Stratégiai Kutatóintézet (ESK), Budapest. 7 o. http://vega.medinfo.hu/civiltajekoztatas/kepek/ho/anyagok/ukrajna.pdf

Gazdasági Minisztérium 2006 – *Ukrajna Gazdasági Minisztériumának honlapja.* http://me.kmu.gov.ua/file/link/72112/file/Mon011005.xls

Insztyitut Reform 2005a: *Local economies of Ukraine. Rating Book 2005.* Insztyitut Reform (Nyegyerzsavnij analityicsnij centr Insztyitut Reform), Kijev. 60 o. http://ipa.net.ua

Insztyitut Reform 2005b: Спеціальні економічні зони і території пріоритетного розвитку України (Különleges gazdasági övezetek és kiemelt fejlesztési területek Ukrajnában). *Економічні Есе.* Інститут Реформ, Kijev. 19. sz. 167 o. http://www.ir.org.ua

Ludvig Zs. 2006: *Ukrajna újra választott?* VKI Vélemények, Kommentárok, Információk. Budapest, MTA Világgazdasági Kutatóintézet, 125. sz. Április 20. 2 o. http://www.vki.hu/sn/sn_125.pdf

Mrinska, O. 2005: *Challenges and Policy of Regional Development in Ukraine.* Paper presented at Seminar 'Strategies for Regional Development' Speyer, Germany, 9-15 October, 2005. http://www.hfv-speyer.de/hill/Tagungen/Tagungen-2005/Hertie-Stifung/Mrinska.pdf

Ukrán Állami Statisztikai Bizottság – *Az Ukrán Állami Statisztikai Bizottság honlapja.* http://www.ukrstat.gov.ua

Ukrán kormány (*a*) Території пріоритетного розвитку (Kiemelt fejlesztésű területek). – *Ukrán kormányzati portál.* http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?&art_id=3276773&cat_id=3269173

Ukrán kormány (*b*) Спеціальні економічні зони (Speciális gazdasági övezetek) – *Ukrán kormányzati portál.* http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=3249330&cat_id=32190

UNCTAD (2005a): *World Investment Report 2005. Ukraine.* Az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája (United Nations Conference on Trade and Development, UNCTAD) http://www.unctad.org/sections/dite_dir/docs/wir05_fs_ua_en.pdf

UNCTAD (2005b): *World Investment Report 2005. Estonia.* Az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája (United Nations Conference on Trade and Development, UNCTAD) http://www.unctad.org/sections/dite_dir/docs/wir05_fs_ee_en.pdf

Romaniuk, S. 2002: Regional Development Policy in Ukraine: Current Situation and New Opportunities. *Regionalization for Development and Accession to the European Union: A Comparative Perspective.* – Marcou, Gérard (ed.) Local Government and Public Service Reform Initiative, Open Society Institute, Budapest. 179–199. o.

Weiner Cs. 2005: *Regionális szerkezet és területpolitika Ukrajnában.* Kézirat. 40 o.

World Bank (2006) *World Development Indicators.* The World Bank Group honlapja. http://devdata.worldbank.org/wdi2006/contents

KÁRPÁTALJA IPARFÖLDRAJZÁNAK VÁLTOZÁSAI AZ EZREDFORDULÓ ÓTA ELTELT IDŐSZAKBAN

Fodor Gyula

Bevezetés

Kárpátalja (potenciálisan kedvező gazdasági adottságai ellenére) ma még csak csekély szerepet játszik Ukrajna társadalmi-gazdasági életében. A területileg az ország második legkisebb megyéjének számító Kárpátalja az utolsó helyek egyikét foglalja el a lakosság száma, a szolgáltatási és mezőgazdasági értéktermelés, valamint az ipari termelés volumene alapján is. Ezzel szemben viszont igen „előkelő" helyet foglal el a munkanélküliségi rangsorban (Kárpátaljai megyei statisztikai évkönyv, 2003.) Optimizmusra csak az adhat némi okot, hogy az Ukrajnába irányuló külföldi tőkebefektetések egyre nagyobb hányada érkezik Kárpátaljára, főként a megye iparába. Nagyrészt ennek köszönhető, hogy 2003-ban az ipari termelés növekedési ütemét tekintve Kárpátalja foglalta el az első helyet az országban (*1. táblázat*).

Az ipar fontos szerepet tölt be Kárpátalja gazdasági szerkezetében, bár a terület csak 0,7%-kal részesedik Ukrajna ipari termeléséből (24. hely az ország 25 nagy közigazgatási egysége között). Kárpátalja ipari üzemeiben termelődik meg a megye GDP-jének 51,5%-a, miközben az iparban foglalkoztatottak részaránya csak 22,7% (80 200 fő). Az 1990-es évek közepén-végén az általános gazdasági válság elmélyülésével az ipari termelés csökkenése volt megfigyelhető, ám az utóbbi 3-4 évben Kárpátalja ipari teljesítménye újra növekvő tendenciát mutat (*1. ábra*).

Az utóbbi évek iparföldrajzi változásai Kárpátalján

Az ipar fejlődésének szempontjából megyénk általában kedvező feltételekkel rendelkezik, ugyanis elégséges az ipari munkaerő száma, illetve a mező- és erdőgazdasági nyersanyagok, valamint a nemfémes ásványi kincsek mennyisége

1. táblázat

Kárpátalja helye Ukrajna régiói között

	2001	2002	2003
	helyezés		
Terület	24.	24.	24.
A jelen lévő lakosság száma	20.	20.	18.
Munkanélküliségi ráta	5.	5.	9.
Havi átlagkereset	17.	17.	17.
Az ipari termelés volumene	25.	25.	24.
Az ipari termelés növekedése az előző évhez képest	1.	5.	1.
Közszükségleticikk-gyártás	22.	22.	22.
Bruttó mezőgazdasági össztermelés	24.	24.	24.
Szarvasmarha-állomány száma	25.	25.	24.
Sertésállomány száma	20.	20.	17.
Juh- és kecskeállomány száma	4.	4.	4.
Külföldi tőkebefektetések az év folyamán	6.	5.	6.
Szolgáltatások	21.	26.	22.
Orvosok száma/10000 fő	16.	16.	16.
Kórházi ágyak száma/10000 fő	23.	23.	23.
Egy főre jutó lakóterület	21.	20.	21.
Humán fejlődési index	11.	11.	3.

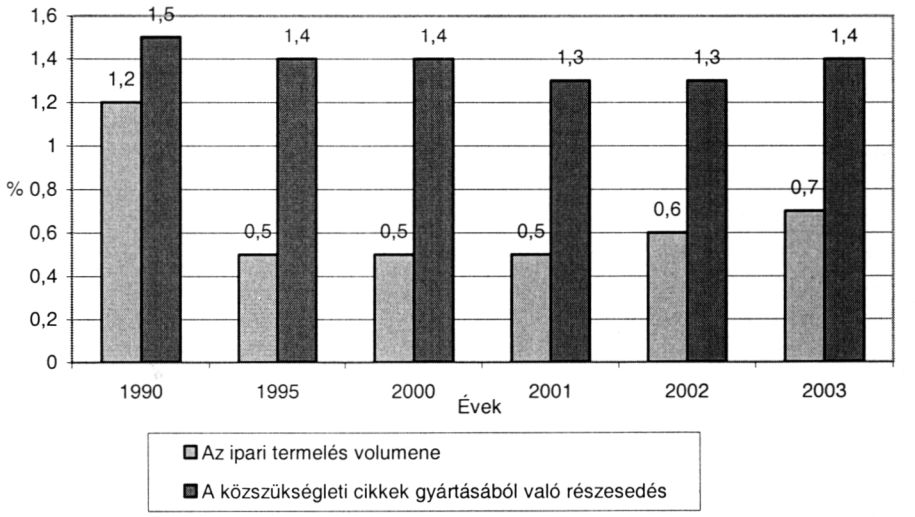
Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyv, 2000–2003.

is. Ugyanakkor számos tüzelő-, nyers- és alapanyag hiánycikknek számít Kárpátalján. Ennek köszönhető, hogy megyénkben elsősorban a munkaigényes, csak kevéssé nyersanyagigényes iparágak dominálnak. Az ipar ágazati struktúráját az *2. táblázat* mutatja be.

Amint a táblázatból is kitűnik, megyénkben az ezredforduló óta (kisebb hullámzásoktól eltekintve) a legtöbb iparág részesedése az ipari össztermelésből stagnál vagy csökken. Ez alól csak a gépgyártás képez kivételt, amely viszont látványos felfutást produkált az említett időszakban. Ez az az iparág, amelybe újabban jelentős külföldi tőkebefektetések is irányulnak. Az ungvári villanymotor- és kábelgyár például német befektetéssel gyárt különféle kábelkötegeket olyan jelentős multinacionális vállalatok számára, mint a Bosch vagy az Opel, a Kárpátalja nyugati csücskében fekvő Tiszasalamon településen pedig a Škoda nyitott autó-összeszerelő üzemet. Mindez, természetesen, komolyan felélénkítette az ágazat hazai befektetőinek figyelmét is.

1. ábra

Kárpátalja helye Ukrajna gazdasági életében

Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyv, 2000–2003.

2. táblázat

Kárpátalja iparának ágazati szerkezete

Iparág	Részesedés a megye ipari termeléséből, %			
	2000	2001	2002	2003
Bányászat	3,7	2,1	1,6	1,7
Élelmiszeripar és a mező-gazdasági termékek feldolgozása	22,6	23,8	21,1	20,8
Könnyűipar	9,5	11,2	9,1	7,9
Erdő- és fafeldolgozó ipar	17,6	17,8	15,1	12,6
Cellulóz- és papírgyártás, valamint nyomdaipar	1,4	1,7	1,5	1,2
Vegyipar, kőolaj-feldolgozás	2,5	5,3	8,3	5,5
Építőanyag-gyártás	2,3	2,8	2,3	1,9
Kohászat és fémfeldolgozás	1,9	1,8	1,0	0,9
Gépgyártás	6,0	6,3	15,4	25,6
Energiaipar	15,2	11,0	10,7	9,4
Egyéb	17,3	16,2	13,9	12,5
Az ipar összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyv, 2000–2003.

Kárpátalja legfontosabb iparága ma a *gépgyártás*, melynek szerkezete eléggé bonyolult. Üzemei főként villanymotorokat, fém- és famegmunkáló eszközöket, televíziókészülékeket, földgázelosztó berendezéseket, gázórákat, újabban személygépkocsikat gyártanak (*3. táblázat*). Az ágazat legnagyobb üzemei az ungvári villanymotorgyár, a munkácsi és a beregszászi műszergyár, a kölcsényi szerszámgépgyár, az ilosvai elektromechanikai üzem, a lembergi „Elektron" konszern munkácsi, nagyszőlősi, szolyvai, ökörmezői és volóci leányvállalatai (*O. V. Zasztavecka* et al. 1996).

3. táblázat

Kárpátalja gépiparának fontosabb termékei

Termék megnevezése	2000	2001	2002	2003
Villanymotorok (ezer db)	103,4	118,2	103,2	109,5
Fémforgácsoló munkapadok (db)	498	243	255	232
Lakossági gázórák (db)	4688	4450	5591	4729
Hűtőberendezések (db)	9	18	115	85
Fűtőtestek és konvektorok (ezer kW)	2,0	2,4	5,0	4,1
Magas frekvenciájú mikrohullámú sütők (ezer db)	10,0	0,02	0,02	0,01

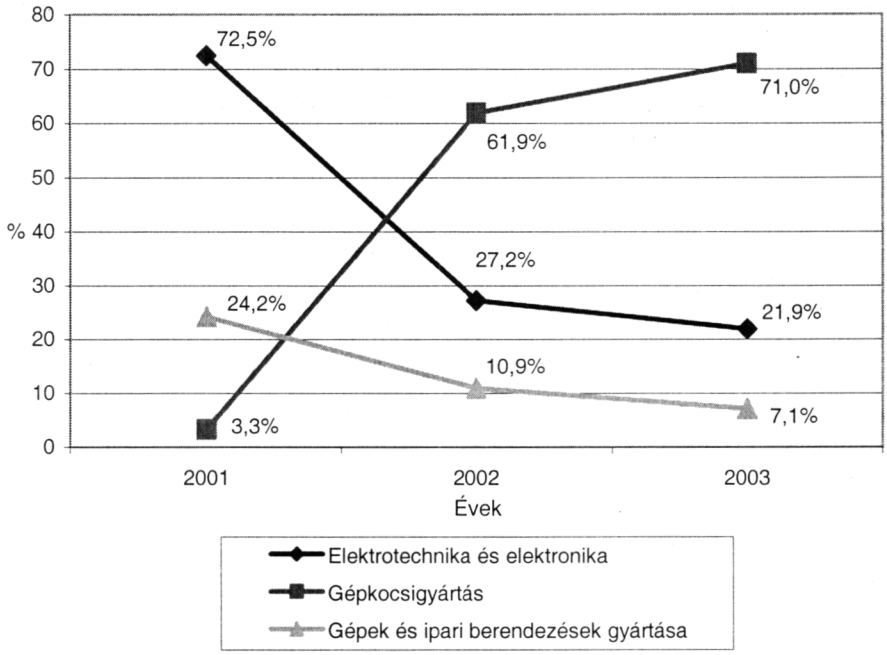
Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyv, 2000–2003.

Míg 2001-ig a gépgyártási értéktermelésben messze kiemelkedett az elektronikai-elektrotechnikai ágazat (2001-ben 72,5%-os részesedéssel), addig az utóbbi közel négy évben Kárpátalja gépiparában a vezető szerepet a személygépkocsi-gyártás vette át, amely 2003-ban már 71,0%-os részesedést produkált (*2. ábra*). Ez egyértelműen a Škoda cég megjelenésének köszönhető, amely, mint azt már említettük, Tiszasalamonban nyitott jelentős összeszerelő üzemet. Eközben az elektronikai-elektrotechnikai termékek már csak alig 22%-ot képviselnek a gépgyártás értéktermelésében (Kárpátaljai megyei statisztikai évkönyv, 2003).

A fenti adatokból jól látható, hogy a legtöbb termék előállítása az utóbbi években jelentős visszaesést mutat (munkapadok, hűtőberendezések, fűtőtestek, mikrohullámú sütők), ugyanakkor a lakossági gázórák gyártása jelentős növekedést produkál. Ez egyrészt a Kárpátalján kiteljesedő „gázosítás" nyomán fokozódó belső keresletnek tudható be, másrészt pedig annak, hogy az itt gyártott gázóráknak komoly export-jelentősége is van: nagy részük a megye határain kívül kerül értékesítésre.

2. ábra

A gépgyártás szerkezetének átalakulása Kárpátalján

Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyv, 2001–2003.

A megye korábban gazdag erdőkészleteire alapozva fejlődött ki az itteni *erdő- és fafeldolgozó ipar.* A legjelentősebb fakitermelő központok ma Kárpátalja keleti részén helyezkednek el, míg a fafeldolgozó üzemek megyeszerte megtalálhatók. Az ágazat termékskálájának élén a különféle fűrészáruk, furnérlemezek, parketták és bútorok állnak, de az egyes termékcsoportok termelési mutatói az utóbbi években eltérően alakultak. Egyértelmű növekedést mutat például a különféle parketták és burkolólapok, valamint a fűrészáruk gyártása, míg a fűrészporos lemezek előállítása az utóbbi négy évben gyakorlatilag teljesen megszűnt (*4. táblázat*). Több faipari termék esetében a termelés jelentős hullámzása figyelhető meg, ami elsősorban a hazai felvevőpiac instabilitásával és a kereslet ingadozásaival magyarázható.

A fontosabb faipari alágazatok össztermelésből való részesedése az ezredforduló utáni években komoly változásokat mutat. A legjelentősebb súlypont-eltolódás a fűrészipar javára történt, amely immár a faipari értéktermelés 4/5-ét

szolgáltatja. Eközben szinte az összes többi alágazat részesedése stagnál vagy csökken. A fűrészipar előretörését legszemléletesebben a *3. ábra* mutatja be.

4. táblázat

Az erdő- és fafeldolgozó ipar főbb termékei Kárpátalján

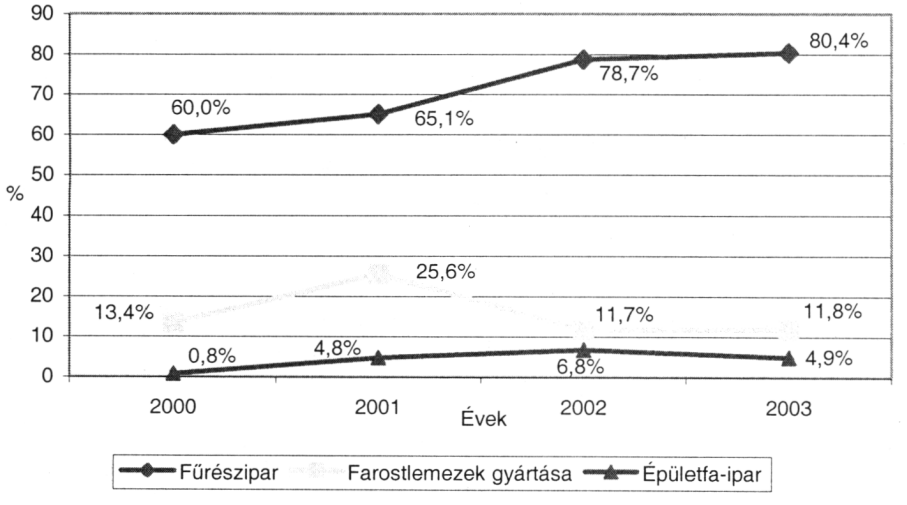
Termék megnevezése	2000	2001	2002	2003
Fűrészáru (ezer m^3)	207,8	236,1	234,4	261,1
Ragasztott furnérlemez (ezer m^3)	9,7	8,8	9,3	7,4
Kartonpapír (t)	1,2	1,2	0,7	1,8
Préselt fűrészporlemezek (ezer m^3)	0,4	–	–	–
Parketta (ezer m^2)	36,1	30,6	80,7	81,6

Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyv, 2000–2003.

A legnagyobb erdőkombinátokat Rahón, Huszton, Szolyván, Királymezőn (Uszty-Csornán), Kőrösmezőn és Perecsenyben találjuk (*4. ábra*). Ezek egyes üzem- és gyáregységei számos előhegyi és hegységi településen vannak szétszórva. A fafeldolgozó üzemek közül a legnagyobbak Taracközön és Tiszaújlakon

3. ábra

Az erdő- és fafeldolgozó ipar szerkezetének változásai Kárpátalján

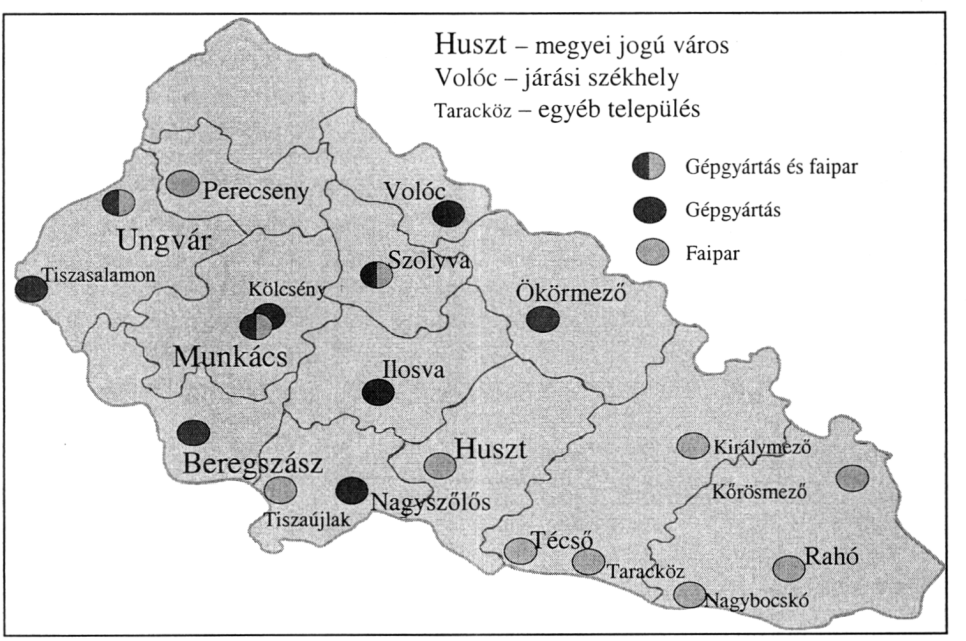
Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyv, 2000–2003.

találhatók, míg a legnagyobb bútorgyárak Munkácsra és Técsőre települtek (*O. V. Zasztavecka* et al. 1996). Furnér- és bútorgyártó kombinát található ezen kívül Ungváron, országos viszonylatban is jelentős fa-vegyipari üzemek pedig Nagybocskón, Perecsenyben és Szolyván. Utóbbiak a fafeldolgozó ipar melléktermékeiből állítanak elő metilalkoholt, faszenet, ecetsavat, különféle oldószereket, kámfort stb. Ukrajnában egyedülálló a nagy hagyományokkal rendelkező Munkácsi Sílécgyár, amely, többek között, az ukrán sí- és biatlon-válogatottat is ellátja kiváló minőségű futó- és lesiklólécekkel.

Kárpátalja *könnyűipara* túlnyomórészt a helyi nyersanyagok (állati bőrök és prémek, gyapjú), illetve a behozott textil-alapanyagok bázisán fejlődik. Legfontosabb alágazata a ruhaipar, amelynek legnagyobb központja Munkács, Nagyszőlős, Perecseny és Beregszász. Utóbbi város hagyományos ruhaipara az elmúlt mintegy tíz évben, jelentős olaszországi befektetéssel született újjá (pl. a Benetton cég tőkéje által). A cipőipar üzemei szintén Kárpátalja nyugati részére települtek, az ágazat legfontosabb vállalatai Ungváron, Nagyszőlősön és Tiszaújlakon találhatók. A többi könnyűipari üzem közül az ungvári és szerednyei textilgyár, valamint a kőrösmezői mesterséges prém-üzem említhető. Nemzetközileg is ismert és elismert termékeket gyárt a Huszti Kalapgyár.

4. ábra

A gépgyártás és a faipar legfontosabb központjai Kárpátalján

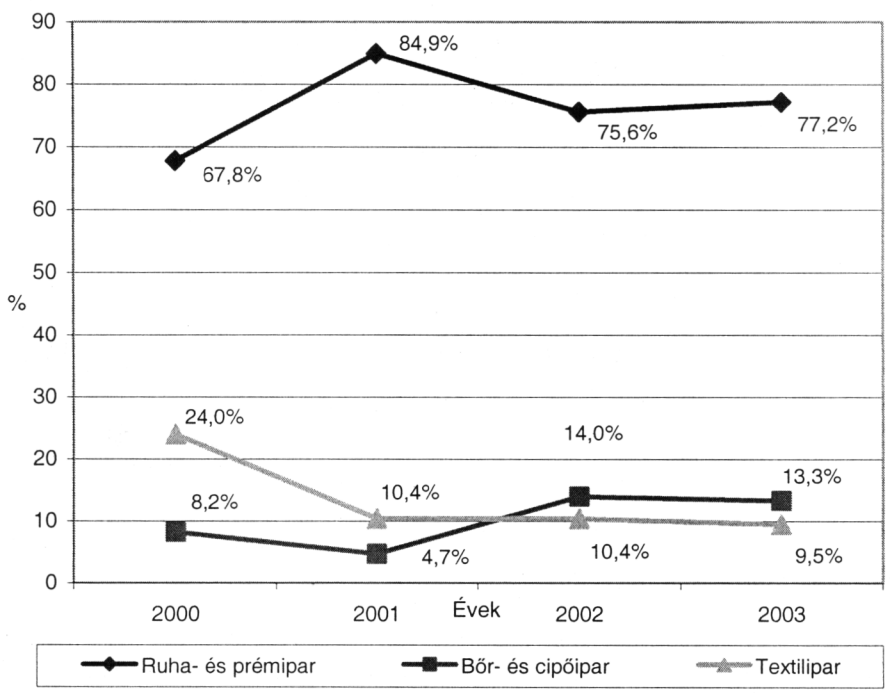
Forrás: O. V. Zasztavecka et al. 1996.

Megjegyzendő, hogy Kárpátalján megtalálhatók olyan könnyűipari ágak is, mint a szőnyegszövés, a különféle szőttesek készítése (Rahó, Kőrösmező, Nagybereg, Beregszász), illetve a fából készült emléktárgyak gyártása (Nagybocskó, Huszt, Técső stb.)

A könnyűiparon belüli legfontosabb változás az, hogy az utóbbi négy évben közel 10%-kal emelkedett a ruhaipar és a prémgyártás össztermelésből való részesedése, míg a másik két kulcságazat közül a bőr- és cipőipar részesedése közel duplájára nőtt, a textiliparé pedig harmadára csökkent (*5. ábra*).

5. ábra

A könnyűipar szerkezetének átalakulása Kárpátalján

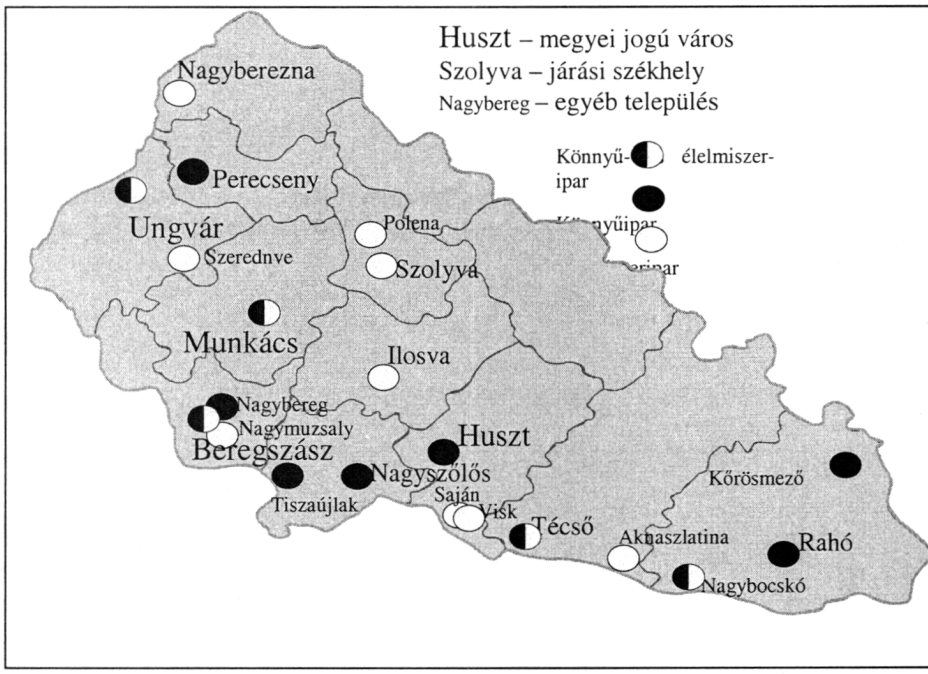
Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyv, 2000–2003.

Kárpátalja iparának meghatározó ágazata az *élelmiszeripar* is, amely főként helyi nyersanyagot dolgoz fel. Legfontosabb alágazatai a borgyártás, az ásványvíz- és üdítőital-palackozás, a zöldség- és gyümölcskonzervipar, a tej-, a hús- és a malomipar (*5. táblázat*).

Kárpátalja adja Ukrajna (szőlő)borgyártásának közel felét, miközben termékeinek jó része exportra kerül. Az alágazat legnagyobb üzemei Ungváron, Beregszászon, Szerednyén és Ilosván találhatók (*6. ábra*). Jelenleg a különféle szeszes- és üdítőitalok gyártása, valamint az ásványvíz-palackozás adja Kárpátalja élelmiszeripari értéktermelésének több mint 50%-át.

6. ábra

A könnyű- és élelmiszeripar legfontosabb központjai Kárpátalján

Forrás: O. V. Zasztavecka et al. 1996.

Az ukrajnai viszonylatban is igen jelentős zöldség- és gyümölcskonzervipar szintén Szerednyére, Beregszászra, Ungvárra, valamint Munkácsra, Técsőre, Viskre, Nagybocskóra, Nagybereznára, Tiszapéterfalvára és Tiszakeresztúrba települt. Az alágazat össztermelésből való részesedése az ezredforduló óta duplájára nőtt, ami főként a megnövekedett ukrajnai kereslettel magyarázható.

A töredékére csökkent növényolaj- és zsírtermelés legjelentősebb üzeme az ungvári margaringyár, míg a tej- és a húsipar vállalatai a járási központok többségében megtalálhatók. Utóbbi két alágazat élelmiszeripari össztermelésből való részesedése az ezredforduló óta egyaránt csökkent.

A fejlődőképes malomipar viszont ma már bő 10%-kal járul hozzá az élelmiszeripar értéktermeléséhez. Üzemei nagyjából egyenletesen oszlanak el megyénkben.

5. táblázat

Kárpátalja élelmiszeripari termelése

Alágazat	Részesedés az ágazat termeléséből, %			
	2000	2001	2002	2003
Húsipar	8,7	7,7	6,3	6,5
Zöldség- és gyümölcsfeldolgozás	7,9	7,7	11,2	15,7
Növényolaj- és zsírtermelés	5,6	0,1	0,1	0,04
Tejipar	3,2	4,9	3,6	2,3
Malomipar	7,3	7,2	6,2	10,2
Állati takarmányok gyártása	0,5	1,1	2,3	1,5
Szeszes- és üdítőital-gyártás	46,1	52,7	54,9	50,6
Egyéb	20,6	17,8	14,9	13,0
Az élelmiszeripar összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyv, 2000–2003.

Az egyéb élelmiszeripari ágak közül említést érdemel még a beregszászi dohányfermentáló üzem, a munkácsi édességgyár, valamint az országos viszonylatban is jelentős ásványvíz-palackozó üzemek (Szolyva, Polena, Saján, Nagymuzsaly).

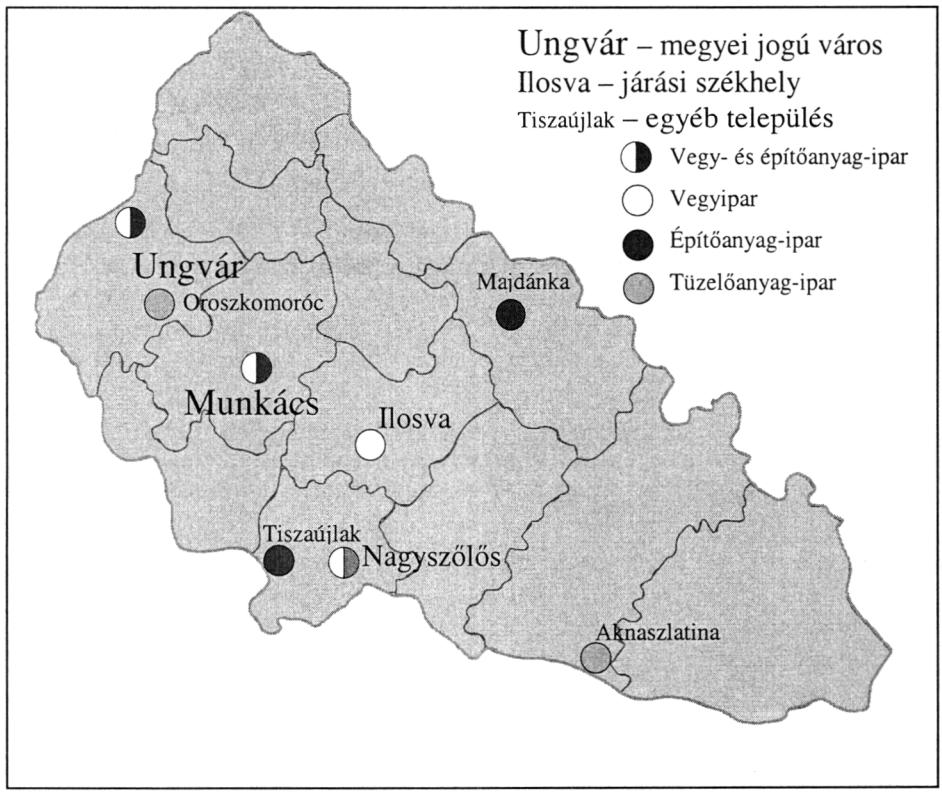
Kárpátalja egyik legrégibb iparága a kősóbányászat, amely a técsői járási Aknaszlatina körzetében összpontosul. A több évszázados hagyományokkal rendelkező iparág megyénk egyik fontos exportágazata, ugyanis az itt kitermelt kősót az aprítás és jóddal való dúsítás után nemcsak Ukrajna nyugati megyéibe, hanem a legtöbb szomszédos országba is szállítják. A kitermelt kősó mennyisége ugyan az utóbbi mintegy húsz évben a felére csökkent, ugyanakkor felfutóban vannak a sóbányászattal, illetve a bányákkal kapcsolatos szolgáltató funkciók, mint az idegenforgalom, a rekreáció vagy az egészségügyi ellátás (pl. a különböző légzőszervi betegségek gyógyítását végző, országos hírű asztmaklinika).

Kárpátalja *építőanyag-iparának* alapját elsősorban a helyi nemfémes ásványi erőforrások képezik. Az ágazat egyik tevékenységi köre a különféle építőanyagok (márvány, dolomit, andezit, mészkő, homok stb.) bányászata, a másik pedig különféle falazó- és tetőfedő anyagok, vasbetonelemek stb. gyártása. Az építőanyag-ipari üzemek fő telepítő tényezője a fogyasztó közelsége, ezért legnagyobb üzemei az ungvári, munkácsi és nagyszőlősi vasbetonelem-gyár, valamint a munkácsi és tiszaújlaki aszfaltgyár.

A *vegyipart* főleg a háztartási kémia vállalatai képviselik, amelyek, többek között, Ungváron és Ilosván találhatók. Ezeken kívül Ungváron gyógyszergyár, Nagyszőlősön és az ökörmezői járási Majdánkán pedig műanyagokat előállító üzem is működik (*7. ábra*).

7. ábra

A vegy-, az építőanyag- és a tüzelőanyag-ipar fő központjai Kárpátalján

Forrás: O. V. Zasztavecka et al. 1996.

A *tüzelőanyag-ipart* sokáig csak a kis mennyiségben felszínre hozott barnaszén bányászata képviselte az ilosvai járási Ilonca község közelében. Mára az itteni kitermelés gyakorlatilag megszűnt, mivel a bányák üzemeltetése a magas önköltség és az elavult termelési technológia miatt nem gazdaságos. Ugyanakkor a megyében több helyen is ígéretes földgázlelőhelyeket tártak fel, amelyek a jövőben komoly szerepet játszhatnak Kárpátalja tüzelőanyag-igényeinek kielé-

gítésében. A legnagyobb reménybeli készletekkel az aknaszlatinai és az oroszkomoróci lelőhelyek rendelkeznek.

Az *energiaipar* fejlődése egyelőre nem kielégítő, eddig mindössze néhány kisebb teljesítményű vízerőmű létesült a megyében. Közülük kiemelkedik a Talabor-Nagyág vízerőmű, a mely a Nagyág folyó bal partján épült, de turbináinak meghajtásához a közeli Talabor folyó földalatti vezetéken odajuttatott vizét is felhasználja. Kárpátalja energiaszükségleteinek nagy részét a Nyugat-Ukrajnában található burstini és dobrotviri hőerőművektől kiinduló távvezetéken kapja, de áthalad a megyén a Vinnyicát a magyarországi Albertirsával összekötő tranzit-távvezeték is.

Összességében elmondható, hogy az ipar elhelyezkedése bizonyos térbeli sajátosságok szerint történik Kárpátalján. A megyében számos sokágazatú termeléssel rendelkező központ alakult ki (pl. Ungvár, Munkács, Nagyszőlős, Beregszász, Ilosva, Huszt, Szolyva), amelyekben egyaránt fejlett a gépgyártás, a faipar, a könnyű- és élelmiszeripar, vagy az építőanyag-gyártás. Rajtuk kívül azonban sok specializált ipari centrum is található Kárpátalján, amelyeket csak egy vagy két iparág jellemez (pl. Aknaszlatinát a kősóbányászat, Nagybocskót a fa-vegyipar és a könnyűipar, Kölcsényt a szerszámgépgyártás, vagy Taracközt a fafeldolgozás).

Ipari vállalkozások Kárpátalján

Kárpátalján az utóbbi másfél évtizedben jelentősen megnőtt a különböző ipari tevékenységet (is) folytató vállalatok száma. Ezt elsősorban a rendszerváltás után beindított privatizáció tette lehetővé, de szerepet játszott benne a nagyarányú munkanélküliség is. Ugyanis a munkahelyhez jutni képtelen lakosság jó része kényszerből lett vállalkozó és közülük sokan (a tőke és a vállalkozói tapasztalat hiányában) rövid időn belül fel is hagynak ezzel a tevékenységgel. Ám helyettük állandóan újabb és újabb személyek vágnak bele a vállalkozásba, így a vállalatok száma összességében nem csökken. A legtöbb magánvállalkozást a könnyű- és élelmiszeriparban regisztrálják, míg a gépgyártásban, vegyiparban, építőanyag-gyártásban továbbra is az állami tulajdonú vállalatok vannak túlsúlyban. Megyénk iparvállalatainak számát ágazatonkénti bontásban, illetve az általuk megtermelt érték mennyiségét a *6. táblázat* mutatja be.

A kisvállalkozások helyzetét jellemzi, hogy 2003-ban ezek adták a teljes ipariérték-termelés 11,5%-át, ám ez 0,9%-kal kevesebb volt, mint az előző évben. A csökkenés fő oka a nagyobb vállalkozások növekvő konkurenciájában, illetve a szűk termékprofilú kisvállalatok fokozottabb piacérzékenységében keresendő (*Kárpátaljai megyei statisztikai évkönyv*, 2003).

6. táblázat

A kárpátaljai ipari vállalkozások fontosabb adatai

Iparág	Vállalatok száma, db				Ipari értéktermelésük, millió hrivnya			
	2000	2001	2002	2003	2000	2001	2002	2003
Bányászat	25	31	34	33	30,6	20,3	19,9	29,6
Élelmiszeripar	333	289	269	254	187,8	232,0	255,5	363,5
Könnyűipar	115	124	125	132	78,7	109,0	110,5	137,1
Erdő- és fafeldolgozó ipar	333	355	354	347	146,0	173,7	183,0	219,2
Cellulóz-, papír- és nyomdaipar	67	80	94	87	11,2	16,9	18,4	20,8
Vegyipar, kőolaj-feldolgozás	37	47	52	42	20,5	51,7	100,2	96,0
Építőanyag-ipar	79	84	78	80	18,7	27,1	27,8	33,8
Kohászat és fémfeldolgozás	43	57	51	53	15,6	17,1	11,7	15,7
Gépgyártás	121	143	133	144	49,7	61,5	186,0	447,5
Energiaipar	37	42	58	35	125,9	106,8	129,3	164,0
Összesen	1190	1252	1248	1207	684,7	816,1	1042,3	1527,2

Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyv, 2000–2003.

Az ipar termelékenysége

A többi gazdasági ágazathoz hasonlóan a termelés hatékonysága és a termelékenység Kárpátalja iparában is alacsony. Ennek okául a többnyire korszerűtlen termelési technológia, a tőkehiány és a munkaerő elégtelen szintű szakképzettsége szolgál. Ám fontos tényezőnek számít, hogy a vállalatok (főleg a kisvállalkozások) újdonsült vezetői még híján vannak a vezetési tapasztalatoknak és többnyire képtelenek jól megszervezni dolgozóik munkáját. Ennek eredményeként az ilyen üzemekben túl sok az „üresjárat", rendszerint több dolgozót foglalkoztatnak, mint ahány a munka elvégzéséhez szükséges lenne.

Korszerű munkaszervezés, illetve technológia csak egy-két prosperáló, külföldi tőkét is intenzíven bevonó vállalatra jellemző, amelyek saját szektorukban máris piacvezetővé léptek elő megyénkben (pl. az ungvári villanymotorgyár a különböző kábelkötegek gyártásában).

Az ipari export Kárpátalján

Kárpátalja ipari termelésének jelentős része a megye határain kívül kerül értékesítésre. Ezért a terület nemcsak Ukrajna többi megyéjével, de számos külföldi országgal is intenzív gazdasági kapcsolatokat tart fenn.

A megye ipari exportja 2002-ben 219 220 000 USA-dollárt tett ki. Ez az előző évhez képest mintegy 18 millió dolláros növekedést jelentett. Az export szerkezetében a könnyűipar, a gépgyártás és fémfeldolgozás, valamint az erdő- és fafeldolgozó ipar vezet (*7. táblázat*).

7. táblázat

Kárpátalja ipari exportjának ágazati megoszlása

Iparág	Az export összege (ezer USA-dollár)		
	2000	2001	2002
Könnyűipar	62 829	78 123	90 342
Gépipar és fémfeldolgozás	49 806	62 952	59 276
Erdő- és fafeldolgozó ipar	45 011	49 817	55 909
Élelmiszeripar	5 732	7 201	8 016
Vegyipar	1 637	1 956	4 488
Építőanyag-ipar	849	1 124	1 189

Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Évkönyv, 2000–2002.

Kárpátalja legfontosabb ipari exportcikkei a különböző kötöttáruk, a ruházati és cipőipari termékek, a préselt fűrészporlemezek, a bútor, a parketta, a fűrészáruk, a fémforgácsoló munkapadok, a villanymotorok, az akkumulátorok, az ásványvíz, a bor, a margarin, a kősó, a zöldség- és gyümölcskonzervek stb.

Megyénk 2003-ban a világ mintegy 90 országával folytatott külkereskedelmi kapcsolatokat. Ami Kárpátalja legfontosabb kereskedelmi partnereit illeti, az export terén az első három helyet Magyarország, Ausztria és Németország, míg az import terén Ausztria, Csehország és Magyarország foglalja el.

Irodalom

Kárpátaljai megyei statisztikai évkönyv 2000, 2001, 2002, 2003. Ungvár, Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal.

Zasztavecka, O. V. – B. I. Zasztaveckij – I. L. Ditcsuk – D. V. Tkacs 1996: *Heohrafija Zakarpatszkoji oblasztyi* (A Kárpátaljai terület földrajza) – ukrán nyelven. Ternopil, Pidrucsniki i poszibniki Kiadó.

KÁRPÁTALJA REGIONÁLIS FEJLŐDÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI

Izsák Tibor

Bevezetés. Kárpátalja földrajzi elhelyezkedése

Kárpátalja, mint közigazgatási egység, Ukrajna területén 1946. január 22-én jött létre. A megye Európa középső részén, Ukrajna nyugati részén helyezkedik el. Északon határos Lengyelországgal és Lviv megyével, északkeleten és keleten – Ivano-Frankivszk megyével, délen – Romániával, délnyugaton – Magyarországgal, nyugaton – Szlovákiával. A megye határai mentén 13 nemzetközi határátkelő működik, amelyekből 5 Ukrajna és Magyarország között üzemel.

A megye területe 12 752 km², amely Ukrajna területének 2,1%-a. Kárpátalja 13 közigazgatási egységre, járásra osztódik. Összesen 609 település található területén, közöttük 10 város, 20 városi jellegű település (átmeneti településtípus Ukrajnában a falusi és a városi településtípusok között) és 579 falusi település. A megye közigazgatási székhelye – Ungvár.

Kárpátalja területe, domborzati alapon, két részre osztható – Kárpátaljai-alföld és a Kárpátok hegyvonulatai. Az alföld abszolút magassága átlagosan 100–120 m között váltakozik, a hegyvidék magaslatai 1000–1500 m között. A megye keleti határszélén található Kárpátalja és egész Ukrajna legmagasabb hegycsúcsa – a Hoverla (2061 m). A hegyvidéken gyakoriak a sárlavinák, csuszamlások, hólavinák. Kárpátalját Ukrajna többi részével a Kárpátok magashegységi részén keresztül hágók kötik össze (Uzsoki, Vereckei, Toruni, Tatár).

Kárpátalja éghajlata mérsékelten kontinentális, meleg nyárral és enyhe téllel. Az éghajlati feltételek a síkvidéken és a hegyvidéken egymástól eltérőek. Az átlagos júliusi hőmérséklet a síkvidéken +21°C, a hegyvidéken +14°C; az átlagos januári hőmérséklet –2,8°C (a síkvidéken) és –7,8°C (a hegyvidéken). Az évi csapadékmennyiség a síkvidéken 600–800 mm, a hegyvidéken 1400–1600 mm között váltakozik. A gyakori kedvezőtlen meteorológiai jelenségekhez tartoznak a felhőszakadásszerű esők, a jégesők, a viharos szelek. A megye folyói a hegyekben erednek és a Tisza vízgyűjtő medencéjéhez tartoznak. Jellemző rájuk a gyakori vízszintingadozás, áradás, amelyek gyakran természeti katasztrófává alakulnak át (1970, 1998, 2001).

Kárpátalja lakosságának száma – 1 251 100 fő (2004), amely Ukrajna lakosságának 2,6%-a. Az ország megyéi között Kárpátalja a népesség száma alapján a 18. helyet foglalja el, a népsűrűség szerint pedig (98 fő/km²) a hatodik. A csaknem 100 nemzetiség között a legnagyobb számmal vannak az ukránok (80,5%), a magyarság részaránya a nemzetiségek között – 12,1%, más nemzetiségek (oroszok, románok, szlovákok, németek, romák stb.) részaránya 7,4% (Kárpátaljai Statisztikai Hivatal, 2004). A legelterjedtebb vallások: a pravoszláv, a görög katolikus, a katolikus és a református.

A megye ásványi kincsekben nem bővelkedik, de egyes ásványkincsfajták lelőhelyei országos jelentőségűek (márvány, homok, zeolit, konyhasó, ólom, arany, cink, ezüst, ásványvíz, stb.), melyek nagy részét az ipar is feldolgozza.

A megyében ipari-agrár típusú gazdasági komplexum jött létre. Az ipari ágazatok között fejlett a gépgyártás (alkatrészgyártás, műszergyártás), a fafeldolgozás (bútoripar, fűrészáru-ipar, kartonpapírgyártás), a könnyűipar (ruhaipar) és az élelmiszeripar (konzervipar, boripar, ásványvíz-palackozás). A mezőgazdaság, amely Kárpátalja összterületének 30%-át használja ki, a növénytermesztésre (gabonafélék, kukorica, szőlő, zöldség és gyümölcs) orientálódik, de fejlődik az állattenyésztés is, különösen a szarvasmarha, a sertés és a juhtenyésztés. Kárpátalja talajai közepesen termékenyek, aránylag vékony humuszréteggel és magas PH-értékkel.

Kárpátalja földrajzi fekvése elősegítette a meglévő közlekedési úthálózat kialakulását, amely összeköti Ukrajnát Közép-és Dél-Európa országaival. A megye területén 1476 km vasútvonal, 3,3 ezer km autóút, több mint 900 km földgázvezeték és csaknem 250 km kőolajvezeték található (*Kárpátaljai Statisztikai Hivatal* 2004). Területét több magasfeszültségű elektromos vezeték szeli át.

Az előnyös természetföldrajzi és gazdaságföldrajzi adottságok a rendszerváltás utáni 15 évben sem adtak azonban a megye gazdasági életében látványos fellendülést. Kárpátalja az ország többi megyéi között továbbra is az egyik legutolsó helyet foglalja el az ipari termelés terén – 24., a fogyasztási cikkek gyártása terén – 22., a mezőgazdasági árutermelés terén – 24., a szolgáltatási szférában – 22. (Kárpátaljai Statisztikai Hivatal, 2004).

Az igen nehéz gazdasági helyzetben lévő Ukrajnán belül különösen problematikus a Magyarországgal határos Kárpátalja helyzete. A bérek alacsonyak, magas a munkanélküliség, a külföldi beruházások inkább az ország belső területeit részesítik előnyben (*Dancs* 2003).

A regionális fejlődés irányelvei és lehetőségei Kárpátalján

A történelmi idők folyamán Kárpátalja jelenlegi területe mindig távoli, a birtokló ország (Csehszlovákia, Magyarország, Szovjetunió, Ukrajna) fejlett részeitől távol eső régió volt, sok esetben határövezet katonai, politikai, nemzetiségi ré-

giók között, amely rányomta negatív bélyegét a fejlődésére. A múlt század 80-as éveinek végéig, többnyire a Csapi határátkelő (a Szovjetunió nyugati kapuja) volt a megye országszerte is legismertebb objektuma.

Kárpátalja területének 4/5 részét hegyvidéki domborzat, 1/5 részét a Kárpát-aljai-alföld foglalja el. Az alföldi rész talaj és éghajlati adottságai intenzív mezőgazdasági tevékenységre alkalmasak. Azonban a hegyvidéken csak a folyóvölgyek, a lankás hegyoldalak és a dombvidék alkalmasak mezőgazdasági termelésre (*Zasztavecka* 1996).

Kárpátalján már a „szovjet időkben" munkaerő feleslegek keletkeztek. Azok a munkaképes emberek, akik nem találtak munkalehetőséget a megye területén, a Szovjetunió különböző területein (a Baltikumtól a Távol-Keletig) vállaltak munkát. A 2003. évi adatok szerint Kárpátalja, a jegyzett munkanélküliségi mutatók alapján, Ukrajnában a 9. helyet foglalja el (Kárpátaljai Statisztikai Hivatal, 2004).

Ukrajna függetlenségének kikiáltása után, a rendszerváltás és a Kárpátaljával határos országok (Magyarország, Szlovákia és Lengyelország) NATO és EU tagságának kezdetével a megye gazdaságföldrajzi és politikai-földrajzi helyzete megváltozott, fontossá és előnyösé vált, aminek eredményeként a rendszerváltás utáni időszak gazdasági válsága után, Kárpátalja Ukrajna megyéi között a leghamarabb hidalta át a gazdasági krízist és elindult a gazdasági felemelkedés útján. Egyre több ország fedezi fel a határ menti térségben rejlő lehetőségeket, invesztál Kárpátalja gazdaságába. A legnagyobb befektetők között találhatók olyan fejlett országok, mint az USA, Németország, Oroszország, Hollandia és mások.

Ukrajna fejlődésének jelenlegi szakaszán a régiók szociális-gazdasági fellendülésének előrejelzése és a fejlődés irányelveinek tervezése az ország fejlesztési programjainak szerves részévé vált. Ukrajna Legfelső Tanácsa által 2000 márciusában lett elfogadva Ukrajna gazdasági és szociális fejlődésének tervezete. Ennek a tervezetnek az alapján a Kárpátaljai Állami Közigazgatási Hivatal és a Megyei Tanács kidolgozta Kárpátalja fejlesztési tervét, amelynek a legfőbb feladatai lettek:

- a megye gazdasági fejlődésének fenntartása,
- a természeti erőforrások gazdaságos kihasználása,
- a környezetvédelem biztosítása,
- a rekreációs-turisztikai és a gyógyüdültetési-üdültetési komplexum fejlesztése.

Ezeknek a feladatoknak a megvalósítására földrajzi, történelmi, gazdasági, rekreációs, ökológiai, közlekedési tényezők vannak hatással.

A fenntartható fejlődés szempontjából a közeljövőben több olyan feladatot kell megoldani, amelyek nélkül Kárpátalja további fejlődése lehetetlenné válik.

A legfontosabb feladatok között meg lehet említeni a lakosság életszínvonalának emelését, a természeti erőforrások gazdaságos kihasználását, a közlekedési utak minőségének javítását, a meglévő üdülőövezetek fejlesztését, a természetvédelmet stb.

Turizmus

A természetföldrajzi és gazdaságföldrajzi adottságokat szem előtt tartva, az egyik legnagyobb lehetőség a gazdasági és regionális fejlődés intenzív fellendítésében Kárpátalja számára a turizmus különböző ágazatainak fejlesztésében rejlik.

Kárpátalján már a rendszerváltás előtt megalapozódott a turizmus jelenkori fejlődése. A szovjet érában legfőképpen belföldi turisták keresték fel a gyógyüdülőket, turistaszállókat. A megyébe érkezők a városok szállodáit inkább tanulmányi, vagy munkájukból adódó kiutazás esetén vették igénybe. A jelenkorban továbbra is a belföldi turizmus adja az idegenforgalom alapját (69,7%), de a külföldről idelátogatók száma is évről-évre növekedik (*1. táblázat*).

1. táblázat

Utazási irodák által fogadott turisták száma Kárpátalján (ezer fő)

	2001	2002	2003
A fogadott turisták száma	71,1	77,2	91,1
Ebből külföldiek	6,6	6,6	11,3

Forrás: Kárpátaljai Statisztikai Hivatal 2004.

Változott a megyébe érkező turisták utazási céliránya is. Rohamosan növekedik azoknak a száma, akik pihenni és a szabadidő tartalmas eltöltésére érkeznek (*2. táblázat*). A legkedveltebb válfajai a turizmusnak: egészségturizmus, falusi turizmus, bevásárló turizmus, természetjárás, történelmi emlékhelyek látogatása. A rendszerváltás utáni időben növekedett a turisták által látogatott objektumok száma, ahol a nyári turistaszezonban történelmi, természeti, népművészeti látnivalókkal várják a látogatókat, télen pedig a téli sportokat kedvelőknek nyújtanak egyre igényesebb lehetőséget síelésre, szánkózásra. Turistatérképek, útleírások, buklék jelentek meg, amelyek alapján a vendégek tartalmas turistautak között válogathatnak. Kárpátalja látványosságai, emlékhelyei már megtalálhatók az Interneten is. A leglátogatottabb természeti látványosságok és történelmi objektumok között is vannak olyanok, amelyek a ismertek az ország hatá-

rain kívül is: a Szinevéri-tó, a Vereckei- és a Tatár-hágó, a Munkácsi és az Ungvári vár, az Aknaszlatinai sós tavak, a Hoverla, „Európa közepe", stb.

2. táblázat

A Kárpátaljára érkező turisták megoszlása úti cél szerint (ezer fő)

	2001	2002	2003
A fogadott turisták száma	71,1	77,2	91,1
A turisták megoszlása úti cél szerint			
Szolgálati, tanulmányi, üzleti	14,7	14,3	23,9
Szórakozás, pihenés	48,8	52,9	54,8
Gyógyüdülés	0,6	2,1	4,1
Más okok	7,0	7,9	8,3

Forrás: Kárpátaljai Statisztikai Hivatal 2004.

A Kárpátaljára érkező turistákat 38 szálloda várja 1436 szobával, amelyekben 3007 vendéget tudnak elhelyezni. A szállodák fele-fele arányban állami és privát tulajdonban vannak. A kiszolgálás minősége sajnos még messze elmarad az európai mércéktől, de fokozatosan emelkedik. A szállodák éves helykihasználtsága az utóbbi három évben 25%-os. Nyáron, a turistaszezon idején elérheti az 50%-ot. A szállodákon kívül, Kárpátalján 81 gyógyüdülő és üdülő várja a vendégeket, amelyek döntő többségét ásvány- és gyógyvízforrások közelében hozták létre. Ukrajnában, Lviv megye mögött, Kárpátalja a második helyen van a gyógyüdülőkben lévő férőhely és a kiszolgált vendégek száma alapján. A gyógyüdülők helykihasználása a 2003. évben 62,5% volt.

A turisták számának növekedésével és a szolgáltatások minőségének növekedésével fokozatosan növekednek a turizmusból befolyó bevételek is (*3. táblázat*).

3. táblázat

A turizmushoz kapcsolódó szolgáltatásokból érkező bevételek (millió UAH)

	2001	2002	2003
A bevételek összege	11,6	13,1	19,4

Forrás: Kárpátaljai Statisztikai Hivatal 2004.

A külföldi országok közül, az utóbbi 10 évben megnövekedett a Magyarországról érkező turisták száma. A kezdetben csak rokoni látogatásra érkezőkön

kívül ma már több utazási iroda „fedezi fel" és szervez utazásokat Kárpátaljára, amely a látnivalókon kívül, az olcsóbb szállás- és utazási díjakkal, előnyösebb választási lehetőség a kispénzű és nyugdíjas utazni vágyók számára, de egyre többen keresik fel a megyét azok is, akik számára a Kárpát-medence e régiója eddig ismeretlen volt.

Rohamosan növekedik azoknak a turistáknak a száma, akik a falusi turizmus keretein belül érkeznek a megyébe. A főleg határ menti magyarlakta falvakban minden igényt kielégítő szálláshelyek, ételek, és igazi falusias környezet várja a vendégeket. A leginkább látogatott falvak között a Beregszászi járásban található a legtöbb: Mezővári, Csetfalva, Bene, Mezőkaszony, Borzsova. A falusi turizmusról a mai napig felmérés nem készült, de a nyaranta érkező turisták száma több mint ezerre becsülhető.

A turizmus további fejlesztéséhez emelni kell a turistabefogadó szállodák, gyógyüdülők, üdülők szolgáltatásainak minőségén, a közlekedési utak minőségén, megteremteni a szükséges reklám-információs bázist, kiszélesíteni a gyógyüdülőkben és üdülőkben meglévő szolgáltatási formákat, gyógyítási lehetőségeket, növelni a rekreációs szférában dolgozó szakemberek (idegenvezetők, tolmácsok stb.) számát.

Ipar és mezőgazdaság

Kárpátalja iparában több olyan ágazat van, amelyek a helyi erőforrások és a szabad munkaerő felhasználásával részt vehetnek a régiók közötti együttműködésben és a földrajzi munkamegosztásban. Az ipari ágazatok között a legnagyobb jelentősége a fafeldolgozó iparnak, az élelmiszeriparnak, a könnyűiparnak, az építőanyag-iparnak és a gépgyártásnak van. Az iparvállalatok között többségben vannak a kollektív és magántőkéjű vállalatok, amelyek a megyében előállított termékek 92%-át állítják elő.

Ukrajna megyéi között Kárpátaljának az erdősültsége (56,5%) a legnagyobb, így a fakészletek terén is az első. Évente csaknem 1 millió m^3 kivágott fát készleteznek, amelynek nagy része a múltban, a megyében került feldolgozásra. A fafeldolgozó ipar ágazatai, amelyek itt találhatóak: fűrészáru-ipar (Szolyva, Ökörmező), bútoripar (Ungvár, Munkács), kartonpapírgyártás (Rahó), favegyészet (Nagybocskó, Perecsin) stb. A rendszerváltás előtt híresek voltak a Kárpátalján készült bútorok. A 90-es években a bútoripari vállalatok tönkre mentek, megszűntek, vagy átszakosodtak a fa elsődleges feldolgozására és exportjára.

Az élelmiszeriparban a legdinamikusabban fejlődő ágazatok a boripar (Beregszász, Ungvár), a malom- és sütőipar. A rendszerváltással és a kolhozrendszer megszűnésével sok konzervgyár ment csődbe. Megszűnt a zöldség és gyü-

mölcskészletezés, felvásárlás. Pedig, a Kárpátalján termesztett és konzervált gyümölcsöket és zöldségféléket a Szovjetunió egész területére szállították. Nagy lehetőségek rejlenek a jövőben a konzervgyárak újraindításában, a gyümölcs és zöldségfeldolgozásban.

A könnyűipar főleg ruhaipari vállalatokkal vesz részt a termelésben. A 90-es évek közepétől Kárpátalján jelentek meg a külföldi befektetők (Benetton, Fischer, Adidas) és átvették a volt ruhaipari vállalatok rekonstrukcióját és működtetését. De itt is vannak még tartalékok, amelyek nincsenek kihasználva. Továbbra sem üzemel a tiszaújlaki és a nagyszőlősi cipőgyár, a huszti kalapgyár, a körösmezői műszőrme gyár stb.

Ukrán befektetők és külföldi cégek segítségével fejlődésnek indult a gépgyártás. Az alacsony adókulcs, a határközelség és az olcsó munkaerő a megyébe vonzottak sok ismert külföldi céget. A legismertebb vállalatok között találhatók: az Eurocar (személygépkocsi gyártás, Csap), a Jadzaki-Ukrajna (gépkocsialkatrész gyártás, Ungvár) és a Flekstonics (elektronika, Beregszász).

A mezőgazdaság vezető helyet foglal el Kárpátalja gazdasági életében. A megye mezőgazdasága állítja elő Kárpátalja össztermék értékének 30%-át. A növénytermesztés legfőbb ágazatai a gabonatermesztés, az ipari növények termesztése, zöldségtermesztés, gyümölcs- és szőlőtermesztés. A mezőgazdasági földek kis területe miatt a megye, többek között gabonafélékből, behozatalra szorul.

Természetvédelem

Kárpátalja természetvédelmi területeinek kiterjedése az utóbbi 15 évben jelentősen növekedtek. Jelenleg a védett területek csaknem 160 ezer hektárt foglalnak el, ami a megye összterületének több mint 12%-a. A legnagyobb jelentőségük a megye területén kialakított Kárpáti bioszféra védett területnek, a Szinevéri és Ungi Nemzeti parkoknak vannak. Rajtuk kívül sok országos, regionális és helyi jelentőségű természetvédelmi objektum található. Közöttük 49 rezervátum, 1613 természeti emlék és 8 védett dűlő. A természetvédelmi objektumok mennyisége és elfoglalt területe alapján Kárpátalja elérte az Európai Unió országainak szintjét, Ukrajnában pedig vezeti a rangsort. A fejlesztési lehetőségek szerint a megyében több olyan hely van, ahol további védett területeket lehet létrehozni, kialakítani turistaösvényeket, védeni a ritka és kihalófélben lévő élővilágot. Kárpáti bioszféra védett területen, amely a legnagyobb területtel rendelkezik, csaknem 1000 növényfaj, 60 emlős, több mint 150 madárfaj, 7 hüllőfaj védett és 13 féle kétéltű védett.

Összegzés

Kárpátalja Európa középső részén helyezkedik el. Nyugati szomszédai 2004 május 1-től az Európai Unió tagállamai. Óriási lehetőségek rejlenek ebből a szomszédos helyzetből fakadóan. Megnyíltak a kapuk a gyorsabb fejlődéshez.

Kárpátaljának lehetősége van szervesen beilleszkedni az európai közösség szerves rendszerébe, összekötő hidat alkotni kelet és nyugat között. Példát mutatni az áldozatos, odaadó munkában, a természeti erőforrások ésszerű kihasználásában és védelmében, európai mintára fejleszteni az ipart és mezőgazdaságot, a turizmust. Azonban ehhez Kárpátalján, mint az ország egészében, stabil, emberszerető és a piacgazdaság erényeit kidomborító politikára van szükség. Aktív szerepet kell vállalni a nemzetközi szervezetekben, amelynek egyik legjobb példája az 1993-ban létrehozott Kárpátok Eurorégió. Mindamellett, hogy az utóbbi időkben egyre jobban megszigorítják az államhatárokat, a Kárpátok Eurorégió céljául tűzte ki — az itt élő emberek életszínvonalának javítását, a határmenti lakosság kapcsolatainak kiszélesítését, a határ elválasztó szerepének csökkentését és a béke megőrzését. Mindehhez, mivelhogy a környező országok fejlettségi szintje magasabb a Kárpátalján elterjedtnél, több égető feladat megoldása szükséges:

- javítani a helyi lakosság életszínvonalán;
- újabb munkahelyeket teremteni és ezzel csökkenteni a munkanélküliséget;
- emelni a közlekedési utak minőségén;
- fejleszteni a turizmust és gyógy-turizmust;
- ökológiailag tiszta termelési ágazatokat telepíteni;
- az ipar fejlesztéséhez széleskörűen kihasználni a helyi energiaforrásokat;
- állami támogatással fejleszteni a Kárpátalján honos mezőgazdasági ágazatokat;
- növelni a természetvédelmi objektumok számát és területét;
- csökkenteni a természet negatív folyamatainak hatását stb.

A fent említetteket összegezve megállapítható, hogy Kárpátalja számára adottak a természeti és gazdasági feltételek Közép-Kelet Európa egyik legdinamikusabban fejlődő régiójává válni.

Irodalom

Заставецька та ін. 1996: Географія Закарпатської області. Тернопіль, "Підручники & посібники".

Закарпаття 2003. Статистичний щорічник. (2004). Головне управління статистики у Закарпатській області, Ужгород.

Закарпаття 2002. Статистичний щорічник. (2003). Головне управління статистики у Закарпатській області, Ужгород.

Концепція сталого розвитку. Рішення Закарпатської обласної ради IV скликання від 16 жовтня 2002 року, № 71.

Dancs L. 2003: Turizmus és üdülési szokások Kárpátalja határ menti településein a harmadik évezred küszöbén. In Süli-Zakar I. (szerk.): *Határok és határmentiség az átalakuló Közép-Európában.* Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.

Kárpátalja vázlattérképe, 2005. Nyíregyháza, Bereg-Press Bt.

Zasztavnij F. D. 2004: *Ukrajna természeti földrajza.* Lviv, „Szvit".

A SZERBIAI-VAJDASÁGI MAGYARSÁG OPTIMÁLIS GAZDASÁGPOLITIKAI VISELKEDÉSSTRATÉGIÁJA A GLOBALIZÁLÓDÓ VILÁGBAN

(PROGRAMFEJEZET A SZERBIAI-VAJDASÁGI MAGYARSÁG ÉRDEKVÉDELMI ÉRDEKEINEK ÉS CÉLJAINAK MEGFOGALMAZÁSÁHOZ)

Sefcsich György

Bevezetés

A szerbiai-vajdasági magyar etnikum nem csupán számosságában, identitástudatában és emberi, közösségi politikai jogaiban veszített igen sokat az elmúlt nehéz évek, évtizedek során, sokkalta súlyosabb (pótolhatatlan is talán) számára azonban az a veszteség, amelyet abszolút és relatív gazdasági és intellektuális súlya, társadalmi szerepe és jelentősége tekintetében szenvedett el. Annál is inkább, mert félő, hogy ez a súlyveszítés a (közel)jövőben is tovább fog folytatódni; hiszen egészen biztosra vehető, hogy Szerbiában a még esedékes privatizációs és vagyon-visszaszármaztatási folyamatok kirekesztettjei és kárvallottjai is értelemszerűen épp a kisebbségi közösségek lesznek majd. Ők ugyanis nem rendelkeznek azokkal az eszközökkel és erőforrásokkal, amelyek esetleges bevetésével ezeket a folyamatokat érdemben befolyásolni tudnák és/vagy azok egyenrangú, méltányos részesévé válhatnának.

Nem lehet vitás, hogy, a szerbiai-vajdasági magyarság egyetemes érdekképviseletét és -védelmét felvállaló minden politikai szerepvállalás programcéljai között – az általános ideológiai, politikai és közösségi érdekvédelmi elkötelezettség mellett – azokkal egyenrangú jelentőséggel kell, hogy megfogalmazásra kerüljön egy, a magyar közösség elszenvedett súlyveszteségének felszámolására, és (közvetve) a sikeres politikai tevékenység és hatékony érdekvédelem anyagi alapjait biztosítására, megteremtésére hivatott gazdaságpolitikai program és (viselkedés)stratégia is. Hiszen az identitásépítés, oktatás, kultúra és tájékoztatás területén megfogalmazásra kerülő kétségkívül fundamentális stratégiai célok megvalósításához elengedhetetlenül szükséges anyagi alapot csak egy, az ország gazdasági rendszerén belül és annak (játék)szabályai szerint működő, le-

gális gazdasági tevékenység produkálhat. Sarkalatos pont e-tekintetben a gazdasági tevékenységből eredő forrásokkal (a költségvetésbe befolyó adókkal és járulékokkal, a vállalatokban kimutatott nyereségekkel, stb.), valamint a mindenkori politikai hatalomból eredő, tulajdon- és szervezéshierarchiai jogok gyakorlásából származtatható rendelkezési jogalapok kérdése is.

A jelen programfejezet egy ilyen gazdaságpolitikai programkoncepció jelentősebb céljait és kereteit kívánja előzetes vitaanyag formájában felvázolni, az egyetemesség és teljesség igénye nélkül.

(Világ)gazdasági környezet

Nem lehet vitás, hogy Szerbia gazdasága számára az egyetlen túlélési esélyt az Európai Unióhoz való közeledés és csatlakozás jelenti. Annak ellenére azonban, hogy ez az alternatívanélküliség már évekkel ezelőtt tudatosodott az ország csúcsvezetésében, úgy tűnik, hogy a szerbiai általános politikai közhangulat ehhez szükséges átformálása még évekig is eltarthat. Másrészt a csatlakozás merev gazdaságpolitikai, kisebbségi és emberjogi feltételei miatt sem várható, hogy Szerbia EU-tagsága 2010 előtt megvalósuljon.

Megjegyzendő, hogy ugyan az EU továbbra is elsőrendű vezető gazdasági világhatalom (most 380 millió, de a 10 új tagország felvételével 450 millióra növekvő lakossággal és jelenleg 23 000 € fejenkénti átlagjövedelemmel), de gazdasága fokozatosan lemarad közvetlen vetélytársai mögött, hiszen termelékenysége csökkenő tendenciát mutat, de akadozik a növekedés másik három motorja: a beruházások, a foglalkoztatás és a fogyasztás is. És a lemaradás rövid távú pótlására is alig van esély, hiszen az EU elmaradt a kutatásra/fejlesztésre fordított eszközök tekintetében is.

A vajdasági magyarság élettere

A vajdasági magyarság életterét mindenekelőtt a (relatív magyar többségű) Észak-vajdasági régió és az (abszolút magyar többségű) Tiszamellék magyar tömbje képezi; a legutóbbi (2002. évi) népszámlálás keretében kimutatott 290 000 vajdasági magyar (a 7,5 milliós Szerbia legszámosabb kisebbsége az összlakosságnak mindössze 3,9%-a, és a 2 millió körüli vajdasági összlakosságnak is csupán 14,4%-a, nem sokkal több mint a tartomány területén „ideiglenesen" tartózkodó kb. 200 000 szerb menekült) közel fele (kb. 130 000 fő) azonban (szórvány- és szigetpopulációkban) gyakorlatilag a Vajdaság teljes terültén szétszórva él. Az így gyakorlatilag két közel azonos lélekszámú részegységre

(tömb-, ill. sziget- és szórvány-populációra) osztódó nemzettest identitástudati, közjogi, közoktatási és gazdaságpolitikai státus és körülmények tekintetében is jelentős mértékben eltér egymástól. Másrészt ez az élettér gazdasági erőforrások, ipari fejlettség, technikai és kulturális színvonal szempontjából is igen jelentős belső különbségeket mutat. Megállapítható ugyanakkor, hogy jelenleg a vajdasági magyarság élettere és gazdasági tevékenysége mélyen integrálódott a szerbiai gazdaság szövetébe, és jóformán még nyomai sem lelhetők fel e gazdasági tevékenység bármilyen szintű horizontális és vertikális típusú regionális vagy lokális önszerveződésének.

Miután ilyen eltérő körülmények között (még egy jól működő stabil gazdasági környezetet feltételezve is) szinte lehetetlen a teljes vajdasági magyarság számára egyetlen egységes gazdaságpolitikai nemzetstratégiát és viselkedési modellt megfogalmazni, ahelyett a jelen programkoncepció is mindössze a fent körülhatárolt élettér (földrajzi-politikai régió) általános komparatív előnyeinek és hátrányainak teljességigény nélküli számbavételére szorítkozik csupán. Egy a vajdasági magyarság egészének érdekeit és elvárásait megfogalmazó, a mindenkori regionális-lokális erőforrásokra és komparatív előnyökre támaszkodó és a különböző populációtípusok specifikus körülményeit messzemenően figyelembe vevő, de ugyanakkor a makro-regionális gazdasági környezet irányadó és korlátozó feltételrendszerét is érvényesítő, többváltozatú propulzív gazdaságfejlesztési stratégiai forgatókönyv megfogalmazása mindenképpen egyike a vajdasági magyar értelmiségi elit legsürgősebb feladatainak.

A Vajdaság fontosabb gazdasági erőforrásai és komparatív előnyei

Mezőgazdaság és élelmiszergazdaság

Gyakran hangoztatott megállapítás, hogy a Vajdaságban mindenekelőtt az élelmiszer-gazdaságban rendelkezünk olyan meghatározó erőforrásokkal – termőföld, termelési hagyomány és nagy munkakultúrájú népesség – amelyek hosszútávon is biztosítani tudják a versenyképes termelést. A közép-kelet-európai térségben végbement mélyreható gazdaság-politikai átrendeződés eredményeként jelentősen csökkent ugyan a mezőgazdasági termelés volumene és jelenleg Magyarország és Bulgária mellett csupán (a jelentős mértékben a vajdasági mezőgazdaság teljesítményére támaszkodó) Szerbia maradt önellátó és nettó élelmiszer-exportőr, a vajdasági mezőgazdaság és élelmiszeripar számára (a nem igazán attraktív szerbiai belső felvevő-piac mellett, és a hatalmas konkurencia ellenére is) a nyugat-európai térség lenne az ideális elérhető célpiac. Az EU-országa-

gokban működő hatékony mezőgazdasági támogatási rendszer mellett azonban igen erős import-korlátozó szerepe van a szabványok, minőségi követelmények és kvóták egyre szigorodó feltételrendszerének. Hosszú távon ugyan az átalakuló és liberalizálódó versenyszabályozási rendszer a tömegtermelést fokozatosan azokba a térségekbe helyezi majd át, amelyekben legmegfelelőbbek a természeti adottságok, és ez a jövőben akár javíthatja is a vajdasági élelmiszerexport versenyhelyzetét, sajnálattal kell megállapítanunk azonban, hogy a most betekinthető (középtávú) időszakban mezőgazdaságunk számára a tömegtermelés helyett csupán a munkaigényes kultúrák termesztése és a piacképes végtermékek előállítása lehet sikeres fejlesztési alternatíva. Szakmai körökben köztudott, hogy a mezőgazdasági termelés és vállalkozói szféra számára elérhető külső támogatások jelenleg is a fenti elvek és korlátok mentén működnek.

Megújuló energiaforrások

A halmozódó külkereskedelmi mérleghiány mellett a mindenkori jugoszláv gazdaságpolitika legsebezhetőbb pontja a energiamérleg jelentős mértékű (közel 40%-os) import-függősége volt, és ez (a jelentős belső szerkezeti különbségek ellenére) a SzCG Államközösség tekintetében mit sem változott, sőt a legfrissebb energetikai fejlesztési stratégiák is kényszerűen tovább (60% körüli szintig) emelkedő importfüggőséggel számolnak. Jellemző, hogy ezen belül a Vajdaság hivatalosan kimutatott energetikai önellátottsága rosszabb az átlagosnál (mindössze kb. 30%-os) és energiafogyasztásának szerkezete is előnytelenebb. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy az ország nyersolajtermelésének oroszlánrésze (a teljes kőolajszármazék-fogyasztás közel 30%-a) a Vajdaságból származik, a vaskapui vízerőmű pedig az ország áramtermelésének közel egynegyedét biztosítja, a Vajdaság tényleges energetika helyzete nem is tekinthető annyira kilátástalannak. Annál is inkább, mert a tartomány piacképes mezőgazdasági feleslegei a saját energiaimportot mindig is könnyen fedezni tudták.

A Vajdaság energiagazdasága rendelkezik azonban még egy igen jelentős volumenű és folyamatosan megújuló természeti erőforrással is: a tartomány területén évente újratermelődő kb. 13 millió tonna biomassza jelentős része (kb. évi 8,1 millió tonna) mezőgazdasági melléktermék, és annak nagy része (kb. 4,9 millió tonna!) áll rendelkezésre energetikai, vagy egyéb ipari célú hasznosításra. E biomassza-mennyiség energiatartalma, a tartomány teljes kőolaj-kitermelésével azonos nagyságrendű, energiamérlegének közel 40%-át tudná fedezni – és jelentős mértékben meghaladja a tartomány mezőgazdaságának teljes saját energiaigényét. Ezért a megújuló ún. „nem konvencionális" energiaforrások (a szél- és napenergia, geotermális és környezeti energiák, hulladékégetés, biogáz stb.) közül a Vajdaságban – a rendkívül előnyös környezeti adottságok és gaz-

daságszerkezeti körülmények révén – mindenképpen a biomasszák energetikai hasznosítása tekinthető valóban jelentős és (viszonylag elfogadható gazdaságossági mutatók mellett) közvetlenül is exploatációba vonható lokális energiaforrásnak. Jelentős körülmény az is, hogy a 70-es évek végén és a 80-as évek elején az akkori vajdasági kormány igen erőteljesen támogatta a nem konvencionális energiaforrások és technológiák kutatását, fejlesztését és széleskörű elterjedését, és annak eredményeként jelentős, a nemzetközi tudományos színtéren is jegyzett és magasra értékelt kutatási eredmények születtek, ill. számos (nagyrészt még ma is) sikeresen működő referencialétesítmény épült a tartomány területén. Miután gyorsan egyértelművé vált, hogy a megújuló energiaforrások kizárólag piaci alapon nem versenyképesek, a kialakított széles körű támogatási rendszer anyagi hátterének biztosítására a kormány akkoriban (a kitermelt ásványi kincsek jövedékelvonása és az előnyös piaci pozíciókból eredő extraprofit megadóztatása révén) jelentős eszközöket vont el az energiagazdaságtól. Sajnos a vajdasági autonómiatörekvések 1990 utáni megtörése után azonban ez a támogatási rendszer is megszűnt, és vele együtt a program is gyorsan leépült.

A megújuló energiaforrások felhasználási aránya az Európai Unióban jelenleg mindössze 6 százalék körüli, de azt az elfogadott tervcélok szerint – igen jelentős beruházási és támogatási eszközök bevetésével – egy évtizeden belül a kétszeresére kívánják növelni. A Kiotói Klímaváltozási Keretegyezmény és az Európai Unió direktívái miatt is, a közép-kelet-európai régió országai számára ugyancsak elkerülhetetlen lesz a megújuló energiaforrások hasznosításának jelentős mértékű növelése.

Meggyőződésünk, hogy a megújuló energiaforrások exploatációba vonása, és azon belül mindenekelőtt a biomasszák energiacélú hasznosítása elsőrendű regionális jelentőségű vidékfejlesztési programterület és kitörési lehetőség. Ezért még, jelenleg a politikai szempontokból nem igazán kívánatos kormányzati szerepvállalás teljes súlyával is küzdenie kell a vajdasági magyar politikának a 90-es években megszüntetett regionális jellegű támogatási rendszer helyreállítása, valamint a program (mindenekelőtt kis- és középvállalkozási szintű) újraélesztését erősítő külső beruházási és támogatási források felkutatása és mozgósítása érdekében.

Közlekedés és logisztika

Gyakran hangoztatjuk, hogy a transzeurópai közlekedési hálózat tíz multimodális páneurópai közlekedési folyosója közül a régiónkon áthaladó – az Európát Közel-Kelettel összekötő London–Bécs–Budapest–Zágráb–Belgrád–Isztambul szárazföldi, a (Rajna-)Duna folyami/vízi közlekedési és a Belgrád–Bar adriai transzverzális – útvonalak szinte megkerülhetetlen geopolitikai jelentőségű

előnyt képeznek. Ez kétségkívül így is van, az azokon keresztül bonyolódó, kifejezetten tranzitjellegű személy- és áruforgalom azonban önmagában nem jelent a régió gazdasága és lakossága számára kimutatható előnyöket. Az áthaladó tranzitfolyosók pozitív politikai, gazdasági és kulturális integratív hatása csupán akkor teljesedhet ki, ha azokra egészséges és működőképes lokális-regionális gazdaság, és egységes belső közlekedési és logisztikai hálózat épül rá.

Az elmúlt évtizedekben jelentősen megnőtt a forgalom Európa útjain és légterében. Egyre intenzívebb lett a rugalmasabb autóközlekedés és az ellenőrizhető kísért közúti áruszállítás, de a légi közlekedés piacrészesedése is rohamosan emelkedik – ugyanakkor egyre inkább leépült a vízi forgalom, és leromlott az alacsonyabb műszaki és komfort-színvonalú tömegszállításra berendezkedett vasút versenyképessége is. Ezek az energiapazarlásra és környezetrombolásra berendezkedett extenzív folyamatok azonban nem tarthatók fenn sokáig. Megalapozottnak tekinthető az a szakértői vélemény, hogy már a elkövetkező 15-20 éven belül látványos műszaki fejlődéssel és mélyreható strukturális átrendeződéssel kell számolnunk ezen a területen. A legújabb EU-állásfoglalások és ajánlások már előrevetítik a közlekedési rendszernek az egész kontinensre kiterjedő, várható és kívánatos átalakítási koncepcióját, amelynek alapját

- egyrészt a kialakult mobilitási és rugalmassági igényeket teljességgel kielégítő, a nemzetközi, interregionális utasforgalmat és a lokális tömegközlekedést egységes rendszerbe állító, gyors, pontos és kényelmes személyszállítás,
- másrészt pedig a korszerű adatátviteli eszközökkel támogatott-kísért, a teljes (közúti, vasúti, vízi és légi) közlekedési infrastruktúrát optimálisan integráló multimodális (rakodólapos és konténeres, ill. a közúti járművek és rakományok vasúti és vízi szállítására kialakított „Huckepack/RoLa" rendszerű) áruforgalom képezi.

Ez az átalakulás és átrendeződés a közlekedési és áruforgalmi infrastruktúrarendszerek és a teljes járműpark kontinentális méretű átalakítását és felújítását magába foglaló nemzetközi összefogást és gazdasági struktúraváltást jelent, amely óriási átállási és fejlesztési lehetőségeket rejt magában. Jelentős mértékben fel fog értékelődni a vasúti (kiválik a vasúti infrastruktúra és kialakul a vállalkozói vasutak gyors, intenzív térnyerése), a folyamhajózási (mindenekelőtt a multimodális áruszállítás igényeit kiszolgáló folyami kikötők és áruterminálok) és (az épülő zombori/szegedi repülőterekre támaszkodó) légi közlekedés, valamint az azokat kiszolgáló szállítmányozó és logisztikai és egyéb kisegítő jellegű szolgáltatások tevékenységi köre.

Tudatában vagyunk, hogy ez egy tőlünk független, mélyreható és európai léptékű nagy, de a régió szempontjából is óriási fejlesztési lehetőségeket rejtő egyértelműen pozitív hatású átalakulási folyamat, és ezért minden lehetséges

rendelkezésére álló eszközzel támogatni és elősegíteni kell ebben a kétségkívül kitörési, húzó ágazatban a vajdasági magyar műszaki és gazdasági értelmiség és vállalkozói réteg aktív, sikeres fellépését és szerepvállalását.

Tudásmenedzsment

Számos kutatás és elemzés egybehangzó eredménye, hogy az ásványi kincsekben, tőkében és technikában szegény közösségek számára egyedül a korszerű tudásalapú gazdaságpolitika felvállalása jelent reális, elfogadható alternatívát. A vajdasági magyar közösség ma még egy kb. 3700 főnyi, összlétszámát tekintve igen jelentős termelőerőt képviselő, és a tudásalapú gazdasági tevékenység felvállalására alkalmas, felsőfokú képzettségű reálértelmiségi elittel rendelkezik, amely mellé egy további, nagyságrendjében talán közel 15 000 főre tehető közép- és főiskolai képesítésű szakmai értelmiségi réteg is felsorakoztatható. Ez a létszám egészében jelenleg még úgy-ahogy megfelel a jugoszláviai magyarság számosságából, a múltból örökölt és átmentett szellemi, kulturális pozíciójából, gazdasági és társadalmi szerepvállalásából eredő elvárásoknak.

A vajdasági magyarságot kiszolgáló hazai és anyaországi oktatási intézmények szakember-kibocsátásáról sajnos nincsenek statisztikai összesítők, de azt a reálértelmiségi réteg puszta újratermelődéséhez szükséges számú (évente kb. 100 fő egyetemi és közel 500 fő közép- és főiskolai végzettségű) frissdiplomás töredékére lehet csupán becsülni. Ez pedig azt jelenti, hogy a jugoszláviai magyarság (ezen a téren is) fokozatosan elveszíti korábbi viszonylag előnyös társadalmi és gazdasági szerepét és súlyát, képesítési szintje mind jobban leépül, egészében erőteljesen marginalizálódik. Ezt a folyamatot tovább súlyosbítja az elmúlt két évtized folyamán elszenvedett nehéz vérveszteség (sok ezerre tehető az anyaországba vagy külföldre távozott jó képességű képzett szakemberek száma) és a hatalom részéről céltudatosan folytatott háttérbe-szorítási politika is (már a tömbmagyarság életterében is, a nagy ipari és közvállalatok, az államigazgatás, egészségügy stb. vezetésében, döntési rendszerében is csak elvétve, mutatóban maradtak magyar szakemberek). Ugyanakkor, a tudományos kutatással és fejlesztéssel foglalkozó (ahhoz megfelelő tudományos fokozattal rendelkező) szakemberek kb. 2–300 fős, és azon belül a reáltudományokat művelők kb. 120–150 fős tábora egészében ugyan még meggyőzőnek tűnik, szakmai bontásban és területi megoszlásában szemlélve azonban már elképzelhetetlen az eredményes (magyar, vagy magyar túlsúlyú) intézményes tudományos munkához és a teljességigényű anyanyelvű felsőoktatás működtetéséhez szükséges káderkoncentráció és szakterületi fedettség. Elméletileg, az egy-egy szűkebb szakterületre koncentráló „magyar tudományos műhelyek" megalapítása és működtetése is csupán a magyar nyelven (is) tanító kisszámú felsőoktatási intézmény keretein belül lenne elképzelhető.

Megalapozott szakértői elemzések mutatnak rá, hogy (mind a magyar anyanyelvű, mind az egyetemes országos) közoktatási rendszer gyökeres átalakítására, és a pedagógusképzés átfogó reformjára van sürgősen szükség, hiszen az jelenleg egy időszerűségét vesztett értelmiségi középosztály-ideál normáinak megfelelő általános műveltséganyag szöveg- és adat-központú elsajátítására koncentrál és nem készíti fel a jövő generációt a valódi élet kihívásaira, és a gyakorlati problémák megoldására. Alapvető jelentőségűnek kell tekinteni azt a közoktatási reformtörekvést, hogy – fenntartva ugyan a legveszélyeztetettebb és legsérülékenyebb csúcsértelmiségi réteg reprodukcióját célzó elitképzési rendszert – a megkívánt magasabb átlagos teljesítmények érdekében, jelentős mértékben csökkenjenek a jelenlegi indokolatlanul szélesre tárt oktatási egyenlőtlenségek.

A vajdasági magyarság fennmaradását alapjaiban veszélyeztető, súlyos, sőt már drámai mértékű leépülés és súlyvesztés, marginalizálódás jelenleg mindenképpen a szerbiai-vajdasági magyar közösség legsúlyosabb és legfenyegetőbb problémája („tünetmentes rákfenéje"), amelynek kiváltó okait nem csupán a többségi közösség részéről elszenvedett (ugyan még mindig meglévő) hátrányos megkülönböztetésben, hanem sokkal inkább – az elmúlt súlyos krízisidőszak folyamán – a kisebbségi magyar nemzettestben eluralkodott kilátástalanságban, identitásválságban és a többletteljesítmény-felvállalás készségének elsorvadásában kell keresni.

Semmiképp sem szabadna feladni a vajdasági magyar közösség, és azon belül a gazdasági és vállalkozói szerepkört felvállalni tudó reálértelmiség és szakemberréteg oktatására és képzésére hivatott, anyanyelvi alapokon nyugvó, széleskörű oktatási-képzési rendszer kiépítésére és működtetésére irányuló erőfeszítéseket; a jelenlegi kríziskörülmények kényszerítő hatására azonban tevékenységünk súlypontját a vajdasági magyar közösségen belüli felvilágosító és identitásépítő munkára és a képzési-képesítési szint látványos általános feljavításához szükséges keretfeltételek biztosításának talajára kell áthelyeznünk. Rá kell ébreszteni a vajdasági magyarságot, hogy számára a folyamatos ismeret- és tudás-szerzés és a tudásalapú gazdasági tevékenység felvállalása a még rendelkezésére álló egyetlen lehetséges kitörési pont; és meggyőzni arról, hogy számára a széleskörű, hatékony képzési-képesítési elkötelezettség az egyedüli még megvalósítható etnikailag szelektív gazdaságpolitikai viselkedésforma.

Minden rendelkezésére álló lehetséges eszközt be kell vetnünk egy új erőteljes értelmiségi elit és polgári középosztály, ill. azon belül a magyar reálértelmiségi és szakmai elitréteg újrateremtése és továbbépítése érdekében. Célunk egy olyan átfogó, a vajdasági magyarság egészét megcélzó tudásmenedzsment-koncepció, újszerű megszólítású és hangvételű, innovatív politikai promóció, marketing-fellépés és tájékoztatási-kommunikációs forma megteremtése és művelése, amely eredményesen tudja majd motiválni és serkenteni a széles körű közös-

ségi identitásépítést, többletteljesítmény-vállalási készséget, és a tudásintenzív szellemi tőkefelhalmozást. Támogatnunk kell minden, a fenti célok megvalósítását segítő szándékot és kezdeményezést (hatékony elitképzési rendszer kiépítése, anyanyelvű, környezeti- és idegen-nyelvű, hazai, anyaországi és külföldi képzési lehetőségek széleskörű, szervezett igénybevétele, átütő és életképes ösztöndíjrendszer felállítása és működtetése, folyamatos szakmai tovább- és átképzési rendszer kialakítása, környezet-, idegen- és anyanyelvi, ill. számítástechnikai és informatikai (tovább)képzés, valamint privatizációs, tőkeberuházói, részvénytulajdonosi és vállalkozástechnikai kiegészítő képzési lehetőségek biztosítása stb.). Támogatnunk kell az országos (és azon belül a magyar anyanyelvű) közoktatási rendszer gyökeres reformját és korszerűsítését. Teljességigényű naprakész adatbázist kell kialakítani és fenntartani a rendelkezésre álló reál-tudományossági, értelmiségi és szakmai elitrétegről.

Gazdaságfejlesztés és gyáripari tevékenység

Az északvajdasági régió (akár a Vajdaság egésze is) alacsony energia-önellátottságú; csekély, csupán lokális jelentőségű kőolaj- és földgáz-, alacsony fűtőértékű szén-tartalékain és a terciális üledékaltalajból nyerhető alacsonyhőmérsékletű termálvizein, az agyagon és homokon kívül szinte semmilyen szűkebb értelem vett bányakinccsel nem rendelkezik. Ennek ellenére a régióban a XIX. századvég és századforduló időszakában erős spontán iparosodás kezdődött, de azt sajnos megtörte a világháborús politikai átrendeződések időszaka. A II. világháborút közvetlenül megelőző, ill. az azt követő időszakban a Vajdaságot teljesen kifosztották, a gyárak nagy részét leszerelték és az ország belső területeire telepítették át. A háború utáni újjáépítési lendület is elkerülte a régiót és csupán a hatvanas években pezsdült fel valamelyest a központi költségvetési támogatásokat akkor sem élvező, túlnyomórészt saját erőforrásaira utalt ipari tevékenység. A régió újra spontán módon feléledő és megújuló gazdaságának, iparának a múltból örökölt szerkezeti hiányosságait később tovább rontotta a 60/70-es évek voluntarista iparfejlesztési és tőkeberuházási politikája. Az elmúlt közel 15 éves krízisidőszakban elszenvedett újabb súlyos károsodásokat (piacvesztés, felhalmozódott veszteségek, piacképtelen termékválaszték, elavult termelőeszközök és technológiák, megkövesedett szervezési struktúrák, érdektelenlég és motivációnélküliség, szakember elvándorlás, elosztás-központúság, stb.) saját erőforrásaiból ez a gazdasági struktúra többé már nem tudja kiheverni.

A tudatosan folytatott sok évtizedes restriktív gazdaságpolitika és az örökölt szerkezeti hiányosságok ellenére is – mindenekelőtt a lakosság magasabb képesítési szintje és munkakultúrája eredményeként – a Vajdaság, és azon belül az

Észak-vajdasági régió mégis, jelenleg is az ország legfejlettebb részének számít. Sajnos a közelmúltban elfogadott szerbiai terület- és gazdaságfejlesztési koncepciók e tekintetben mit sem változtak, hiszen azok elismerik, és számba veszik ugyan a Vajdaság, és azon belül mindenekelőtt az Újvidék–Szabadka–Becskerek háromszög elsőrendű iparfejlesztési potenciáljait, a régiót iparfejlesztési szempontból azonban nem tekintik kiemelt („húzó") területnek.

A mindinkább erősödő globalizációs folyamatok hatására, az előttünk álló időszakban mindenekelőtt éppen a régió gyáripara áll mélyreható struktúraváltás előtt. Kapacitásainak jelentős része (a múltból örökölt „társadalmi tulajdonú" nagyvállalati struktúra) már jelenleg is működésképtelen, és többé nem is lesz talpra állítható, privatizációja is csupán részegységekre bontva lesz majd lehetséges. Az életképesebb kis- és középvállalatok egy része még fennmarad egy ideig, de igen gyorsan legnevesebb iparvállalataink is el fognak tűnni a piacról, vagy külföldi nagyvállalatok beszállítóivá épülnek le. Helyettük régiónkban is a nagy multinacionális cégek „zöldmezős" részegység- és alkatrészgyárai lesznek a meghatározó jelentőségű ipari kapacitások.

Erre vonatkozó átfogó felmérések ugyan nem készültek, a rendelkezésre álló információk alapján egyértelműsíthető azonban, hogy a vajdasági magyarság legfájóbb súlyvesztését épp a gyáripari tevékenység területén szenvedte el. Szerepvállalása a különleges képességeket és képesítést igénylő munkahelyeken, a kutatás-fejlesztés, pénzügyek és marketing, de főleg a közép- és csúcsmenedzsment tevékenységi területén – szinte észrevétlenül – drámai mértékben beszűkült és elsorvadt az elmúlt két évtized során.

Meggyőződésünk, hogy a Szerbiában várhatóan már a közeljövőben végbemenő globalizációs és privatizációs folyamatok és iparfejlesztési intézkedések összességükben pozitív hatással lesznek a lakosság – és azon belül a magyar kisebbségi közösség – gazdasági felemelkedésére. Értelmiségi elitünknek napipolitikai szerepvállalása keretében, de a privatizációs és tőkeberuházási folyamatok aktív részeseként is, minden rendelkezésére álló eszközt be kell vetnie, hogy biztosítsa a vajdasági magyarság számára a számosságával, politikai és gazdasági súlyával arányos térnyerést a régió gyáriparának működtetésében és irányításában. Rá kell azonban mutatni arra is, hogy annak elengedhetetlen feltétele a munkaerőpiacra belépő magyar munkavállalók mindenkori magasabb általános és szakmai képzettségi szintje és folyamatos továbbképzési készsége is.

Szolgáltatási és kommunális szféra

A szolgáltatások és a kommunális-infrastrukturális ellátás részaránya a gazdasági tevékenységben folyamatosan növekvő tendenciát mutat, nagyságrendje a fejlett országokban már meghaladja a gazdaság teljesítményének 1/5-ét. A gyá-

ripari nagyvállalatokat kiszolgáló beszállító kisipari termelővállalatok, a szolgáltató kisipar, a kiegészítő- és részfoglalkoztatottságot biztosító kisgazdaságok és egyéni vállalkozók, valamint a kommunális területen dolgozók növekvő számaránya a foglalkoztatási struktúrában a magyar kisebbségi közösség számára igen nagy jelentőségű kitörési lehetőséget képvisel. Miután nem rendelkezik erőforrásokkal (működtethető tőkével sem politikai hatalommal) ahhoz, hogy a még esedékes nagyvállalkozói, tőkeberuházói és (ipar)privatizációs átrendeződések aktív és sikeres részesévé válhasson, viszonylag magasabb képesítése, szakképzettsége és munkakultúrája révén csupán a szolgáltatói és kommunális területen tud előnyösebb pozíciókat és relatív súlygyarapodást elérni. Meghatározó jelentőségű körülmény e-tekintetben az is, hogy a kommunális infrastrukturális ellátás a gazdaság egyetlen még teljes kapacitással működő és életképes területe, amely túlnyomórészt a helyi önkormányzatok hatáskörébe tartozik.

Minden rendelkezésére álló eszközzel segíteni és támogatni kell a beszállító és szolgáltató kisipar, a kisgazdaságok és egyéni vállalkozók sikeres működéséhez szükséges előnyös gazdaságpolitikai feltételek, körülmények kialakítását. Ennek keretében a lehetőségekhez mérten mozgósítani kell az önkormányzati hatáskörben lévő még inaktív potenciálokat. Azonban csak a kommunális szféra olyan jellegű önkormányzati irányítását és (a közeljövőben esedékessé váló) privatizációját szabad támogatni, amely képes lesz biztosítani a lakosság megfelelő infrastrukturális ellátása mellett a vajdasági magyar közösség számára a számosságával és súlyával arányos részesedést a kialakuló új tulajdonosi struktúrában és foglalkoztatási, ügyviteli politikájában.

Kis- és középvállalatok

A korszerű kiegyensúlyozott gazdasági struktúrákban egyre növekvő jelentőséget nyernek a termelő és szolgáltató kis- és középvállalatok mellett a félig, vagy részben önellátásra berendezkedett, kiegészítő- és részfoglalkoztatottságot biztosító kis (mikro)gazdaságok és egyéni vállalkozások, amelyek eleve ugyan elsősorban saját szükségleteik fedezésére termelnek, de termékeik és szolgáltatásaik egy részét már a piacon értékesítik és rendelkeznek az árutermelésre való átálláshoz szükséges potenciális adottságokkal. Elsőrendű lehetőség ez a közvetlenül piacképes tudás, képességek és erőforrások piaci bevetésére, az önellátó és adózott munkalehetőség-teremtésre, a valós és látens munkanélküliség enyhítésére és a szűkös lakossági bevételek növelésére.

A kis- és középvállalatok, egyéni- és részmunkaidős vállalkozások működését és fejlődését a kormányzati szervek a fejlett országokban is megfelelő, vállalkozásbarát működési környezet (induló hiteltámogatások, csökkentett társasági adók, egyszerűsített vállalkozási adózás stb.) kialakításával támogatják.

A vajdasági magyar közösség számára elsőrendű, sőt meghatározó kitörési lehetőségként értékeljük a széles körű belső és külső támogatottságot élvező kis- és középvállalatok, egyéni- és részmunkaidős vállalkozások területét. Igen fontosnak tartjuk a piacképes erőforrásokkal rendelkező potenciális kis- és egyéni vállalkozói réteg vállalkozáscélú szakmai tovább- és átképzését és vállalkozói kedvének támogatását.

A vajdasági magyarság alapvető gazdaságpolitikai érdekei/céljai

Nem lehet vitás, hogy a jelenlegi körülmények között a vajdasági magyar politikuselit tevékenységének súlypontját az el nem ismert vagy a gyakorlatban megcsonkított közösségi és egyéni jogokért folytatott küzdelem továbbvitele mellett – egy olyan átfogó, a kisebbségi populáció egészét megcélzó saját-erőforrás gazdálkodási koncepció kialakítása és megvalósítása felé kell áthelyezni, amely az elkövetkező időszakban hatékonyan és sikeresen meg tudja majd fordítani a tapasztalt, már drámai mértékűvé elhatalmasodó marginalizálódási és súlyvesztési folyamatot. A vajdasági magyarság nem maradhat passzív szemlélője ennek az áldatlan folyamatnak, sokéves tapasztalatai alapján tudomásul kell vennie, hogy életkörülményeinek és viszonylagos gazdasági-politikai helyzetének gyors és látványos javítását nem várhatja el pusztán a közösségi jogokért vívott küzdelem eredményeként, vagy erkölcsi-méltányossági meggondolások alapján – sem a szerb államtól és többségi nemzeti közösségtől, sem a magyar anyaországtól, sem pedig a nemzetközi közösségtől, hiszen azok támogatásának megszerzésére csupán akkor lesz lehetősége, ha ahhoz döntő mértékben mozgósítani tudja saját erőforrásait is.

A következő négy alapvető stratégiai fontosságú, és ugyanakkor kiemelkedő aktuálpolitikai jelentőségű saját-erőforrás gazdálkodási elképzelés promócióját lenne célszerű az elkövetkező időszakban beépíteni a vajdasági magyar (párt)politikai marketing-koncepciójába és gyakorlatába:

1. Minden rendelkezésre álló eszközzel támogatni kell a még most is erősen központosított szerbiai politikai és közigazgatási rendszer területi önigazgatási egységekre (tartományi-regionális autonómiákra, szubregionális-lokális önkormányzatokra) történő lebontását – hiszen a vajdasági magyarságnak (elvi, ideológiai és nemzetpolitikai érdekein túlmenően) elsőrendű gazdasági érdeke is, hogy életterében így érdemben decentralizálódjon a gazdasági erőforrásokkal és azok hozadékaival való rendelkezés, és az olyan önkormányzati szintre tevődjön át, ahol lokális számossága és politikai súlya révén annak már maga is aktív részesévé, sőt akár meghatározó tényezőjévé is válhat. Ez természetesen nem jelenti a távlati há-

rompilléres autonómiarendszer kiépítésére és a kettős állampolgárság megszerzésére irányuló politikai stratégia és doktrína kényszerű feladását; a rövid távú és napi politizálás súlypontját azonban mindenképpen a területi autonómiák és a regionális-lokális önkormányzatiság kiépítésére és hatékony működtetésére kell összpontosítani és áthelyezni. Hiszen az a vajdasági magyar közösség egésze számára is különösen nagy jelentőségű frontális kitörési lehetőséget képvisel, mind az abszolút és a viszonylagos magyar-többségű tömb-sziget települések és régiók, mind pedig a szórványpopuláció vonatkozásában.

2. Leszögezhető, hogy a trianoni békediktátummal megcsonkított és többfelé szakított kárpát-medencei magyarság határmódosítások nélküli békés újraegyesítésének egyetlen, a viszonylag közeli jövőben elérhető és megvalósítható lehetőségét a Magyarországgal szomszédos közép-kelet-európai országok – és közöttük a SzCG-államközösség – mielőbbi EU-integrációja útján lehet csupán elérni. Miután az messzemenően szolgálja majd a vajdasági magyarság kívánatos felemelkedését és gazdasági súlynyerését is, minden rendelkezésére álló lehetséges bel- és külpolitikai eszközt latba vetve kell támogatni Szerbia és az SzCG-államközösség mielőbbi EU-csatlakozását.

   A belső autonómiák és regionalizáció mellett a vajdasági magyar közösség számára elsőrendű politikai és gazdasági jelentőségű a Kárpát-medence és Kelet-Közép-Európa valamennyi országára kiterjedő nagytérségi kooperációk, a határokon átívelő, két-több szomszédos ország területrészeire kiterjedő (a Kárpát-medencei és a Balkáni) makrorégiók, (a Duna–Tisza–Kőrös–Maros, és a Duna–Tisza–Dráva–Száva) eurorégiók, valamint az országhatárok melletti szomszédos (az Észak-vajdasági és a Dél-alföldi) kisrégiók együttműködésének ügye, hiszen ezek a közvetlen, de ugyanakkor nemzetközivé bővülő kapcsolatrendszerek regionális léptékű gazdasági előnyeiken túl, igen jótékony szerepet játszhatnak az érintkező kistérségek társadalmi és gazdasági potenciáljainak mozgósításában és az ott élő népesség életkörülményeinek javításában, megkönnyítve ugyanakkor a kisebbségi közösségek és anyanemzetük közötti folyamatos és intenzív kommunikációt is.

3. Anélkül, hogy feladná alapvető politikai céljait, a vajdasági magyar politizálás súlypontját a szerbiai, anyaországi és nemzetközi politikai színtérről a saját közösségével folytatott dialógus területére kell áthelyezni. Minden rendelkezésére álló eszközzel, a vajdasági magyarság egészében (tovább) kell építeni az egészséges nemzettudat (fel)vállalásának készségét; ill. tudatosítani kell, hogy a közösség hátrányos kisebbségi helyzetének enyhítésére és felszámolására csupán egyetlen elfogadható és célra-

vezető etnikailag szelektív viselkedési, támogatási lehetőség fogalmazható meg: egy a teljes kisebbségi magyar populációra kiterjedő intenzív képesítési és szakképesítési rendszer kiállítása és látványosan sikeres működtetése! Meg kell értetni és el kell fogadtatni a vajdasági magyarsággal, hogy a hátrányos kisebbségi állapot enyhítése és felszámolása érdekében nem védekezési-önvédelmi és mások (rendre a többségi közösség!) ellen irányuló konvencionális agresszív vagy vádaskodó-elpanaszoló, sem pedig a külső támogatásokra való tétlen várakozás viselkedésformáit kell továbbéltetni, hanem a közösség rejtett saját erőforrásainak (a többségi környezetet, az anyaországot és a nemzetközi közösséget is kevésbé irritáló) belterjesebb de ugyanakkor kifejezetten extenzív feltárását és aktivizálását kell felvállalni. Fel kell ébreszteni a vajdasági magyarságot az általános gazdasági elzüllés és tespedtség évtizedes rémálmából és tudatosítani nála, hogy miután nem rendelkezik közvetlenül bevethető egyéb gazdasági erőforrásokkal (ásványi kincsekkel, mozgósítható vagyonnaltőkével, hatalmi-politikai státussal, exkluzív technológiákkal) számára – mind közösségi, mind pedig kiscsoporti és egyéni szinten – egyetlen racionális opció és viselkedésforma lehetséges: a reálisan elérhető egyetlen alternatív gazdasági erőforrás, az általános képesítési és szakképzettségi szint gyors és hatékony feljavítása és bevetése!

4. Ismeretes, hogy a szerbiai privatizációs folyamat koránt sem tekinthető lezártnak, és abban a vajdasági magyar közösség számára még igen jelentős lehetőségek és veszélyek rejlenek. Jelenleg a reálisan működő és működőképes szerbiai gazdaság kb. 70%-át privatizálták, tehát a tranzíció most kerül végső, lezáró fázisába. A pénzügyi (bank-) és a biztosítási szektor, a nagy közvállalatok (kőolajipar, villanygazdaság, vasút), valamint a kommunális és közszolgálati tevékenységek privatizációja még meg sem kezdődött. A közvállalati szektor privatizációját a szakértők „időzített bombának" tekintik, óriási adósságállományuk és munkaerőfeleslegeik ugyanis súlyos szociális terheket rónak majd a privatizációjukat felvállaló kormányzatra. Az államnak át kell majd vállalnia a felhalmozódott adósságállomány túlnyomó részét, a privatizációt pedig igen előnyös feltételekkel, sőt számos esetben csődeljárás keretében kell majd lefolytatni. Így aztán tovább fog romlani az ország egyébként is igen alacsony foglalkoztatottsági szintje is, ami közvetve újabb szociális feszültségekhez vezethet. Ugyanakkor egészében nem megoldott kérdés az 1945 után elkobzott és államosított vagyonok visszaszármaztatása vagy méltányos kártalanítása sem. És teljességgel nyitott kérdés a természeti és ásványi kincsek kitermelésével és értékesítésével foglalkozó vállalatok pri-

vatizáció utáni koncessziós és bérletfizetési kötelezettségeinek szabályozásrendszere.

A Szerbiában folyamatban lévő (2003-ban még évi 1,4 milliárd dollár szintű, ugyan fokozatosan csökkenő tendenciát mutató, de átlagosan még mindig évi kb. 1,0 milliárd dollárra becsült összbevételű) privatizáció kedvezményezettje a szerbiai politikai-hatalmi elit klientúrája, és az igen hatékony eszköze lesz sajnos a kisebbségi közösségek – és azokon belül a vajdasági magyarság – további gazdasági súlyvesztésének és marginalizálódásának. Ezért minden rendelkezésére álló eszközt be kell vetnünk annak érdekében, hogy összefogjuk és mozgósítsuk a vajdasági magyar közösség és vállalkozói réteg még rendelkezésre álló bevethető erőforrásait, ill. a privatizációs folyamatba tőkeerős magyarországi és külföldi befektetőket kell bevonni; ugyanakkor fellépésük sikeressége érdekében hatékonyan bevethető anyaországi kormányzati és alapítványi támogatásokat kell biztosítani és mozgósítani.

Milyen anyaországi és nemzetközi támogatásokra tart igényt a vajdasági magyarság?

A teljesség igénye nélkül – csupán a következő három, meggyőződésünk szerint a vajdasági magyarság megmaradása szempontjából kiemelt jelentőségű anyaországi és nemzetközi támogatási lehetőségre, területre kívánunk itt rámutatni:

1. A teljes vajdasági magyar népességre kiterjedő, általános képzettségi és szakképesítési szint gyors és látványos feljavítása. Az ehhez elengedhetetlenül szükséges oktatási-képzési infrastruktúra lokális kiépítése, és annak hiányában az anyaországi és külföldi oktatási-képzési intézmények korlátozások nélküli elérhetősége és bejárhatósága a vajdasági magyar fiatalok számára; ill. az azt eredményesen támogató, hatékony és tőkeerős, eredményorientált ösztöndíjrendszer felállítása és működtetése.
2. Szervezett, irányított és támogatott, hatékony anyaországi és uniós szerepvállalás a közeljövőben újra esedékessé váló szerbiai-vajdasági privatizációs folyamatokban. Mindenképpen meg kell akadályozni, hogy a fontos nagy közvállalatok és önkormányzati kommunális szféra – mint korábban számos igen jelentős és sikeres iparvállalat – a háborús nyerészkedők, újgazdagok és a gazdaságidegen politikai-hatalmi klientúra karmaiba kerüljenek. Itt semmiképp sem lehet eredményes az anyaországi tőkeberuházók részéről eddig tapasztalt „politikamentes", tiszta vállalkozói kockázati szemlélet. Alapos és mélyreható szemléletváltásra van szükség ezen a területen!

3. Életre kell hívni, támogatni és a lehető leghatékonyabban működtetni kell minden szinten – a kistérségek, szomszédrégiók, EU-régiók és makrorégiók szintjén is – a regionális gazdasági, tudományos és kulturális együttműködés sokrétű, konkrét formáit. Hiszen a Szerbia teljes jogú EU-csatlakozásáig előttünk álló, várhatóan még sokéves időszakban a vajdasági magyarság számára éppen a regionális kapcsolatok építése és működtetése lesz az Európába, az anyaországhoz és az anyanemzethez vezető göröngyös út sarokköve.

VAJDASÁG JELENLEGI MUNKAERŐ-PIACI HELYZETE ÉS AZ ÉSZAK-BÁCSKAI KÖRZET SAJÁTOSSÁGAI

Szlávity Ágnes

Bevezető

A regionális fejlesztések fontos elemét képezik az emberi erőforrások, hiszen a változások nem jöhetnek létre innovatív, magasan képzett kreatív munkavállalók nélkül. A regionális fejlesztési stratégiák tervezésekor tehát fontos megismerni a régió munkaerő-piaci helyzetét. A határ menti együttműködési lehetőségek gyarapodása szükségessé teszi a Magyarországgal határos, nagy részben magyarok lakta észak-bácskai régió munkaerő-piaci helyzetének megismerését is.

Jelen munka célja bemutatni Vajdaság és Észak-Bácska foglalkoztatási és munkanélküliségi helyzetét a 2004-es év nyilvántartási adatai alapján.

A II. világháború után Jugoszláviában sajátságos munkaügyi viszonyok alakultak ki, melyekre a munkás önigazgatás, a teljes foglalkoztatottság és a társadalmi tulajdon volt a jellemző. A 90-es évek háborús időszakai és a gazdasági válság alapjaiban döntötték meg az önigazgatású szocializmus munkajogi viszonyait, és jelentősen csökkentették a munkások jogait. Az elmúlt évtizedben országunkban jegyezték Európa legmagasabb munkanélküliségét, hiszen a „G17 plusz", gazdasági szakértőkből álló csoport, értékelése szerint 1999-ben a munkanélküliségi ráta elérte a 32%-ot. A látens munkanélküliség is jelentős volt és 1997-ben 770 ezer főt érintett. Ebben az időben a munkanélküliek döntő hányada a politikai és gazdasági instabilitás miatt virágzó feketegazdaságban talált megélhetést (*Molnár Gábrity* 2000).

Szerbiában 2001-ben jelentős gazdasági reform kezdődött, mely a piacgazdaságra való áttérést szorgalmazta. Ennek keretében a magánosítási törvénycsomag mellett, 2001 decemberében meghozták a munkajogi törvényt, majd 2003 áprilisában a nyugdíjakat és a szociális ellátást szabályozó törvényt. Az ország munkaerő-politikája a gazdaság irányításában felülkerekedő liberalizmus elvén alapszik. Az új munkaügyi törvényt 2005. március 15-én hozta meg a köztársasági parlament. Ezen jogi szabályozás a dolgozók jogainak és kötele-

zettségeinek leírása mellett részletesen foglalkozik a munkáltató vállalat megszűnéséből adódó helyzet kezelésével, a szakszervezetek működésével és a kollektív szerződések kérdéseivel.

Vajdaság, Szerbia északi tartománya, 21 680 km^2 területen fekszik és a 2002-ben végzett népszámlálás adatai szerint 2 024 487 lakosa van. A 2003-as évben a társadalmi össztermék 247 432 millió dinárt tett ki.

Vajdaság munkaerő-piaci helyzetét illetően fontos kiemelni azt a tényt, hogy a gazdasági és politikai krízis éveit megelőzően az északi tartomány az ország egyik legfejlettebb régiója volt a munkaerő szempontjából. A munkavállalók magas iskolai képesítésének, a régió gazdasági, kulturális és infrastrukturális fejlettségének köszönhetően a tartomány kedvező munkaerő-piaci potenciállal rendelkezett. Az elmúlt évtized gazdasági problémái mellett régiónkban egy sajátos probléma is jelentkezett, mégpedig a jelentős emigráció és imigráció. A délszláv háborúk után, 1999-ben még mindig mintegy 870 000 menekült tartózkodott Szerbiában. Jelentős részük Vajdaságban telepedett le. A menekültek bevándorlása nem csupán a régió nemzetiségi összetételét, de a munkavállalók szakképzettségi szintjét is jelentősen befolyásolta. A jugoszláviai háború kezdetén mintegy 200 ezer fiatal szakember hagyta el az országot. A társadalmi és gazdasági kilátástalanság miatt kivándorolt, főleg magasan szakképzett munkavállalók nagy érvágást jelentettek a Vajdaság munkaerő kínálatában is (*Molnár Gábrity* 2003).

A 2000 októberében bekövetkezett politikai fordulat után a hatalomra került kormány megpróbált javítani a nagyon súlyos munkanélküliségi helyzeten. A Köztársasági Munkaerő-piaci Intézet (Republički zavod za tržište rada) új, a XXI. század kihívásait figyelembe vevő, módszerekkel próbál segítséget nyújtani az elhelyezkedésben. Az Intézet munkatársai tanácsot adnak a hozzájuk fordulóknak a hatékony munkakereséssel, az állásinterjúra való felkészüléssel és a szakmai önéletrajz összeállításával kapcsolatban, illetve tájékoztatják az érdeklődőket a továbbképzési és átképzési lehetőségekről. Az Intézet állásbörzéket is szervez, ahol a munkát keresők és a munkaadók közvetlen kapcsolatba kerülhetnek. A Munkaerő-piaci Intézet és kirendeltségei továbbképzési lehetőséget is nyújtanak az érdeklődőknek. A továbbképzési programok két nagy csoportját különböztethetjük meg: a készségfejlesztő tréningeket és a szakmai képzéseket.

Vajdaság jelenlegi munkaerő-piaci helyzetképe

Vajdaság jelenlegi munkaerő-piaci helyzetét a rendelkezésre álló legfrissebb, a 2004-es évre vonatkozó, nyilvántartási adatok alapján mutatjuk be. Elsőként az alapadatokat ismertetjük.

1. táblázat

Munkanélküliségi alapadatok (évi átlagos érték)

Kategóriák	2004
Munkanélküliek száma	*269 910*
Munkanélküliségi ráta	30,65%
Munkát kereső nők	
– száma	142 659
– aránya az összes munkanélküli között	52,85%
Először munkát keresők	
– száma	142 633
– aránya az összes munkanélküli között	52,84%

Forrás: A tevékenység bemutatása a 2004-es évben, Tartományi Munkaügyi Központ.

A tartományban a 2004-es évben 269 910 munkanélkülit tartottak nyilván, tehát a munkanélküliségi ráta 30,65% volt. Az összes munkanélküli között a munkát kereső nők és az első munkahelyüket keresők aránya is kb. 53% volt.

Vajdaságban 2004. szeptember 30-án 549 442 regisztrált foglalkoztatott volt. Közülük 135 984-en önálló tevékenységet végeztek. A mezőgazdaságban 61 334 önálló termelő dolgozott, akik tevékenységük után önállóan fizették a járulékokat is.

Vajdaság munkaerő-piaci helyzetének elemzését a foglalkoztatottak struktúrájának bemutatásával folytatjuk, hiszen nagyon fontos megismerni a régió dolgozóinak eloszlását a gazdasági ágazatok között. A *2. táblázat* ezt mutatja be.

A tartomány foglalkoztatottainak legnagyobb csoportja, több mint egy harmada, az elektromos áram, gáz és víz előállításában vesz részt. Jelentős csoportot képeznek még a különböző kommunális, társadalmi és személyes szolgáltatást végzők. Ők alkotják a foglalkoztatottak csaknem 12%-át, míg minden kilencedik foglalkoztatott halászattal foglalkozik. Az egészségügyben dolgozik a munkavállalók kb. 10%-a. A kereskedelem, a vendéglátóipar, a pénzügyi szféra és az oktatás a foglalkoztatottak kb. 5-5%-ának biztosítja a megélhetését.

A régió fejlesztési tervének kidolgozásakor nagyon fontos megismerni a munkanélküliek kor szerinti eloszlását. Ezt mutatja be a *3. táblázat*.

A 2004-es évben a legtöbb munkanélküli a 31 és 40 év közöttiek kategóriájából került ki, ők alkották az összes munkanélküli több, mint egy negyedét. A 41 és 50 év közötti korcsoportúak a munka nélkül levők 21%-át tették ki. Az adatok azt mutatják, hogy legtöbb munkanélküli a munkavállalás szempontjából legnagyobb potenciállal rendelkező korcsoportból kerül ki. Ha ezen még aktív, de már jelentős szakmai tapasztalattal rendelkező személyek sem találnak mun-

kát, az idősebb, vagy túl fiatal jelentkezők elhelyezkedési esélye valószínűleg még kevesebb.

2. táblázat

Vajdaság foglalkoztatottainak ágazati eloszlása

Ágazat	2004	%
Mezőgazdaság, erdészet és vízgazdálkodás	14 028	4,1
Halászat	37 507	10,8
Bányászat, fémfeldolgozás	624	0,2
Feldolgozóipar	2 365	0,7
Elektromos áram-, gáz- és vízelőállítás	117 200	33,8
Építészet	8 728	2,5
Nagy- és kiskereskedelem	16 024	4,6
Vendéglátóipar	20 274	5,9
Közlekedés, raktározás	3 163	0,9
Pénzügyi közvetítés	22 840	6,6
Ingatlanközvetítés	7 469	2,2
Államigazgatás és szociális biztosítás	6 678	1,9
Oktatás	16 990	4,9
Egészségügyi és szociális munka	31 962	9,2
Egyéb kommunális, társadalmi és személyi szolgáltatások	40 407	11,7
Magánháztartások bejelentett foglalkoztatottakkal	10 151	2,9
Összesen – minden ágazatban	346 259	75,0
Önálló tevékenységek	115 527	25,0
Összesen	461 789	100,0

Forrás: A tevékenység bemutatása a 2004-es évben, Tartományi Munkaügyi Központ.

3. táblázat

A munkanélküliek kor szerinti megoszlása – 2004. december 31-én

Korcsoport	Összesen		Nők	
	szám	%	szám	%
18 éves korig	1 436	0,5	764	0,3
19–25 év	51 801	19,2	26 395	9,8
26–30 év	42 510	15,7	24 480	9,1
31–40 év	69 984	25,9	4o 632	15,0
41–50 év	57 502	21,3	30 531	11,3
50 év felett	46 902	17,4	19 876	7,4
Összesen	270 135	100,0	142 678	52,8

Forrás: A tevékenység bemutatása a 2004-es évben, Tartományi Munkaügyi Központ.

A munkanélküliségi helyzet súlyosságáról úgy szerezhetünk alaposabb ismereteket, ha megvizsgáljuk a munkanélküliek eloszlását az szerint, hogy milyen régóta várnak munkára. Ezt mutatja be a *4. táblázat.*

4. táblázat

A munkanélküliség időtartama Vajdaságban 2004-ben

Kategóriák	Lakosok száma összesen	Nők
Első munkahelyre várók	120 086	63 685
1 évig	82 229	40 109
1–2 év	42 694	21 846
2–3 év	33 491	17 586
3–5 év	34 795	18 043
5–8 év	27 323	14 703
8–10 év	14 123	8 088
10 év felett	28 268	18 779
Összesen	262 923	139 154

Forrás: A tevékenység bemutatása a 2004-es évben, Tartományi Munkaügyi Központ.

A nyilvántartási adatok arra mutatnak rá, hogy Vajdaság gazdasága tartós munkanélküliséggel küzd. A munkanélküliek többsége, kb. 46%-a első munkahelyét keresi, vagyis még nem volt munkaviszonyban. Az egy éve munkát keresők aránya kb. 31%, míg a legsúlyosabb helyzetben levők, a már 10 éve munkanélküliek, aránya is nagyon aggasztó, hiszen ők képezik a munkanélküliek több mint 10%-át. A nők aránya ezen kimutatás szerint azon munkanélküliek kategóriájában a legnagyobb, akik első munkahelyükre várnak, kb. 24,2%. Aggodalomra azok a nők adnak okot, akik több mint 10 éve munkanélküliek. Az ő arányuk nagyon magas, az összes munkanélküli 7,1%-át teszi ki.

A munkanélküliségi helyzet bemutatása során fontos rámutatni a munkát keresők iskolai végzettségére, sőt, ezen belül a nemek közötti eloszlásra. Valós képet csak akkor kaphatunk, ha megvizsgáljuk azt is, hogy hány szabad, az egyes végzettségeknek megfelelő munkahely volt Vajdaságban valamint azt, hogy hányan álltak munkába az elmúlt évben az adott képzettségi szinttel.

A rendelkezésre álló adatok alapján elmondhatjuk, hogy a munkanélküliek 40%-a szakképesítés nélküli egyén. Ők csak egyszerűbb, szaktudást szinte egyáltalán nem igénylő feladatokat tudnának csak ellátni. Ilyen munkavállalókra az elmúlt évben volt igény, de csak a munkanélküliek 44%-ának volt elméleti esélye arra, hogy munkát találjon a szabad munkahelyek száma alapján. A munkába állás 83,8%-ban valósult meg, vagyis a szabad munkahelyek ezen részére

találtak a munkáltatók megfelelő jelentkezőt. A munkanélküliek nagyobb csoportját a szakképesítéssel rendelkezők alkották. A szabad munkahelyek száma arról tanúskodik, hogy a szakképesítéssel rendelkezők 51,7%-a számára volt munkalehetőség. Mivel ezen kategórián belül fontos, hogy a munkára jelentkező egyén megfelelő, specifikus szaktudással és tapasztalattal rendelkezzen, a szabad munkahelyeknek csak 77,3%-a telt be. A szakképesítéssel rendelkezők alcsoportjait vizsgálva megállapítható, hogy legnehezebben a posztgraduális végzettséggel (magisztrátus, doktorátus) rendelkezők tudtak elhelyezkedni. Hiába volt Vajdaságban 374 ilyen szabad munkahely, a nagyon specifikus követelmények miatt a munkahelyek csupán 19%-a telt be. Pozitívumként könyvelhető el, hogy egyetemi végzettséggel csak 76 regisztrált munkanélküli volt az elmúlt évben, de az elhelyezkedésük nehézségeiről árulkodik az az adat, hogy a egyetemi végzettséget igénylő munkahelyek csupán 35,2%-ra találtak megfelelő jelöltet.

5. táblázat

A munkanélküliek végzettség szerinti megoszlása, szabad munkahelyek és munkába állás eloszlási adatai végzettség szerint 2004-ben

Végzettség	Munka-nélküliek	Munka-nélküli nők	Szabad munka-helyek	Munkába állás	Munkába állás realizáció %	Foglal-koztatási ráta, %
I	91 953	49 415	35 053	28 974	82,7	18,59
II	17 580	9 439	13 593	11 797	86,8	18,59
III	74 768	31 126	37 972	30 082	79,2	25,07
IV	68 532	43 714	25 351	20 798	82,0	27,00
V	2 855	584	600	535	89,2	5,60
VI	7 644	4 705	3 5o6	3 010	85,9	33,84
VII/1	6 494	3 641	14 671	9 534	65,0	117,14
VII/2	76	34	563	198	35,2	166,67
VIII	8	1	374	71	19,0	0,00
Szakképesítés nélkül	109 533	58 854	48 646	40 771	83,8	18,59
Szakképesítéssel	160 377	83 805	83 037	64 228	77,3	20,24
Összesen	269 910	142 659	131 683	104 999	79,7	19,59

Forrás: A tevékenység bemutatása a 2004-es évben, Tartományi Munkaügyi Központ.

A 2004-es évben a foglalkoztatási ráta 19,59% volt. A szakképesítéssel rendelkezőknél ez a mutató 20,24%, míg a szakképesítés nélküliekre vonatkoztatva

18,59%-ot tett ki. Az előző évhez képest legtöbb magiszter helyezkedett el, hiszen 2004-ben 66,6%-kal többen találtak munkát, mint 2003-ban. Legroszszabb helyzetben az V. fokú szakképesítéssel rendelkezők voltak, hiszen a 2003-ban elhelyezkedtek csupán 5,6%-a talált munkát.

A munkanélküliségnek több oka lehet. Ezen jelenség okait bemutató pontos adatokkal csak a 2000-es esztendőre rendelkezünk. Ezen legfrissebb adatokat a *6. táblázat* ismerteti.

6. táblázat

A munkanélküliség okai – 2000. október

Kategóriák	Vajdaság	
	számérték	%
Munkanélküliek összesen	142 015	
Először munkát keresők	74 409	
Előzőleg munkaviszonyban lévők	67 606	100,0
A vállalat megszűnése	20 159	29,8
Technológiai felesleg	22 400	33,1
Határozott időre szóló munkaviszony lejárta	9 525	14,1
Szezon jellegű munka	4 197	6,1
Önkéntes felmondás	7 392	10,9
Egyéb okok	3 934	5,8

Forrás: Jugoszlávia Statisztikai Évkönyve 2001.

Az adatok alapján megállapítható, hogy a munkanélküliség hasonló mértékben jelent problémát az először munkát keresőknek és a munka nélkül maradottaknak. A munkavesztés okai a régióban és az országban a gazdasági válságra vezethetők vissza, hiszen az összeomlott piac és a rendkívül nehéz és rendezetlen gazdálkodási feltételek miatt sok vállalat csődbe jutott és megszűnt, ami a dolgozók teljes elbocsátását eredményezte. Sok vállalatban csökkent a termelés, így a dolgozók jelentős része technológiai felesleggé vált.

Még ha az elmúlt évre nem is rendelkezünk pontos számadatokkal, megállapíthatjuk, hogy a munkanélküliség okai az előző éveknél súlyosabbak és a következő tényezők hatásában keresendők: nehéz gazdasági helyzet, elavult technológia, kevés beruházás, hosszan elhúzódó gazdasági átszervezés, nagyszámú csődbe ment vállalat stb.

A munkanélküliségi helyzet orvoslásához fontos megismerni azt, hogy mely gazdasági ágazatokban van jelentős munkanélküliség. Ezen adatokra mutat rá a *7. táblázat.*

7. táblázat

A munkanélküliek gazdasági tevékenységek szerinti eloszlása, a szabad munkahelyek struktúrája és a munkába állás eloszlása gazdasági tevékenységek szerint 2004-ben

Tevékenység	Munkanélküliek		Szabad munkahelyek		Munkába állás	
	szám	%	szám	%	szám	%
Mezőgazdaság, élelmiszeripar	17 901	7,3	6 691	5,7	5 694	6,2
Erdészet és fafeldolgozás	3 368	1,4	955	0,8	750	0,8
Geológia, bányászat és metalurgia	736	0,3	304	0,3	236	0,3
Gépészet és fémmegmunkálás	29 634	12,1	11 150	9,5	9 733	10,6
Elektrotechnika	9 862	4,0	3 205	2,7	2 551	2,8
Vegyészet, nemfémek és grafika	6 878	2,8	2 640	2,2	2 048	2,2
Textil- és bőripar	16 147	6,6	5 949	5,1	5 360	5,8
Kommunális és kisipari szolgáltatások	1 728	0,7	3 621	3,1	1 963	2,1
Geodézia és építészet	5 495	2,2	2 948	2,5	2 272	2,5
Közlekedés	6 980	2,9	4 920	4,2	3 807	4,1
Kereskedelem, vendéglátóipar és turizmus	22 215	9,1	20 963	17,8	17 355	18,8
Közgazdaság, jog és adminisztráció	17 289	7,1	12 968	11,0	9 095	9,9
Oktatás és nevelés	3 559	1,5	7 378	6,3	4 723	5,1
Társadalmi és humán területek	1 384	0,6	987	0,8	541	0,6
Természettudományi-matematikai területek	2 021	0,8	284	0,2	226	0,2
Kultúra, művészetek és tájékoztatás	2 032	0,8	881	0,7	591	0,6
Egészségügy, gyógyszerészet és szociális védelem	3 316	1,4	4 263	3,6	2 916	3,2
Testnevelés és sport	100	0,0	60	0,1	37	0,0
Egyéb	93 815	38,4	27 470	23,4	22 325	24,2
Összesen	244 460	100,0	117 637	100,0	92 223	100,0

Forrás: A tevékenység bemutatása a 2004-es évben, Tartományi Munkaügyi Központ.

A munkanélküliek legnagyobb csoportja a fémiparból és a kereskedelem, vendéglátóipar és turizmus területéről kerül ki. Jelentős számú a mezőgazdasági és közgazdasági szakterületű munkanélküliek csoportja is. Kedvező körülménynek tudható be, hogy a tavalyi évben a legtöbb szabad munkahely a kereskedelem és közgazdaság területén volt. Ezen a területen helyezkedtek el a legtöbben, az összes munkába állt egyén 18,8%-a. Sok szabad munkahely volt a közgazdasági, jogi és adminisztrációs szakterületen belül is, a szabad munkahelyek 11%-a került ki ebből a körből. A fémiparban is számos szabad munkahely volt, és a munkát talált dolgozók 10,6% ezen a területen helyezkedett el. A testnevelés és a sport területén azonban csak 37 egyén talál munkát.

Vajdaságban a 2004-es esztendőben 269 910 munkanélkülit tartottak nyílván, így a munkanélküliségi ráta 30,65% volt. A munkanélküliek között a nők és az első munkahelyüket keresők is kb. 53%-ban voltak jelen. A legtöbb foglalkoztatott az elektromos áram, gáz és víz előállításában vett részt, míg a kommunális, társadalmi és személyi szolgáltatásokat végzők 12%-ot tettek ki. A foglalkoztatottak kb. 10-10%-a dolgozott a halászatban és az egészségügyben. A 2004-es évben a régióban legtöbb munkanélküli a 31 és 40 év közötti korcsoportból került ki. Ők alkották a munkára várók mintegy egy negyedét. Jelentős volt a 41 és 50 év közötti munkanélküliek aránya is. A munkanélküliség időtartamára vonatkozó adatok súlyos munkanélküliségi helyzetre mutatnak rá, hiszen a munkanélküliek csaknem fele nem volt még munkaviszonyban, csaknem 10%-uk pedig már több mint 10 éve vár munkalehetőségre. A középiskolai végzettséggel rendelkezők képezték a munkára várók 54%-át, míg az egyetemi végzettségűek aránya 5,2% volt. A végzettséget el nem váró szabad munkahelyek 83,8%-a telt be, míg a szakképzettséget igénylő állások 77,3%-ára akadt megfelelő jelölt. A 2004-es évben a vajdasági munkát keresők nagy része a fémiparból és a kereskedelem, vendéglátóipar és turizmus területéről került ki. A legtöbb szabad munkahely a kereskedelem, a vendéglátóipar és turizmus valamint a közgazdaság és jog illetve az adminisztráció területén volt. Az újonnan elhelyezkedtek jelentős aránya a kereskedelem és a gépészet területén talált munkát.

Észak-Bácska munkaerő-piaci sajátosságai

Észak-Bácskát Szabadka, Topolya és Kishegyes községek alkotják 199 413 lakossal és Szabadka központtal. A 2002-es népszámlálás adatai szerint Szabadka községnek 147 758, Tolpolya községnek 38 179, míg Kishegyes községnek 13 476 lakosa volt. A körzet munkaerő-piaci helyzetének adatait a Nemzeti Foglakoztatásügyi Szolgálat szabadkai kirendeltsége tartja nyilván.

A 2004-es évben az észak-bácskai körzetben 47 230 foglalkoztatott volt, akik közül 11 649-en önálló tevékenységet folytattak. Önálló mezőgazdasági termeléssel 4 650 lakos foglalkozott. Ezen a területen az elmúlt évben 26 546 munkát keresőt tartottak nyílván. A munkanélküliek száma 2004. december 31-én 26 255 volt. A munkanélküliek számát alapul vevő munkanélküliségi ráta 33,6%-ot tett ki. A három szemlélt község társadalmi összterméke a 2003-as évben 24 270 millió dinár volt.

Észak-Bácska foglalkoztatottainak ágazati eloszlását a *8. táblázat* mutatja be.

8. táblázat

Észak-Bácska foglalkoztatottainak ágazati eloszlása

Ágazat	2004	%
Mezőgazdaság, erdészet és vízgazdálkodás	4 065	11,4
Bányászat és érckitermelés	58	0,2
Feldolgozóipar	13 306	37,4
Elektromos áram-, gáz- és vízelőállítás	717	2,0
Építészet	1 246	3,5
Nagy- és kiskereskedelem	2 444	6,9
Vendéglátóipar	205	0,6
Közlekedés, raktározás	2 516	7,1
Pénzügyi közvetítés	530	1,5
Ingatlanközvetítés	625	1,8
Államigazgatás és szociális biztosítás	1 449	4,1
Oktatás	3 144	8,8
Egészségügyi és szociális munka	4 328	12,2
Egyéb kommunális, társadalmi és személyi szolgáltatás	948	2,7
Összesen- minden ágazatban	*35 581*	*75,3*
Önálló tevékenységek	*11 649*	*24,7*
Összesen	47 230	100,0

Forrás: A tevékenység bemutatása a 2004-es évben, Nemzeti Foglalkoztatásügyi Szolgálat.

Észak-Bácska természeti adottságai jelentős mértékben meghatározzák a gazdasági ágazatok jelentőségét és ezen keresztül a foglalkoztatottak eloszlását is. Az adatok alapján elmondhatjuk, hogy ebben a körzetben a legjelentősebb a feldolgozóipar. Itt dolgozik a munkában levők több mint egy harmada. Ez az arány a vajdasági átlag több mint ötvenszerese. A mezőgazdasági tevékenység is nagy súllyal bír ezen a területen, hiszen ezzel keresi megélhetését a foglalkoztatottak 11,4%-a, ami a vajdasági átlag csaknem háromszorosa. Jelentős a társadalmi szolgáltatásokat nyújtók száma is, hiszen az egészségügyben és a szociá-

lis ellátásban dolgozik a foglalkoztatottak 12,2%-a, míg az oktatásban 8,8%-uk van jelen.

Észak-Bácska munkanélküliségi helyzetének bemutatását a munkanélküliek kor és nem szerinti eloszlásával kezdjük.

9. táblázat

A munkanélküliek kor szerinti megoszlása – 2004. december 31-én

Korcsoport	Összesen		Nők	
	szám	%	szám	%
18 éves korig	181	0,7	86	0,3
19–25 év	4 664	17,8	2 435	9,3
26–30 év	3 676	14,0	2 113	8,0
31–40 év	6 225	23,7	3 550	13,5
41–50 év	6 200	23,6	3 109	11,8
50 év felett	5 309	20,2	2 153	8,2
Összesen	26 255	100,0	13 446	51,2

Forrás: A tevékenység bemutatása a 2004-es évben, Nemzeti Foglalkoztatásügyi Szolgálat.

Bácska északi részén a munkanélküliek több mint fele nő. A munkát keresők legnépesebb csoportjait a 31–40 és a 41–50 év közöttiek alkotják. Ezen adatok jelentős munkanélküliségre mutatnak rá, hiszen a munkavállalás szempontjából nagy potenciállal rendelkező korcsoportból kerül ki a munkanélküliek csaknem fele. Ezen adatok nagy hasonlóságot mutatnak a vajdasági munkanélküliek kor szerinti eloszlásával. Egyedül a 26 és 30 év közöttiek számolhatnak könnyebb elhelyezkedési lehetőségekkel, hiszen ebben a kategóriában Észak-Bácskában alacsonyabb a munkanélküliség, mint a tartomány egészében.

Azt, hogy a munkanélküliek milyen hosszú ideje várnak munkára, a *10. táblázat* mutatja be.

A munkára várók kb. 40%-a első munkahelyére vár. Ugyanennyi az egy évnél kevesebb ideje munkát keresők aránya is. Az adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a vizsgált körzetben valamivel jobb a munkanélküliségi helyzet, mint Vajdaság egészét illetően, hiszen Észak-Bácskában az 1 évnél hosszabb ideje munkát keresők aránya kisebb a tartományi átlagtól. A legsúlyosabb munkanélküliségi kategóriában, a 10 évnél több ideje munkanélküliek kategóriájában is kedvezőbb a helyzet, mint a tartomány egészében. Bácska északi részében a munkanélküliek 8%-a vár 10 évnél hosszabb ideje munkalehetőségre.

10. táblázat

A munkanélküliség időtartalma Észak-Bácskában 2004-ben

Kategóriák	Lakosok száma összesen	Nők
Első munkahelyre várók	10 527	5 857
1 évig	10 454	4 783
1–2 év	4 602	2 275
2–3 év	3 012	1 596
3–5 év	2 822	1 497
5–8 év	2 170	1 265
8–10 év	1 103	670
10 év felett	2 092	1 360
Összesen	26 255	13 446

Forrás: A tevékenység bemutatása a 2004-es évben, Nemzeti Foglalkoztatásügyi Szolgálat.

A *11. táblázat* a munkanélküliek végzettség szerinti eloszlását, a szabad munkahelyek és a munkába állás végzettség szerinti szerkezetét mutatja be.

Észak-Bácskában a munkanélküliek 46%-a szakképesítés nélküli egyén. Emellett, legtöbben a III és IV végzettségi kategóriából kerülnek ki, vagyis középiskolai végzettséggel rendelkeznek. A szabad munkahelyek jelentős része is ebből a kategóriából kerül ki, de jelentős a szakképesítést nem követelő munkahelyek számaránya is. Az elmúlt évben jelentős volt az említett, képzettséget nem igénylő, kategóriában munkába állók száma. Emellett, a középiskolai végzettségűek nagy számban találtak munkalehetőséget Szabadka, Topolya és Kishegyes községekben. Legtöbben VI számú, főiskolai, illetve a II számú, általános iskolai végzettséggel helyezkedtek el ezen a területen. A foglalkoztatási ráta legmagasabb az egyetemi végzettséggel rendelkezők körében.

A *12. táblázat* gazdasági ágazatok szerint mutatja be a munkanélküliek, a szabad munkahelyek és a munkába állás helyzetét Észak-Bácskában a 2004-es esztendőben.

Észak-Bácskában a munkanélküliek legnagyobb csoportja a gépészet területéről került ki, de jelentős a mezőgazdaságban és élelmiszeriparban tapasztalható munkanélküliség is. Ez a helyzet nagy hasonlóságot mutat a vajdasági állapotokkal. A munkanélküliek kb. 6,5%-a kerül ki a kereskedelmi és a közgazdasági területekről. A szabad munkahelyek nagy része, a vajdasági helyzetnek megfelelően, a kereskedelem és a közgazdaság területén volt tapasztalható. Észak-Bácskában jelentős a mezőgazdaság területén levő szabad munkahelyek száma is. Ebben a körzetben is a munkába állók legnagyobb része a kereskedelem területén talált munkalehetőséget.

11. táblázat

A munkanélküliek végzettség szerinti megoszlása, szabad munkahelyek és munkába állás eloszlási adatai végzettség szerint Észak-Bácskában 2004-ben

Végzettség	Munka-nélküliek	Munka-nélküli nők	Szabad munka-hely	Munkába állás	Munká-ba állás realiz. %	Foglalkoz-tatási ráta
I	10 483	5 298	4 880	4 078	83,6	10,99
II	1 702	922	1 690	1 55	96,6	18,10
III	6 702	2 796	4 970	4 467	89,9	12,87
IV	6 034	3 762	3 686	3 234	87,7	10,67
V	230	44	164	159	97,0	7,14
VI	621	346	451	453	100,4	17,18
VII/1	477	277	1 855	1 309	70,6	38,42
VII/2	4	1	82	12	14,6	25,00
VIII	2	0	32	5	15,6	0,00
Szakképesítés nélkül	12 185	6 220	6 489	5 633	86,6	11,84
Szakképesítéssel	14 070	7 266	11 243	9 639	85,7	12,96
Összesen	26 255	13 446	17 732	15 272	86,1	12,45

Forrás: A tevékenység bemutatása a 2004-es évben, Nemzeti Foglalkoztatásügyi Szolgálat.

Észak-Bácskában a 2004-es évben a munkanélküliségi ráta 33,6%, a munkanélküliek száma 26 525, míg a foglalkoztatottak száma 47 230 volt. Vajdaság egészétől eltérően a foglalkoztatottak nagyon jelentős része a feldolgozóiparban dolgozik, de a tartományi átlagtól jóval nagyobb a mezőgazdaságban dolgozók aránya is. A munkanélküliek 51,2%-a nő, első munkahelyére pedig a munkanélküliek 40%-a vár. Ugyanennyi az 1 évnél rövidebb ideje munkanélküliek aránya is. A 10 évnél hosszabb ideje munka nélkül levők aránya 8%. Az adatok a tartomány egészénél egy kissé kedvezőbb munkanélküliségi állapotokra mutatnak rá. A munkanélküliek legnagyobb része a 31 és 40 valamint a 41 és 50 éves korcsoportúak közül került ki. A munkát keresők 46%-a szakképesítés nélküli egyén. Jelentős a középiskolai végzettségű munkanélküliek aránya is. Kedvező körülmény, hogy a szabad munkahelyek is ezen kategóriákból kerülnek ki nagy számban. A munkanélküliek gazdasági ágazatok szerinti elemzése is Észak-Bácska sajátos helyzetére mutat rá, hiszen a tartományi szinten is jelentős gépészet mellett, a munkanélküliek nagy része a mezőgazdaság és a feldolgozóipar területéről kerül ki. A legtöbb szabad munkahely a kereskedelem és a közgazdaság területén található.

12. táblázat

A munkanélküliek gazdasági tevékenységek szerinti eloszlása, a szabad munkahelyek struktúrája és a munkába állás eloszlása gazdasági tevékenységek szerint 2004-ben

Tevékenység	Munkanélküliek		Szabad munkahelyek		Munkába állás	
	szám	%	szám	%	szám	%
Mezőgazdaság, élelmiszeripar	2 248	8,5	1 415	8,0	1 227	8,5
Erdészet és fafeldolgozás	474	1,8	172	1,0	137	0,9
Geológia, bányászat és metalurgia	38	0,1	29	0,2	26	0,2
Gépészet és fémmegmunkálás	2 537	9,6	1 138	6,4	1 041	7,2
Elektrotechnika	907	3,4	395	2,2	353	2,4
Vegyészet, nemfémek és grafika	773	2,9	390	2,2	378	2,6
Textil- és bőripar	1 519	5,7	1 110	6,3	849	5,9
Kommunális és kisipari szolgáltatások	292	1,1	349	2,0	334	2,3
Geodézia és építészet	891	3,4	499	2,8	426	3,0
Közlekedés	719	2,7	790	4,5	760	5,3
Kereskedelem, vendéglátóipar és turizmus	1 737	6,6	3 413	19,3	3 447	23,9
Közgazdaság, jog és adminisztráció	1 684	6,4	2 919	16,5	1 763	12,2
Oktatás és nevelés	364	1,4	831	4,7	539	3,7
Társadalmi és humán területek	156	0,6	221	1,2	142	1,0
Természettudományi-matematikai területek	199	0,8	17	0,1	9	0,1
Kultúra, művészetek és tájékoztatás	171	0,6	183	1,0	138	1,0
Egészségügy, gyógyszerészet és szociális védelem	318	1,2	510	2,9	338	2,3
Testnevelés és sport	13	0,0	10	0,1	9	0,1
Egyéb	11 414	43,1	3 327	18,8	2 524	17,5
Összesen	26 454	100,0	17 718	100,0	14 440	100,0

Forrás: A tevékenység bemutatása a 2004-es évben, Nemzeti Foglalkoztatásügyi Szolgálat.

Vajdaságra, az ország legfejlettebb régiójára is nagy hatással volt a több mint egy évtizede tartó gazdasági válság. A tartomány jelentős munkanélküliséggel küzd. Észak-Bácska, természeti adottságaiból kifolyólag sajátos munkaerő-piaci helyzettel rendelkezik. Jelentős a mezőgazdaságban és a feldolgozóiparban dolgozók, de az onnan munkanélkülivé vált egyének aránya is.

A tartomány regionális fejlesztési tervének kidolgozása során külön hangsúlyt kell, hogy kapjanak a munkanélküliséget csökkentő tervek és cselekvési programok. A munka nélkül levő lakosok nagy száma miatt elengedhetetlen az ex post reagálás. Fontos olyan új munkahelyeket teremtő programokat kidolgozni, amelyek a munkaerő-piacon legnehezebb helyzetben levő egyének, a középiskolai végzettségű középkorú munkanélkülieknek nyújtanak munkalehetőséget.

Emellett fontos ex ante lépéseket is tenni, melyek a jövendő munkavállalókat védik meg a munkanélküliségtől. Ezen belül nagyon fontos összehangolni a tartomány oktatáspolitikáját a munkaerőpiac mindenkori helyzetével és a fiatal szakemberek képzése során átadni minden olyan ismeretet, mely javítja munkába állásuk esélyeit. A mai gazdasági környezet jellemzői miatt az életre szóló oktatás is elfogadott és alkalmazott elv kell, hogy legyen Vajdaság szakembereinek képzése és fejlesztése során.

Irodalom

Gábrity Molnár I. 2000: *Foglalkoztatottság és munkanélküliség* – tanulmány. Szabadka, Magyarságkutató Tudományos Társaság.

Gábrity Molnár I. 2003: A munkaerőpiac általános tendenciái Szerbiában. In Fábri I. (szerk.): *Kisebbségi lét és érvényesülés – A magyar lakosság munkaerő-piaci kihívásai a Kárpát-medencében*. Budapest, Lucidus Kiadó. 244–253. o.

A tevékenység bemutatása a 2004-es évben, Tartományi Munkaügyi Központ, Újvidék, 2005. (Izveštaj o radu za 2004. godinu – Republika Srbija, Autonomna Pokrajina Vojvodina, Nacionalna služba za zapošljavanje, Pokrajinska služba za zapošljavanje)

Jugoszlávia Statisztikai Évkönyve 2001. Szövetségi Statisztikai Intézet, Belgrád.

A tevékenység bemutatása a 2004-es évben, Nemzeti Foglalkoztatásügyi Szolgálat, Belgrád, 2005. (Izveštaj o radu za 2004. godinu – Nacionalna služba za zapošljavanje)

A tevékenység bemutatása a 2004-es évben, Nemzeti Foglalkoztatásügyi Szolgálat, Szabadkai kirendeltség, Szabadka, 2005. (Izveštaj o radu za 2004. godinu – Nacionalna služba za zapošljavanje, Filijala Subotica)

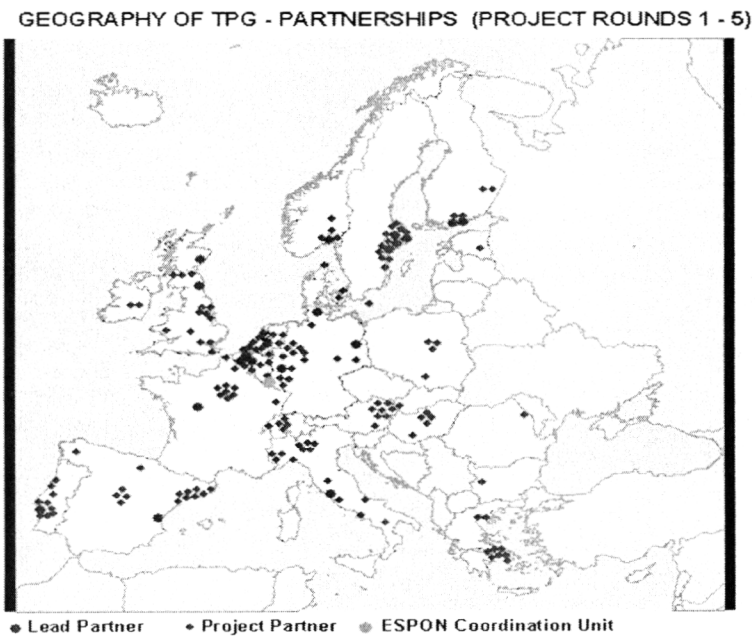
AZ ESPON 2006 PROGRAM ÉS ANNAK KUTATÁSI EREDMÉNYEI KÖZÉP-EURÓPAI ÉS MAGYARORSZÁGI SZEMPONTBÓL

Illés Dóra

Az utóbbi időben az Európai Bizottság és más szervezetek területfejlesztést érintő dokumentumaiban is egyre többen hivatkoznak az „ESPON" programra, mint a tagországok területfejlesztési és az unió regionális politikájának egyik fő bázisára, megalapozására. Tekintettel azonban arra, hogy az ESPON ma már nem egyszerűen pályázati lehetőség – persze az is – hanem minden érdeklődő

1. ábra

A projektekben résztvevő intézmények, országok

Forrás: http://www.espon.lu/online/documentation/network/tpg/index.html

számára az európai területfejlesztésre és az EU regionális politikájának hatásaira vonatkozó legfontosabb információforrás, ezért érdemes a programot és annak fő jellemzőit áttekinteni, értékelni. Továbbá, az ESPON kutatási eredményeit (illetve annak alapjául szolgáló ESDP iránymutatásait) az EU-tag és a még nem EU-tag közép-európai országok is felhasználják Országos Területrendezési Terveik és Országos Területfejlesztési Koncepcióik elkészítésekor, így saját területfejlesztési politikánk alakításában is van jelentősége.

Az ESPON (European Spatial Planning Observatory Network; magyarul: Európai Területi Tervezési Megfigyelő Hálózat) az Európai Unió eddigi legnagyobb szabású területfejlesztési kutatási programja, amelynek keretében jelenleg 30 projekt van folyamatban és további öt előkészületben, összesen 138 európai területfejlesztéssel foglalkozó kutatóintézet részvételével 29 országból.

A kezdetektől a Program elfogadásáig – egy kis visszatekintés

Az ESPON program gondolata az ESDP-n (Európai Területfejlesztési Perspektíva) alapult, s mindmáig ezzel függ össze. Ezért úgy gondolom, először az ESDP kialakulásának körülményeit érdemes vázolni.

A területfejlesztés és területrendezés (spatial planning), mint szakpolitikák nem tartoznak az EU dokumentumaiban felsorolt közös politikák közé, ezáltal tehát az Európai Bizottság hatáskörébe sem. A regionális (strukturális) politika részben igen, annak van közösségi politikai része is, de egészében a regionális politika sem közös politika. Ez azt jelenti, hogy a területfejlesztés és területrendezés a nemzetállamok hatáskörébe tartozott és tartozik mindmáig. Évente egyszer vagy kétszer azonban már korábban is összeültek a tagállamok területfejlesztésért felelős miniszterei. Ezeken a megbeszéléseken egyre jobban körvonalazódott, hogy a területrendezésnek és területfejlesztésnek vannak összeurópai hatásai, határokon átnyúló aspektusai is, hiszen ahogy a főbb közlekedési folyosók sem érnek véget az országhatárokon, a folyók, vízgyűjtő területek, hegységek, tengeri partszakaszok sem, és sok európai város nagyon hasonló problémákkal küszködik. A tagállamok ezért úgy gondolták, hogy ha nem is célszerű közös politikává tenni a területi tervezést, de ésszerű volna közös irányelveket kidolgozni e szakmai területre is. Ezt a döntést először az 1994-es lipcsei informális tanácsi ülésen hozták meg, majd ezt követően öt évig húzódott a dokumentum végleges elkészítése. Végül Potsdamban 1999-ben az informális tanácsi ülésen fogadták el a végleges Európai Területfejlesztési Perspektívát. A dokumentum elkészítése azért is húzódott ilyen sokáig, mert e téren közös intézmény, amire rá lehetett volna a kidolgozást bízni nem lévén, a tagállamok félévenként adták át egymásnak, mindig az EU soros elnökségét betöltő ország-

nak a készítés irányítását. Mivel az új felelős nem mindig értett egyet az addig kidolgozottakkal, számos esetben gyakorlatilag elölről kezdődött az egész munka.

A dokumentum elfogadása után ezért valamilyen szorosabb, állandó jellegű együttműködésen és intézményesítésen gondolkoztak a tagállamok. A Bizottság támogatott 1998 és 2000 között egy olyan programot, amely az európai területfejlesztési és területrendezési tevékenységet és annak hatásait kutatta, s ennek eredménye lett egy több kutatóintézet és egyetem által készített tanulmány, amelyben továbbfejlesztettek néhány az ESDP-ben megfogalmazott koncepciót s még egyszer tesztelték az ESDP-ben felsorolt fejlesztési követelményeket. Felmerült egy olyan gondolat, hogy fel kellene állítani egy közös európai területi tervezési intézetet az Európai Bizottság égisze alatt, amelynek székhelye Luxemburgban lenne. Ezt azonban az EU jogászai elvetették, mert, ha e téren nincs közös politika, akkor az Európai Bizottság nem is létesíthet ilyen intézetet. Kompromisszumként az a javaslat született, hogy ne hozzanak létre új intézményt, hanem a tagországokban meglévő ilyen intézetek hálózatát tekintsék a közös területfejlesztési kutatás bázisának. Magát az intézményt nem, de a kutatást – az INTERREG III C program keretében – tudja finanszírozni az Európai Bizottság. A kutatási témák szervezik egységes hálózatba az országokban lévő intézeteket. A koordinációs egység székhelyét Luxemburgba telepítették. A tervet 2001-ben Stockholmban vitatták meg a tagországok képviselőivel, s végül 2002-ben hozták létre az ESPON-t. Ennek egyik feladata egyfelől az Unió tagországai területfejlesztési és regionális politikájának megalapozása, de főként az, hogy az Unió regionális és területi politikájához, a kohéziós jelentések elkészítéséhez, a következő időszakok programjaihoz egyfajta tudományos muníciót adjon.

Az ESPON szervezeti kerete

Az ESPON programban nemcsak EU-tagállamok intézményei vesznek részt. Ez is jelzi, hogy az EU-hoz kapcsolódó, de nem a szó szoros értelmében vett EU programról van szó. Kezdettől fogva meghívták a jelölt országok képviselőit is. A programhoz való csatlakozás önkéntes, de a belépő országok tagdíjat fizetnek. Általában a program költségeinek felét a tagállamok, felét az Európai Bizottság fizeti, de a kevésbé fejlett országok tagdíja kisebb. Minden korábbi tagország részt vesz, de teljes jogú tagként csatlakozott két nem EU-s ország, Norvégia és Svájc is. 2003 elején Magyarország és Szlovénia is teljes jogú tagként csatlakozott a programhoz. A program hatóköre, vizsgálati területe 29 országra terjed ki, vagyis a 25 tagországra, Norvégiára, Svájcra, valamint Romániára és Bulgáriára, mint tagjelöltekre.

A Monitoring Bizottság a tagállamok delegáltjaiból áll, amely az ESPON program átfogó stratégiai menedzsmentjéért és monitoringjáért felelős. Minden

részt vevő állam 2–2 főt delegál a Monitoring Bizottságba, s a Bizottságból is két fő teljes jogú tag. Az Irányító és Kifizető Hatóság székhelyei is Luxemburgban vannak.

Minden országban létrehoztak egy ún. ESPON Contact Point-ot. A Contact Point egy személy vagy intézmény (amely lehet minisztérium, egyetem vagy kutatóintézet), amelynek feladata, hogy figyelje az aktuális pályázatokat és tartsa a kapcsolatot a potenciális pályázókkal, kutatóintézetekkel, értesítse őket, ha a profiljukba illő pályázatot hirdettek meg, illetve tartsa a kapcsolatot az ESPON luxemburgi koordinációs egységével. Magyarországon a kapcsolattartó intézmény a VÁTI Magyar Regionális Fejlesztési és Urbanisztikai Kht.

Az ESPON programban a különböző országbeli kutatóintézetek és egyetemek konzorciumot alkotnak, amelyet az ESPON szaknyelve TPG-nek, azaz Transnational Project Group-nak (Transznacionális Projekt Csoport) nevez. Egy intézmény több projektben is részt vehet. A TPG-k legalább három tagállam kutatóintézetéből állnak, de lehet ennél több is (egyes projektekben 13–14 intézetből álló konzorcium vesz részt). Mint más INTERREG programokban, az ESPON programban is érvényesül a Vezető Partner elv. Minden konzorciumot a Vezető Partner (angol szaknyelvvel Lead partner) vezet. A Vezető Partneré a pénzügyi felelősség.

Az ESPON program erős koordinációt követel meg a TPG-k, a Monitoring Bizottság és az ESPON Koordinációs Egység között, hiszen a program eredménye közös erőfeszítésük terméke. Évente ezért kétszer szemináriumot rendeznek, ahol a folyamatban lévő kutatásokról tájékoztatják egymást a TPG-k, kicserélhetik gondolataikat a kutatók és politikusok. A szemináriumokat általában abban az országban tartják, amely éppen az EU soros elnökségét tölti be. Az első, indító szemináriumot 2002 végén Luxemburgban tartották, s a legutóbbi szemináriumot Manchesterben, mivel 2005 második félévében az Egyesült Királyság tölti be a soros elnökség tisztjét.

A projektek

Az ESPON projektek három csoportba sorolhatók:

1. Az ún. tematikus projektek, amelyek az ESDP-ben megjelölt területfejlesztési kulcsfeladatok valamelyikét vizsgálják. A legfontosabb projektek a következők:

   1.1.1. A városi területek, mint a policentrikus fejlődés csomópontjainak szerepe és speciális helyzete (2002–2006)

   A kutatás elsősorban az európai városhálózatot, annak szerkezetét és potenciálját vizsgálja a területi fejlődés szempontjából. Ezek a város-

ok, mint regionális központok olyan policentrikus „szövetet" alkotnak, melynek nemzeti, határon átnyúló és EU léptékű szerepe egyaránt jelentős. A policentrikusság az ESDP egyik legfontosabb fogalma, amely véleményük szerint a túlzottan centralizált és túlzottan szétszórt, elaprózódott fejlesztési politika között az optimális fejlesztési stratégiát jelenti.

1.1.2. Város-vidék kapcsolatok (2002–2004)

Ez a program a város-vidék kapcsolatát kutatja. Utal az urbanizálódás területi vonatkozásaira, és azokra a klasszikus (szolgáltatás, kulturális tevékenység, munkapiac stb. mezőgazdasági termék-előállítás stb.) és új (zöld területek, rekreáció) kölcsönhatásokra, amelyek a városi és vidéki területek között formálódtak vagy formálódnak.

1.1.3. Az EU bővítés térszerkezeti hatásai (2002–2006)

A kutatás az EU kibővítésének területi hatásait vizsgálja a régi és új tagállamok és azok régióinak szemszögéből. A program kiemelten kezeli az EU 25 új határainak területi hatását a nem csatlakozott országokra.

1.2.1. Közlekedési szolgáltatások és hálózatok: Infrastrukturális alapellátás fejlesztése a területi kohézió érdekében (2002–2004)

A települések és település közi tér közötti kommunikáció és kapcsolattartás az infrastruktúra hálózatokon keresztül zajlik. A hálózatokhoz való hozzáférés a területi fejlődés alapvető feltétele. A program a hozzáférhetőség kérdéseit kutatja.

1.2.2. A hálózatok területi hatásai, közlekedési- és telekommunikációs szolgáltatások (2002–2004)

A projekt keretében a kutatók arra keresik a választ, hogy a nagy infrastruktúrák (pl.: telekommunikációs szolgáltatások és hálózatok) piaci liberalizációja miként hat a telekommunikációs, közlekedés és energia szektorra és melyek ezek területi hatásai.

1.3.1. Az általános, és az éghajlatváltozás generálta természeti és technológiai veszélyek kezelése és területi hatásai (2002–2004)

A projekt azokat a sajátos ökoszisztémákat, környezetileg érzékeny területeket, kultúrtájakat, emlékhelyeket és történeti helyszíneket vizsgálja, melyek szennyeződésnek, árvíznek, aszálynak, eróziónak, tűzvésznek, földrengésnek vagy földcsuszamlásnak vannak kitéve.

2. A politikák hatásait vizsgáló projektek a közösségi ágazati politikák, a tagállami területfejlesztési politikák térbeli hatásait elemzi, kutatja, mint például a közös agrárpolitika, a közlekedés, a Strukturális Alapok vagy az Előcsatlakozási Alapok területi hatásai. A legfontosabb projektek ebben a prioritásban a következők:

   2.1.1. A TEN (Trans-European Networks) infrastruktúra fejlesztési politika területi hatásai (2002–2004)

   Integrált kutatási program, amely több tematikus programmal folyamatosan együttműködve értékeli a TEN fejlesztési politika területi hatásait.

   2.1.2. Az EU K+F politikájának területi hatásai (2002–2004)

   Ez a projekt azt vizsgálja, hogy az információs társadalom minként hat az EU területi fejlődésére, továbbá az EU K+F politikája miként ösztönzi a térség kiegyensúlyozott fejlődését.

   2.1.3. Az EU agrárpolitikájának területi hatásai, különös tekintettel a környezetvédelemre (2002–2004)

   Az Unió Közös Agrárpolitikájának (KAP) szerepe az EU területfejlesztési politikájában.

   2.2.2. Az „AQUIS COMMUNAUTAIRE", az előcsatlakozási, és a PHARE/TACIS/MEDA programok területi hatásai

   A projekt a bővítés országait, valamint az EU-val szomszédos országokat (pl. Ukrajna) vizsgálja, a szerint, milyen területi, területfejlesztési hatásai voltak az előcsatlakozási alapoknak, azok felhasználásának.

3. Koordináló projektek (ezek esetében legalább hat tagállamot kell, hogy képviseljenek a kutatóintézetek): ezek a Program szempontjából kulcsfontosságú projektek, amelyek nem a területfejlesztési politikai egyes részeit, elemeit tanulmányozzák, hanem átfogó, integrált stratégiákat igyekeznek kialakítani az európai területfejlesztés, a kohéziós politika számára.

   3.1. Intézkedés: Az európai területfejlesztés integrált eszközei

   Ezek a projektek átnyúlnak a tematikus és szektoriális kutatások fölött, és koordinálják azokat. A munka öt szinten folyik: (1) a területi vizsgálatok technikai és módszertani támogatása, tipológia kidolgozása. (2) A projektek területi és tematikus koordinációja. (3) A projektek eredményeinek előkészítése bemutatásra. (4) Az eredmények és javaslatok szerkezetbe foglalása. (5) Az ESPON program támogatása.

3.2. Intézkedés: Területi forgatókönyvek és irányvonalak az ESDP és a Kohéziós Politika érvényesítéséhez (2004–2006)

A kutatási projekt jövőképeket, területi modelleket állít fel. Ezek a jövőképek nem csupán az EU középtávú (2015) területi változásait vázolják fel, hanem alternatív pályavariánsokat is modelleznek.

3.3. Intézkedés: A Lisszaboni folyamat területi dimenziója

A projekt hozzájárulhat ahhoz, hogy a területi kohéziót integrálja a Lisszaboni stratégiába, valamint különböző módszereket mutasson be, hogyan lehet integrálni a Lisszaboni stratégiát a Strukturális Alapok műveleteibe a kibővült EU kiegyensúlyozott területi fejlődése érdekében.

A Bizottság konkrét követelményeket is felállított a projektekkel szemben. A követelmények közül a legfontosabbak a módszertani jellegűek:

- A módszertani követelmények közül az első az indikátorok kidolgozása. Itt nem egyszerűen statisztikai mutatókról van szó, hanem olyan jellemzőkről, amelyek legjobban mutatják az európai térszerkezet fejlesztését. Ezekkel lehet majd mérni a jövőbeli fejlesztési programok megvalósulását is. A mutatók egy része ma is statisztikailag mérhető, másik részénél csak javaslat a nemzeti és EU szintű statisztikák számára, harmadik része nem is statisztikai jellegű (pl. a természeti és kulturális örökség mutatói), de az információk gyűjtése más forrásokból legalább ilyen fontos.
- A második követelmény a tipológia. Az Európai térszerkezet megértése érdekében elengedhetetlen, hogy a térségeket, régiókat különböző szempontok szerint csoportosítsuk, tipizáljuk. Ez egyben hasznos javaslat a regionális politika számára is, hiszen azonos jellegű vagy típusú régiókban hasonló fejlesztési módszerek és eszközök eredményesen lennének használhatók.
- A harmadik követelmény az adatgyűjtés. Az EUROSTAT csak azokat az adatokat gyűjti, amelyeket a nemzeti statisztikai hivatalok szolgáltatnak. Az ESPON program keretében már eddig is igen sok, a statisztikák által nem gyűjtött területi információt gyűjtöttek össze és a programnak explicit célja egy széleskörű európai területi adat, információtár és rendszer kialakítása, különös tekintettel a térképen ábrázolható adatokra.
- A negyedik követelmény az egyes projektek összekapcsolása. A később indított projekteknek épülniük kell a korábban indítottak már elért eredményeire, de az egyszerre indítottaknál is elengedhetetlen a kölcsönös információ és együttműködés. A 3. csoportba sorolt projekteknek pedig kifejezetten célja az összes többinek módszertani vagy tartalmi szempontú szintetizálása

- Az ESPON projektek kutatási eredményeit az esetek túlnyomó többségében esettanulmányokkal, vagy nemzeti tanulmányokkal kell alátámasztani. Nem elég általános következtetéseket levonni, azok érvényességét Európa legkülönbözőbb országaiból vett esettanulmányokkal kell szemléltetni, számos projekt esetében valamennyi országra nemzeti beszámolókat, tanulmányokat kell készíteni.
- Végül minden projektben meg kell fogalmazni politikai ajánlásokat (ún. „policy recommendations"). A tagországok ezekben az ajánlásokban tesznek javaslatot az egyes politikákra vonatkozóan a Bizottság számára.

Az ESPON projektek konzorciumainak a projekt időtartama alatt több dokumentumot is el kell készíteni:

- három időközi jelentést;
- egy végső jelentést.

A jelentéseknek és a tanulmányoknak nem a hagyományos értelemben kell tudományosnak lenniük, inkább a célorientáltságot, a politika alátámasztását kell, hogy szolgálják. Természetesen elengedhetetlen a források, hivatkozások megjelölése, de az eredetiség kérdése másképp vetődik fel, hiszen minden olyan információt tartalmazniuk kell a dokumentumoknak, amelyek a politika számára hasznosak lehetnek.

Az ESPON Program több körben indítja a pályázatokat. Az első 2002-ben indult meg, s most már a 9. kört hirdették meg. A Bizottság úgy találta, hogy a kutatók nem tartották eléggé szem előtt a politika alátámasztására és a célorientáltságra vonatkozó követelményt. A kutatók pedig úgy vélték, hogy nem kapnak elég információt, visszajelzést a Monitoring Bizottságtól, illetve az Európai Bizottság, a Regionális Igazgatóság szakértőitől.

2007-től – az új programozási időszak kezdetétől – minden valószínűség szerint elindul az ESPON 2. Az ESPON Koordinációs Egység és a Monitoring Bizottság olyan megújított ESPON programban gondolkozik, amelyben konfliktus-mentesebb az együttműködés a kutatók és a Bizottság között. Ennek formáit a közeljövőben kívánják kialakítani. Az ESPON 2-t az új harmadik célkitűzés, az Európai területi együttműködés keretében finanszírozzák.

Az ESPON 1.1.3. kutatási projekt a bővítésről és az EU új határairól

Részletesebben az 1.1.3. projektet mutatnám be, amely az EU bővítésének térszerkezeti hatásait mutatja be. A projekt többek közt bemutatja az új tagállamok (és azok szomszédai) közt lévő határok és határrégiók térszerkezeti hatásait. A projekt ezen része arra keresi a választ, hogy az új tagállamok, illetve határrégi-

óik milyen problémák és kihívások előtt állnak, illetve milyen közös támogatáspolitikai eszközöket lehetne alkalmazni esetükben.

A 2004-es bővítés a határok szempontjából is jelentős volt: a határok jelentősége megnövekedett. Az EU 30000 km hosszúságú szárazföldi határából több mint 16500 km (több mint 50%) az új tagállamokban található. A belső szárazföldi határok hosszúsága 174%-kal nőtt meg. Megváltoznak az együttműködés lehetőségei az új belső határok mentén, a jelenlegi belső és külső határok mentén és a hosszabb távon is külső határ menti régiók között (Új Szomszédságpolitika által érintett területeken).

A határokat különbözőképpen lehet osztályozni, csoportosítani. Lehet földrajzi szempont szerint, etnikai-történelmi szempont szerint, gazdasági különbségek dimenziója szerint, valamint a transznacionális tevékenységben való részvétel szerint.

Első a földrajzi szempontú osztályozás: szárazföldi határok kb. 27%-át, 3900 km hosszúságban folyók alkotják. Ezek a folyók felosztják és összekapcsolják a szomszédos régiókat a hidak száma és típusa, valamint a komp-öszeköttetések szerint. Ilyen határ Magyarország és Horvátország között a Dráva, Szlovákia és Magyarország között nyugati részen a Duna, Szlovákia és Ausztria határán a Morva.

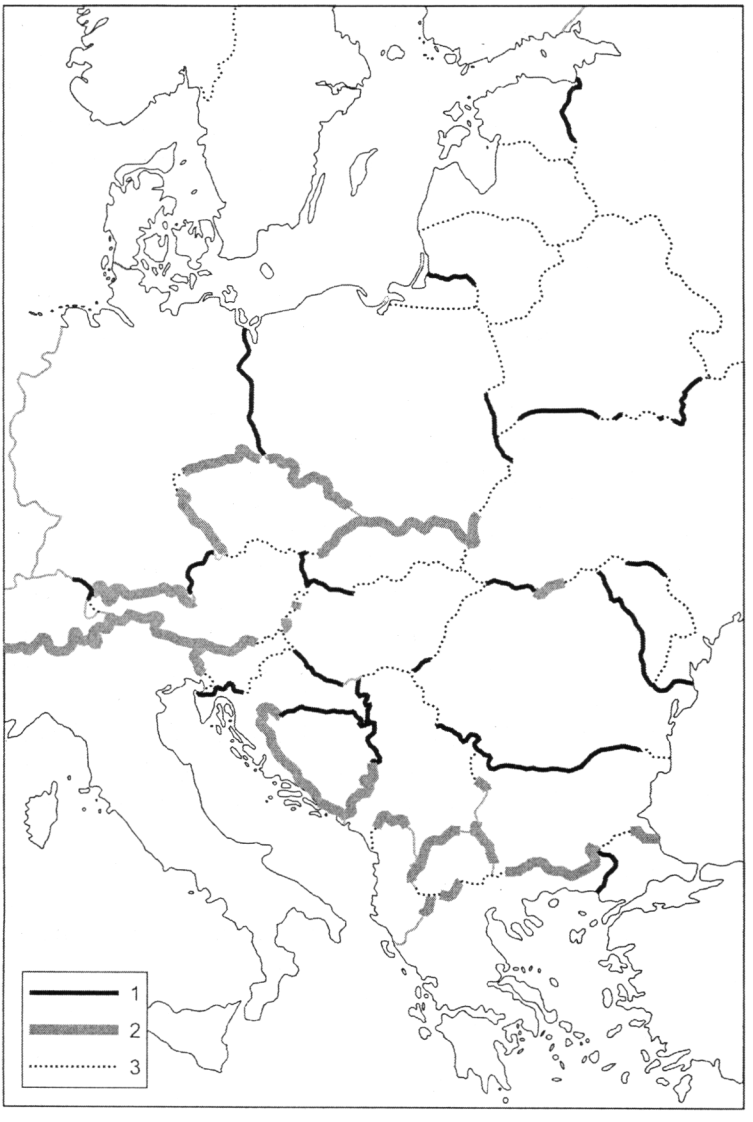
A szárazföldi határok kb.18%-át hegyek alkotják. Ezek a hegyvidéki határok részben régi geológiai eredetűek, amelyek jobban átjárhatóak (mint a Szudéták Csehország és Lengyelország között), részben a földtörténetben viszonylag újonnan keletkezett hegyvidékek, amelyek ritkán lakottak és kevésbé átjárhatóak, mint a Kárpátok és a Dinári-hegység.

Végül a határok 55%-a nem képez természetes akadályokat a határ menti közlekedés és egyéb kapcsolatok számára. Ezeket a szakirodalom ún. „zöld" határoknak nevezi, amely az említett határokon kívül az összes többire jellemző a térségben.

Ha megnézzük a térképet, a határok megoszlásában bizonyos sajátosságokra figyelhetünk fel, ami az Európai unió számára bizonyos nehézségeket és költségeket jelent. Ugyanis a természetes akadályokat jelentő határokat (folyók, hegyláncok) szinte kizárólag az Unió új belső határain találhatjuk, amelyeknek jobban átjárhatóvá tétele (hidak, hegyi terepen épített autópályák, alagutak, viaduktok stb.) jelentős erőforrásokat fog igénybe venni. Ezzel szemben az új külső határok szinte kizárólag „zöld" határok, amelyek könnyen átjárhatók, földrajzi akadályt nem képeznek, éppen ezért kontrolljuk, ellenőrzésük (a nem kívánatos határforgalom áru- és embercsempészés megelőzése) fog több erőforrást igénybe venni.

2. ábra

A határok földrajzi típusai

Jelmagyarázat: 1 – határfolyók, 2 – hegylánchatárok, 3 – „zöld" határok.
Forrás: Saját szerkesztés az ESPON 1.1.3 projekt „Enlargement of the European Union and the wider European Perspective as regards its polycentric spatial structure (2002–06)" alapján.

A határok egy másik osztályozási szempontja az etnikai-történelmi szempont. Ebből a szempontból is a közép- és délkelet-európai határoknak számos különleges, máshol meg nem található sajátossága van.

A hagyományos határok azok, amelyeknél a határ két oldalán már több évszázada etnikailag különböző nemzetiségek élnek. Ebben a térségben is ez a határtípus alkotja a többséget. Ilyen a magyar–horvát határ (kivéve a Baranya-háromszög), a lengyel–szlovák határ. Viszonylag ezek a határok okozzák a legkevesebb „komplikációt", itt a legkönnyebb a határ menti együttműködések megszervezése.

A következő típus az, amikor ugyanaz a népcsoport él a határ két oldalán lévő határrégióban. Ilyen például a magyar–szlovák, a magyar–ukrán és a magyar–román határ több szakasza, de ilyen határ az albán, szerb és horvát határok jelentős része is. Ilyen határokon a két oldal lakosságának természetesen igénye van a kapcsolatokra és az együttműködésre. Néha azonban a kisebbségekkel rendelkező országok kormányai nem nézik jóval az ilyen kapcsolatokat. A Meciar-kormány idején a magyar–szlovák határon voltak ilyen problémák.

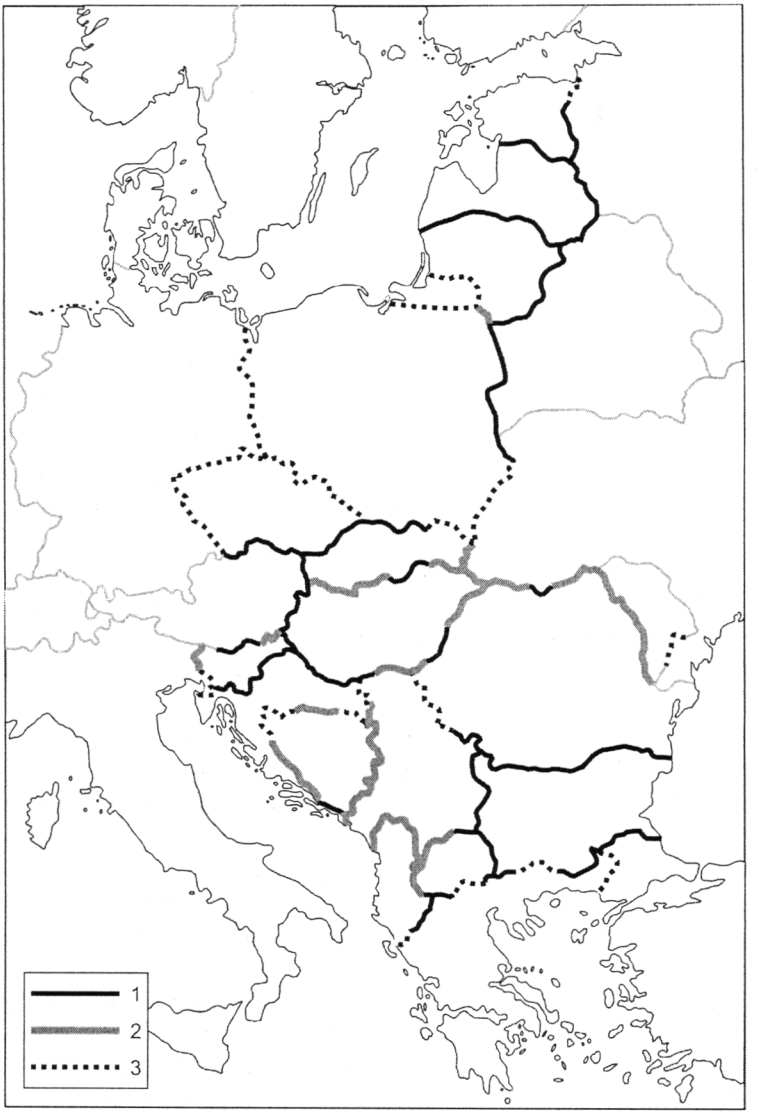
A harmadik határtípus az, amelyen a XX. század történelmi konfliktusai folyamán megváltozott etnikai csoportok élnek a határ két oldalán lévő régiójában. Ezen határok menti térségekbe a jelenlegi lakók szervezett vagy spontán migrációs folyamatok útján kerültek, s így soha nem voltak hagyományos kapcsolataik, személyes vagy családi kötődéseik új szomszédaikkal. Ilyen a lengyel–német, a német–cseh határ, amelyek lakossága a II. világháború utáni ki-, illetve áttelepítések során kerültek jelenlegi helyükre. Így ezeken a határvidékeken olyan népek élnek együtt, akiknek azelőtt soha nem volt semmiféle kapcsolatuk, ami megnehezíti az egymással való együttműködés lehetőségét. A legutóbbi délszláv háborúk szintén előidéztek hasonló lakosságcseréket a horvát határnál Krajnában és Szlavóniában, valamint Bosznia-Hercegovina több részén.

A harmadik szempontrendszer, ami szerint a határokat csoportosítani lehet, a gazdasági különbségek.

A tapasztalat az, hogy azokon a határokon könnyebb és probléma mentesebbek az együttműködések, amelyek mentén a gazdasági fejlettségi különbségek kisebbek. Közép-Európában ilyen határok inkább észak-déli határok mentén találhatók. A kelet-nyugati határok viszont lényegesen nagyobb különbségekkel jellemezhetők. Az osztrák és német keleti határok mentén az országok között nagy a fejlettségi különbség, a határ menti régiókra azonban ez már kisebb mértékben mondhatók el. Az osztrák és német keleti határrégiók országon belül fejletlenebbek. Egyik oldalról ezen régiók (és országok) voltak az egyik leginkább ellene a szabad munkaerő áramlásnak az új tagállamokból, s féltik piacaikat az olcsó munkaerőtől, olcsóbb árukat kínáló KKV-któl. Ugyanakkor átjönnek a határ

3. ábra

A határok történeti-etnikai típusaiKözép- és Délkelet-Európában

Jelmagyarázat: 1 – Különböző etnikumokat elválasztó határok; 2 – Azonos etnikumokat elválasztó határok; 3 – Határok, amelyek egyik vagy mindkét oldalán a 20. században a népesség nagy része kicserélődött.

Forrás: Saját szerkesztés az ESPON 1.1.3 projekt „Enlargement of the European Union and the wider European Perspective as regards its polycentric spatial structure (2002–06)" alapján.

4. ábra

A gazdasági fejlettség különbségei az európai határok mentén az egy főre jutó GDP alapján

Forrás: Saját szerkesztés az ESPON 1.1.3 projekt „Enlargement of the European Union and the wider European Perspective as regards its polycentric spatial structure (2002–06)" alapján.

keleti oldalára, ahol olcsóbban megkapnak bizonyos szolgáltatásokat, s gyakori, hogy ha hazaiak nem vállalnak bizonyos munkákat, szívesen vesznek fel illegálisan a határ másik oldaláról munkásokat. A határ keleti oldalán viszont a határrégió az országhoz képest szintén periféria, de fejlettebb az országos átlagnál. A nyugati fekvés sok tekintetben előnybe hozza a régiót: munkavállalókat szívesen fogadják olcsóbb bérért (igaz, illegálisan), piacot jelentenek a határ másik oldalán élő emberek, s végül a cégek telephelyválasztása szempontjából is előnyös, hiszen az olcsóbb szállítás miatt sok cég a fővároson kívül ezekbe a régiókba telepszik. Ezekben az esetekben a határrégiók közötti fejlettségbeli különbség nem olyan nagy, mint az országok közötti fejlettségbeli különbség (pl. Ausztria és Magyarország, Németország és Lengyelország).

Más az eset az új külső keleti határok mentén. A külső határ nyugati oldalán lévő határrégiók fejletlenebbek az országos átlagnál, perifériának számítanak, ugyanakkor a határ másik oldalán lévő régióhoz képest fejlettebbek. A külső határ keleti oldalán lévő régiók – ellenkezőképpen, mint a régi külső határok, a volt Vasfüggöny esetén – országos átlaguknál jóval fejletlenebbek. Ugyanis Moszkvában a központi politika nem a nyugat régiókra összpontosított gazdaságilag, mivel a szovjet nemzetbiztonsági stratégia a nyugati külső határokat veszélyeztetettnek és ezért nem fejlesztendőknek tekintette. Így az új külső határok esetében a határrégiók közti gazdasági fejlettségbeli különbség az országos átlagok különbségeinél is jóval nagyobb.

Ugyanakkor az EU-n rövidebb, illetve hosszabb távon kívül rekedt országok, s főként azok nyugati határai mentén elhelyezkedő régiói nehéz helyzetbe kerülhetnek. Hiszen azok az új uniós határon belüli térségek, amelyekkel eddig szoros gazdasági és egyéb (kulturális, környezetvédelmi, infrastrukturális) kapcsolatban voltak, most távolabb kerülnek átmenetileg vagy véglegesen tőlük, a határrendészetet e határokon ezentúl már nem az országok, hanem az Európai Unió közös hatóságai határozzák meg. Míg az EU-n kívül rekedt határ menti régiók szeretnék továbbra is fenntartani a kapcsolatot hagyományos partnereikkel, azok sokszor már nyugat felé tekintenek gazdasági, munkavállalói, kulturális értelemben egyaránt. Az Unió is egyre inkább felismeri, hogy ezeknek a történelmi és földrajzi tekintetben is egymással hasonló adottságú határ menti régióknak együttműködését valamilyen formában támogatni kell, s nem szabad, hogy az EU külső határa és ezzel együtt járó bürokratikus és pszichológiai akadályok gátjai legyenek az együttműködésnek. Ezt szolgálja az Unió új „szomszédsági" politikája.

Irodalom

ESPON 1.1.3 projekt „Enlargement of the European Union and the wider European Perspective as regards its polycentric spatial structure (2002–06)"

Particular effects of enlargement of the EU and beyond on the polycentric spatial tissue with special attention on discontinuities and barriers; Second Interim Report Part II http://www.espon.lu/online/documentation/projects/thematic/1114/2-ir.1.1.1.3.part_2.pdf

A DUNAI TÉRSÉG ÉS MAGYARORSZÁG URBANIZÁCIÓJA (1500–1850)

Granasztói György

A történetírásban az utolsó évtizedekben megváltozott a felfogás arról, hogy mi volt a szerepe a városoknak az átmenet előtt. Kulturális képződményeknek látjuk őket elsősorban, melyek egy döntően rurális világban központi szerepet játszottak szoros összefüggésben környezetükkel. Kétségtelen, számos jelenkori intézmény, gazdasági, kereskedelmi vagy éppen pénzforgalmi tevékenység, technika előzménye megtalálható a régebbi korok városaiban is, azonban társadalmukat, abban is a különleges helyzetben lévő polgárságot nem tekintjük többé a modern polgárság előfutárának, végképp nem a feudális renddel szembenálló fejlettebb társadalmi forma megjelenítőjének. A kutatások új fejleménye az is, hogy, részben a földrajztudomány hatására, a városok története mellett különleges figyelmet kap újabban már az urbanizáció története is, a fogalom „városodás", „városiasodás" értelmében. Itt a népesedést, döntően a lélekszám viszonyok alakulását értjük az első kifejezés alatt, s a továbbiakban ezzel foglalkozunk. Az urbanizációt mint strukturális vagy éppen viselkedési változást, azaz a *városiasodás* körülményeit most nem vizsgáljuk. Az urbanizáció kutatása azért jelentős, mert különböző új, olykor egymásnak is ellentmondó értelmezést tett lehetővé az európai városok történetéről.

Az urbanizációval kapcsolatos kutatások eddig elérhetetlen szintre emelték a nemzetközi összehasonlításokat, de fordulatot ígérnek a nemzeti történetek újraértelmezésében is. Az utóbbi körülmény azonban más vonatkozásban is lehetőséget kínál. Közép-Európa értelmezései eddig kivétel nélkül politikaiak voltak. Az urbanizáció folyamatainak egybevetése ebben a térségben éppen azért kínálkozik érdekesnek, mert szempontjai nem politikaiak.

Dunai térség alatt a történeti Magyarországot (Horvátország nélkül), Ausztriát az egykori Krainával kiegészítve, de Dél Tirol nélkül, valamint Csehországot, a hozzá csatolt sziléziai rész nélkül értem.

Ez a kijelölés önkényes, mert egyetlen kritérium alapján a körvonalak nem rajzolhatóak meg. Például a Dunának van egy német és egy balkáni szakasza is. A földrajzi szempontok mellé történeti, kultúrtörténeti szempontok járulnak, melyek vitathatóak. A dunai térség lélekszáma ebben az időszakban megkétszereződött.

1. ábra

A „dunai térség", 1500–1850

Forrás: Saját szerkesztés.

Korszakhatárnak tekinthető ui., hogy éppen 1500 és 1800 között a dunai népesség megduplázódott, 7~8 millióról mintegy 17 millióra nőtt. A duplázódás kezdetei egybeesnek a térséget egybefogó hatalmi képződmény kezdeteivel.

Hogyan változott, hogyan tagozódott a városállomány az így kijelölt területen. A lélekszám változásra alapozott vizsgálatban a város kódot jelent. A kód a város nevéből, földrajzi helyzetéből és korhoz köthető lélekszámadatából áll. Városnak tekinthető tehát minden olyan település, amelynek legalább 3 ezer lakosa volt a keresett időpontban. A városok nagyság szerinti sorba rendezésekor alsó határként ezt a lélekszám értéket kell figyelembe venni.

A pillanatnyilag rendelkezésre álló adathalmaz segítségével a dunai térség változásait három időpontban lehetett áttekinteni. A kezdetek, az 1500-as év városmérlege egyedi szakirodalmi adatokon alapszik. 1550 és 1750 között az adatok sajnos igen hézagosak. A XVIII. század második felétől azonban az információk már megbízhatóbbak, népszámlálások, összeírások, térképek és földrajzi leírások adatai állnak rendelkezésre. Minthogy azonban 1850 előtt az egész tér-

ségről összefüggő népszámlálás nem létezik, a korszakhatárként megadott évszám még mindig csak megközelítő pontosságú lehet.

1. táblázat

A dunai térség területe és lélekszáma

	Terület, ezer km^2	Lélekszám, millió		
		1500	1785	1828
Csehország	74,7	1,9	4,4	5,4
Ausztria	99,8	1,8	4,3	3,9
Magyarország	318,4	3,8	9,3	12,7
Összesen	492,9	7,5	18,0	22,0

Forrás: Saját számítás.

2. táblázat

A dunai térség városainak száma és lélekszáma

	Városok száma			Városi populáció, ezer		
	1500	1785	1828	1500	1785	1828
Csehország	40	96	160	148	400	691
Ausztria	18	51	27	107	459	485
Magyarország	31	244	295	121	1251	1880
Összesen	89	391	482	376	2110	3056

Forrás: Saját számítás.

A városok nagyság szerinti sorba rendezésétől (*rank-size*) elsősorban a dunai állomány egészének leírása várható, miközben a rendellenességek, a törések, a széthúzó, bomlasztó irányzat okra is fényt vethetnek. A másik eljárás, a várospiramisok módszere jól alkalmazható az egyes országok leírására, de a formák hasonlósága alapján a térség egészére is következtetni enged.

A dunai városállomány összképe

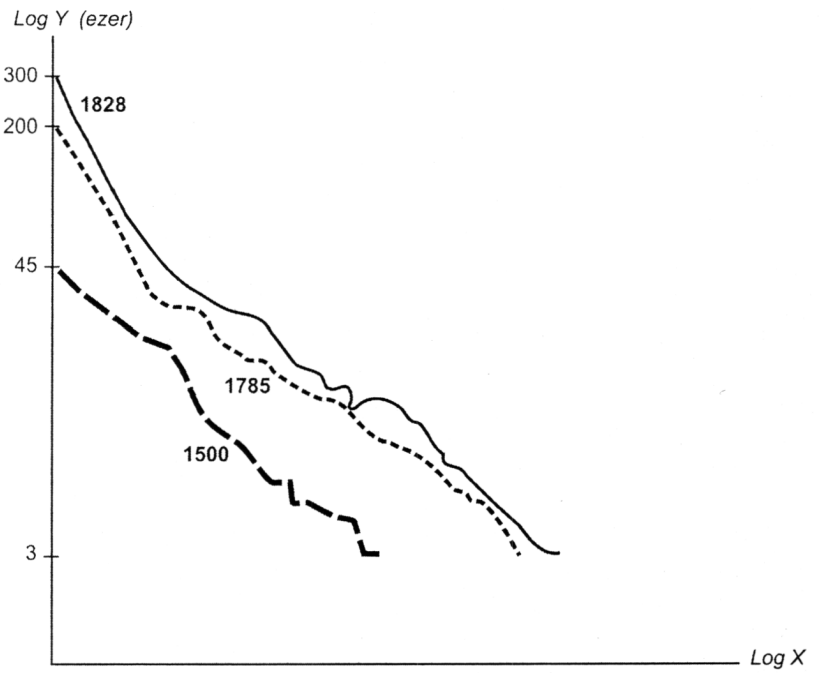
A városok lélekszám szerint felállított hierarchiája esetében feltehető, hogy nagy városokból kevés van, a közepes városok száma nagyobb, valamint sok a kis város. A városok egybe rendezése úgy történik, hogy a rangnak megfelelő sorszámok a vízszintes tengelyre kerülnek, a hozzájuk tartozó lélekszámok pedig a függőleges tengelyre. A pontok, helyek helyzetét az egyes városok rangja

és nagysága határozza meg, együttesen görbét alkotnak. A sorrend–méret görbének a kétdimenziós térben elfoglalt helyzete, hosszúsága, magassága, más görbékhez viszonyított hullámzása képezi az elemzés tárgyát.

A számok azt jelzik, hogy a városok a térség népességével, sőt annál is gyorsabban nőttek. A görbékről ez a növekedés úgy olvasható le, hogy a síkon felfelé, északkelet felé mozognak. Formájukról pedig a folyamat sajátosságaira lehet következtetni. Elég, ha kezdetleges módon az ábrán látható pontsorokban az első és az utolsó várost egy vonallal összekötjük, máris számottevő különbségek észlelhetők a három időpont között.

2. ábra

A dunai városállomány rank-size eloszlásai 1500 és 1828 között

Forrás: Saját számítás és szerkesztés.

A városok görbéje 1500 körül alig tér el az egyenestől, 1785-ben távolabb esik tőle, különösen messze fekszik 1828-ban. A görbéknél maradva figyelmet érdemelnek még azok a töréspontok is, amelyektől kezdve az eloszlás vonala enyhébb vagy meredekebb lesz. Az 1500-as év dunai városainak eloszlása meredeknek mondható, alakja hozzávetőlegesen domború. A legnagyobb és a legkisebb várost összekötő egyenes a görbét 1500-ban a 19. városnál érinti, 1785-

ben az 50-nél, 1828-ban a 44-nél, amelyek egyenként 4500, 8301 és 13 441 fős lélekszámnak felelnek meg.

Íme az első, tapasztalati úton meghatározott töréspontok, melyek jól láthatóan választják le a városállományból a szerény méretű városok népes csoportját. Máris felmerül, hogy a kisvárosok viselkedése mintha különleges, a többi városétól eltérő lenne, hiszen hierarchiájuk szabályosabb, mint a felettük elhelyezkedő városoké. A szabályszerűséget az fejezné ki, hogy eloszlásuk egyenletesebb, kevesebb törés van benne. A másik végen, a sorrend-méret görbe csúcsán alig két nagy lélekszámú város látszik uralkodni, a legnagyobb város, Bécs, fölénye különösen jelentős 1785-ben és 1828-ban. Vagyis Bécs és Prága alkotják a városok másik csoportját, a legnagyobbat.

3. táblázat

A dunai térség legnagyobb városai (ezer fő)

	1500		1785		1828	
1.	Prága	40	Bécs	213	Bécs	305
2.	Bécs	25	Prága	77	Prága	88
3.	Schwaz	20	Graz	36	Pest	56

Forrás: Saját számítás.

Valamennyi időszak görbéjén elkülöníthető azonban a városok harmadik csoportja is, eloszlásuk homorú és töredezett. E városok a kisvárosok és a nagyvárosok között foglalnak helyet, lélekszámuk meghaladja a 10 ezret.

Az ábrán látható sorrend-méret görbékről az is leolvasható még, hogy a növekedés strukturális változásokkal is járt. 1500-ban a kisvárosok egy része a legnagyobbat és a legkisebbet összekötő egyenes innenső oldalán, más része annak túlsó oldalán foglal helyet. Habár figyelembe kell venni, hogy a népességi adatok többnyire kerekített becslések, a görbe hullámzása azzal is összefügghet, hogy a városok, bennük a kis létszámúak csoportja nem alkotott egységes hierarchiát. 1785-ben a kép teljesen más. A kisvárosok száma és összes lélekszáma nem csak magas, hanem, ellentétben a középkorvégi helyzettel, az előbbi módon megrajzolt egyeneshez viszonyítva valamennyien attól északra, a túlsó oldalán helyezkednek el. Nem lehet véletlen, hogy átlagos lélekszámuk is éppen 1785-ben volt a legmagasabb. Az egyöntetűség azt jelzi, hogy a XVIII. század végén az egész dunai térségben azonos irányzat érvényesült a kisvárosi lélekszám növekedést illetően. Lényege, hogy a növekedés inkább a városokon belül ment végbe, amit a kisvárosok magasabb átlagos lélekszáma és a görbe északi felpúposodása jelez. 1828-ig azonban fordulat történt. A kisvárosok lélekszáma ugyan gyorsuló iramban emelkedett, de egyidejűleg számuk is sokasodott, még-

hozzá komoly mértékben. A változás irányzatát az jelzi, hogy az átlagos lélekszám ismét 5 ezer alá süllyedt, az első és az utolsó kisvárost összekötő egyenes pedig 1828-ban a legmeredekebb.

Az eddigiek alapján úgy látszik, hogy a dunai urbanizációban 1500 és 1850 között két időszak volt. A XVI–XVII. században, amikor a térség lélekszáma még alig változott, az állomány egységesülése felé mutat az a körülmény, hogy Bécs kiemelkedett és a dunai térség fővárosa lett. Metropolisnak, azaz országnyi terület fővárosának Prágát lehet tekinteni. A városok nem voltak nagyok, a 3000 ezres küszöb felett is csak kevés kisváros volt található. Ami egyben azt is jelenti, hogy a fővárosok más városokat sorvasztó hatása már korán érzékelhető.

A XVIII. században megduplázódott a lélekszám, a városokban élők száma azonban ennél jóval gyorsabban növekedett. A jelenséget jórészt az magyarázza, hogy számos település ekkor lépte át a 3 ezres küszöböt. A városállomány alulról nőtt, méghozzá a térségben mindenütt. A „kisváros" mint kategória ebben a korban született meg a dunai térségben, ami a városi hierarchia jelentős átrendeződését is jelentette.

A XVIII. század fordulata többek között az volt, hogy a régi, lélekszámukat tekintve kisvárosnak tekinthető, valójában városnak számító települések közül néhány nagyobb lett esetleg kategóriát is váltott, jó néhány azonban hanyatlott vagy stagnált. Erre a második szakaszra esik a magyar, mindenekelőtt alföldi városok gyors növekedése is, az urbanizáció kettőssége jórészt nekik tulajdonítható.

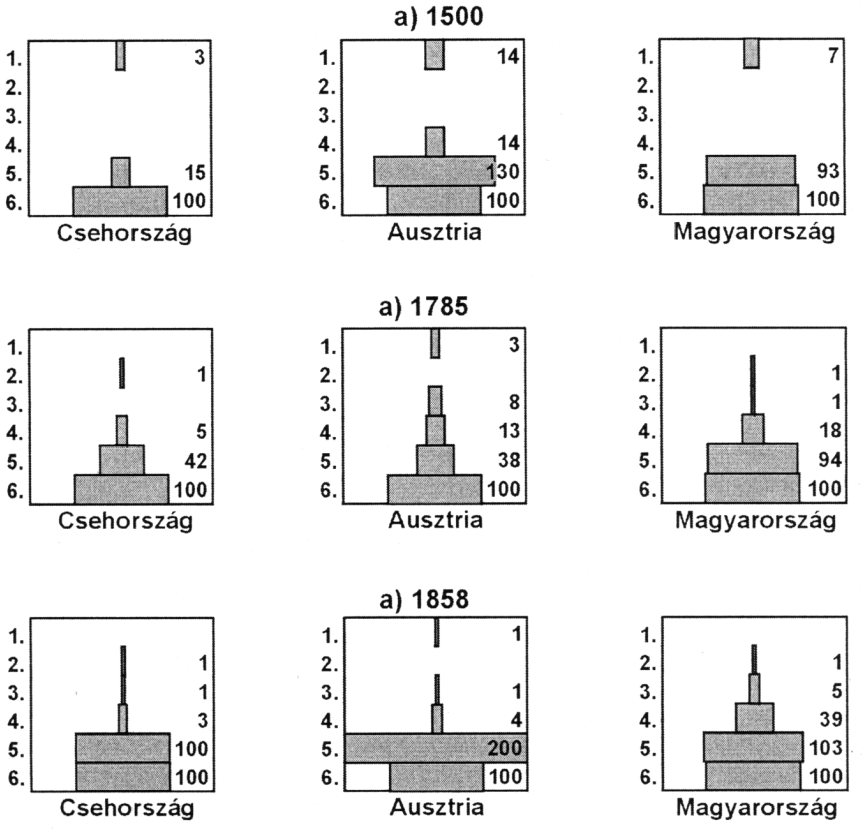
A dunai városodás egyik sajátossága az volt, hogy Bécs és Prága növekedését nem követte a 10 ezernél népesebb városok kibontakozása, így Csehországban és Ausztriában hiányoztak a kisvárosokat és a fővárost összekötő igazi városok. A magyar városállomány sajátossága ellenben abból származik, hogy az országnak nem volt metropolisa, az alföldi város méretű települések nem kapcsolódtak igazi fővároshoz.

Területi különbségek

A nemzeti történetírások város fogalmai nem csak különböznek egymástól, hanem koronként is változnak, ráadásul túlzottan egyszerűsítenek, hiszen a város-falu ellentétet erőltetik. Az egybevetés érdekében azonos szempontot kell alkalmazni mindenütt. A művi úton előállított országok közti különbségeket a városodási szintek elemzése segít áthidalni. A továbbiakban városnak tekintett települések ezáltal több egymáson rétegeződő csoportra oszlanak. Az eljárás tanulságos összevetésekre adott alkalmat Japán, Kína, Oroszország, Franciaország és Anglia között. A dunai térség elemzése elvben ezekhez kapcsolódik. A gyakorlatban sajnos számos fogalmat értelmezni kell az adott összefüggések között,

3. ábra

Dunai várospiramisok

Forrás: Saját számítás és szerkesztés.

ám e problémák elemzésétől a rövidség kedvéért most el kell tekinteni. Összesen hét urbanizációs szintet különböztetünk meg, a két utolsó átmeneti kategória, a tulajdonképpeni városok a kisvárosokkal kezdődnek (3–10 ezer lakos), a városok lélekszáma 10 és 30 ezer között, a nagyvárosoké 30 ezer felett van. Lélekszámkorlát nélkül megkülönböztetésre kerül az ország fővárosa, valamint a térség fővárosa, mint első kategória. A következőkben az első hat kategóriát vesszük figyelembe, azaz a 2-3 ezer főt számláló, ún. félig városi településekét is.

A városodási szintek elemzéséből most egyre térünk ki, arra amely a városok számát vizsgálja kategóriánként. A „várospiramisok" tulajdonképpen a demográfiában használt korpiramisokra emlékeztetnek. Annyiban érdekesek, hogy alakjuk az adott területre jellemző, azaz területi sajátosságokat tükröznek.

Az itt látható piramisok a cseh, az osztrák és a magyar állományok egybevetését szolgálják. A városszámok szintenkénti eloszlását vizsgálva minden esetben a 6., átmeneti, azaz 2-3 ezer lelket számláló városok számát tekintjük 100-nak, s ezekhez viszonyítjuk a többi kategóriákban található városok számát.

A dunai térségre általánosan jellemző, hogy a piramisok „méhkas" vagy ahhoz hasonló formája volt a leggyakoribb, mert az átmeneti kategóriát alkotó települések száma többnyire viszonylag kevés volt. Vagyis a piramis talapzata keskeny. Kivételt jelent a korai cseh állomány, mert annak átmeneti települései olyan nagyszámúak, hogy 1500-ban a piramis „nyílhegy"-hez hasonlítható. Ausztria ellenben a másik irányban mutat kilengést, mert itt a kisvárosok nagy száma miatt a piramis 1500-ban és 1828-ban is „hagyma" alakra emlékeztet. 1785-ben azonban a többi országéhoz hasonlít. Magyarországon az átmeneti, 6. kategóriájú települések kezdettől fogva ritkábbak voltak, amit a kisvárosok mellett a 4., sőt a 3. szintű települések nagyobb száma látszik ellensúlyozni a korai újkor végén.

A különbségek mellett a dunai sajátosságra is érdemes felfigyelni. A „méhkas" forma gyakoriságra már történt utalás. A rank-size elemzések ezt úgy fejezték ki, hogy a kisvárosok kiemelkedő szerepet játszottak a térségben. A cseh városodásnak ugyan eredeti jellegzetessége maradt az átmeneti települések viszonylag jelentős aránya, ám a kisvárosok súlya egyre nőtt itt is, olyannyira, hogy az 1500-ban látott helyzet később nem ismétlődött meg. Az átmeneti települések viszonylagos súlytalanságához hasonlót lehet tapasztalni a 10-30 ezer lakosú városok esetében is. Egyedül Magyarországon nőtt meg az arányuk a korai újkor végén. A dunai városállományt így végeredményben az jellemzi, hogy a XVIII. és a XIX. században a kisvárosok, továbbá Prága majd Bécs képezték az urbanizáció motorját, a „városok" száma pedig ott növekedett, Magyarországon, ahol hiányzott az igazi főváros, s ahol az átmeneti települések súlya viszonylag mindig csekélyebb maradt.

A városi lélekszámok eloszlásának tanulságai egyébként megerősítik és finomítják ezt a következtetést. Erről itt csak néhány adalék említésére van mód. Csehország urbanizációja a kisvárosokban ment végbe. Prága lélekszámának növekedését éppen az tette ellentmondásossá, hogy 1828-ig a cseh kisvárosok lélekszám aránya 15 százalékról 51 százalékra nőtt. Ausztriában ellenben, több mint háromszáz év alatt az arány éppen, hogy minimálisra csökkent, Bécs óriási túlsúlyba került. Magyarország helyzete két okból is sajátos volt. 1785-ben a kisvárosi lakosság lélekszámaránya még a cseh arányt is felülmúlta, ám közben az ország a 4. és a 3. szint lélekszámarányai révén vezető szerepet foglalt el a

térségben. Csakhogy a népsűrűségi adatok nálunk továbbra is alacsonyak maradtak, így nyilvánvaló, hogy, különösen az Alföldön, hiányzott a falusi és az átmeneti települések lakossága. A cseh és a magyar urbanizációban a korai újkor végén ellentétes irányú volt a mozgás. Ott a sűrűn lakott vidék városodása zajlott a kisvárosok jóvoltából, nálunk ellenben a városok falusodása amiatt, hogy a vidéket itt-ott már-már kiürítve a népesebb kisebb és nagyobb városok szívták magukba a lakosságot. Sőt a 10 ezernél népesebb városok súlya a kisvárosok rovására is növekedett. Ausztriára ismét más helyzet volt a jellemző: Bécs lélekszáma 1500 körül még csupán negyede, 1785-ben fele, 1828-ban közel kétharmada az ország városi lakosságnak.

Az urbanizáció eltérései mellett a folyamat alakulásáról is árulkodik néhány adat. A dunai térség három országában a városállomány nagyobb minőségi változáson esett át, mint a városlakóknak az össznépességhez viszonyított aránya. II. József korában az urbanizáció tekintetében, egy-egy vonatkozásban a három ország helyzete közeledni látszott. Például a 10 ezer négyzetkilométerre vetítve közel azonos számú város volt Csehországban és Magyarországon is, másrészt Ausztria és Magyarország között a városi lélekszám aránya volt egymáshoz viszonylag közel. A várospiramisok alakja is tükrözni látszik ezt a jelenséget 1785-ben. Az állományok igen jelentős eltéréseit természetesen nem lehet szem elől téveszteni. Ám ehhez képest is fordulat következett 1800 táján. Csehországban nagy ugrás történt, Magyarországon a folytatás kevésbé volt látványos, Ausztriában ellenben a napóleoni háborúk után stagnálás következett. A városállományok eltérései immár fokozták a három rész közötti különbséget, melyek azonban egymást kiegészítőknek tekinthetők az 1828-as piramisok alakja alapján.

Befejezésül vessünk egy pillantást az európai adatokra. Az európai összehasonlítás azt mutatja, hogy a 2000-nél népesebb települések lélekszámát tekintve a dunai térségben igen jelentős urbanizáció történt a XIX. század közepéig.

Az urbanizáció motorját a dunai térségben a kisvárosok jelentették, míg Európa egészét, de különösen a nyugati felét tekintve a 10 ezernél, illetve a 40 ezernél népesebb városok játszottak vezető szerepet benne. Európa és a dunai térség közötti jelentős eltérések számai azt is jelzik, hogy a városodás irányzatai itt új formát öltöttek. Kikristályosodott a főváros-kisváros ellentét. Ennek igen komoly társadalmi következményei lettek, ami modernizáció és urbanizáció összefüggéseinek újraértékelését igényli.

4. táblázat

A városi lakosság és aránya a teljes népességhez a 2000-nél nagyobb lélekszámú településeken

	Európa		Dunai térség	
	vP	P%	vP	P%
1500	11,4	15,1	0,376	5
1800	26,6	17,5	3,056	13,9

vP = a városi lakosság nagysága millióban
P% = a városi lakosság aránya a teljes lélekszámhoz
Forrás: Saját számítás.

Irodalom

Bairoch, P. – Batou, J. 1988: *La population des villes européennes* Genève, Droz.
Bolognese-Leuchtenmüller, B. 1981: Bevölkerungsentwicklung und Berufsstruktur. Gesundheits- und Fürsorgenwesen in Österreich, 1750–1918. Wien.
De Vries, J. 1984: *European Urbanization, 1500–1800.* London, Methuen.
Az első magyarországi népszámlálás (1784–87). Kiad. Dávid Z. – Dányi D. Budapest, KSH.
Granasztzi Gy. 1980: *A középkori magyar város.* Magyar História Budapest, Gondolat.
Hohenberg, P. M. – Lees, H. L. 1985. *The Making of Urban Europe. 1000–1950.* Cambridge, Mass., Harvard University Press.
Nagy L. 1828–29. *Notitae geographico statistcae inclyti Regni Hungariae partiumquae eidem annexarum 1–2.* Budae.
Nicholas, D. 2003: *Urban Europe 1000–1700.* New York, Palgrave Macmillan.
Placht, O. 1957: *Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16.-18. století.* Praha, Historicky ústav CSAV.
Rozman, G. 1978: Urban networks and historical stages. – *Journal of Interdisciplinary History.* 1. 65–91. o.
Versuch einer Darstellung der österreichischen Monarchie in statistischen Tafeln. Wien. 1828.

A KÁRPÁT-MEDENCEI VÁROSHÁLÓZAT MINT A RÉGIÓ INTEGRÁTORA A 19–20. SZÁZAD FORDULÓJÁN

Beluszky Pál

Előzmények

A Kárpát-medence egységes, integrált államalakulatának kialakulásában megkülönböztetett szerepet játszott Pest-Buda, a 700 éves integrációs erőközpont – vagy ha úgy tetszik, „vízfej".

Az államalapítással megteremtődött a Kárpát-medence politikai-uralmi egysége – ha ezt az egységet időlegesen egyes tartományurak, „kiskirályok" meg is kérdőjelezték –, de a gazdasági-településközi kapcsolatok hosszú időn keresztül ezt az összetartozást nem erősítették az autarkiához közelálló országban. A 13. század második felétől kezdett kiformálódni az a gazdasági központ, integrációs erőközpont, Buda, amely a középkor folyamán mindvégig egyedül rendelkezett az ország egészére kiterjedő kapcsolatokkal. Ebbéli szerepének kibontakozását határozott uralkodói akarat is támogatta: Budának árumegállító jogot adományoztak, s ehhez „útkényszert" rendeltek (vagyis más városok kereskedői külföldi útjaik során vagy a külhoni kereskedők Magyarországra érkezvén kötelesek voltak Budát érinteni s ott áruikat eladásra kínálni). 1402-ben aztán több jelentős kereskedőváros polgárai nyertek mentességet az útkényszer alól. Ám addigra, illetve a 15. század folyamán Buda a nemzetközi jelentőségű kereskedelmi központok közé küzdötte magát, már nem csak esetlegesen érkeztek külföldi kereskedők a városba, hanem élénk, közép-európai hatókörű vásárokat tartottak, s Buda gazdasági tevékenysége beépült az európai gazdasági rendszerbe. (Pl. jelentős tőkével rendelkező német és itáliai kereskedők telepedtek le Budán, s a nagy „multinacionális" cégek – a Fuggerek, az augsburgi Welser-cég, több firenzei kereskedőház stb. – képviseletei is „megnyíltak" Budán.) Becslések szerint a külhoni áruk 70%-a budai polgárok közvetítésével került az országba, az exportban pedig 50%-os részesedést szereztek. Kezdett kiépülni az ország integrációs váza – a kapcsolatok gyér voltára s az érintett lakosság roppant alacsony arányára tekintettel inkább integrációs „pókhálóról" beszélhetünk

–, középpontjában Budával, s egyelőre további jelentősebb csomópontok nélkül. E kiemelkedő pozíció megszerzésében segítségére volt Budának kiváló földrajzi fekvése: a nemzetközi jelentőségű dunai vízi út mellett, az ország gazdasági és népesség súlypontjában feküdt.

Európa gazdaságának regionális átrendeződése – a jelentős gazdasági akcióközpontoknak az Atlanti-óceán partvidékére húzódása – és az Oszmán Birodalom hódításai nyomán Buda országközponti, fővárosi (uralkodói székhely) szerepköre elenyészett; a város visszavétele (1686) után – miközben a Habsburg Birodalomba kényszerült Magyar Királyság politikai-adminisztratív központja Bécsben vagy Prágában működött – majd egy évszázadig Buda és Pest Európa perifériájának kisvárosa. Azon erőforrások közül, melyek Pest-Budát a polgári korban ismét az ország politikai-államigazgatási-szellemi fővárosává, gazdasági központjává tették, elsőként az *árucsere* lépett színre a 18. század végén (addig a testvérvárosok kereskedelme legfeljebb a regionális piacon tevékenykedett). Pest vásáraira az ország távolabbi régióiból is érkeztek eladók (legfeljebb Erdély tartotta távol magát a pesti vásároktól), s a Birodalom nyugati tartományaiból is felkeresték mezőgazdasági termékek iránt érdeklődő vásárlók. Különleges szerepet játszottak a 18–19. századi pest-budai kereskedelemben a török alattvalóként itt élő „görög" kereskedők, akik balkáni s „keleti" árukat importáltak s adták tovább azokat magyarországi viszonteladóknak, illetve nyugat-európai kereskedőknek. Ám Pest-Buda ekkor még elsősorban helyszínt biztosított az árucserének, a vásárok forgalma nem jelentett egyben „pesti" kereskedelmet. De a testvérvárosok kereskedelme még e korlátozott formában is fokozatosan az ország legerősebb gazdasággal rendelkező városává tette Pest-Budát, melyet – s a városok központi fekvését – figyelembe véve a „felvilágosult" II. József az ország adminisztrációjának racionálására tett intézkedések során a legfontosabb kormányhivatalokat – helytartótanács (tulajdonképp a kormányhivatal), kamara (a pénzügyi és gazdasági irányítás hivatala), főhadparancsnokság, országos levéltár, Királyi Kúria – Pestre illetve Budára költöztette. Itt működött 1777 óta az ország egyetlen egyeteme is. (Csupán az országgyűlés ülésezett továbbra is Pozsonyban.) Pest-Buda életében az 1780-as évek markáns határvonalat jelentettek: a testvérvárosok az ország államigazgatási-adminisztratív központjává váltak. A következő évtizedekben az igazgatási szerepkör mellé társult a kulturális, oktatási, tudományos és társadalmi élet központjának, a nemzeti törekvések központjának a funkciója. Pest-Budára már 1848 előtt az egész ország figyelt, ahová „behúzódtak" íróink, tudósaink, az ország szellemi, társadalmi elitje, ahol a nemzeti felbuzdulás intézményeit – Nemzeti Múzeum, könyvtár, színház, tudományos akadémia, kaszinó stb. – létrehozták, felépítették. Ez a még 1848 előtt, a polgári forradalom előtt kibontakozó folyamat támaszkodhatott a gazdaság rohamos fejlődésére, noha 1848-ig elsősorban kereskedelmi központ a két város; az árucsere mellett a közlekedés, a pénzpiac, a gyáripar

országos súlyú központjává, majd a polgári átalakulást követő évtizedekben válik Budapest, különösen a kiegyezés (1867) nyomán kialakított dualista államberendezkedés keretei között.

E korszak végén Budapest már nem csak az ország legnagyobb gazdasági tömörülése, hanem egy rendszerré szerveződő országos gazdaság szervezője-irányítója, döntési központja, intézményi központja, egyben legnagyobb termelője. Budapest szerepe meghatározó a településhálózat rendszerében is, súlya kiemelkedő, s ezt a pozícióját mindmáig megőrizte.

Budapest a magyarországi településhálózat csúcsán

Budapest gyors növekedésének forrásai

Első kérdés, amelyre válaszolnunk kell, hogy mely tényezők emelték Budapestet magasan az ország többi városa fölé, a településhierarchiában a főváros és a regionális központok között több fokozatnyi hiátust teremtve. A szerteágazó okok közül megemlítjük

- a regionális fejlődés általános törvényszerűségét, azt, hogy egy-egy ország vagy régió gyors modernizációja során a modernizáció – eszméi, intézményei, képviselői, anyagi bázisa – első lépésként kevés számú, olykor csak egy-egy *„hídfőállást"* épít ki, itt felhalmozva erőit indul – a „hierarchikus terjedési modellt" közvetve alkalmazva – a régió további területeinek meghódítására. Magyarországon kézenfekvő volt Budapest hídfőállásul választása gazdasági súlya, már meglévő intézményei, presztízse s kiváló forgalmi helyzete okán.
- Pest-Buda fejlődésének már a *polgári berendezkedés* törvényi feltételeinek és intézményeinek megteremtése (1848 áprilisi törvények) is nehezen túlbecsülhető ösztönzést adott (a gazdaság és társadalom rendi korlátainak megszüntetése, ezek nyomán a településfejlődésben a szabad verseny meghatározóvá válása, márpedig ebben a már jelentős erőfölénnyel rendelkező Pest-Buda hatalmas előnnyel indult), annak ellenére, hogy az abszolutizmus évei (1849–1867) korlátozták is a város energiáinak kibontakozását. (A főváros-funkció időleges szüneteltetése, önálló gazdaságpolitika hiánya, a hazai iparfejlődést gátló közös vámterület a Birodalom fejlett tartományainak versenyével stb.) A kiegyezés azonban „megnyitotta a zsilipeket", szabadon érvényesülhettek a visszanyert *állami szuverenitásból* fakadó energiák. Ebben a korszakban döntő jelentőségű volt Budapest életében az államvezetés és – kezdetben – az országos közvélemény *feltétlen Budapest-pártisága,* a *főváros fejlesztésének tevőleges, ál-*

dozatokat is vállaló támogatása. Budapest modern nagyvárossá, nagysúlyú hatalmi, szellemi és gazdasági növelése része volt az államvezetés – elsősorban a dualizmus első miniszterelnöke, Andrássy Gyula – hosszú távú „nemzetstratégiájának": Magyarország súlyának növelése a Monarchián belül, ennek részeként Budapest Bécs „ellenpólusává", valamint a balkáni magyar expanzió kiinduló bázisává, Délkelet-Európa legjelentősebb városává fejlesztése. E célt szolgálta, hogy az ország államigazgatását erősen centralizálták, fel sem merült „decentrumok" kialakításának lehetősége-igénye (az is tény, hogy Magyarországon a tartományi igazgatásnak, a föderalista államszervezetnek nem voltak hagyományai, annak ellenére, hogy a kiegyezésig Erdély nem volt része a Magyar Királyságnak), így szabadon érvényesülhettek a főváros-szerepkör városfejlesztő hatásai. De maga az államvezetés, nevezetesen Andrássy Gyula kezdeményezte alig néhány hónappal az akkor még közigazgatásilag különálló városok városfejlesztési, -rendezési koncepciójának elkészítését, pénzügyi garanciákat vállalt a városépítési „projektek" megvalósítására, mozgósította a törvényhozást a városfejlesztés jogi hátterének megteremtésére, részt vett a Közmunkák Tanácsában, végül ösztönözte a három város, Buda, Pest és Óbuda egyesítését (1872–1873). Budapest fejlődését támogatta a kormányzat közlekedésfejlesztési koncepciója s jó néhány gazdasági döntése (pl. a magyarországi, zömével Budapesten működő kereskedelmi nagymalmok számára az importált, lisztté feldolgozott gabona vámmentességét biztosító törvény).

- Kedvezőek voltak Budapest – s általában az ország gazdasága – fejlődésének *nemzetközi feltételei.* Európában a 19. század második felében erőteljes konjunktúra, ennek részeként agrárkonjunktúra alakult ki. Eredményeként tőkefeleslegek halmozódtak fel, kedvezőek voltak a hitelfelvétel lehetőségei, feltételei. Budapest nagy városépítési projektjeit jórészt külföldi hitelekből valósították meg, s az agrárkonjunktúra legfőbb haszonélvezője is Budapest volt; az 1860-as évekre az ország vetélytárs nélküli gabonakereskedő városává és feldolgozó központjává (malomipar!) vált; itt alakultak ki az „agrárbiznisz" legfontosabb intézményei (árutőzsde, pénz- és biztosítóintézetek stb.).
- Az ország gazdasági és népességi súlypontjában Budapest *forgalmi helyzete* kiváló; a Kárpát-medence markáns vásárvonalainak találkozása, a természeti földrajzi nagytájak érintkezése, a Duna vízi útja, a folyami átkelőhely eredetileg is az ország legenergikusabb pontjává tették a budapesti térséget; a vasúthálózat kiépítése pedig az ország kimagaslóan legjobb forgalmi helyzetű településévé tette a várost. Már Széchenyi koncepciója, majd a kiegyezés utáni önálló közlekedéspolitikát kidolgozó államvezetés koncepciója szélsőségesen centralizált vasúthálózatot képzelt

el s valósított meg, az ország minden nagyrégiójából könnyen és a kor viszonyai között gyorsan megközelíthetővé, ugyanakkor a nagytávú kapcsolatokban szinte kikerülhetetlenné tették a fővárost. Budapest a kelet-nyugati irányú agrárkivitel s a nyugat-keleti irányú iparcikkáramlás fordítókorongjaként is uralta az ország gazdaságát (*1–2. ábra*).

1. ábra

Magyarország vasútvonalai 1914-ben, tulajdonviszonyok szerint

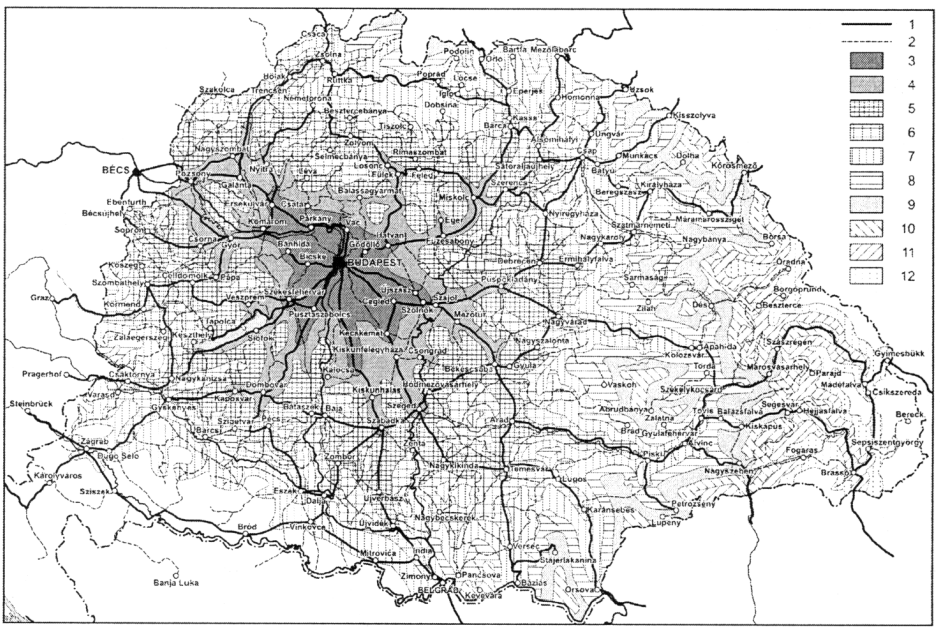

Forrás: Kovács L. nyomán.

– A 20. század elején elővárosaival együtt már milliós nagyváros – lélekszáma majd tízszerese (!) volt a sorban utána következő magyarországi városnak, Szegednek – egyedülálló *agglomerációs előnyökkel* rendelkezett, gyáripara pl. nemcsak más üzemekkel kooperálhatott, hanem élvezhette a milliós nagyváros felvevőpiacát, támaszkodhatott a város nyújtotta tudományos háttérre – a főváros gyáriparának modern üzemei a századfordulón több nagyjelentőségű szabadalommal, újítással jelen voltak a nemzetközi piacokon is (izzólámpagyártás, villanymozdony, áramfejlesztők és átalakítók, telefonközpont stb.) –, pénzintézeteire, a páratlan közlekedési adottságokra stb.

2. ábra

Az ország területének elérhetősége Budapestről a 20. század elején (Budapest gyorsforgalmi izokrón-térképe)

Jelmagyarázat: 1 = vasúti fővonalak; 2 = vasúti mellékvonalak; 3 = Budapestről 2 órán; 4 = 4 órán; 5 = 6 órán; 6 = 8 órán; 7 = 10 órán; 8 = 12 órán; 9 = 14 órán; 10 = 16 órán; 11 = 18 órán; 12 = Budapestről 20 órán belül elérhető területek

Forrás: Szerk.: Beluszky P.

A városfejlődés eredményei, illetve következményei

A vázolt tényezők példátlanul gyors városnövekedést eredményeztek – 1851-ben 173 ezer, a kiegyezés után, 1869-ben 269, 1910-ben 880 ezer lakos; Budapest Európa 8. legnagyobb városa –, a város a modernizáció élén haladt – 1878 óta működött elektromos közvilágítás, 1881 óta telefonközpont, 1887-ben indult útjára az első villamosjárat, 1896-ban nyitották meg a földalatti vasutat stb. – s *kiemelkedő súlyra* tett szert az ország gazdaságában, irányításában, településhálózatában (*1. táblázat*). A főváros lakosságának aránya is növekedett (a polgári kor kezdetén csak 1,5%-ot tett ki), ám még 1910-ben is csak az országlakosság 4,8%-a élt Budapesten. Ugyanakkor a magas szintű városi funkciókból való részesedése esetenként a 60%-ot is meghaladta. A számok mögött „rejtőzködő"

tényleges helyzet még inkább Budapest javára billentette a mérleget. Pl. a budapesti pénzintézetek ugyan „csak" a betétállomány egyötödét mondhatták magukénak, ám tulajdonképp korlátlan urai voltak a magyarországi pénzpiacnak. A bankok birtokában lévő értékpapírok 67,3%-ával budapesti bankok rendelkeztek, a pénzintézeti vagyon 59,7%-át koncentrálták (1909), a folyó- és csekkszámláknak viszont 87,9%-át fővárosi bankok vezették.

1. táblázat

Budapest súlya az országban, 1910
(Horvát és Szlavonország nélkül)

Mutatók	Értékük		Budapest részesedése, %
	az országban	Budapesten	
1. Lakosságszám	18 064 533	880 371	4,8
2. Folyó- és csekkszámlák (1000 korona)	636 749	559 964	87,9
3. A felsőoktatás hallgatóinak száma	14 021	8 675	61,9
4. Épületre adott jelzálog (1000 korona)	1 196 376	733 373	61,3
5. Pénzintézeti vagyon (1000 korona)	13 197 280	7 881 076	59,7
6. Telefonbeszélgetés (1000 hívás)	171 951	71 396	41,5
7. Iparvállalati alkalmazottak	392 939	128 358	32,7
8. Feladott távirat (1000 db)	9 209	2 427	26,4
9. Kereskedelemből élő kereső	278 104	64 881	23,3
10. Takarékbetét-állomány (1000 korona)	3 861 277	768 496	19,9

Forrás: KSH: Magyarország Statisztikai Évkönyve, 1910. Budapest, 1911.

Mivel a bankok a 20. század elején már a gazdaság minden szférájában jelen voltak – a részvénytőke 66,3%-ával a bankok rendelkeztek –, végül is a budapesti nagybankok döntő befolyást gyakoroltak az ország gazdaságára.

Még inkább kitűnik Budapest kiemelkedő súlya, ha városi funkcióinak mennyiségét nem az országos értékekhez, hanem a városhálózat értékeihez mérjük: lakosságszáma több, mint az ország 12 regionális központjáé (beleértve Zágrábot is) együttvéve, a fővárost a hierarchikus rangsorban követő 32 városban élt annyi kereskedelmi kereső, mint Budapesten, ennél is több város pénzintézeti vagyona volt egyenlő Budapestével – miközben a „vidéki" bankok vagyonának tekintélyes hányadát is fővárosi pénzintézetek birtokolták –, s a lélekszám-növekedés üteme is meghaladta a regionális centrumokét, vagyis a dualizmus alatt tovább tágult a szakadék a fő- s a többi város között.

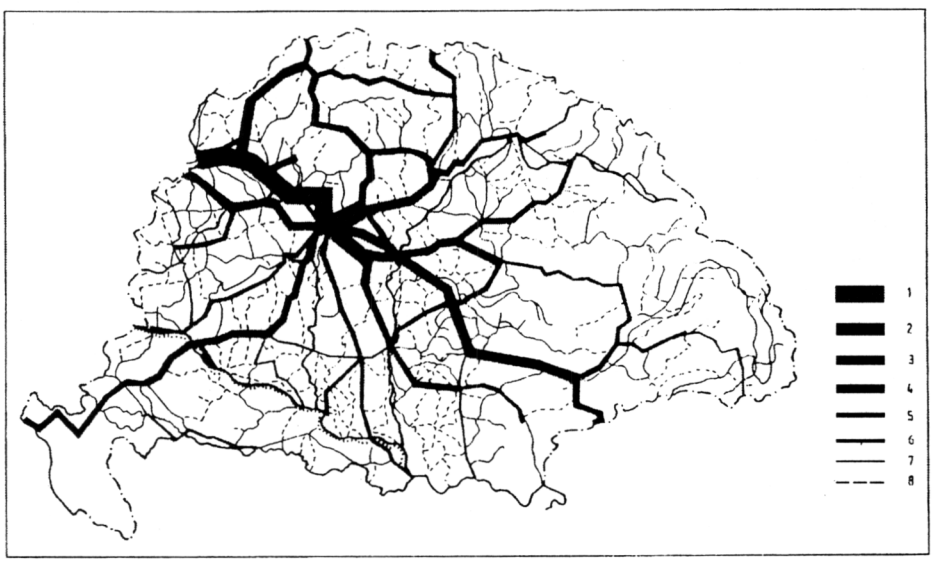
– Budapestnek az országon belüli kiemelkedő súlya magyarázza, hogy a Kárpát-medence *egyetlen tényleges integrációs erőközpontja* csak a főváros lehetett (a társországban, Horvát-Szlavonországban Zágráb némiképp

hasonló szerepet töltött be). Ezen integrációs szerep *létére* csak néhány példát, „bizonyítékot" hozunk:

- Budapest nem csak az ország közlekedési hálózatának központja, hanem az ország tényleges forgalmának is. A vasúti teherforgalom (*3. ábra*) és a regionális léptékű személyforgalom – a gyorsvonati forgalom – térképe (*4. ábra*) egyértelműen tükrözi, hogy a főváros – s csakis a főváros! – „keze" mindenhová elért, *a térszerkezet s az „integrációs váz" központja Budapest.*

3. ábra

Magyarország vasútvonalainak teherforgalma 1913-ban

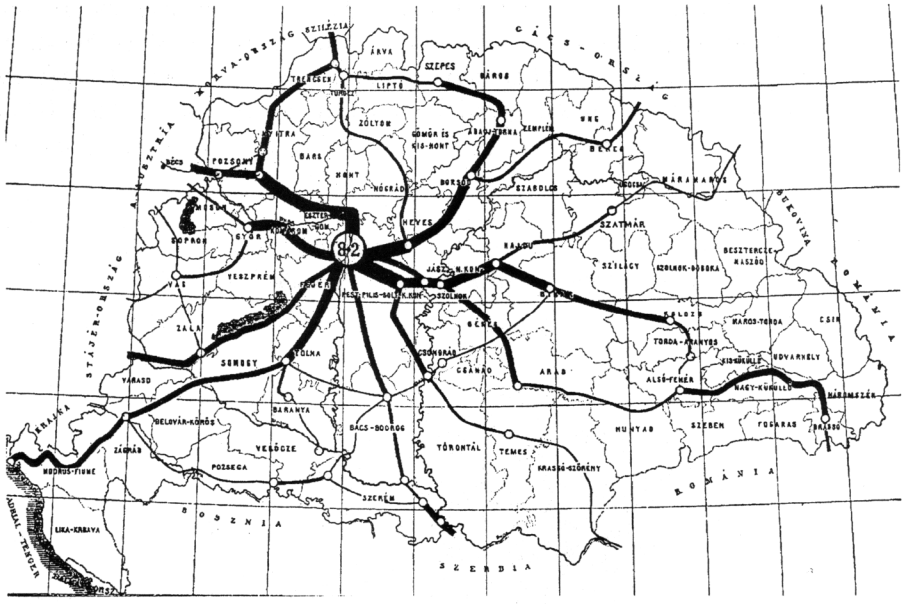
Jelmagyarázat: 1 = 13 000 bruttó tonna forgalom kilométerenként; 2 = 10 000 bruttó tonna forgalom kilométerenként; 3 = 7000 bruttó tonna forgalom kilométerenként; 4 = 5000 bruttó tonna forgalom kilométerenként; 5 = 4 000 bruttó tonna forgalom kilométerenként; 6 = 3000 bruttó tonna forgalom kilométerenként; 7 = 2000 bruttó tonna forgalom kilométerenként; 8 = 500 bruttó tonna alatt

Forrás: Hanák P.–Mucsi F. 1988 után.

- Budapest volt a dualizmus korában a magyarországi *migráció* motorja; a fővárosban 1910-ben 520 ezer „bevándorló" élt, a lakosság 59%-ának nem itt volt a szülőhelye. Ebben az évben a migránsok – pontosabban a nem „szülő-törvényhatóságukban" összeírtak – ötödét Budapesten számlálták össze. A főváros a hazai migráció „fogadásában"

4. ábra

A gyorsvonatok útvonalai és járatsűrűsége 1914-ben

Forrás: Fodor F. nyomán.

kb. akkora szerepet játszott, mint az őt követő 30 város együttvéve (hasonló érték, mint a kereskedelmi keresők esetében!). Budapest népességpótló hinterlandja az ország egészére kiterjedt (*5. ábra*), ismét csak a főváros integrátor szerepét igazolva. A regionális központok népességvonzása jóval korlátozottabb, csupán egy-egy országrészre terjedt ki (pl. a *6. ábra*).

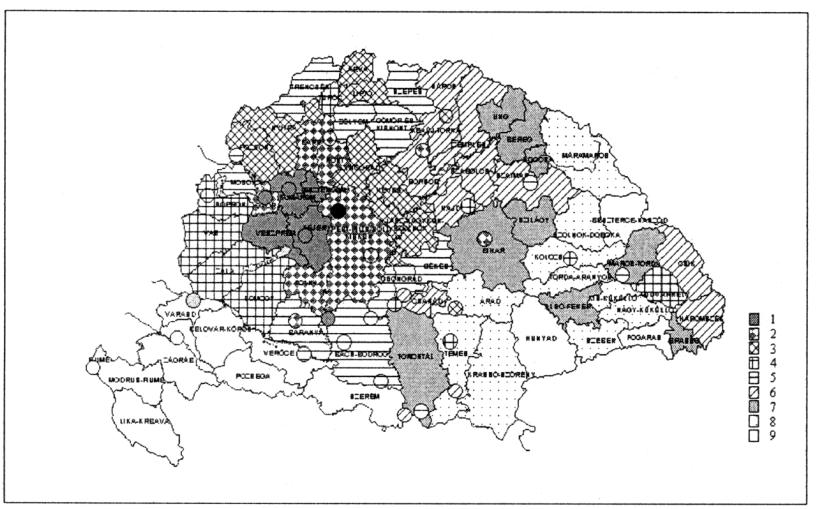
- A budapesti pénzintézetek „súlyára" már utaltunk; itt csak azt említjük, hogy az 5 legnagyobb fővárosi bank az általa ellenőrzött bankcsoporton keresztül a hitelintézetek össztőkéjének 58%-a felett gyakorolt ellenőrzést (1913), s további 134 fiókot tartott fenn.

  A dualizmus korában a társadalmi elit csak Budapesten érte el a „kritikus tömeget", itt fejlődhettek ki a maguk teljességében intézményei – az arisztokrácia „gyüldéjétől, a Nemzeti Kaszinótól a lóversenyen, az operán, a növekvő számú színházon át az orfeumokig, a dalba foglalt Kugler-cukrászdáig, a vurstliig, az állatkertig, a Ludovika Akadémiáig –, kultúrája; az ország más településeinek lakója, beleértve az ott élő nagy- és középpolgárságot is, mintegy kliensi viszonyba került a fővárossal, az diktálta a divatot, közízlést, „termelte" a „kultúrát"

számukra, mintakövetésre kárhoztatva a „vidéket". (Ahogy a kortársak megjegyezték, a Pesten bemutatott operettek slágereit néhány nap múltán már egyaránt fütyülték Brassó vagy Kőszeg suszterinasai.) Ez a mintakövetés erős integrációs erőt jelentett, más kérdés, hogy e kultúrát – különösen annak populárisabb, „kispolgári" rétegeit – egy évszázada támadások érik, hivatkozási alapot teremtve egyfajta Budapest-ellenességnek.[1]

5. ábra

Budapest népességpótló hinterlandja: a fővárosba történő bevándorlás a törvényhatóságok lakosságának ezrelékében, 1910

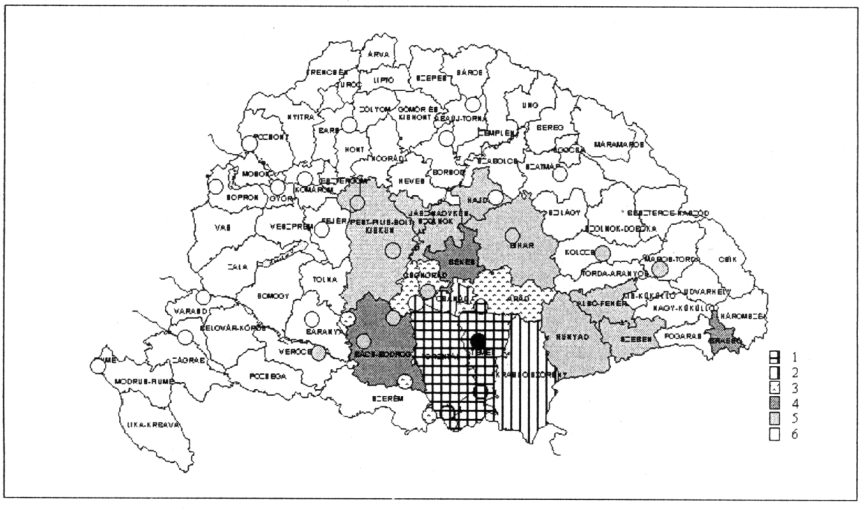
Jelmagyarázat: 1 = 75,0‰ és több; 2 = 50,0–74,9‰; 3 = 40,0–49,9‰; 4 = 30,0–39,9‰; 5 = 20,0–29,9‰; 6 = 13,0–19,9‰; 7 = 8,0–12,9‰; 8 = 4,0–7,9‰; 9 = 3,9‰ és kevesebb

Forrás: Szerk.: Beluszky P.A városhálózat többi tagjának integrációs szerepe

[1] „Mindent, ami szép, ami drága, az egyetlen kedvencre halmoztunk s a külsőségeken túl nem terjedt vágyunk, akár egy hiú parvenünek. Arra senki sem gondolt, hogy mi a város, a főváros hivatása a nemzet egésze szempontjából s mik a feltételei annak, hogy jól betölthesse ezt a hivatását. Öncélú városiasodás és városimádat vett erőt a nemzeten s az ország népe mintegy bűvölten hordta kincseit a városba, hogy áldozhasson a bálványozott kedvenc oltárán... Nem bánta, hogy a város a magyar nép természetes kivirágzása-e vagy idegenlelkű Moloch..." Ez az egyes orgánumok által ma is szívesen fogadott eszmefuttatást ugyan már a két világháború között adták közre – Szombatfalvy György: „Város – magyar város" c. tanulmánya Mártonffy Károly szerkesztette a „Mai magyar város" c. könyvben, Budapest, 1938. 155–162. o. –, de a 20. század elejének publicisztikájában is megfogalmazódtak hasonló vélekedések.

6. ábra

Temesvár népességpótló hinterlandja: a városba történő bevándorlás a törvényhatóságok lakosságának ezrelékében, 1910

Jelmagyarázat: 1 = 10,0–49,9‰; 2 = 5,0–9,9‰; 3 = 3,0–4,9‰; 4 = 1,0–2,9‰; 5 = 0,5–0,9‰; 6 = 0,4‰ és kevesebb
Forrás: Szerk.: Beluszky P.

– A Budapest vezényelte-vezette Kárpát-medencei integrációs folyamatot a trianoni békeszerződés egyik pillanatról a másikra annullálta. Ám a korábbi folyamat eredményei ma is hatnak: Budapest a Kárpát-medence máig egyetlen világvárosa (nem térvén ki itt a világvárosok kritériumaira, illetve hierarchikus kategóriáira). Mégpedig a Kárpát-medence számos, a mai országhatárokon kívül eső régiójából is a legkönnyebben elérhető nagyvárosa. Ez a tény ma is jelentős *geopolitikai* előny, adottság. Ha ezen szóösszetételből a „geo" kerülne előtérbe – s ehhez az EU-csatlakozás nagymértékben hozzájárulhat –, ezen pozíciójából a mindennapok gyakorlatában is profitálhat a főváros (pl. Közép- és Kelet-Szlovákiából, a Kárpátaljáról, a Partiumból Budapest a legelőnyösebben elérhető valódi nemzetközi repülőtérrel rendelkező város).

A városhálózat többi tagjának integrációs szerepe

Budapestnek az integrációban játszott kiemelkedő szerepe ellenére a századfordulón már voltak jelei annak, hogy a modernizáció, a magyar városfejlődés kitört a fővárosi hídfőállásból, elérte a regionális központokat s néhány kedvező helyzetben lévő Kárpát-medencei középvárost. Az ország Zágrábbal együtt 12 regionális központja – Zágráb mellett Pozsony, Temesvár, Kolozsvár, Nagyvárad, Debrecen, Szeged, Kassa, Pécs, Győr, Arad és Brassó – már egy sor, megyénél nagyobb hatósugarú intézménnyel rendelkezett, ha az általános közigazgatásban nem is tervezték a kerületek bevezetését vagy jelentősebb megyereformot. Többségük gazdasága is rendelkezett regionális kapcsolatokkal, ha a város-vidék kapcsolatok intenzitása mégoly gyenge volt is. A 20. század elején már az államvezetés is túltekintett Budapest fejlesztésének primátusán. A decentralizáció jele, hogy a budapesti s a már a kiegyezés után megalapított kolozsvári egyetemek után újabb vidéki egyetemek megszervezésébe kezdtek: Debrecenben 1912-ben ténylegesen is megindult az oktatás, a szerveződő pozsonyi egyetem működését a világháború kitörése hátráltatta; a kormányzati tervekben szerepelt műegyetem szervezése is, Temesváron és Szegeden. A regionális központok hatásköre természetszerűleg csak egyes országrészekre terjedt, de e területen közvetítették a budapesti „impulzusokat" – pl. a fővárosi nagybankok egymás után szereztek részesedést a vidéki nagyvárosok bankjaiban, melyek maguk is rendelkeztek a környező kisebb városokban fiókokkal vagy érdekeltségekkel –, illetve „becsatornázták" a helyi gazdaságot – ismét csak főleg Budapesten keresztül – az egységes országos piacba.

Ezen egykori regionális központok nagyobb hányada a mai országhatárok közelében fekszik – Arad, Szeged, Kassa, Nagyvárad, Debrecen, Pécs stb. –, s napjaink Kárpát-medencei integrációban meghatározó szerepet játszhatnak azáltal, hogy a határokon átnyúlva, azokat áthidalva építhetnék ki kapcsolataikat, mintegy egységbe vonva az ún. utódállamokat.

A 20. század elejére már egységes hierarchikus rendszerré szerveződött a Kárpát-medencei városhálózat, mely több áttételen keresztül fogta egységbe az államterületet, annak gazdaságát, igazgatását – a városhálózat a Kárpát-medence szilárd integrációs vázává vált a dualizmus korában.

Irodalom

Beluszky P. 2000: Egy félsiker hét stációja (avagy a modernizáció regionális különbségei a századelő Magyarországán). In Dövényi Z. (szerk.): *Alföld és nagyvilág.* Budapest, MTA FKI.

Beluszky P. 2003: *Magyarország településföldrajza.* Budapest–Pécs, Dialóg Campus.

Beluszky P. (szerk.) 2006: *Magyarország történeti földrajza.* Budapest–Pécs, Dialóg Campus.

Gyimesi S. 1975: *A városok a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet során.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

Kövér Gy. 1982: *Iparosítás agrárországban. Magyarország gazdaságtörténete, 1848–1914.* Budapest, Gondolat Kiadó.

SELYE JÁNOS EGYETEM: EGY DINAMIKUSAN FEJLŐDŐ FELSŐOKTATÁSI KÖZPONT A FELVIDÉKEN

Szabó Ingrid

Bevezetés

A Kárpát-medence és környéke azon országaiban, ahol kisebbségben él a magyarság (Szlovákia, Románia, Ukrajna, Szerbia, Horvátország), hosszú ideje komoly probléma, hogy a kisebbségek felsőfokú iskolázottsági szintje lényegesen alacsonyabb, mint az államalkotó nemzethez tartozó többségé. Ily módon a felsorolt országokban a felső szintű képzettséggel rendelkező magyarok aránya is lényegesen alacsonyabb annál, mint ahogy az a magyarságnak a teljes népességen belüli aránya indokolná.

A határon túli magyar nyelvű felsőoktatás megindítása és fokozatos fejlesztése ezért a politikai-gazdasági rendszerváltást követő időszak különösen fontos külpolitikai kérdéssé vált, amelyhez a magyar állam, a szomszédos országokban működő kisebbségi magyar szervezetekkel, és politikai pártokkal együttműködve igyekezett jelentős segítséget nyújtani.

Így jöhettek létre magyar nyelvű felsőoktatási intézmények Kárpátalján (Beregszászi Tanárképző Főiskola, 1997), Erdélyben (Sapientia Erdélyi Tudományegyetem 2001, Partiumi Keresztény Egyetem, 2001). E sorba illeszkedik a szlovákiai Révkomáromban 2003-ban megnyílt Selye János Egyetem, amely újabb jelentős lépés volt a kisebbségi magyarság anyanyelven történő felsőszintű képzettségi szintjének emelésében (*Baros* 2004).

Az egyetem létrehozásának előkészítéseként 2001-ben magyar állami segítséggel megalakult a Selye János Egyetemért Alapítvány, amely a Budapesti Közgazdasági és Államigazgatási Egyetem és a Nemzetközi Határon Túli Felsőoktatás-fejlesztési Programiroda együttműködésével indította a magyar nyelvű felsőfokú közgazdasági képzését Révkomáromban. A következő évben a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem indította meg informatikai kurzusait a Duna menti városban (*Horváth* 2002).

Az egyetem alapításának előzményei és létrejötte

2003. október 23-án a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa jóváhagyta a Selye János Egyetem megalapításáról szóló határozatot. A szlovákiai magyar politika már az 1989-es rendszerváltáskor célul tűzte ki a magyar nyelvű intézményes felsőoktatás megteremtését, amelynek elsődleges oka a felsőfokú végzettséggel rendelkező szlovákiai magyarok alacsony részarányának gyors növelése volt. Míg Szlovákia területén a magyarok lakossági részaránya a teljes népességen belül a huszadik század második felében 12,2% és 10,7% között változott, addig a felsőoktatásban résztvevő magyar nemzetiségűek aránya alig 3,7% és 4,8% között mozgott.

Az egyetem küldetésnyilatkozata szerint: „A Selye János Egyetem teret nyit a magyar nyelvű felsőfokú képzésre Szlovákiában, azzal a reménnyel, hogy növekedni fog a főiskolát és egyetemet végzett magyar fiatalok száma és a szlovákiai magyarság iskolázottsági szintje. A jobb képzettség megteremtheti a magyar fiatalok munkaerő-piaci esélyegyenlőségét, amely magával vonhatja a munkanélküliség csökkenését és a magyarok által lakott területek gazdasági fellendülését. A Selye János Egyetem ily módon akar a térség gazdasági és társadalmi felemelkedésének előmozdítójává válni. A Selye János Egyetem elősegíti egy olyan magyar értelmiségi réteg kialakulását, amely nemzeti közösségünk tartópillérévé válhat, amelynek tagjai nyelvtudásuk révén nemzetközi viszonylatban is érvényesülni tudnak. Az egyetem az oktatás mellett fejleszti a tudományosságot, a szlovákiai magyar tudóstársadalmat bekapcsolja a tudományok nemzetközi vérkeringésébe, kapcsolatot teremt a tudományos intézmények nemzetközi hálózatával. Az egyetem vállalja a tudományosság regionális központjának szerepét. A Selye János Egyetem tevékenységével és célkitűzéseivel a Szlovákiában élő magyarság hátrányos helyzetét szeretné megszüntetni, mely egyrészt a magyarságot sújtó képzettségi hiányokból adódik. A Selye János Egyetem ezzel is lassítani kívánja a magyarság kényszerű asszimilációját" (*Albert* 2006).

A képzés megindulása, az egyetem oktatási vonzáskörzete

2004 júniusában lezajlott a felvételi folyamat, szeptemberben beiratkoztak az első diákok, sor került az első ünnepélyes tanévnyitóra, és 27 főállású oktató megkezdte munkáját a Selye János Egyetemen. Az egyetemet megbízott rektorként Albert Sándor vezette. Szeptember és október folyamán kialakultak az egyetem és a karok önkormányzati szervei: az egyetemi tanács és a kari tanácsok. Az első tanévben az egyetemnek összesen (nappali és levelező tagozaton) 648 diákja volt (*1. táblázat*).

1. táblázat

A hallgatói létszám alakulása az egyes karokon a 2004/2005-ös tanévben

Tagozat	Gazdaságtudományi Kar	Pedagógiai Kar	Református Teológiai Kar	Összesen
Nappali tagozat	175	181	39	395
Levelező tagozat	0	210	43	253
Összesen	175	391	82	648

Forrás: A szerző szerkesztése.

A 2004/2005-ös tanévben az oktatás a komáromi központ mellett Királyhelmecen is folyt. Ebben a kelet-szlovákiai városban a Budapesti Corvinus Egyetem már 1994 óta működtet kihelyezett tagozatot, melyen főiskolai szintű közgazdászképzés folyik, jelenleg kifutó jelleggel, a Selye János Egyetem Gazdaságtudományi Kara kihelyezett tagozatának felfutó évfolyamai mellett.

Sajátos képet mutatott az új egyetem első hallgatóinak területi, illetve településenkénti megoszlása (*1. ábra*).

A SJE első hallgatói a dél-szlovákiai régió 129 településéből származtak, legtöbben Komáromból és Dunaszerdahelyről, illetve e járások falvaiból. A térkép érzékelteti a királyhelmeci kihelyezett tagozat fontosságát is, hiszen a Kelet-Szlovákiában élő hallgatók egy része nem engedhetné meg magának, hogy Komáromban folytassa tanulmányait. A teljesség igénye megkövetelné, hogy Szlovákia mellett a szomszédos országokat s így az onnan származó diákokat is feltüntessük, de a külföldi hallgatók alacsony száma miatt ettől eltekintettünk.

Nagyon széles réteg igényét kielégítve kezdődött meg az oktatás levelező formában, hiszen a szlovákiai magyar közoktatásban korábban viszonylag magas volt a képesítetlen tanerő aránya. Munka mellett diplomát szerezhetnek az általános iskolai tanítók, újabb szakon szerezhetnek diplomát tanárok, és pedagógiai ismeretekkel egészíthetik ki tanulmányaikat a mérnök – vagy közgazdász szakoktatók. Az első (2004/2005-ös) tanév hallgatói létszámainak vizsgálatakor látható, hogy a Pedagógiai Kar és a Református Teológiai Kar hallgatóinak több mint fele levelező tagozaton tanult.

A Gazdaságtudományi Karon közgazdaságtan és vállalati menedzsment szakon nappali tagozaton indult meg a képzés. A hallgatókat a közgazdaságtan alapjaival tapasztalt szlovákiai és magyarországi oktatók ismertették meg, akik egy része főállású oktatóként, más része óraadóként vett részt a tanításban. A képzési paletta bővítése céljából a kar kidolgozta és akkreditálásra benyújtotta a Közigazgatás és régiófejlesztés szak programját.

1. ábra

A 2004-ben felvett hallgatók lakóhely szerinti megoszlása

A Pedagógiai Karon nappali és levelező tagozaton az óvópedagógus képzést és hat tanári szak tetszés szerinti kombinációját választhatták a hallgatók: magyar nyelv és irodalom, angol nyelv, német nyelv, informatika, matematika és katechetika. A legnagyobb érdeklődés az óvópedagógia és a magyar-angol szak iránt volt.

A Református Teológiai Karon lelkészképzés folyt nappali és levelező tagozaton. Korábban a Calvin János Teológiai Akadémia képezte a református lelkészeket, de a képzés csak a Selye János Egyetem magalakulásával nyerte el egyetemi szintű akkreditálását. A kar átvette a teológiai akadémia hallgatóit, így az egyetem másik két karával ellentétben nem csak elsőéves hallgatókkal rendelkezett, hanem a teljes öt évfolyammal. További sajátossága, hogy bár az oktatott szak jellegéből kifolyólag viszonylag szűk réteg érdeklődésére tarthat számot, jelentős a külföldi (kárpát-medencei magyar) hallgatók aránya.

A Selye János Egyetem megalakulásától kezdve építette és ápolta kapcsolatait más szlovákiai és magyarországi egyetemekkel. Együttműködési szerződés köttetett a Budapesti Corvinus Egyetemmel, a tatabányai Modern Üzleti Tudományok Főiskolájával – ezen intézmények szakmai támogatással illetve oktatóik óraadással segítették az egyetem Gazdaságtudományi Karát, és a soproni Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Karával, melynek oktatói a pedagógusképzésben nyújtottak segítséget.

Az egyetem már az első tanévben aktívan bekapcsolódott a város kulturális életébe. A PR-osztály különféle előadásokat szervezett, melyek alkalmával az egyetem a város nyilvánossága előtt is nyitva volt. A Selye-esték keretei között a hallgatók és az érdeklődő közönség megismerhette az egyetem oktatóit, életpályájukat, tudományos kutatói és publikációs tevékenységüket. Lezajlottak az első Komáromi Egyetemi Napok, amikor sor került az egyetem rektorának, rektorhelyetteseinek, dékánjainak és dékán-helyetteseinek ünnepélyes beiktatására, továbbá ünnepi hangversenyre, bálra, sportnapra és diákvetélkedőkre.

Bővülő diáklétszám, szélesedő oktatási vonzáskör

Az egyetem egyre növekvő ismertsége érződött a következő tanévre jelentkezők létszámának alakulásán is. 2005 júniusában zajlott a nappali tagozatosok augusztusban pedig a levelező tagozatosok felvételi folyamata. A hallgatói létszám a második tanévben közel két és félszeresére, 648-ról 1602-re emelkedett (*2. táblázat*).

2. táblázat

A hallgatói létszám alakulása az egyes karokon a 2005/2006-os tanévben

Tagozat	Gazdaságtudományi Kar	Pedagógiai Kar	Református Teológiai Kar	Összesen
Nappali tagozat	338	395	38	771
Levelező tagozat	190	377	27	594
Kihelyezett tagozat	145	92	0	237
Összesen	673	864	65	1602

Forrás: A szerző szerkesztése.

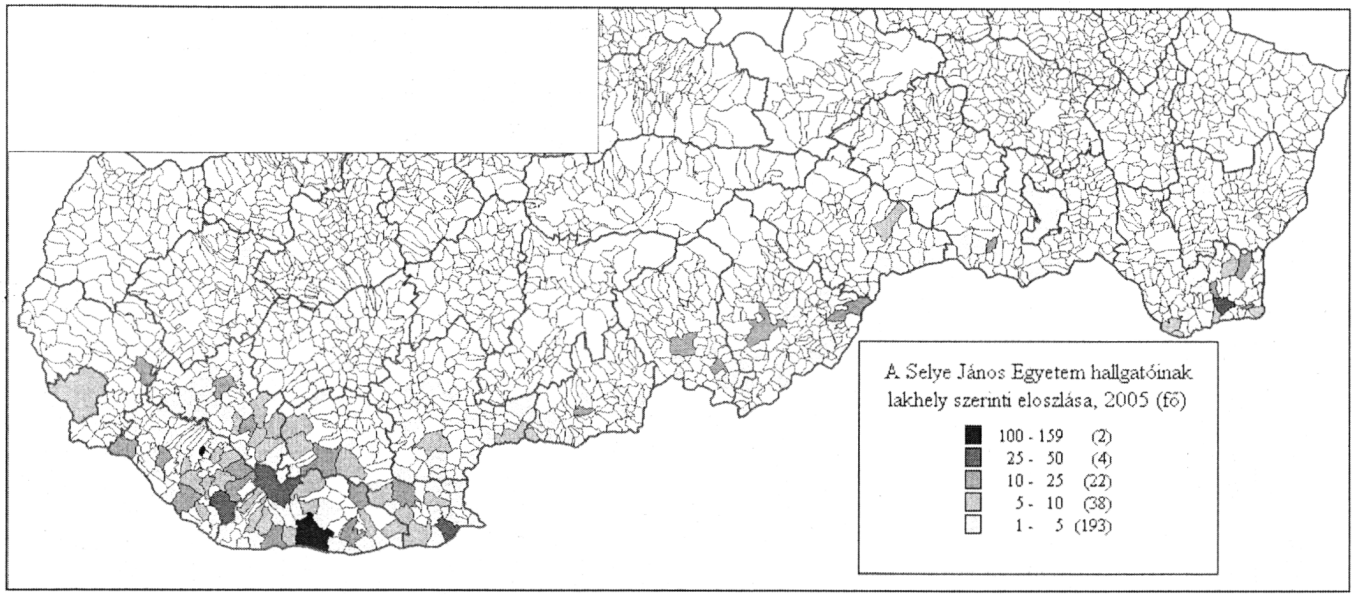
A jelentős emelkedés karonként más-más okokra vezethető vissza.

- A Gazdaságtudományi Kar ebben a tanévben indította el a levelező tagozatos oktatást, amelyre Komáromban 190, Királyhelmecen pedig 100 hallgató iratkozott be. A nagy érdeklődés hátterében – más okok mellett – egy a szlovák parlament által jóváhagyott jogszabály állt, melynek értelmében a közigazgatásban dolgozóknak főiskolai végzettséggel kell rendelkezniük. Így a Gazdaságtudományi Kar padsoraiba ült több adóügyi referens, rendőr és hivatalnok. A közgazdaságtan és vállalati menedzsment szak ezen kívül olyan érdeklődőket is vonz, akik a jövőben kisvállalkozást terveznek alapítani, s ily módon szeretnék az alapvető közgazdasági, számviteli és jogi ismereteket elsajátítani (*Albert* 2006).
- A Pedagógiai Karon az első tanévhez képest színesebbé vált a képzési paletta: már történelem szakot is választhattak a hallgatók. A jelentős létszámnövekedést azonban nem (csak) az új szak indítása okozta, hanem elsősorban a losonci kihelyezett tagozat megnyitása, ahol óvópedagógus képzés folyik. Losoncon több évtizedes hagyománya van a középfokú magyar nyelvű óvónőképzésnek, a 2005/2006-os tanévtől az oktatás immáron főiskolai szintre emelkedett.
- A Teológia Kar hallgatóinak létszáma az első tanévhez viszonyítva csökkent, mert befejezte tanulmányait egy viszonylag nagy létszámú végzős évfolyam.

Az egyetem oktatási vonzáskörzetének kitágulását jelzi, hogy 2005 szeptemberében a hallgatók az előző évnél kétszer több, 269 szlovákiai települést képviselnek. Tovább erősödött a Komáromi és Dunaszerdahelyi járások dominanciája, de nagyon jelentős a Pedagógiai Kar losonci, illetve a Gazdaságtudományi Kar Királyhelmeci Kihelyezett Tagozatának vonzása is (*2. ábra*).

2. ábra

A Selye János Egyetem hallgatóinak lakóhely szerinti eloszlása 2005-ben

A harmadik, 2006–2007-es tanévben az egyetemnek már összesen 2520 hallgatója volt a nappali és levelező tagozaton, ami a regionális felsőoktatási szerepkör jelentős mértékű bővülését jelzi. A létszámadatokból viszont jól látható, hogy megváltozott időközben a gazdaságtudományi, illetve a tanárképzésben részvevők aránya – az előbbi kar javára –, ugyanakkor a teológusképzésben részesülők száma folyamatosan szerény marad (*3. táblázat*).

3. táblázat

A hallgatói létszám alakulása az egyes karokon a 2006/2007-es tanévben

Tagozat	Gazdaságtudományi Kar	Pedagógiai Kar	Református Teológiai Kar	Összesen
Nappali tagozat	518	589	45	1152
Levelező tagozat	460	622	34	1116
Kihelyezett tagozat	160	92	0	252
Összesen	1538	1303	79	2520

Forrás: A szerző szerkesztése.

A fejlődés távlati céljai

A komáromi Selye János Egyetem Szlovákia egyetlen magyar felsőoktatási intézményeként a jövőben egyre szélesebb hallgatói rétegek igényeit szeretné kielégíteni. Legfőbb célja a képzési paletta bővítése, és a már meglévő szakok egyetemi szintjének akkreditáltatása.

A Gazdaságtudományi Kar tervei között szerepel Közigazgatás és régiófejlesztés szakot indítása alap- és mesterképzésben, a Közgazdaságtan és vállalati menedzsment szakot mesterfokozatú képzési programjának akkreditáltatása, továbbá Kereskedelem és marketing szak indítása. Az új szakoknak köszönhetően a kar hallgatói létszáma a következő tanévekben – a teljes egyetemi képzés megvalósulása után – előreláthatólag 1800-ra növekszik.

A Pedagógiai Kar további tanári szakok nyitását tervezi: a földrajz, a francia nyelv, a szlovák nyelv, a testnevelés szakok akkreditálása számos további szakkombináció választásának lehetőségét biztosítaná az érettségiző tanári pályára készülő diákok számára, a szociológia és az újságírás szakok pedig szintén nagyban segítenék a szlovákiai magyarság társadalmi felemelkedését. Az elkövetkező öt évben a kar hallgatóinak létszáma elérheti a 2500-at (*Varga* 2005).

A Református Teológiai Kar legfontosabb terve doktori iskola nyitása, mely lehetővé tenné a Kar oktatóinak kinevelését. A doktoranduszok megjelenésével a kar hallgatónak létszáma 90–100 körül mozoghatna.

A hallgatói létszám és az oktatott szakok számának növelése mellett nagyon fontos feladat a kutatói tevékenység bővítése. Az oktatók kutatásainak támogatására és koordinálására jött létre 2004-ben a Selye János Egyetem Kutatóintézete, amely önálló intézményként együttműködve szlovákiai és határon túli kutatóintézetekkel, vállalatokkal, pályázatokba bekapcsolódva igyekszik segíteni a munkatársak tudományos kutatói tevékenységét, a kutatási eredmények prezentálásával pedig megismertetni az egyetemet a vállalati szektorral (Új kihívások... 2006).

Irodalom

Aktuális információk a diáklétszámok és a tanulmányi szakokról. – Kézirat. A Selye János Egyetem Tanulmányi Osztályának összeállításai, 2004., 2005, 2006.

Albert S. 2005. *Az induló Selye János Egyetem.* A Selye János Egyetem kiadványa. Komarno.

Albert S. 2006: *Az épülő Selye János Egyetem.* A Selye János Egyetem kiadványa. Komarno.

Baros R. 2004: Humán szolgáltatások. Felsőoktatás. In Horváth Gy. (szerk.): *Dél Szlovákia.* Pécs–Budapest, MTA RKK – Dialóg Campus Kiadó. 404–422. o.

Horváth Gy. (szerk.) 2004: *Dél Szlovákia.* A Kárpát-medence régiói. 2. Pécs–Budapest, MTA RKK–Dialóg Campus Kiadó.

Horváth T. 2002: Egy önálló felvidéki magyar egyetem körvonalai. A révkomáromi közgazdász- és műszaki informatikai képzés. – *Magyar Felsőoktatás*, 7. 25–30. o.

Új kihívások a V4 országok felsőoktatásában c. nemzetközi tudományos konferencia (Révkomárom, 2006. máj. 5.) előadásainak anyaga.

Varga N. (szerk.) 2005: Az európai felsőoktatási térség felé. Konferencia kiadvány. Selye János Egyetem, Komarno.

SZLOVÁKIA MEZŐGAZDASÁGA NAPJAINKBAN ÉS ANNAK VÁRHATÓ TÁVLATAI

Lelkes Gábor

Bevezető

Az elmúlt másfél évtizedben a szlovák mezőgazdaság hagyományos szerepköre a fejlett nyugat-európai államok agrármodelljei alapján újabbakkal bővült, az élelmiszer célú termékek és ipari nyersanyagok termelése mellett megjelent Szlovákiában is „a jó mezőgazdasági politika a legjobb regionális politika" elve. Ezen megközelítés a mezőgazdaság funkcióit immár három csoportban jelöli meg: termelési funkciók (élelmiszer, energia, egyéb nyersanyagok), térségi és tájfunkciók (a minimális benépesítettség biztosítása, a munkaerő kiegyenlítése, az infrastruktúra fenntartása, a turizmus alapjának biztosítása), földdel kapcsolatos kultúrfunkciók (tájfenntartás, földvédelem, ökológiai és levegőtisztítási feladatok).

Az alábbi tanulmányban Szlovákia agráriuma kerül bemutatásra, tárgyalva a gazdasági szerkezetváltás eredményeit, a reformok által megváltozott vidéki élettér gazdasági és társadalmi mutatóit, az elmúlt évtized legjelentősebb agrárpolitikai eseményeit. Az elemzés figyelemmel kíséri az ország legtermékenyebb déli területeinek („az ország éléskamrájának") és az e régióban élő több mint félmillió lelket számláló magyar kisebbségnek némely agrártéri jellemzőit is.

A szlovákiai agrárium színtere

Szlovákia földterületének művelési ágak szerinti megoszlása és tájankénti szerkezete hosszú történelmi folyamat eredménye, a mai kép fő vonásaiban a 19. század második felében alakult ki, azonban a mezőgazdaság szerkezeti változásai során a művelési ágak megoszlásában állandó mozgás figyelhető meg.

Az utóbbi fél évszázad földhasználati szokásait előbb a művelés alá vont területek növekedése (1948–1989), majd a tervgazdálkodás bukása után az agrárgazdálkodás racionalizációja keretében a korábban művelés alá vett gyenge mi-

nőségű, alacsony és bizonytalan termőképességű szántók intenzív gazdálkodás alól történő kivonása jellemezte (az utóbbi mindenekelőtt a magasan és középmagasan elterülő közép- és észak-szlovákiai tájakat érintette). A szántók arányának csökkenése mellett (az elmúlt tíz év alatt több mint 2,1%-kal csökkent a kiterjedésük) a rendszerváltozást követően a szőlőterületek és a komlóterület kiterjedésében is számottevő csökkenés ment végbe.

A fentiektől eltérően az elmúlt másfél évtized nyerteseinek az erdők, rétek és legelők mondhatják magukat, kiterjedésük töretlen növekedést mutat évről évre.

1. táblázat

A mezőgazdasági területek nagysága és hasznosításának módja néhány közép-európai országban és az EU 15-ben

	Mezőgazdasági területek részaránya az összkiterjedésből %-ban	Mezőgazdasági területek kiterjedése ezer ha-ban	Mezőgazdasági területek hasznosítása %-ban kifejezve			
			szántó	rét, legelő	gyümölcs, szőlő	kertek
Csehország	54,3	4 284	72,7	24,1	1,8	3,7
Magyarország	66,5	6 186	77,0	18,6	2,8	1,6
Szlovákia	49,8	2 442	59,8	34,7	2,0	3,2
EU 15	39,8	128 691	52,6	38,0	9,1	0,3

Forrás: Zelená správa, 2002.

2001. december 31-én a szlovákiai mezőgazdasági földterületek kiterjedése 2 442 230 ha volt, ami az ország területéből közel 50%-os részesedést jelentett. A mezőgazdasági földterületeken belül a szántók részaránya mindenekelőtt az ország délnyugati területein a legmagasabb, a rétek és legelők részesedése pedig pedig főként az ország északi felében számottevő. A magyar kisebbség által lakott térben, a NUTS 4 régiók szintjén, a szántóföldeknek a mezőgazdasági területeken belüli részarányuk 31–93% közt mozog (a legmagasabb részarányt a Szenci, Galántai és a Dunaszerdahelyi járásokban, míg a legalacsonyabb részarányt a Rozsnyói járásban éri el.

Szlovákiában a földpiac (a földek eladása, vétele) nem élénk, viszonylag kevés mezőgazdasági földterület esetében történik tulajdonoscsere. A mezőgazdasági földterületek árának területi megoszlása a földterületek potenciális termési adottságainak megfelelően változik (*Spišiak, Švoňavec* 2002). A legmagasabb árszint a Délnyugat-Szlovákiában elterülő Dunamenti-alföldet jellemezi, míg a legalacsonyabb árakon Észak-Szlovákiában juthatunk mezőgazdasági földterülethez.

A mezőgazdasági földterületek utáni különféle adók (pl. ingatlanadó) meghatározása végett a Mezőgazdasági Minisztérium az ország valamennyi kataszterére vonatkozóan megállapított egy hivatalos árat, melynek a meghatározásánál a földek bonitásából indult ki, vagyis a mezőgazdasági földterület agrárpotenciálját vette alapul. 2001. december 31-re vonatkozóan ezen árjegyzék alapján a mezőgazdasági földterületek átlagos ára Szlovákiában 38 001 Sk volt, míg a magyar kisebbség által lakott NUTS 4 régiók közül a legmagasabb ár a Dunaszerdahelyi járás, a legalacsonyabb ár a Rozsnyói járás mezőgazdasági földterületeire volt megállapítva (90 955 Sk/ha, illetve 15 634 Sk/ha). Ugyanezen árjegyzék alapján a szántók szlovákiai átlagos ára 52 925 Sk/ha volt.

2. táblázat

Szlovákia és a dél-szlovákiai NUTS 4 régiók mezőgazdasági földterületeinek alapmutatói (kiterjedés, szántók részaránya, mezőgazdasági földterület egyes típusainak központilag megállapított hivatalos átlagos ára hektáronként 2001. 12. 31-én)

NUTS 4 régiók, Szlovákia	A mezőgazdasági földterületek kiterjedése (ha)	A szántóknak a mezőgazdasági földterületeken belüli részaránya (%)	A mezőgazdasági földterületek átlagos ára (Sk/ha)	A szántók átlagos ára (Sk/ha)	A rétek, legelők átlagos ára (Sk/ha)
Szenc	29 433	93,7	80 868	81 082	50 189
Galánta	52 666	93.5	90 779	91 226	49 772
Dunaszerdahely	81 740	91,1	90 955	92 494	54 468
Révkomárom	86 593	87,9	76 247	77 455	51 706
Érsekújvár	108 241	87,7	79 195	80 570	43 207
Vágsellye	29 689	93,9	78 458	78 931	52 715
Léva	112 606	83,5	60 936	65 237	23 476
Nyitra	68 503	89,9	67 637	68 383	39 594
Nagykürtös	53 212	57,6	30 678	37 748	18 069
Losonc	41 112	50,2	25 135	35 630	14 185
Rimaszombat	84 142	51,6	25 938	36 047	13 701
Nagyrőce	25 490	41,0	21 723	33 338	11 888
Rozsnyó	37 541	31,0	15 634	29 590	9 179
Kassa-környék	76 677	72,1	28 014	32 497	14 226
Tőketerebes	79 099	73,5	36 188	40 702	18 585
Nagymihály	72 658	66,5	34 845	41 443	17 916
Szlovákia	2 442 230	59,8	38 001	52 925	12 057

Forrás: Zelená správa, 2002.

Napjainkban a tényleges szabadpiaci ár a fent említett központilag megállapított ártól magasabb, kedvező agráradottságokkal rendelkező területeken annak akár 200–250%-át is elérheti (az agrártárca felmérése alapján 2002-ben a Dunaszerdahelyi járásban a szántóföldek átlagos piaci ára 22,36 Sk/m² volt).

Az agrártermelés társadalmi-gazdasági környezete

A humán erőforrás

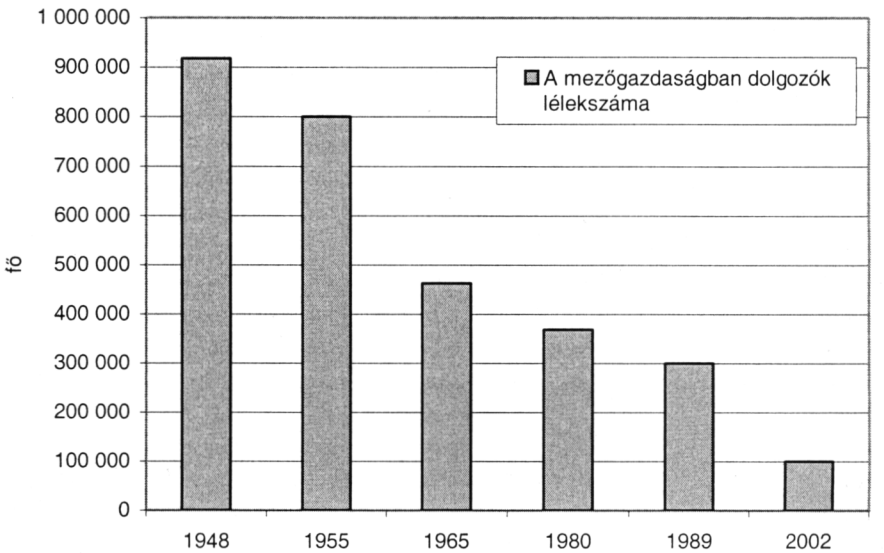
Az ország gazdasági szerkezetének átalakulása az elmúlt 15 évben lényegesen megváltoztatta a lakosság foglalkoztatottsági szerkezetét is. A gazdasági reformok következtében a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma a harmadára csökkent, amit a hagyományos mezőgazdasági termelőszövetkezeteket felváltó gazdasági szervezetek racionális foglalkoztatási politikája, a csődbe jutott agrárvállalkozások nagy száma, valamint a többi nemzetgazdasági ágazat által kínált kedvezőbb munkafeltételek magyaráznak.

Az agrárszektort az 1990-es években nem önkéntesen elhagyó munkaerő döntő hányada az ország legtermékenyebb régiójában, Dél-Szlovákiában, szabadult fel (*Spišiak* 1998). E régió nagyobb részét a számottevő ipartól és szolgáltatási szektortól mentes rurális területek alkották, aminek következtében az agrárgazdaságban munkájukat elvesztett tízezrek nem tudtak más ágazatban elhelyezkedni, s ez nagy agrár-munkanélküliséghez vezetett a tárgyalt régióban. Az agráriumban munkájukat vesztett munkaerő túlnyomó része középkorú (40 év feletti) és alacsony képzettségű volt, ezért jelentős részük mind a mai napig nem tudott sikeresen elhelyezkedni a megváltozott munkaerőpiacon, napjainkban is csaknem minden negyedik dél-szlovákiai munkanélküli a mezőgazdaságban dolgozott korábban.

Fontos azonban megjegyezni, hogy mivel Dél-Szlovákia jelentős földrajzi kiterjedéssel bír, az agrárfoglalkoztatottság csökkenése nem volt azonos mértékű a csaknem 600 km hosszan elterülő déli országrészben. A legjelentősebb csökkenés a régió nyugati felében ment végbe, ahol a szlovákiai és a magyarországi nagyvárosok robbanásszerűen fejlődő ipari és szolgáltatási szektorai kedvezőbb bérekkel (és számos egyéb előnyökkel) csábították és csábítják el az embereket mind a mai napig a nehéz fizikai megerőltetéssel járó mezőgazdasági munkáktól (a primer szektorban foglalkoztatottak aránya itt az országos átlag 2/3-a). Ezzel szemben az Ipolyság–Losonc–Királyhelmec tengely mentén a határ mindkét oldalán hiányoznak a dinamikusan fejlődő innovációs telephelyek, a vidéken élők számára az egyetlen megélhetési forrás (még ha szűkös is, de mégis csak forrás) a mezőgazdaság (több járásban az agrárdolgozók részaránya meghaladja az országos átlag kétszeresét).

1. ábra

A mezőgazdaságban foglalkoztatottak számának alakulása Szlovákiában 1948–2002

Forrás: Spišiak, 1984, Zelená správa, 2003.

Az elkövetkező években már nem várható az agráriumban foglalkoztatottak számának számottevő további csökkenése, mivel egyrészt az ágazat túlfoglalkoztatottsági szintje már minimális, valamint a leépülés és a stagnálás évtizede után a mezőgazdaság a fejlődés határozott jeleit mutatja.

Napjainkban országos szinten az aktív keresők nem egész 6%-a dolgozik a mezőgazdaságban, amely érték a szomszédos államok viszonylatában csak Lengyelországban és Ukrajnában magasabb. E mutató értéke az Európai Unióban a 2004. május 1-én bekövetkezett EU bővítést megelőzően 1,5%-kal volt alacsonyabb (vagyis az agráriumban dolgozók részaránya az EU 15-ben 4,5% körüli volt).

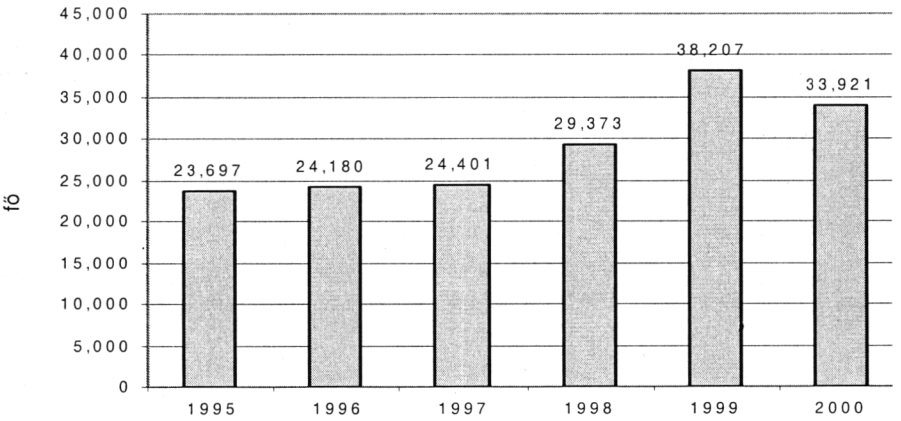
Regionális megközelítésben a szlovákiai agrárfoglalkoztatottság nagy területi szóródást mutat, a mezőgazdaságban dolgozók részaránya a magyar kisebbség által lakott déli járások többségében magasan meghaladja az országos szintet.

A magyar kisebbségnek a földműveléssel való erős kapcsolatát jól tükrözi, hogy a 2001. évi népszámlálás idején a 268 044 fő gazdaságilag aktív magyar nemzetiségű népességből 25 712 fő dolgozott e szektorban, ami az ország agrár-

munkaerejének a 21,7%-át tette ki (vagyis csaknem minden ötödik szlovákiai agrárdolgozó magyar nemzetiségű).

2. ábra

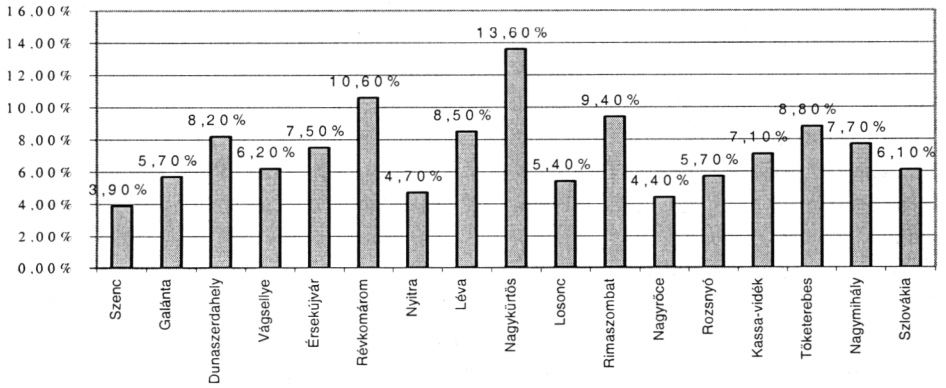
Az agrár-munkanélküliek számának alakulása Szlovákiában, 1998–2002

Forrás: Zelená správa, 2002.

3. ábra

A mezőgazdaságban dolgozók részaránya az ország 16 déli járásában és Szlovákiában

Forrás: Štatistický úrad SR, 2003.

A világban általánosan megfigyelhető jelenség, hogy a mezőgazdaságban foglalkoztatottak többsége az iskolai végzettséget tekintve elmarad a többi nemzetgazdasági ágazatban dolgozók képzettségi szintjétől, s ez (a munkaerő alulképzettsége) fékező hatással van magára az ágazat fejlődésére.

E negatív jelenség alól Szlovákia sem kivétel, az ország éléskamrájaként szolgáló Dél-Szlovákiában a népesség iskolázottsági szintje messze elmarad az országos átlagtól. E kedvezőtlen állapotra az alábbi három pont szolgál magyarázatul:

- a déli országrész vidéki populációjának csaknem fele magyar nemzetiségű, akik iskolai végzettségi szintje lényegesen alacsonyabb a többségi nemzet iskolázottsági mutatóitól (pl. a magyar kisebbségi populáció 30,5%-nak a legmagasabb iskolai végzettségi szintje mindössze alapiskolai végzettség, míg ezen mutató országos átlaga mintegy 10%-kal alacsonyabb);[1]
- e régió urbanizáltsági szintje lényegesen alacsonyabb az országos átlagtól (a városlakó populációk körében magasabb a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya);
- Dél-Szlovákiában a többségében magyar nemzetiség által lakott területek mindennemű fejlesztését, beleértve a szellemi fejlesztését is, közel 80 évig fékezték mind a csehszlovák, mind a szlovák kormányok, e határvidéket perifériaként kezelték.

Az elmúlt 3-4 év alatt a szlovákiai agrárdolgozók szerkezetében egy nagyon kedvező folyamat indult el, a magasabb végzettségi szintű munkaerő részaránya folyamatos növekedést mutat, ami egyértelmű jele annak, hogy az ágazati reformok sikereinek köszönhetően ezen ágazat is vonzani kezdi a magasan képzett munkaerőt (és nem csupán a máshol elhelyezkedni képtelen, alacsony képzettségű és az innovációkat elutasító magatartást tanúsító munkaerőt foglalkoztató szektornak minősül). Ez a jelenség egyben előrevetíti az agrárium további fejlődését, ugyanis ma egy korszerű agrárgazdaság vezetése olyan komplex és magas színvonalú – biológiai, agrotechnikai, kémiai, talajtani, közgazdasági stb. – ismereteket igényel, amelyeket csak magasabb szintű képzéseken lehet elsajátítani.

Az agráriumban a 20 főtől többet alkalmazó gazdasági szervezeteknél az ország agrármunkaerejének megközelítőleg 2/3-a (mintegy 70 ezer ember) dolgo-

[1] ami az alábbi 2 fő okra vezethető vissza:
- az elmúlt évtizedekben nem volt megfelelően kiépítetve a magyar tannyelvű iskolarendszer a szlovákiai magyar kisebbség számára,
- a magyar populáció öregedő korban van, s ezen populációk körében a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya az átlagnál alacsonyabb, ugyanis az öreg korosztályok számára fiatalságuk éveiben (30–40 évvel ezelőtt) a felsőoktatás csak kevesek számára volt elérhető.

zik. Ezen gazdasági szervezetek közt a legnagyobb foglalkoztatónak a mezőgazdasági szövetkezetek számítanak, melyek az ezen típusú szervezeteknél a mezőgazdaságban dolgozó munkaerő csaknem 70%-át foglalkoztatják. A második legjelentősebb foglalkozatási forma a kft., a harmadik a részvénytársaság (a foglalkoztatottak közel 15%-a, illetve 12%-a).

3. táblázat

A munkaerő megoszlása szervezeti forma szerint a 20 főtől többet alkalmazó agrárvállalkozások esetében

Jogi forma	A foglalkoztatottak száma 2000-ben	Arány (%)	A foglalkoztatottak száma 2001-ben	Arány (%)
Termelőszövetkezetek	55 773	70,4	51 167	69,6
Állami gazdaságok	222	0,3	123	0,2
Gazdasági társaságok	21 663	27,3	20 815	28,3
Ebből: részvénytársaságok, közkereseti társaságok	9 197	11,6	8 832	12
kft.-k	12 466	15,7	11 983	16,3
Hozzájárulási szervezetek*	1 563	2	1 378	1,9
A mezőgazdaság összesen	79 221	100,0	73 483	100,0

* A fenntartásuk költségeinek egy részét az állam garantálja (pl. agrár-kutatóintézetek).
Forrás: Zelená správa, 2002.

Az agrártermelés szervezeti háttere

Az 1989-ben bekövetkezett rendszerváltozást követően az ország politikai vezetése a gazdaság átalakításának első számú követelményeként a magánosítás szükségességét jelölte meg. Ezen irányelv a mezőgazdaság tekintetében a korábbi kollektivizált nagyüzemek megszüntetését célozta, mivel a túlzottan polarizált szervezeti struktúra alapvető tényezője volt a megelőző agrárrendszer hatékonysági problémáinak.

Az elmúlt másfél évtized alatt a nagyüzemek súlycsoportja lényegesen gyengült, viszont az elképzelt és megcélzott nyugat-európai típusú farmergazdaságok nem terjedtek el, az agrártermelés meghatározó tényezőinek továbbra is a nagyméretű agrárvállalkozások számítanak (de az elkövetkező években a piaci, jövedelmezőségi és finanszírozási lehetőségektől függően a kis- és közép-agrárvállalkozások ütemes gyarapodása várható).

4. táblázat

A mezőgazdasági vállalkozások és a megművelt földterület megoszlása Szlovákiában 2000-ben

	Üzemek száma	Megművelt mezőgazdasági földterület nagysága (ha)	Átlagos kiterjedés (ha)	A megművelt mezőgazdasági földterületek aránya Szlovákia mezőgazdasági földterületéből (%)
Állami gazdaságok	1	924	924	0,04
Termelőszövetkezetek	738	1 165 241	1579	47,74
Kereskedelmi társaságok	647	720 039	1113	29,5
ebből: közkereseti társaság	3	676	225	0,03
kft.	559	552 634	989	22,64
részvénytársaság	85	166 729	1962	6,83
Jogi személyek összesen	1 386	1 886 204	1361	77,28
Magángazdák	20 355	216 771	10,6	8,88
ebből: 100 ha mezőgazdasági földterület felett vállalkozó magángazdák száma	465	118 618	255	4,86
Többi mezőgazdasági terület	x	337 692	x	13,84
A mezőgazdasági területek kiterjedése Szlovákiában	x	2 440 667	x	100,00

Forrás: Zelená správa, 2002.

2000 decemberében a Szlovákiában jogi személyként működő agrárvállalkozások száma közel 1400 volt, melyek átlagos kiterjedése 1300 ha körül mozgott, s az országban található mezőgazdasági földterületek mintegy 80%-át művelték meg. A jogi személyként működő agrárvállalkozások több mint felét az átranszformálódott szövetkezetek képezték, s azok gazdálkodtak az ország mezőgazdasági földterületeinek közel felén. A kereskedelmi társaságok és a magángazdák (a magángazdák száma mintegy 20 ezer) a mezőgazdasági földterületek 30%, illetve 9%-án folytatnak termelést (*Švoňavec* 1999).

Az agrárvállalkozások szerkezeti reformjával párhuzamosan végbement a földek tulajdoni decentralizációja is, a mezőgazdaság évtizedekig uralkodó tulajdoni és szervezeti kereteit a kárpótlás rövid idő alatt gyökeresen megváltoztatta (az átalakulás markáns jellemzője a tulajdon és működtetés, a tulajdonos és a használó személyek szétválása). Napjainkban a mezőgazdasági földek több mint 2/3-át bérleti formában művelik meg.

Az agrártermelés technikai-műszaki háttere

Az ország mezőgazdasági termelésének döntő hányada az agrárvállalkozások többségénél mutatkozó tőkehiány miatt rendkívül rossz agrártechnikai és agrárműszaki állapot közepette valósul meg. A technikai-műszaki infrastruktúra hiánya megmutatkozik az elavult gépparkban (pl. a traktorok átlagéletkora 13 év), a növényvédelem és a talajerő-visszapótlás alacsony intenzitásán (pl. az 1 ha mezőgazdasági földre felhasznált műtrágya mennyisége az EU 15-ben használt átlagos mennyiség 1/3-a), az állattenyésztésre használt elavult objektumok állapotán.

5. táblázat

A mezőgazdasági gépállomány mutatói Szlovákiában

	Darabszám 2000-ben	1993 és 2000 között vásároltak száma	Az 1993 és 2000 között vásárolt gépek aránya	1993 előtt vásárolt gépek száma	1993 előtt vásárolt gépek aránya
Traktorok	22 614	2 631	11,60%	19 983	88,40%
Traktor-pótkocsi	14 745	524	3,60%	14 221	96,40%
Eke	9 697	1 555	16,00%	8 142	84,00%
Cukorrépa-kombájn	658	159	24,20%	499	75,80%
Gabona-kombájn	4 082	738	18,10%	3 344	81,90%
Burgonya-kombájn	936	119	12,70%	817	87,30%

Forrás: Zelená správa, 2002.

6. táblázat

A mezőgazdasági termelés műtrágya-felhasználásának mutatói Szlovákiában

Év	1990	2001
Az N, P, K tartalmú műtrágyafogyasztás t-ban	581 811	109 435
N részesedése	222 255	78 465
P részesedése	167 619	16 989
K részesedése	191 937	13 981
Hektáronként átlagban kg/ha	239,7	50,3

Forrás: Zelená správa, 2002; Program rozvoja poľnohospodárstva a vidieka SR, 2000.

Az agrártámogatások napjainkban és azok várható alakulása

Az ország uniós tagságának eredményeképpen jelentősen megváltozott az agrártámogatások szerkezete. Szlovákiában most először jutnak alanyi jogú támogatáshoz az agrárvállalkozók, amelyet minden jogosult megkap (azon gazdákról van szó, akik legalább 1 hektáron gazdálkodnak és tavaly ősszel bejelentették a földjeiket az egységes információs rendszerbe), így nem történhet meg, hogy pénzhiányra hivatkozva valakit elutasítanak. Igaz, a kérvényezésnek vannak adminisztratív formaságai, de ezek kis igyekezettel megtanulhatók (aminek érdekében a földművelésügyi minisztérium egy részletes, példákkal illusztrált kézikönyvet is megjelentetett).

A földterület regisztrációját a múlt évben 16 600 agrárvállalkozó kérte, ám a kérvények leadásának határidejéig (2004. május 14.) az agrártámogatásokat kifizető ügynökséghez (PPA) csak 12 403 támogatási kérelem érkezett be, s ezen agrárvállalkozók az ország mezőgazdasági földterületének közel 95%-át művelik meg. A dél-szlovákiai járásokban a kisebb, egy-két hektáros termelők is éltek a kínálkozó lehetőséggel: a PPA kimutatása szerint a Dunaszerdahelyi járásból 780 kérvényt kapott a kifizető ügynökség, a lévaiból 776-ot, a komáromi és a tőketerebesi régióból egyaránt 709-et.

A kihasznált mezőgazdasági termőterület után járó egységes kifizetések, ismertebb nevén az egységes területalapú támogatások összege 2004-ben 43,6 euró (mintegy 1700 Sk) volt hektáronként.[2] Az egyes szántóföldi növények termesztése után járó kifizetések megközelítő értéke 1000 Sk hektáronként, amely mindenekelőtt gabonafélékre, olajosokra és hüvelyesekre igényelhető. Ezen támogatásokon kívül igényelhető még a kedvezőtlen adottságú térségeknek járó támogatás, melyet térség-kategóriák alapján osztanak szét (s olyan mutatókat vesznek alapul, mint pl. a tengerszint feletti magasság, lejtési szint, a talaj hozamképessége, a lakosság sűrűsége), s a besorolás függvényében a támogatás nagysága 770-tól 4200 koronáig terjedhet.

A szlovákiai agrárvállalkozók ez évben először élhetnek azzal a sajátos támogatási formával is, amit az EU agrárintervenciós rendszere jelent. Ez évben a hazai agrártermelők a búza, a durumbúza, a kukorica, a rozs, az árpa és a cirok

---

[2] Szlovákia 1 955 467 hektárra kért közvetlen kifizetést Brüsszeltől, a regisztrált, agrártermelők száma 16 600. Az agrárkifizető ügynökség regionális kapcsolattartó irodái május 1-jétől 14-ig összesen 10 805 támogatási kérvényt fogadtak el. Június 8-ig pedig még 1598 agrártermelő vélte úgy, hogy mégis érdemes megpályázni az alanyi jogon járó uniós támogatásokat. Tették ezt annak ellenére, hogy ők már önmagukat fosztották meg a pénz egy részétől, hiszen minden munkanapért, amelyet késtek, egy százalékot levonnak majd az őket megillető pénzcsomagból. Azok a termelők, akik 2003. december 31-ig nem regisztráltatták a földjeiket, az idén (2004-ben) már nem kapnak ilyen támogatást. A jövő évi támogatásra ősszel kell jelentkezni. A támogatások kifizetésére utólag, az év utolsó negyedévében kerül sor.

esetében élveznek garantált intervenciós felvásárlási árat, melynek nagysága egységesen tonnánként 101,31 euró. Ez az a minimumár, amit a termelő a piaci viszonyoktól függetlenül biztosan megkaphat. A minőségi feltételeknek megfelelő terményt a 2004. november 1-jétől 2005. május 31-ig tartó intervenciós időszakban bármely árutulajdonos – azaz nemcsak a termelő – felajánlhatja felvásárlásra.

A támogatások további jelentős forrását a pályázható támogatások képezik, amelyeknek kereteit a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Ágazati Operatív Program szabja meg. Az említett programdokumentum a dél-szlovákiai tér jövőjét illetően különösen fontos, ugyanis e tér számít az ország éléskamrájának. A program prioritásként kezeli a produktív mezőgazdaság előretörését[3] és a hosszú távon fenntartható vidékfejlesztés támogatását.[4] A program megvalósítása 561,8 millió euróba kerül, az összeg 70%-át az EU biztosítja, a fennmaradó 30%-ot szlovák állami és magánalapokból fedezik. A fenti összeg jelentős hányada, 244,4 millió euró, a gyenge földminőség miatt hátrányos helyzetű mezőgazdasági térségek megsegítését szolgálja (mintegy 1 250 000–1 350 000 hektárnyi ilyen terület van Szlovákiában).

Az agrártermelés gazdasági mutatói

Az ország mezőgazdasági termelése és az abból származó bevételek nagysága az 1990-es évek elején lényegesen visszaesett. Ezt többek közt a külpiaci fogadókészségek romlása és ezen korábbi piacok elvesztése, a külföldi agráráru szabad beáramlása, a hazai fogyasztás jelentős csökkenése (a lakosság egy részének fizetőképtelensége következtében), valamint (és ez a leglényegesebb) a mezőgazdasági termelőknek nyújtott költségvetési szubvenciók csökkenése magyarázza (Drgoňa, Dubcová, Kramáreková, 1998, Spišiak, 1995).

A szlovák agrárium közel 10 éven át tartó válsága és veszteséges időszaka napjainkra véget érni látszik, az agrárszektor az elmúlt 3 évben 2 alkalommal nyereséggel zárta az évet. A 2003. esztendő agráriumának negatív gazdasági eredményeit elsősorban az agrárolló jelentős kinyílása és a súlyos aszály magyarázza.

---

[3] Támogatott intézkedések:
- a mezőgazdasági vállalatok beruházásai,
- a mezőgazdasági termékek feldolgozásának és értékesíthetőségének javítása.

[4] Támogatott intézkedések:
- a fenntartható erdőgazdálkodás és az erdészet fejlesztése,
- a halgazdaság fejlesztése (FIFG finanszírozás),
- a vidék felzárkózásának és fejlesztésének támogatása,
- oktatás,
- technikai segítségnyújtás.

A Szlovák Köztársaság Mezőgazdasági Minisztériuma rendszeres felmérést készít a szlovákiai mezőgazdasági földterületek közel 90%-át megművelő agrárgazdálkodó jogi és fizikai személy körében a gazdasági eredményeiket illetően. E felmérésbe a 2003-as év gazdasági eredményeit illetően 2531 agrárgazdálkodó jogi és fizikai személyt vontak be[5] (az általuk megművelt mezőgazdasági földterület az ország mezőgazdasági földterületeinek 87,43%-át tette ki). Ezen agrárfelmérés alapján elmondható, bár ugyan nem beszélhetünk teljes mintáról, hogy a kereskedelmi társaságok gazdasági eredményei messze fölülmúlják a szövetkezetek gazdasági eredményeit, amiért az innovációkat elutasító szövetkezeti vezetés okolható, ugyanis azok a tagság foglalkoztatottsági érdekei miatt sok esetben nem a piacgazdaság elvei szerint vezetik a szövetkezetet.

7. táblázat

A szlovákiai mezőgazdasági vállalatok és egyéni vállalkozók gazdasági eredményeinek alakulása 2001–2003 (millió Sk)

	Adózás előtti gazdasági eredmény			Bevételek					Kiadások				
	2001	2002	2003	2001	2002	Index 2002/ 2001	2003	Index 2003/ 2002	2001	2002	Index 2002/ 2001	2003	Index 2003/ 2002
A mezőgazdaság összesen	504	474	–2 376	65 247	65 977	101,1	66 081	100,2	64 743	65 502	101,2	68 458	104,5
Jogi személyek	500	363	–2 489	62 072	62 458	100,6	62 562	100,2	61 572	62 094	100,8	65 052	104,8
0–19 alkalmazottat foglalkoztatók	131	37	–147	4 485	5 010	111,7	6 716	134,1	4 354	4 973	114,2	6 864	138,0
20 vagy több alkalmazottat foglalkoztatók	369	326	–2 342	57 587	57 447	99,8	55 846	97,2	57 218	57 121	99,8	58 188	101,9
Fizikai személyek	4	111	113	3 175	3 519	110,8	3 519	100,0	3 171	3 408	107,5	3 406	99,9

Forrás: Zelená správa, 2004.

2003-ban a jogi személyű gazdasági szervezetek –1411 Sk/ha mezőg. földt. veszteséget könyveltek el, ami az egyes jogi formáknál eltérő volt: szövetkezetek vesztesége –2441 Sk/ha mezőg. földt. volt, míg a kereskedelmi társaságok esetében csak –59 Sk/ ha mezőg. földt. volt a veszteség. A jogi személyű gazdasági szervezetek 51%-a volt nyereséges (a kereskedelmi társaságoknál 65%, a

[5] 1337 jogi személyként működő agrárvállalkozást (616 szövetkezet, 718, kereskedelmi társaság, 3 állami gazdaság) és 1194 magángazdát.

szövetkezeteknél 35%). Ezen gazdasági eredmények határozottan tanúsítják, hogy a szövetkezetek többségében a restrukturalizáció még várat magára.

Ugyanezen évben a magángazdák gazdasági eredménye 665 Sk/ha mezőg. földt. volt, ami nyereséget jelent, viszont azonban ha leszámítjuk a magángazda tulajdonképpeni bérét (amit a jogi személyként működő agrárvállalkozásokban mért átlagkereset ad meg), akkor a magángazdálkodási forma is veszteséggel zárta az évet (–352 Sk/mezőg. földt). A magángazdák azonban az érvényes törvények alapján nem számolhatnak le maguknak bért, ezért a magángazdák 76%-a nyereséggel zárta az évet, bár nem számottevő összeggel (átlagosan 95 ezer Sk-val, ami mintegy 13,6%-kal volt alacsonyabb, mint a gazdasági eredményük 2002-ben). A magángazdák bevételeinek 72,8%-a a mezőgazdasági tevékenységükből volt, azon belül is a jövedelmezőbb növénytermesztésből (53%-os részesedéssel). A bevételeik 13,9%-át az állami támogatások tették ki, egy magángazdára átlagosan 495 ezer Sk támogatás jutott (beleértve a befektetési támogatásokat is).

8. táblázat

A jogi személyként működő agrárvállalatok gazdasági eredményei a kerületek szintjén 2003-ban

NUTS 3	Gazdasági eredmény Sk/ha mezőg. földt.		A vállalatok részaránya %-ban		Termelés Sk/ha mezőg. földt.	Támogatás Sk/ha mezőg. földt.
	2002	2003	nyereséges	veszteséges	2003	2003
Pozsony	83	–722	55	45	32 573	4320
Nagyszombat	701	–1619	56	44	39 714	3565
Trencsén	95	–2505	38	63	34 474	4138
Nyitra	982	–1788	46	54	35 455	3146
Zsolna	80	–858	56	44	17 062	4310
Besztercebánya	98	–1916	46	54	17 114	3488
Eperjes	–146	–721	58	42	12 009	3826
Kassa	–487	–996	57	43	17 489	3558
Szlovákia	208	–1411	51	49	24 627	3687

Megjegyzés: A Szlovák Köztársaság Mezőgazdasági Minisztériuma által végzett agrárgazdasági felmérésbe bevont 1238 (a 2002-es évet illetően) és 1337 (a 2003-as évet illetően) jogi személyként működő agrárvállalatok gazdasági eredményei alapján.

Forrás: Zelená správa 2004.

9. táblázat

A magángazdák gazdasági eredményei a kerületek szintjén 2003-ban

NUTS 3	Magángazdák száma	A gazdasági tevékenység végeredménye Sk/ha mezőg. földt.		Szerkezet, %		Bevételek Sk/ha mezőg. földt.	
		2002	2003	nyereséges	veszteséges	2002	2003
Pozsony	71	1362	2923	75	25	44 056	39 286
Nagyszombat	203	1697	1264	78	22	33 127	34 279
Trencsén	65	650	392	75	25	18 802	14 153
Nyitra	299	727	514	73	27	30 643	24 303
Zsolna	51	840	950	88	12	15 127	11 891
Besztercebánya	215	739	329	73	27	20 276	16 534
Eperjes	118	524	213	75	25	14 048	10 337
Kassa	172	435	454	77	23	19 578	15 629
Szlovákia	1194	790	665	76	24	25 025	20 670

Megjegyzés: A Szlovák Köztársaság Mezőgazdasági Minisztériuma által végzett felmérésbe bevont 1008 (a 2002-es évet illetően) és 1194 (a 2003-as évet illetően) magángazda gazdasági eredményei alapján.

Forrás: Zelená správa 2004.

A mezőgazdasági vállalkozások gazdasági eredményeit lényegesen befolyásolja az általuk használt tér természetföldrajzi adottságai mellett az államtól kapott támogatás nagysága. A múlt évben, 2003-ban, a legjobb gazdasági eredményt (Sk/ ha mezőg. földterületben számítva) azon kerületek (az oda bejegyzett jogi személyként működő agrárvállalkozások gazdasági eredményét véve figyelembe) érték el, amelyek a legjelentősebb támogatást kapták (Pozsony, Zsolna). Ezen kerületekben a jogi személyként működő agrárvállalkozások 55–56%-a volt nyereséges, míg a kitűnő természeti adottságokkal rendelkező Nyitrai kerületben csak a jogi személyként működő agrárvállalkozások 46%-a volt nyereséges. A magángazdák gazdasági eredményei szintén a Zsolnai kerületben lettek a legjobbak, ott a magángazdák 88%-a nyereséggel zárta az évet.

A mezőgazdaság talpra állásának további jele, hogy 2004 őszétől (nagy késéssel a környező országokhoz képest) már a szlovákiai élelmiszergyártók is versenyezhetnek a Kiváló élelmiszer minőségi megjelölésért, mely védjegyet az ország legnagyobb élelmiszergazdasági nagyvásárán, az Agrokomplex 2004-en, indították az útjára (így Magyarországhoz, Lengyelországhoz, Ausztriához vagy Csehországhoz hasonlóan már a szlovákiai élelmiszergyártók is versenghetnek a termékeiken feltüntethető „SK Slovakia" megjelölésért). A késés a hazai gyár-

tók miatt volt, akik „eddig nem igényeltek" ilyen védjegyet, az EU-csatlakozás után azonban kénytelenek voltak változtatni szemléletükön, nehogy a tőkeerősebb külföldiek kiszorítsák őket hagyományos piacaikról. A Kiváló élelmiszer minősítés odaítéléséről a földművelésügyi és az egészségügyi tárca, valamint az állat-egészségügyi felügyelet szakembereiből álló bizottság dönt, feltétel azonban, hogy a gyártó rendelkezzen az ISO minőségi tanúsítvánnyal, eleget tegyen a HACCP uniós feltételrendszernek, valamint ezen felül a terméket teljes egészében hazai munkaerőnek jobbára hazai alapanyagokból kell előállítania (a tej, a hús, a sütő- és malomipari termékek esetében a kötelező „hazai" alapanyagarány például 90%-os). A földművelésügyi tárca intervenciós ügynöksége az év végéig 4 millió koronával támogatja a programba bejelentett termékek marketingjét, ám jövőre már 20–30 milliós kerettel számol. Az első hazai minőségi védjegyek odaítélésére előreláthatólag 2004. október derekán, az élelmiszer-világnapon kerül sor.

Szlovákia az alapélelmiszerekhez szükséges alapagrár-termékek többségéből közel 80%-ban önellátó, olajnövények tekintetében pedig jelentős exportot tudhat magának. Az agrár-élelmiszeripari termékek kiviteli-behozatali egyenlegében a kivitel értéke tartósan meghaladja a behozatali értéket. Az alábbiakban a hazai agrártermelés és fogyasztás alakulását a *10. táblázat* foglalja össze.

10. táblázat

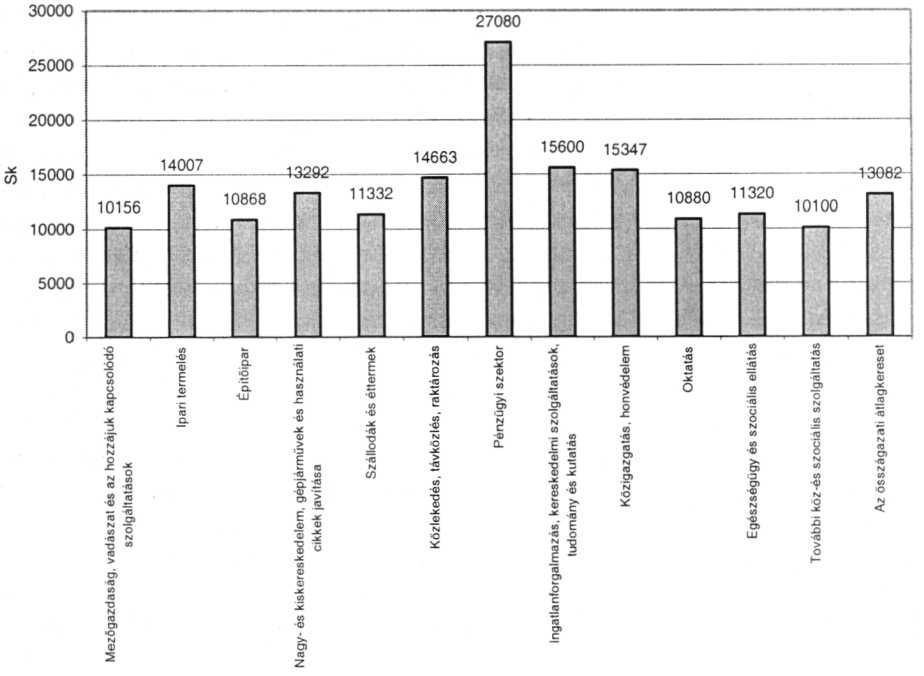
A hazai termelés és a hazai fogyasztás alakulása az alapvető agrártermékeket illetően Szlovákiában (2000–2001)

	Hazai termelés (1000 t-ban)	Hazai fogyasztás (1000 t-ban)	Az önellátás szintje %-ban
Búza	1254,3	1350,0	92,9
Árpa	396,7	675,0	58,8
Kukorica	440,4	562,0	78,4
Burgonya	418,8	424,5	98,7
Repce	133,8	124,8	107,2
Napraforgó	117,3	66,0	177,7
Cukor	128,8	162,0	79,5

Forrás: Zelená správa, 2002.

4. ábra

A szlovákiai havi átlagbérek nagysága egyes ágazatokban 2003. esztendő I. félévében

Forrás: Štatistický úrad SR 2004.

Az előző fejezetekben már szó volt az agrárágazat dolgozóinak képzettségi és végzettségi színvonaláról, valamint az ágazat gazdasági teljesítményéről, amelyből következik az ágazatban dolgozók átlagos keresetének alacsony szintje. Szlovákiában a mezőgazdaságban dolgozók átlagbére a legalacsonyabb a nemzetgazdasági ágazatok közt, az országos átlagkeresettől az agrárbérek 30%-kal alacsonyabbak (pl. 2003 I. félévében az átlagos agrárbérek nagysága 10 156 Sk volt, szemben a 13 082 Sk szlovákiai átlagkeresettel).

A mezőgazdaság és vidékfejlesztés kapcsolata

Az 1990-es években Szlovákiában nagyon markáns területi egyenlőtlenségek alakultak ki, melyek az urbánus térségek kedvezményezett, előnyösebb és a vidéki (rurális) térségek elhanyagolt, hátrányos helyzetében jelennek meg, ami a

vidéki térségekben élők alacsonyabb életszínvonalát (oktatás, egészségügy, foglalkoztatottság, jövedelemtermelés stb.) jelenti.

A vidéki élettér fejlesztésére Szlovákiában az elmúlt években a vidékfejlesztésre mindenekelőtt a SAPARD-program keretében került sor[6], melynek keretében a támogatások kiterjedtek mindazokra a területekre, amelyek a vidéki népesség életminőségének fejlesztését, a vidéki népesség megőrzését, a települések és környezetük gazdasági, kulturális, szociális és ökológiai értékeinek védelmét, fejlesztését szolgálják (*Fáziková* 2001). A SAPARD-program prioritásait a program alapkövetelményének tekintett dokumentum, a Szlovák Köztársaság Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Terve[7] alábbiakban fogalmazta meg: a mezőgazdasági vállalkozások fejlesztése, élelmiszergazdálkodás és agrármarketing, termelői közösségek létrehozása, alternatív jövedelemszerzési lehetőségek megteremtése, a vidéki gazdaság diverzifikálása, mezőgazdasági termékek feldolgozásának és marketingjének erősítése, környezet- és tájkímélő termelési módszerek fejlesztése, a vidéki infrastruktúra fejlesztése és a szakképzés javítása.

A SAPARD-programhoz a kezdetektől 2003. december 31-ig összesen 1242 támogatási kérelem érkezett be, amelyek kérelmezési értéke 7 046 147 000 Sk volt. A legtöbb kérelem (szám szerint 450) a mezőgazdasági üzemekbe történő befektetéssel volt kapcsolatos, melyek összértéke közel 2 milliárd Sk volt. A második legtöbbször kérelmezett terület (393 kérelem) a mezőgazdasági és halászati alaptermékek feldolgozási szintjének növelésével állt kapcsolatban, ezen kérelmek összege még az előbbit is meghaladta, mintegy 2,6 milliárd Sk volt kérelmezve. A vidéki tér diverzifikálásával kapcsolatban összesen 267 támogatási kérelem érkezett be, melyből 102 kérelem a nem infrastruktúra jellegű beruházásokkal, 165 kérelem pedig infrastrukturális beruházásokkal állt kapcsolatban (587 726 000 Sk, illetve 996 480 000 Sk).

A beérkezett kérelmekből támogatási szerződésben részesült 2003. december 31-ig 494 kérelem 2 698 770 000 Sk értékben. A SAPARD-támogatások értékét tekintve a legtöbb SAPARD-pénz a Nyitrai kerületbe került.

A SAPARD-programmal kapcsolatban fontos még megjegyezni, hogy a program nem járult hozzá a régiók közötti különbségek mérsékléséhez, sőt a szakadék inkább tovább mélyült. A pénz mintegy felét Nyugat-Szlovákiában használták fel, miközben a keret nagyobb része inkább a tőkeerősebb agrárvállalatokban és városokba telepített élelmiszer-ipari cégekben koncentrálódott. A várakozásokkal ellentétben a SAPARD nem serkentette az ökológiai gazdálkodásra való áttérést sem. Globális szempontból pedig csak kevésé járult hozzá a

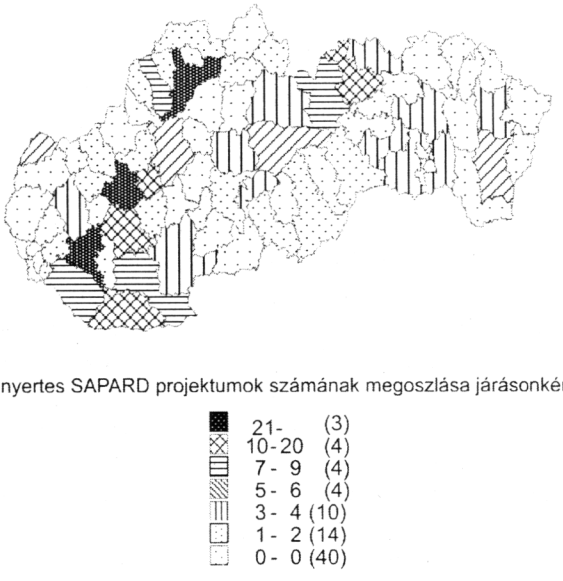
[6] Ami az Európai Unió által létrehozott előcsatlakozási alapok egyike, s amelynek szerepét Szlovákia uniós csatlakozása után az EAGGF – Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alap – vette át.

[7] Plán rozvoja poľnohospodárstva a vidieka SR.

szlovákiai mezőgazdaság versenyképességének növeléséhez, a vidékfejlesztés szempontjából pedig nem járult hozzá lényegesen új munkahelyek teremtéséhez.

5. ábra

Példa az innováció területi folyamataira: A SAPARD-programban nyertes projektumok számának területi megoszlása, 2001–2003

Forrás: Szlovák Köztársaság Mezőgazdasági Minisztériuma, 2004.

A mezőgazdaság és a vidékfejlesztési kapcsán még szükséges megemlíteni a Szlovák Köztársaság Földművelésügyi Minisztériuma által koordinált „Falumegújítási programot", amely 1991-ben indult el, de csak 1997 után vált lényeges területfejlesztési eszközzé. A „Falumegújítási program" célkitűzései megegyeznek a SAPARD-programban megfogalmazottakkal. 1999-ben 724 község és 28 mikroregionális társulás kapcsolódott be a programba. A „Falumegújítási program" az eltelt időszak alatt népszerűvé vált, 2002-ben már 841 község, illetve 76 mikroregionális tömörülés igényelt támogatást a program keretén belül. Az elmúlt 6 évben a vidéki települések 57%-a kapcsolódott be a programba. A támogatások eloszlását tekintve Besztercebánya megye vezet, míg Pozsony megyében egyetlen mikroregionális társulás sem nyert támogatást (*Jančura, Kršáková*, 2001).

Összegzés

Az 1989-ben bekövetkezett rendszerváltozást követően Szlovákia agrárpolitikájában, a többi közép-európai reformországhoz hasonlóan, hatalmas változások mentek végbe, a piacgazdaság útjára lépett kormányzati politika az agrártámogatások nagyságát több, mint 90%-kal csökkentette az 1980-as évekhez képest. A mezőgazdaságot a források ilyen nagy arányú csökkenése sokként érte, ami az agrártermelés mennyiségi és minőségi mutatóinak visszaesésében, valamint az agrármunkaerő ütemes fogyatkozásában tört a felszínre a múlt évtized közepe táján. Az agrárium ezen válságos időszakában a szlovákiai kormányok a vidék válságának kevés figyelmet szenteltek, aminek következtében a nagy agrárágazati tradícióval rendelkező régiók az ország legelmaradottabb gazdasági térségeivé váltak mintegy 5–8 év leforgása alatt.

A közel egy évtizeden át folyamatos tőkekivonást elszenvedni kényszerülő, ezért technológiájában megújulásra képtelen szlovákiai mezőgazdaság azonban napjainkra már a lábra állás jeleit mutatja s a hagyományos gazdasági funkciói mellett az ágazat egyre nagyobb szereppel bír az ökológiai, a társadalmi és kulturális funkciókat illetően. Mindezen pozitív trendek ellenére azonban még a távolról sem nevezhető az agrárium helyzete ideálisnak, számos égető probléma vár kezelésre. Az egyik ilyen megoldásra váró feladat a kis- és középtermelők (akik döntő hányada magyar nemzetiségű) értékesítési problémáinak megoldása, akik zöldség és gyümölcs eladási nehézségei lassan már az agráriumot közismerten súlytó sertés- és a tejágazati értékesítési problémákhoz kezdenek hasonlítani. Ezen kis- és középtermelők számára az elkövetkező egy-két évben sorsdöntő lesz a termelő-értékesítési szervezetek hazai felfuttatása, melynek mintájául szolgálhatnak a magyarországi termelők tapasztalatai (ugyanis ott már évek óta jól működnek ezen értékesítési csatornák).

A teljes agrárképhez hozzátartozik az a tény is, hogy a hazai mezőgazdasági cégek specializálódási szintje még nem érte el a megfelelő szintet, ebből adódóan e téren az agrárvállalkozásokon belül az elkövetkező években további specializálódás fog várhatóan végbemenni. A termelők szakosodni fognak arra, amit a legjobban tudnak végezni és amire a legjobbak az adottságaik (ahogy ez például a szomszédos Ausztriában is végbement, ahol az EU-csatlakozásig mindenütt mindent termeltek, a csatlakozást követő szerkezetváltás után azonban a régiók agrárjellege a valós agráradottságok, a térségi agrárpotenciál feltételeinek függvényében alakult ki).

Az agrárium értékelése kapcsán még meg kell említeni az azt behálózó átláthatatlan tulajdonviszonyokat, melyek a félszocialista-félkapitalista jellegük miatt nem teszik lehetővé a hatékony irányítási rendszerek alkalmazását, az üzemek nem képesek átalakulni a piaci igényeknek megfelelően (mindenekelőtt a

szövetkezetek esetében áll ez fenn[8]). Ez nagyon lényeges negatívum, aminek megoldása már nemcsak szakmai, hanem politikai feladat is.

Az uniós csatlakozás Szlovákia agrárriuma és az ott élők számára egy óriási, talán többet meg nem ismétlődő kihívás, lehetőség, melyet nem lehet nem kihasználni. A régió gazdasági és társadalmi felemelkedésének azonban előfeltétele van, mégpedig az, hogy az ott élők a sorsuk irányítását végre kézbe vegyék, hogy hajlandóak legyenek a változtatásra, az állandó megmérettetésre, és ne várjanak a nagy, okos vezérre vagy más csodás megváltásra. Az EU csak lehetőségeket nyújt az agráriumnak, a társadalmon múlik, hogy él-e vele.

Irodalom

Drgoňa, V. – Dubcová, A. – Kramáreková, H. 1998: Poľnohospodárska krajina Slovenska: Problémy jej regionálneho rozvoja. In: *Geographical Studies,* Constantine The Philosopher University, Nitra. 35–54. o.

Jančura, P. – Kršáková, A. 2001: Program obnovy dediny na Slovensku. Životné prostredie 1/2001, Bratislava. 14–18. o.

Program rozvoja poľnohospodárstva a vidieka SR, Ministerstvo pôdohospodárstva SR, Bratislava, 2000.

Sektorový operačný program – Poľnohospodárstvo a rozvoj vidieka, Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja Slovenskej republiky, Bratislava, 2003

Spišiak, P. 1984: Geographical aspects of the analysis of structure and movement of manpower in the agriculture of the Slovak Socialist Republic, AFRNUC, Geographica Nr. 24, Bratislava. 107–127. o.

Spišiak, P. 1995: Agrosystem in Slovakia after 1989. Warszaw.Universit. In: *Zmiany w przestreni geograficznej w warunkach transformaciji spoleczno-ekonomicznej (na przyklade obszarow wieskich).* Wydzial Geografii i Studiow Regionalnych Univerzit. Warszawa, 1995. 176–181. o.

Spišiak, P. 1998: Agriculture in Slovakia and its Prospects. UK, Geographica XXXII, Supplement, Praha, 403–408. o.

Spišiak, P. – Švoňavec, M. 2002: Cenový potenciál poľnohospodárskeho pôdneho fondu na Slovensku. Geografické spektrum, č. 2, PriF UK Bratislava, 55–60. o.

Švoňavec, M. 1999: Agricultural enterprises structure in Slovakia and their land fund. Geographica Supplementum No 2/II., UK, Bratislava. 173–180. o.

Štatistický úrad SR 2003: Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. CD

Štatistický úrad SR 2004: Štatistická ročenka SR 2003, CD

Zelená správa 2002, Ministerstvo pôdohospodárstva SR, Bratislava, 2002.

Zelená správa 2003, Ministerstvo pôdohospodárstva SR, Bratislava, 2003.

Zelená správa 2004, Ministerstvo pôdohospodárstva SR, Bratislava, 2004.

[8] A pozsonyi Agrárkutató Intézet szociológiai kutatásai szerint a szövetkezetek agrármenedzsereinek csaknem 80%-a azt tartja a legfontosabb céljának, hogy a nyugdíjig posztján maradjon, és nem azt, hogy a szövetkezet gazdasági eredményei javuljnak, a vállalat vagyona gyarapodjon.

SZABADKA ÉS A HOMOKVIDÉK FEJLESZTÉSI LEHETŐSÉGEI

Somogyi Sándor

Bevezető

Vajdaság Tartomány Végrehajtó Tanácsa aláírta a Duna-Maros-Tisza régió együttműködési megállapodását a magyarországi Csongrád, Bács-Kiskun, Békés, Jász-Nagykun-Szolnok, valamint a romániai Temes, Arad, Karas-Szeverin és Hunedoara megyékkel még a kilencvenes években. A Protokol második pontja előrelátja, hogy az érintett községek bekapcsolódhatnak az együttműködés megvalósításába.

Valószínű ez is motiválta azt a Magyarországon született határ menti kezdeményezést, hogy tekintsük át a két határ menti régió együttműködési lehetőségeit. A magyar fél erre a célra eszközöket is biztosított. Sajnos a projekt céljai nem valósulhattak meg, mert az 1998-as hatalomváltás után a korábban engedélyezett összeg elvonásra került és a munka megszakadt.

A vajdasági oldalon a felmérések, műhelymunka, statisztikai adatgyűjtés és a lehetőségek megfogalmazása előrehaladottabb állapotban volt, de a fenn említett okból kifolyólag a munka itt is megszakadt.

A beszámoló célja, hogy áttekintést adjon az akkor megfogalmazott lehetőségekről és az időközben elmúlt periódus problémáiról.

A megfogalmazott lehetőségek rövid bemutatása

Három workshop keretében, – részben változó személyi összetétel mellett, – nagyszámú fejlesztési és együttműködési lehetőség került terítékre. Kreatív technikák alkalmazásával segítettük az ideák születését, megfogalmazását és szelektálását.

A munkacsoport végső ajánlata 11 pontban lett megfogalmazva a következő szerint:

1. Szerb-magyar határ menti regionális együttműködés és fejlesztési koncepció erőforrásainak felmérése

Az elképzelés szerint számba kellett volna venni és felmérni a régióknak a regionális együttműködés szempontjából fontos erőforrásait:

- a földrajzit,
- a természetit,
- a gazdaságit és
- a humán erőforrásokat.

Kiszűrni a régiók komparatív előnyeit és hátrányait egy egységes fejlesztési program keretében.

Mivel egy ilyen feladat sok időt igényelt volna, közvetlen rövidlejáratú feladatokként lettek megfogalmazva a következő lépések:

- Adatbázist biztosítani egy átfogó, megalapozott regionális együttműködési és területfejlesztési program kidolgozásához.
- A projekt határon átnyúló hatásait, közvetlen és közvetett kapcsolódásait a határon túli kezdeményezésekhez számba venni.

2. Regionális információs adatbank megteremtése

Az elképzelés nagy mértékben kapcsolódott az előző ponthoz. A projektum három feladatkörre lett szétválasztva az elképzelésekben:

- Nyílt és/vagy korlátozott hozzáférhetőségű adatbázisok működtetése.
- A fejlesztés alatt álló és beinduló projektumok számítógépes támogatása.
- Pénzügyi tranzakciók korlátozott mértékű lebonyolítása.

A nyílt/vagy korlátozott hozzáférésű adatbázisok működtetése a következő szakaszokban valósult volna meg:

- Behatárolni a Projekt tanáccsal és más érdekeltekkel, hogy milyen tartalmú adatbázisokra van szüksége a régiónak.
- A szükséges adatbázisok egységes strukturálásának megtervezése és telepítése számítógépre.
- Az adatbázisok feltöltése.
- A folyamatos és időszakos adatfrissítések biztosítása.
- Kereskedelmi jellegű szolgáltatásokat és árut kereső, kínáló börze rovat létrehozása az otthonlap keretében a régió érdekelt vállalatai, intézményei és magánszemélyek részére.

A projektum közvetlen céljai felölelték:

- a gyors és hatékony információcserét,
- hozzáférést a nemzetközi adatbázisokhoz,

- kapcsolatteremtést a partnerekkel,
- térségünk bemutatását a világnak.

3. A szabadkai – horgosi homokvidék rekonstrukciós és hasznosítási terve

A munkacsoport által felvetett javaslatok listája kivételesen gazdag. Ez annak is betudható, hogy a szabadkai – horgosi homokvidék emberei érzik a problémákat és az elhanyagoltságot. A javaslatok listája a következő volt:

- Helyzetfelmérő tanulmány elkészítése (felszíni és a talajvizek, csatornák és műtárgyak, öntözőberendezések, kutak állapota).
- Rekonstrukciós tervek elkészítése.
- A terület értékfeltáró kutatása, az élővilág, vizes élőhelyek kutatása és egyéb értékek behatárolása.
- Közös természetvédelmi terület kialakítása a határsávban (Kőrös völgy).
- Szakemberek alkalmazása a kezelési tervek kialakításában.
- Rekonstrukciós és revitalizációs programok beindítása.
- A kezelési programok összehangolása a terület hasznosítóival (erdészet, mezőgazdaság stb.).
- Újra elszaporítani az őshonos, régi gyümölcs-, szőlő- és háziállatfajtákat.
- Az integrált (bio) termelés további fejlesztése.
- Szárazságtűrő fajták nemesítése és telepítése.
- Eredetvédelem biztosítása és kialakítása a homoki termékekhez (pl. borok).
- A homokvidék besorolása a környezetileg érzékeny területekhez az EU kritériumai szerint és kapja meg a vele járó előnyöket, támogatásokat.
- A természetvédelmi terület kezelői vásárolják fel a parlagokat és állítsák vissza az eredeti állapotokat, – végezzék el a rekonstrukciót.
- Összehangolni a természetvédelem és az erdőgazdaság érdekeit a nyereség-központúság megszüntetésével és az őshonos fafajok előtérbe helyezésével.
- Összehangolni a terveket és a törvényeket, valamint a felügyeletet a természetvédelemmel.
- Kialakítani a falu- és egyéb jellegű turizmus alapfeltételeit, a szükséges infrastruktúrát.
- Összehangolni a természetvédelem, a mezőgazdaság, erdészet, határőrség érdekeit a turizmus érdekeivel.
- A tanyarendszer megóvása, élő tanyák bérbeadása, lovasturizmus fejlesztése.

- Tájházak kialakítása, működtetése a jellegzetes területeken (pl. Kishomok, Székek, Kőrös-parti tanyák, Királyhalmi szőlősgazdák, Ludasi tanyák stb.).
- Kihasználva a médiumokat, ismertetni a lehetőségeket és a programokat.
- A régió propaganda anyagának elkészítése.
- Közös programok a határ minkét oldalán.

A felvetett javaslatok listája igen gazdag. Nem elsősorban piaci szegmenseket megcélzó gazdasági problémákról volt szó, hanem a lakosság életminőségéről és fenntarthatóságról, aminek fejlesztésében létezik együttműködés a Kiskunsági Nemzeti Parkkal. Mindenféleképpen erősíteni kellene az együttműködést és tudatosítani Európában, hogy ennek az érzékeny területnek megőrzése, megvédése nem csak lokális, hanem szélesebb érdek is.

4. Mezőgazdaság és élelmiszeripar

A mezőgazdasági árutermelés területén nem láttuk valószínűnek az együttműködést a két országrész között. Mindkét oldalon inkább feleslegek képződnek, vagy piachiány van. Az együttműködést a magtermelés, bioprogram és a feldolgozóipar területén láttuk elképzelhetőnek. Közös nyersanyag-feldolgozás már korábban is létezett, mint például a szója és cukorrépa esetében.

Szabadkán és környékén – a magtermelés minden nehézség ellenére megőrizte kapacitásait. Sajnos, egyes külföldi partnerekkel megszakadtak a kapcsolatok. Ennek ellenére a további együttműködésre a feltételeket adottnak láttuk, hiszen a növénytermelés legprofitábilisabb szegmenséről van szó. A legfontosabb problémának a termelési ciklus bezárásához hiányzó forgótőke látszott.

Biotermelés és a biotermékek feldolgozása a Suvita program keretében irigylésre méltó szintet ért el Szabadkán és környékén. A program továbbfejlődése töretlennek mondható. Az általános pénzhiány nem jelent korlátozó tényezőt, mert ez a termelés különben is alacsony inputráfordításon alapul. Kritikus pontnak számított abban az időben a kivitel hiánya.

Figyelmet érdemel az a tény is, hogy a határ mindkét oldalán húzódó homokvidék revitalizációjára is jó hatással lenne az ilyen környezetkímélő termelés fokozottabb bevezetése. Mivel nagyon sok esetben probléma a biotermékek elkülönített feldolgozása, meggondolandó lenne a meglevő kapacitások jobb kihasználását és új kapacitások építését közösen tervezni.

A fűszer és gyógynövény-feldolgozás a nehéz feltételek ellenére is viszonylag jó fejlődést mutattak. A rendelkezésre álló technológia és a fejlesztések, valamint az összekapcsolódás a Suvita programmal hatalmas lehetőségeket rejtenek magukban.

A feldolgozóipar kapacitásai nagyon alacsony szinten vannak kihasználva. Általában piac- és pénzhiányban szenvednek, felhalmozódott veszteségekkel bajlódnak. A kapacitások egyébként nagyobb nyersanyagbázist is elbírnak, mint Észak-Vajdaság.

5. Vegyes bank megnyitása

Az ország e része erősen kötődik (gazdaságilag, etnikailag, területileg) a határon túl lévő régiókhoz. A régió külkereskedelmében Magyarország van az első helyen, mint beszállító ország. Az volt a meglátás, hogy egy vegyes tulajdonú bank információs adatbázisként is szolgálhatna az ügyfeleknek. Szerepet játszhatna a magyar vállalatok piac bővítésében Szerbia, Bosznia felé, ugyanakkor a régióbeli üzletembereknek a bank és a magyar partnerek segítségével megnyílna az út Nyugat-Európa felé.

6. A szabadkai szabad övezet

Az övezetekben ipari termelés, kereskedelem, pénzügyi, biztosítási és szállítási, szállítmányozási munkák végezhetők, ezért alkalmasak az ország gazdasági rendszere és annak működésének a megismerésére.

7. Szabadka város és vonzáskörzete hulladékgazdálkodási koncepciója

Értékelve a magyarországi cégek eredményeit az elmúlt években (korszerű hulladéklerakók építése, szelektív hulladékgyűjtő rendszerek létrehozása, külföldi cégekkel való együttműködési tapasztalatok, korszerű munkaszervezési formák megvalósítása), hittük, hogy reális alapja van az elvárásnak, hogy magyarországi cégek, vegyesvállalatok tudást és tőkét fektessenek be Vajdaságban a hulladékgazdálkodás területén. A teljesség igénye nélkül felsoroltuk azokat a lehetséges területeket, témaköröket, amelyek tekintetében reális esélyt láttunk az együttműködésre:

- Környezeti hatásvizsgálatok.
- Egyes régiók hulladékgazdálkodási koncepciójának kidolgozása.
- Meglévő hulladéklerakók szanálása, felszámolása, rekultiválása.
- Új, rendezett, korszerű hulladéklerakók létesítése.
- Hulladékkezelési technológiák kiválasztása, kidolgozása, fejlesztése.
- Települési hulladékkezelés eszközeinek korszerűsítése.
- Gyűjtés-szállítás definiálása (szelektív gyűjtés, hulladékudvarok stb.).
- Veszélyes hulladékgyűjtő, kezelő létesítmények tervezése, létesítése.
- Hulladékhasznosító, ártalmatlanítási technológiák fejlesztése.
- Települési folyékony hulladékok, szennyvíziszap kezelése.

- Környezetkímélő, anyag- és energiatakarékos, de kevésbé veszélyes anyagokat felhasználó és kibocsátó technológiák fejlesztése.
- A hulladék energiatartalmának kinyerési hatásfokát növelő eszközök fejlesztése.
- Füstgáztisztító rendszerek fejlesztése.
- Egészségügyi hulladékok ártalmatlanítási rendszerei.
- Tanácsadói tevékenység, tapasztalatcsere.
- Regionális szemlélet fejlesztése.
- Ipari, mezőgazdasági hulladékok hasznosítása.

8. A termálvizek hasznosítása

Észak-Vajdaságban nagyszámú olyan termálkúttal rendelkezünk, amelyeket felhasználási cél és lehetőség hiányában zárva tartanak. A termálvizek vegyi összetétele, hőfoka ismert és nyilvántartott a Naftagas archívumában.

Első lépésként az archívumot láttuk szükségesnek megszerezni, rendszerezni és elemezni a víz hőfoka, vegyi összetétele és földrajzi helyzete alapján.

Ennek alapján elkészíthetőnek láttuk a felhasználás lehetőségeinek, feltételeinek, megoldásainak elemzését és hasznosítási tender kiírását.

9. A régió ipara és energiagazdálkodása

A tanulmányvázlat felvetette a régió stratégiai érdekeit, fejlesztési célkitűzéseit, a szerkezeti átalakítás szükségességét, veszélyforrásokat és kockázati tényezőket. Megokoltan mutatott abban az irányban, hogy ezen témakör részletes kimüveléséhez partnert és pénzügyi forrást kell találni.

Ismereteim szerint ezt más beszámoló részletesebben és aktualizáltan érinti.

10. Az építőanyagok továbbfejlesztése és racionalizálása

Szabadka és környéke mindig ismert volt építőipari eredményeiről, kultúrájáról és kutatásairól. Lényegében ez a projektumajánlat a könnyű betonok, duzzasztott agyagkavics, polisztirol (Hungarocell) adalékos könnyűbeton, fából készült tartószerkezetek és a kompozit anyagokról szólt, amelyeknek komplett technológiájával rendelkezik a szabadkai Építészeti Kar. A korábbiakban már túljutottak a kísérleti fázison, de a gyakorlati alkalmazás elakadt. Az ismert gazdasági helyzet nagy mértékben beszűkítette az építőipar lehetőségeit.

11. A propaganda iroda

A Propaganda iroda koncepcióját elfogadta a Projekt tanács az utolsó ülésén. Egyöntetű a vélemény, hogy eszközöket kell pályázat útján biztosítani a beindításhoz, mert a Fejlesztési tanács által hozott döntések operatív, adminisztratív

feladatait is el kell látnia azzal, hogy fokozatosan gazdasági alapokra helyezze a működését és önellátóvá váljon, a koncepcióban felvázolt feladatok kivitelezésével. Lényegében ez az iroda kellett volna, hogy elkezdjen foglalkozni azokkal a szellemi szolgáltatásokkal, amelyek lehetőségekkel kecsegtetnek a jövőre nézve.

Mi lett a megfogalmazott elképzelések sorsa?

A szerb-magyar határ menti regionális együttműködés és fejlesztés erőforrásainak felmérése sajnos megszakadt és komplex elképzelés alapján nem is folytatódott. A különböző EU-pályázatok keretében kezdeményezett projektek és egyéb hasznos együttműködések egyes községek, szervezet között a konkrét szükségleteknek megfelelően kezelik az erőforrások kérdését is. Reméljük Szerbia és az EU tárgyalásai majd kikényszerítik az ilyen jellegű munkát a jövő együttműködés érdekében.

Az erőforrások felmérése összeköthető az adatbank kérdésével is. Talán az ambíciók sem voltak túlságosan megalapozottak az adatbankot illetően. Jelenleg folyamatban van vajdasági szinten egy rendszer átvételének a vizsgálata Stuttgarttól. Lehet, hogy ez a vajdasági szintű megoldás célszerűen megoldja az akkor és az azóta érlelődő elképzeléseket.

A homokvidék rekonstrukciója, mezőgazdaság és élelmiszeripar talpra állítása kérdésében Csatári Bálintra hivatkoznék. Egy kecskeméti konferencián mutatta be az ilyen vidékfejlesztési feladat összetettségét.

Átfogó rekonstrukcióra, a mezőgazdaság és élelmiszeripar talpra állítására objektíve nem teremtődtek meg a feltételek. A leépült, elszegényedett mezőgazdaság, amortizálódott feldolgozó kapacitások nem rendelkeznek a szükséges beruházási eszközökkel. A beruházások a túlélést segítik, de nem teszik – a szükséges szinten – piackonformmá a termelést.

A vidékfejlesztési beruházások váratnak magukra. Vannak parciális megoldások. Például a Palics–Ludas természetvédelmi terület tervezete, de átfogó jövőképre még várni kell.

Szabadkán és környéken számos bankfiók működik, de elmaradt egy olyan bank megalapítása, amely segítené területünk csatlakozását a Közép-európai régióhoz.

A szabad övezet kezdeti lépései megegyeztek a projekt kidolgozásával. Az elképzelés egyöntetű támogatást élvezett és a működés be is indult. Nyugati cégek dolgoznak, dolgoztatnak a zónában, munkahelyeket, pénzügyi eredményeket biztosítva, de emiatt a nagyobb szerbiai központok gazdasági csoportjainak is megnőtt az étvágya és az igénye a nagyobb befolyásra. Sajnos a határ menti

együttműködésben nem érezteti hatását a zóna létezése, pedig az segíthetne a lokális befolyás megőrzésében.

Látszólag a résztvevők sokat foglalkoztak a hulladék kérdésével. Ez több okkal is magyarázható, de a fő ok az a belátás volt, hogy a hulladékkezelés nem csak környezeti, vidékfejlesztési problémákat old meg, hanem új „iparág" is. Sajnos a komplex elképzelések továbbgondolása, továbbvitele elakadt és a részmegoldások is a megszokott rögös utakat járja be. A hulladéklerakók nehéz befogadása ebben a környezetben is jelen van.

A termálvizek hasznosítása nem terjedt túl a kanizsai fürdőközpont korábban megkezdett működésén és néhány medence működtetésen. Sajnos a továbbiakban is hiányoznak a beruházási eszközök a lehetőségek kihasználására.

Ki kell hangsúlyozni, hogy a projektum résztvevői abban az időben nem foglalkoztak olyan kérdésekkel, mint az észak–déli forgalmi korridor kiszolgálása. Nem feledkeztünk el arról, hogy Szabadka valamikori ipara jó részben az észak–déli vasútvonalhoz és vasúti csomóponthoz kötődött, hogy a korridorra felfűzhetőek nem csak termelési, hanem szolgáltatási lehetőségek is. Ezek a kérdések egy külön infrastrukturális projektben lettek volna feldolgozva.

Reméljük a jelenleg folyamatban lévő szabadkai fejlesztés, tervezés több sikerrel jár és nem fogunk újabb éveket a lemaradásra pazarolni.

Irodalom

Csatári B. 2005: A magyar vidék fejlesztési lehetőségei, korlátai. Erdei Ferenc tudományos napok, Kecskemét.

Együttműködési lehetőségek – Ajánlatok, SAB TRADE, Szabadka, 1989.

Kutatási jelentés, SAB TRADE, Szabadka, 1988.

KISTÉRSÉGI AGGODALMAK CSATLAKOZÁS ELŐTT (KALOTASZEGI KRÓNIKA)

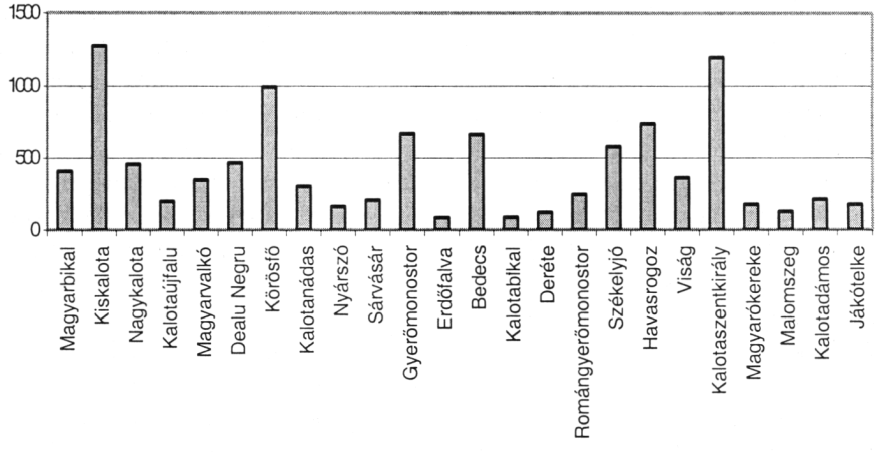
Darabos József Attila

Romániában a kistérség, mint területfejlesztési szintér kimaradt, létezik az országos szint, fejlesztési régiók szintje, megyei szint és a települési szint. Erre magyarázatot sok mindenben lehetne keresni: a decentralizáció megvalósításának hiánya, a helyi kezdeményezés iránti igény hiánya, egy olyan szint lenne, mely sokat elárulna a szomorú valóságból? Tény az, hogy a területfejlesztésnek egy olyan szintje ez, mely közvetlen kapcsolatot jelentene a lakossággal, ami nagyon fontos lenne. Az idei népszavazások Franciaországban, Hollandiában rámutattak arra, hogy ennek hiánya, nálunk jóval fejlettebb országokban is komoly gondokat okozhat. Nem lehet azért csak úgy elpolitizálgatni az emberek feje felett, legalábbis remélem.

Folyó év nyarán készített felmérésünk Kalotaszeg központjában, Bánffyhunyadon és néhány környező faluban készült, név szerint: Kalotaszentkirályon, Magyarókerekén, Magyarvalkón, Kalotadámoson, Körösfőn, Jákótelkén és Nagykalotán. A kérdőívek és az általa tartalmazott kérdések kapcsán a falvak lakóival kialakult beszélgetések, valamint Bánffyhunyad és Kalotaszentkirály község alpolgármestereivel, Kiskalota, Körösfő község polgármestereivel készült mélyinterjúk segítettek abban, hogy egy kiindulási képet alakítsak ki e kistérség helyzetéről. Felvetődhet persze a kérdés, milyen alapon beszélek egyáltalán kistérségről? Történelmi alapon Kalotaszeg a három tájegységével: Felszeg, Alszeg, Nádasmente rajzolódik itt ki, e szerint tehát Felszegről volna szó, néprajzilag is élő még e sajátos terület, sőt megélhetést teremt egyesek számára, gondolok itt főleg Körösfőre, habár a haszonlesés veszélyt is jelent az autentikus hagyományokra nézve. Ennek kapcsán nagyon kifejező a *Balogh B.–Fülemile Á.* (2004, 242. o.) által idézett vélemény: „Ha elhagyjuk a viseletet, a táncot, a varrást, a faragást, ... akkor beolvadunk a balkáni vircsaftba..." A szociológiai felmérések is bonyolult kapcsolathálót tárnak fel e falvak között. Érdekes itt megemlíteni a fenn említett szerző által készített felmérést a házasodási körök és a falvak közötti presztízs tekintetében. Megalakult egy, az általam tanulmányozott falvakat is magába foglaló, területi fejlesztési ügynökség is, mely azonban a kezdeti biztató jelek után a puszta létezés szintjén stagnál jelenleg.

1. ábra

A lakosság száma a kistérség falvaiban

Forrás: Saját szerkesztés.

Amint a *1. ábrából* kiderül a kistérség legtöbb falvának lakossága 500 fő alatt van, ily módon a törpefalvak kategóriájába tartoznak, apró falvak: Körösfő, Gyerőmonostor, Bedecs, Székelyjó, Havasrogoz, míg Kiskalota, nevéhez híven, és Kalotaszentkirály a kis falvakhoz sorolhatók. A legapróbb falvak kapcsán, ahol főleg idősek élnek, gyerekek alig vannak és a fekvés sem kedvező, jogos a kérdés, vajon megmaradnak-e ezek a települések vagy még a térképről is el kell majd törölni nevüket?

Bánffyhunyad már messzi történelmi időkre visszatekintve is fontos kistérségi központ volt. Kós Károly (1976) számol be a híres hunyadi vásárokról. Már a középkorban Sebesvárának (illetve Hunyadvárának) „váraljaként" fontos szerepe volt az ellátásban, azért is, mert az Erdélyi-medencét az Alfölddel összekötő fontos, a Sebes-Körös mentén húzódó útvonal mentén feküdt. Nevének utótagja is innen származik, mivel az átutazó kereskedők fő pihenőhelye volt. Az előtag arra emlékeztet, hogy uradalmi központ volt, nagy templomával esperesi székhely, az újkor hajnalán pedig iparosokkal, jó iskolával és vásáros piaccal mezőváros (oppidium), majd járási székhely lett. A második világháború utáni időkben is megőrzi központi szerepét, habár az új közigazgatási egységben, Kolozs megyében perifériku helyet foglal el és egyre inkább Kolozsvár vonzáskörzetének árnyékában szunnyadozik. A szocialista iparosítás itt is érezteti hatását és a megalakult gyárak, üzemek munkahelyet kínáltak a környékbeli községek lakóinak is. 1989 után, az ipari termelés visszaesése következtében egyre többen váltak munkanélkülivé, a mezőgazdasági termelés is jelentősen

visszaesett, ilyen körülmények között kell tehát ennek a kistérségnek gazdaságilag újraértelmeznie magát a harmadik évezredben, az európai integrációs folyamatok hullámverésében.

A XX. század derekáig létező hunyadi vásárok képet adhatnak a kistérség korabeli áruforgalmáról és talán ötletet a jelen kihívásai közepette, jöttek ugyanis a termékeny kalotaszegi medence földműves falvaiból a termékek, a környező hegyvidék állattartó lakossága is hozta terményeit, háziipari termékeit. Nagy kiterjedésű legelők biztosítottak életteret a teheneknek, sajnos több helyen akár tízszeres is lehet az állomány apadása 1989 óta. Kalotaszegi különlegességnek számított a bivaly, mely bizonyos helyeken még ma is szép számmal előfordul. Mi lesz vajon a sorsuk ezeknek? A bivalytej különleges tulajdonságait ismerjük, az állat nem igényes, ami a legelőt illeti, azonban kérdéses az, hogy beadná-e a derekát, hogy EU-normák szerint fejőgéppel fejjék, mikor még gyakran a kézi fejés is külön mutatvány. Fontos lenne az úniós csatlakozás kínálta tejkvótarendszert kihasználni, kis tejfeldolgozó központokat létesíteni, nem csak a kolozsvári nagy felvásárlótól függeni és egyre nagyobb hangsúlyt fektetni a minőségre. A környező havasok lehetőséget kínálnak a juhtenyésztésnek is. Gyakori volt a korabeli vásárokon a sertés is, a báznai, a mangalica. Fakitermelés volt is, van is, az viszont kérdéses, hogy a jelenlegi erdőirtások mellett mondható-e, hogy lesz is. Talán az erdők magánkézbe kerülése, a turizmus fellendülése, a saját jól felfogott érdek segíthet abban, hogy javuljon a helyzet.

Az Almás mentiek és vármezőiek búzát hoztak, jött a törökbúza is, a zab, burgonya, fuszulyka. A kalotaszentkirályi, ketesdi és bikali asszonyok árulták a legtöbb zöldséget és kerti magvakat. Almát és diót főleg Zsobokról, Sztánáról és Kispetriből, szilvát és szilvaízt többnyire Nyárszóról és Füldről hoztak a vásárba. Jelenleg is akadnak szakértők, akik jövőt látnak a gyümölcstermesztésben. Élni kellene ezzel is, kis feldolgozóközpontok létesítése fellendíthetné ezt az ágazatot is.

Él-e még a kézművesség, hol vannak a tímárok, szíjgyártók, csizmadiák és szűcsök? Kell-e még a népviselthez kecskebőrből készült kordován piros női csizma, vagy a legényeknek ráncosszárú csizma, szükség van-e mejjrevalóra, kozsókra, kusmára, kelendő-e még a bujka, a harisnya-nadrág, a cifra szűr, condraposztó, vertcsipke, gyöngyös párta? Tudunk-e mi is osztrák példából okulva olyan faluturizmust kifejleszteni mely nem csak a panziósoknak hoz jövedelmet, hanem bevonja kínálatába mindazt, ami érték, ami hagyomány, munkát, megélhetést kínálva a hagyományápoló kézműveseknek is? Lesz-e még munkája a sárvásári, nyárszói, valkói, mákói bútorfestő mestereknek? Cselédpiacra talán már nem lesz szükség, de jól képzett munkaerőre igen, vállalkozókra, információáramlásra. Azok a vásárok fontos szerepet töltöttek be a társadalmi életben is, a népéletben, árucsere, a gazdasági életben területén való tájékozódás mellett, széleskörű ismeretszerzés, a kikapcsolódás, az ismeretségkötés kiváló

alkalmai voltak. Érdekes e témakörben, hogy egyik magyarókereki gazda arra a kérdésre, hogy melyek a falu jelenlegi problémái azt válaszolta, hogy nincsenek fiatalok, nincs hol ismerkedni, nem akarnak házasodni. Aprócska falu ez Kalotaszentkirálytól nyugatra, mintegy 150 lélek, ebből 86 a helyi kis református közösség tagja, a többi román nemzetiségű. Persze ott, ahol már van kábeltévé nem tevődik fel ilyen élesen a kérdés, falun is elüldögélnek a tévé előtt, ha éppen nincs munka. Mégis betölti-e valami a vásárok szerepét? Hiszen jöttek oda románok, magyarok, zsidók, örmények, közeliek és távolabbiak, ismereteket cseréltek, kölcsönhatások állandósultak, segített mindez a sorsközösség és egymásrautaltság felismerésében és tudatosításában. Az erőszakos szövetkezetesítés sebeit kell begyógyítani, túl kell tenniük magukat a múlt sérelmein és az összefogás, együttműködés új módozatait kell kimunkálni, mert szükség van rá most is.

A központi politikai tényezők is tesznek intézkedéseket a mezőgazdaság fellendítése érdekében:

- A Román Kormány sürgősségi kormányrendelete alapján az állam 175 lej (RON)/ha támogatást nyújt azoknak a mezőgazdasági egyéni termelőknek és mezőgazdasági társulásoknak, amelyek művelése alatt maximum 5 ha terület áll. A 175 lej (RON)/ha támogatásból 40 lej üzemanyag beszerzésre költhető, míg a fennmaradó 135 lej, vetőmagvak, műtrágyák és gyomirtók vásárlására fordítható.
- A megyei tanács programja hegyvidéki falvakban mezőgazdasági gépek, felszerelések beszerzésére (40% önerő, 60% vissza nem térítendő támogatás) – fejőgépek, kaszagépek...
- Mivel ezt igen kevesen vették igénybe, végül a megye minden települése számára is indítottak hasonló programot.
- Vannak szakértők, akik a gyümölcstermesztés fejlesztését ajánlják a környéken.
- Habár az állatállomány 1989 után jelentősen megcsappant (több helyen tízszeres a csökkenés) fontos lenne tájékoztatni a környék lakosságát, mit jelent az Európai Unió tejkvóta rendszere, a gazdák ugyanis (főleg az idősebbek), amiatt is félnek a csatlakozástól, hogy nem lesznek képesek teljesíteni az elvárásokat.
- Megemlíteném a tejipar fejlődését ösztönző támogatási csomagot. Tíz százalékkal növelik a tejár kiegészítését. Beruházási pénz igényelhető fejő- és kaszagépekre, s a táplálék előállítására alkalmas minden egyéb berendezésre. Ösztönzik a tejbegyűjtő helyek létesítését, hiszen tudjuk, hogy ezek nélkül nem működik a rendszer. Tartályokra, hűtőházakra adnak pénzt azzal a feltétellel, hogy valamilyen formában társulnak a gazdák, történhet ez az önkormányzat bevonásával, vagy egymással is szövetkezhetnek a tejtermelők.

Mivel komoly gondok vannak a SAPARD-program nyújtotta lehetőségek kihasználásában is 2007-ben a kormány egy új úgynevezett „Gazda programot" (Fermierul) készül beindítani. A gond gyakran abban állt, hogy a lakosok nem tudták előteremteni azt az összeget, amit önerőből nekik kellett volna állniuk, ezért most 10 éves lejáratú banki hitelből próbálják megoldani ezt a részt. A gazdáknak egy tervvel kell előállniuk, a gazdaságosság felmérésében a megyei Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Igazgatóság szakemberei is segítenek. A szükséges összeg 50%-át a SAPARD-program által nyújtott összegekből fedezik, míg a másik 50%-ot egytől öt évig terjedő türelmi idővel, és alacsony kamattal a gazdáknak kell törleszteniük. Fontos lenne a program széleskörű ismertetése, a gazdák bizalmának megnyerése. Ez utóbbit az is elősegíti, hogy garanciaként nem kell a házat vagy egyéb, már korábban a gazda tulajdonában lévő javakat felajánlani, hanem a vásárolt gépek, felszerelések, az épített farmok jelentik a garanciát. Fontos, hogy reális képet alkothassanak a lehetőségről (pontos tájékoztatásban legyen részük), és megalapozatlan félelmeiket legyőzhessék a vállalkozó szelleműek. A veszélye fennáll, hogy itt is mindenféle közvetítők, bürokraták esetleg akadályozzák a zökkenőmentes folyamatot, de meg kell tenni mindent ennek megakadályozására.

A 2005-ös év nyarán végzett felmérés eredményei közül kiemelném a lakosság hozzáállását ahhoz a kérdéshez, hogy mire számítanak az Európai Unióhoz való csatlakozás kapcsán. A megkérdezettek közel 50%-a az euroszkeptikusok sorába tartozik, ők ugyanis úgy vélik, hogy helyzetük rosszabb lesz a csatlakozás után. Voltak persze optimistábbak is, akik azért reménykedtek abban, hogy ez pozitív változást eredményez majd, még akkor is, ha (főleg az idősebbek közül), többen úgy vélték, ők maguk ezt már nem érik meg. Nagyon találó módon egy idősebb megkérdezett a gondot abban látta, hogy a kezdeti esztendőkben főleg azért lesz nehéz „mert üres tarisznyával megyünk az Unióba". Voltak, akik szerint semmi sem fog változni környékükön az élet, mások azt mondták nem értenek a dologhoz, de szinte mindannyian kifejezték, hogy tartanak attól, hogy nem fognak tudni eleget tenni a csatlakozás által támasztott követelményeknek. A pesszimisták, vagy nem is tudom, nevezzem őket talán kitartóknak, azt mondták „ezt is túl fogjuk élni".

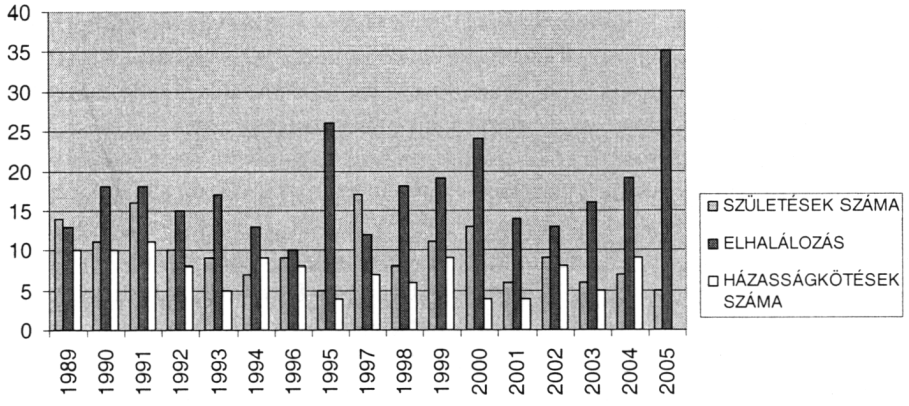
Hogy mégse a pesszimista hangvétel váljon uralkodóvá, szeretném egy több szempontból buzdító, pozitív példával folytatni a kistérség bemutatását éspedig Kalotaszentkirály helyzetével, mely 2005-ben elnyerte az Európai Falu címet, az Európai Bizottság által szervezett verseny keretében. A község a Kalotaszegi-medence déli részén található, az azonos nevű községközponton kívül még hozzátartozik Magyarókereke, Kalotadámos, Malomszeg és Jákótelke. A község területe 56,83 négyzetkilométer és 1856 lakosa van. 1989 után mint sok más község egy válságos időszaknak nézett elébe: csökkent a lakosság száma, csök-

kent a születések száma, nőtt az elhalálozások száma, némelyek elköltöztek, többen munka nélkül maradtak, gyenge volt az infrastrukturális ellátottság.

Amint a *2. ábrán* látható negatív demográfiai tendenciák a református vallású magyar közösség keretén belül sajnos mindmáig fennállnak, míg 1989-ben 14 keresztelő, 13 elhalálozás és 10 házasságkötés volt, addig 2000-ben 13 keresztelő, 24 elhalálozás, 4 házasságkötés; 2004-ben 7 keresztelő, 19 haláleset, 9 esküvő és 2005-ben 6 keresztelő, 35 temetés. A lakosság demográfiai öregedése, a természetes fogyás egyértelmű, szomorú valóság.

2. ábra

Természetes fogyás és demográfiai öregedés

Forrás: Saját szerkesztés.

Ennek ellenére az utóbbi 5 évben több területen bátorító jelek mutatkoztak. A lakosok részt vesznek önkéntes közösségi munkában: a legelők tisztításában, hidak, utak, ösvények karbantartásában, a vezetékes vízellátáshoz szükséges munkálatokban...

2001-ben a lakosság kezdeményezésére és aktív részvételével beindult egy helyi folyóirat, mely többek között, talán országos premierként részletesen közölte a helyi költségvetés helyzetét, beleértve az alkalmazottak fizetését is. Szintén ebben az esztendőben a község részt vett a Kolozs Megye Tanácsa által szervezett versenyen, ahol a legjobban gazdálkodó községek mérettettek meg. A kritériumok között szerepelt a településrendezési terv előírásainak betartása, az építési szabályzat fegyelmezett alkalmazása, vízfolyások, völgyek rendben tartása, közterek, középületek állapota, kertek, parkok, zöldövezetek ápolása,... Míg 2001-ben III. helyet ért el, 2002-ben már első hellyel büszkélkedhetett a község (a megye 74 községéből 24 nevezett be).

Az oktatásügyben beállt változások következtében egyre égetőbb szükség van az anyanyelvi oktatás kistérségi szinten való megoldására, ebben Kalotaszentkirály szó szoros értelemben iskolapélda lehet. A 350 éves „Ady Endre" iskola kétszer egymás után nyerte el a „reprezentatív iskola" címet, ami a vidéki iskolák szintjén dicséretes teljesítmény. Az iskolában 160-170 diák tanul, a környék 12 falujából jönnek ide és 60%-a ingázik vagy a helyi kollégiumban lakik. Az ingázók számára iskolabusz biztosítja az utazást naponta.

A községben a hulladékgazdálkodást is sikerült megoldani, a köztéren 45 szemetesládát szereltek fel, 10 konténert és az összegyűlt szemetet szabályos időközönként a bánffyhunyadi telepre szállítják. Ily módon sikerült felszámolni az illegális szemétlerakatokat és, a romániai szokással ellentétben, még a patakvölgy is tiszta.

1990 óta évente kerül megrendezésre a „Felszeg Gyöngye" nemzetközi néptánc tábor, mindig több mint 400 résztvevővel Japántól Argentínáig.

Kimagaslóan fejlett a faluturizmus 45 akkreditált panzióval és évente megközelítőleg 9000 turistával, ami a helyi lakosság kilencszerese.

A községi könyvtárban egy közösségi információs központ nyílt 2000-ben a „Kárpátok Eurórégió" támogatásával, mely Internet hozzáférést biztosít a község lakosai számára.

2003-ban adták ki a falu monográfiáját „A Kalota partján" címmel.

Kalotaszentkirály is tagja, az Erdélyi Ökológiai Klub elnevezésű civil szervezet kezdeményezésére létrehozott, Bánffyhunyadi Térségi Fejlesztési Egyesületnek. 2002-ben éppen a falu adott otthont egy fontos fórumnak, ahol a térség polgármesterei, a megyei tanács képviselői és más civil szervezetek képviselői vettek részt. Tanfolyamokat is szerveztek pályázatírásból, fenntartható fejlődésről, minek égisze alatt parkosítás történt, virágokat helyeztek el a köztéri villanyoszlopokon, ökológiai táborokat szerveztek. Megalakult a „Silvanus" Ökológiai Egyesület is.

Az „Ady Endre Kulturális Egyesület" szervezésében évente alkotótábort szerveznek, ahol a hagyományos foglalkozásokat gyakorolhatják az érdeklődők. Szerveznek még néptánc versenyeket, helyismereti szakkört, angol tanfolyamot.

Ily módon, megfogyva bár, de élre törve válik egy erdélyi falu európaivá.

Az Északerdélyi autópálya, melynek építése körül talán még most sem ült el teljesen a vihar, habár nyomvonala nem érinti közvetlenül a kistérséget, de némelyek mégis számítanak bizonyos pozitív hatásra, úgy mint munkahelyek teremtése, könnyebb utazás főleg Magyarországra. A legközelebbi csomópont Bánffyhunyadtól kb. 30 kilométerre Középlakon lenne. A körösfői utcai árusok persze tartanak attól, hogy jelentősen csökkenni fog az átmenő forgalom és ez által majd a vevőik száma. Mindenképpen fontos lenne egyre nagyobb hangsúlyt fektetni az infrastruktúra fejlesztésére.

3. ábra

Az út Európa felé

Forrás: Szerző.

A *4. ábra* alapján látható, hogy a lakások felszereltsége szempontjából nagyon sok a hiányosság a legalapvetőbb szükségletek tekintetében is. Több tekintetben Bánffyhunyadon jobb a helyzet, bár itt is látható, hogy a fűtés és a csatornázás még messze nincs megoldva.

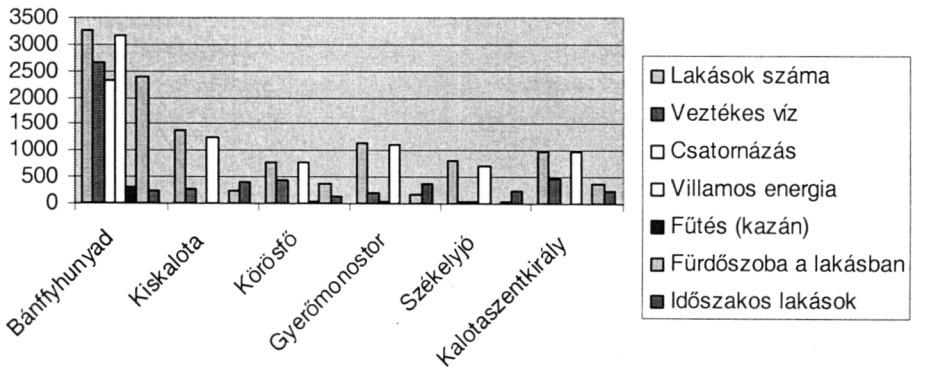
Amint arra már utaltam a kistérség létének, fejlődésének alapvető tényezői többek között az identitástudat és az együttműködés. Érdekes kérdés vethető fel *Balogh, Fülemile* (2004) tanulmánya alapján. Vajon az általuk megrajzolt házasodási körök és a falvak közötti presztízs jelenthet-e alapot a szorosabb gazdasági együttműködés kialakulására?

A falvak lakosai között létező családi kapcsolatok előmozdíthatják-e a települések szorosabb együttműködését?

Az a két tény, hogy Kalotaszentkirály előkelő helyet foglal el a kalotaszegi települések rangsorában és az általa elért pozitív eredmények, tudnak-e húzóerőt gyakorolni az elmaradottabb településekre is?

4. ábra

Betekintés a kistérség infrastrukturális helyzetébe

Forrás: Saját szerkesztés.

Irodalom

Balogh B. – Fülemile Á. 2004: *Társadalom, tájszerkezet, identitás Kalotaszegen*, Budapest, Akadémiai Kiadó.

Kós K. 1976: *Tájak, falvak, hagyományok*, Bukarest, Kriterion Kiadó, 366–371. o.

Legea nr. 231/2005

Legea nr. 218/2005

Hotararea guvernului nr. 934/2005

Ordonanta de Guvern nr. 46/2005

A VAJDASÁG VÍZGAZDÁLKODÁSI KÉRDÉSEI

Putarich Ivánszky Veronika

Bevezetés

A Vajdaság területe 21 506 km^2. Földrajzilag Közép-Európához tartozik, a Kárpát-Pannon medence területe. A Nagy-Alföld legdélibb részén terül el, hozzá tartozik a Fruska Góra hegylánca. Bácska, Bánát és a Szerémség területe. A Tisza a Vajdaság területét középen kettészeli, a Duna a nyugati határát képezi.

A vízgazdálkodási problémák a Vajdaságban a földrajzi fekvésből, illetve a szélsőséges szárazföldi éghajlatból adódnak. Esős időszakokat követően (főképp tavasszal) árvizek fenyegetnek, (nyáron) a tenyészidőszakban viszont öntöznünk kell, a mezőgazdasági termelés fokozása érdekében. A helyzet Közép-Európában mindenütt a miénkhez hasonló, a nem kiegyenlített csapadékból következően nagyon rossz. Mivel ezek a problémák az egész térséget érintik, ezért logikus, hogy csak az egész Kárpát-medencét egységesen kezelő nagy beruházásokra fordítandó regionális fejlesztések lehetőségét kihasználva lehet ezeket megoldani.

Vajdaság, felszíni vizekben nagyon gazdag, de a felszíni vízkészletének 86%-a más országokból érkezik, csak 14% sajátja, azaz csapadékból származik. A Magyarországról, Horvátországból és Romániából kapott víz minőségét és mennyiségét nem tudjuk befolyásolni, ezzel a természeti értékkel kell gazdálkodnunk. Nem akarom részletezni, hogy a vízminőség szoros kapcsolatban van a vízhozammal, azaz a rendelkezésre álló vízmennyiséggel. A felszíni vizek vízminősége nagyon rossz, a folyók többsége a II. osztályból már III. osztályba sorolható. A vízhasználónak mindig arra kell gondolnia, hogy alvizen is vannak fogyasztók, vagyis felhasználók, erről sajnos egy régión belül is gyakran megfeledkeznek a vízhasználók.

Az Európai Unió életbeléptével, az országhatárok egyre kevesebb jelentőséggel rendelkeznek, és előtérbe lépnek a természetes határok azaz a régiók, ez a vízgazdálkodásban (az előző fejezetben részleten leírtak alapján érthető) könnyebbséget jelent. A felszíni vízhálózat, valamint a talajvíz rétegek országhatárokat nem ismernek, ezt figyelembe kell venni a fejlesztési tervek készítésekor. Az árvíz probléma, ugyan csak regionális kérdés, mivel Vajdaságban csak a

Romániával határos területek (bánáti vízfolyások: Bega, Temes, Néra) vannak veszélyben, így csak nemzetközi egyeztetésekkel, a román területen történő vízrendezéssel oldható meg gyökeresen e területen, a veszély elhárítása.

Mivel témám nagyon sokrétű, vízrendezési, hasznosítási, folyamszabályozási kérdést érint, csak az aktuális, jelenleg három legjelentősebb problémával szeretnék részletesen foglalkozni. Az első kettő egymással összefüggő téma, a vízerőművek megépítése, és a Duna-Tisza-Duna csatorna vízellátása a hasznosítás érdekében. A harmadik téma, mely nem csak kérdéseket vet fel, hanem a vizsgálatok eredményeit ismerteti, a holtmedrek felmérése és a hasznosítási lehetőségek értékelése.

A Duna–Tisza–Duna-csatorna

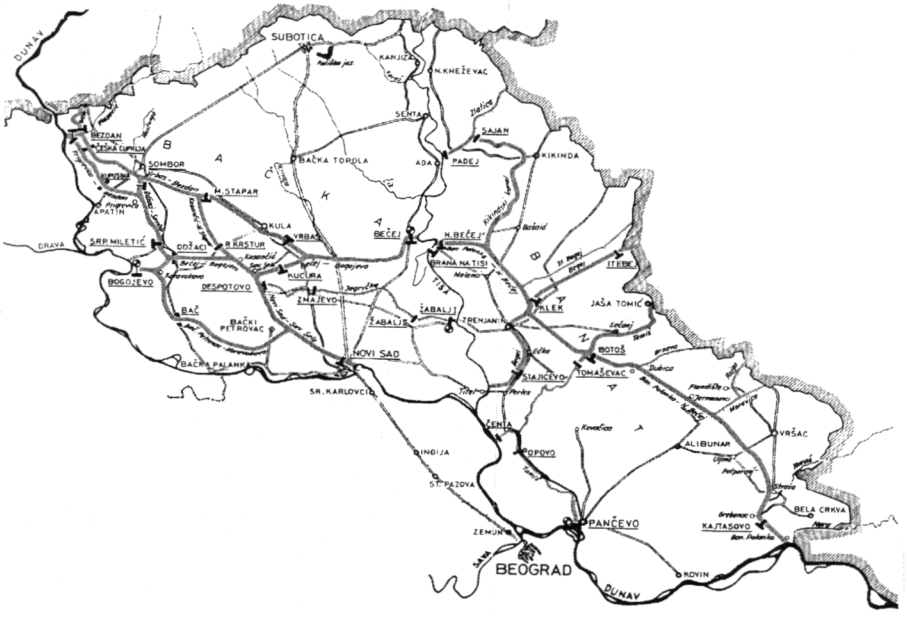
A Duna–Tisza–Duna több hasznosítású csatornarendszer, mely a Vajdaság ütőere kell, hogy legyen, mivel Vajdaság fejlett iparral rendelkező mezőgazdasági terület. A természetes csapadék nem kiegyenlített, a mezőgazdasági termelés fokozásához, azaz a terméshozam növeléséhez öntözés szükséges. A helyzeten valamennyire segített a Vaskapú VE (*Djerdáp* 1951) megépítése. A talajvízszint megemelkedett, néhol 3 m-t. Az erőmű tározójának a hatása a felszíni vizeken, a Dunán Újvidékig, a Tiszán Becséig érezhető, a becsei-gát a Tiszán a magyar határig visszaduzzaszt. Így gyakorlatilag, Vajdaság felszíni vízrendszere vezérelt, kivéve a Duna Újvidék feletti szakaszát. Ezen a szakaszon a hidrológiai vizsgálatok eredménye, két vízerőmű építésének a lehetőségét igazolta.

A DTD-rendszer 1957-től 1977-ig épült, amerikai kölcsönből, a fölös víz elvezetésére és a tenyészidőszakban az öntözés vízigényének kiszolgálására, valamint hajóútnak. Ekkor Európa legnagyobb több-hasznosítású csatorna rendszere volt. Kihasználva a terület természetes lejtését (északnyugatról délkelet felé), gravitációs vízellátásra tervezve, megépült 598,3 fkm hajózható csatornarendszer 16 hajóátemelő zsilippel. A zsilipek: Becse, Kucura, Gombos, Újvidék, Verbász, Kis Sztapár, Bezdán, Nemes Miletics, Zombor, Kajtaszovo, Botos, Törökbecse (a csatornán), Sztajicsevo, Klek, Szerb Itebé, Törökbecse (a Tiszán) biztosítják a hajóutat, amely így 1000 tonnás hajókkal (300 kW erős motorral) hajózható (*Petrović I.* 2000).

A DTD-rendszerben jelenleg nincs víz, a biológiai minimum 0, az áramlás feltételei nem biztosítottak, így kialakultak a pangó vizek, bűzös lápok. Sok helyen szemétlerakodó helynek és szennyvíz befogadónak használják. A kép riasztó. A Finn Nemzeti Tanács Ökológiai Szekciója jelentős támogatást adott a verbászi szakasz kutatására, de ez csak csepp a tengerbe.

1. ábra

A Duna–Tisza–Duna több hasznosítású csatornarendszer térképe

1. táblázat

A DTD-rendszer hajózható szakaszai

Szakaszok	fkm	B*
Becsej–Gombos	90,0	6,13
Újvidék–Szavino Szeló	39,0	12,00
Verbász–Bezdán	80,9	4,86
Hódság–Zombor	27,8	6,90
Bacski Petrovac–Karavukovo	52,0	6,54
Prigravica–Bezdán	31,7	6,90
Koszancsics–Máli Stapár	21,1	6,54
Bezdán–Baja	12,7	5,60
B. Palánka–Törökbecse	147,3	6,00
Tisza–Klek	34,8	6,00
Klek–román határ	29,0	5,40
Kikindai-csatorna	32,0	6,20
	598,3	

* A víztükör szélessége m-ben.

A DTD vízellátása nem biztosított, a bezdáni gravitációs vízkivétel nem működik. Mivel a Duna medrét állandóan változtatva, a jelenlegi vízállások mellett a DTD-csatorna az év 98%-ban – mint befogadó – nem kap vizet (csak árvízi vízálláskor üzemel). A vízellátást aggregáttal lehet biztosítani, de ez nagyon költséges, az üzemeltetőnek nem gazdaságos megoldás. E helyzeten sürgősen változtatni kell. A vízgazdálkodás területén a regionális fejlesztés létfontosságú, csak közös beruházásokkal lehetséges a korszerű vízgazdálkodási feltételek megteremtése.

A vízerőművek kérdése

A lakosság igénye az elektromos áramfogyasztása egyre növekszik (neonvilágítás, hűtök, légkondicionálók), annyira, hogy a téli energiafogyasztás kiegyenlítődik a nyárival és a télen kölcsön kapott energiát nyáron nincs miből visszatéríteni. Saját energiaforrásokról kell gondoskodnunk.

2. táblázat

Az I-es vízerőmű számított adatai a Duna 1265 fkm szelvényében, Futog határában

Szakasz	Horvátország		Vajdaság	
Duna (1265,0–1296,0 fkm) 30,0 km	–		100%	31,3 MW
II Duna (1382,8–1295,0 fkm) 87,8 km	50%	37,5 MW	50%	37,5 MW
III Duna (1433,0–1382,8 fkm) 50,2 km	50%	5,9 MW	50%	5,9 MW
IV Dráva (37–0,0fkm,torkolat) 37,0 km	100%	3,3 MW	–	
	38,4%	46,7 MW	61,6%	74,7MW

Forrás: Ljubomir Vajda, 1980.

3. táblázat

A II vízerőmű hidrológiai adatai a Duna 1422 fkm szelvényében, Bezdán határában

Abszolút nívó	Q (m^3/s)	T (nap)	Termelt áram (Gwh/év)
85.31	3.310	93	157.80
84	2.350	91	174.80
83	1.800	94	159.80
82	1.330	36	49.50
81	1.030	10	11.80
			Összes termelés: 553.70

Forrás: Ljubomir Vajda, 1977.

A második vízerőmű megépítése a DTD-csatorna vízellátása miatt is szükséges. A DTD vízellátása gravitációs úton nem megoldható, csak ha a Duna vízszintjét megemeljük, ez csak gát építésével valósítható meg. Ekkora vízmennyiség átemelése a csatornába (aggregáttal, akár árammal, akár nyersolajos üzemeltetéssel) nagyon költséges.

A DTD mint több-hasznosítási rendszernek a feladata az öntözéshez a vízszükséglet biztosítása, de az öntözéshez azonban nem csak víz szükséges, de energiai is. Az öntözés nagyon sok energiát fogyaszt. Itt megint visszatérek az energia ellátottság kérdésére. A dolgozatban felvetett kérdést csak közösen, a közös érdekek figyelembevételével tudjuk megoldani. Egy beruházási javaslatról időben kell dönteni ahhoz, hogy érdemben a környezetvédelmi szempontok figyelembevételével minden érintett fél megelégedésével kivitelezhető legyen.

A holtmedrek felmérése és hasznosítása

A XII. században a Vajdaság 35%-a mocsárvilág volt. Már a török időben, 280 évvel ezelőtt, megkezdődtek a lecsapolási munkák. Ezt Mária Terézia (1735 körül) folytatta. Mára megépült 19 000 km lecsapoló rendszer és ma már csak Vajdaság 0,8%-a mocsaras terület.

A Felső-Duna holtmedrei a nemzetközileg elismert, környezetvédelmi területnek (European Life Duna–Dráva–Mura biosphere reserve) egy részét képezik. Az ökoturizmus kialakításához a feltételek megfelelnek, a terület tájfejlesztése egyértelműen, a sportturizmus, a szállodaipar és a vendéglátóipar fejlesztése, valamint az idegenforgalom fokozása.

A terület „kazuk" elnevezése, a török „kikötő" szóból ered, a régi időkben itt kikötök voltak. Fejlesztését a nautikai-turizmus kialakítása jelentheti. A környezetvédelem figyelembevételével, a part megfelelő kialakításával, a kajakok, a csónakok, jachtok kényelmes kikötési lehetőségének biztosításával, a mólok és kisebb, a környezetbe beilleszkedő vendéglátó-ipari objektumok építésével teret nyithatnánk a nautikai-turizmusnak. A nautikai-turizmus egész Európában egyre népszerűbb, e terület a magyar, osztrák, német vízi-turisták paradicsoma lehet.

A Fekete-mocsár területe (3866 ha) az egyetlen holt-meder, a vizsgált holtmedrek közül, amely nem védett terület és revitalizációra, azaz komplex meliorációs rendezésre szorul. A Ponyva (Ponyavica) patak vízrendezésével tudunk annyi vizet nyerni, amennyi a Delibláti-homok terület öntözéséhez szükséges. Feltehetőleg így a Delibláti-homok is hasznosíthatóvá válik, gyümölcs és szőlőtelepítéssel.

A Duna holtmedreit 28 161,58 ha-on, a Tisza holtmedreit 3220,4 ha-on (összesen 31 381,98 ha) vizsgáltuk, a regionális fejlesztés és a környezetvédelem szempontjából. A holtmedreket hasznosítási szempontból három osztályba sorolhatjuk (*Putarich Veronika,* 1996):

a) Kisebb meliorációs beavatkozással, a tájegységbe simuló természetes ökológiai egységet alakíthatunk ki. Továbbra sem, mint mezőgazdaságilag hasznosítható terület szerepel, de létre jöhet egy természetes növény- és állatvilág, természetes ökorendszer, amely turizmusra alkalmas. Így a továbbiakban nem, mint bűzös, nem kívánt, nem megoldott probléma fog jelentkezni a környezetben. E területeken, mintegy 66 879,75 ha-on, engedélyezett a sporthorgászat céljára történő fejlesztés (*Pálfai I.* 2001).

b) A halgazdaságok kialakítása közepes tőkeigényű, de azt, hogy melyik terület alkalmas erre a célra döntően a talaj minősége határozza meg. Közismert, hogy a halgazdaságok kialakítása azokban az országokban előnyös, ahol az éghajlat és a hidrogeográfiai feltételek megfelelőek. A Vajdaságban a haltenyésztésre megfelelő feltételek vannak.

c) A rizstelepek létrehozása nagyobb anyagi befektetést igényel, viszont a termelésből jelentős haszon származik. Mivel a rizs a szikes talajokra nem érzékeny, így a szikes talajon fekvő holtmedrek is művelésbe vonhatók. A Tisza bal partján elhagyott, Tisza holt-medrek jó rizstermelő területek lehetnek, hiszen tudjuk, hogy itt 1945-ig rizstelepek voltak. Ma, természetesen nem a régi művelési formával, de korszerű agrotechnikával e területeken, jó termésátlagot érhetnénk el.

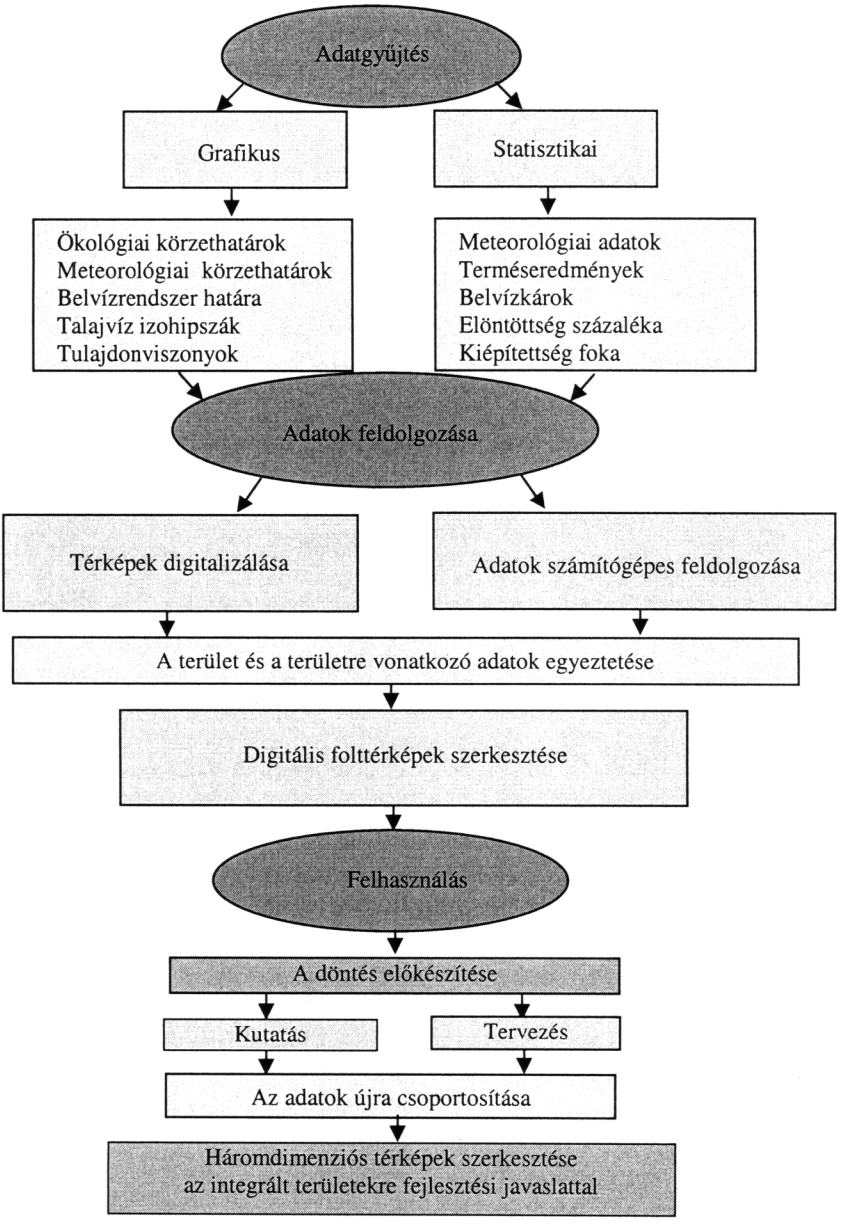
Vizsgálati módszerek

A vízgazdálkodásban nagyon fontos szerepe lenne egy egységes adatbank kialakításnak, mely biztosítaná a mért, vagy becsült paraméterek egységesítését az EU keretén belül (és kívül, minden államra vonatkozóan). Természetes, hogy az adatbank, nem csak adatokat tartalmaz, hanem részletes leírást ad egy-egy holtmederről. Ebben szerepelnek az éghajlati viszonyok, talajviszonyok, kolmatáció mértéke, valamint a benőttség, a növényi és állati ökorendszerek jellemzése stb.

A kutatáshoz felhasznált vizsgálati módszerek az informatika és térinformatika. Az adatbank digitalizálásával (azaz az adatok számítógépbe átvitelével), és programok használatával digitalizált térképek készíthetők. Ezen ábrázolható a meghatározott helyen, egy holtmeder minden fontosabb jellemzője (éghajlati viszonyok, talaj tulajdonságok, tulajdoni viszonyok, az eddigi hasznosítás határa, stb.). Szerkeszthető mezőgazdasági hasznosítási térkép a tulajdoni viszonyokkal, lecsapoló rendszerekkel, és egyéb szempontokkal. A terepi (pontszerű) adatok síkbeli kapcsolatának ábrázolásával folttérképek készíthetők Map Guide szoftverrel (*Putarich Veronika* 2005), mint például, a terület csapadék adatira vonatkozó térkép (minimum, maximum és átlag csapadékra).

2. ábra

Munkafolyamat-ábra az adatbank kialakításához

Forrás: Putarich Veronika, 2005.

4. táblázat

„Adatbank" a vizsgált holtmedrekről

Neve	Területe, ha	Víztükör, ha	Vízmélység, m	Megjegyzés
4/1 Küllőd (+Baracska)	3065	90 (+180)	0,5–4,0	védett
4/2 Karapandja és Monostori erdő	7331	630	erdős mocsár	védett
4/3 Apatini-rétek	4849	1005	mocsaras rét	védett
4/4 Karadjordjevó	3298,46	32	mocsár	védett
4/5 Tökös	332,75	332,75	tározó	fejlesztés
4/6 Begecsi-árok	379	379	0,20–5,6	védett
4/7 Pétervárади- és Kovinji-rét	4840,6	290	erdős mocsár	védett
4/8 Kapitány-rét	199,77	–	mocsaras rét	védett
4/9 Fekete mocsár	3866	145	mocsár	fejlesztés
5/1 Nagy túzok	979,4	–	mocsaras rét	védett
5/2 Sós Kopovo	145	1,45		védett
5/3 Békás-halastó rét	420	20,1	tó és rét	védett
5/4 Csárszár mocsár és Lukácsfalva-i rétek	1228,95	200	0,4–0,9 m mocsaras rét	védett
5/5 Écska	447,05	447,05	1–4 m	halastó
Összesen	31381,98	3622,35		

Forrás: Putarich Veronika, 2005.

Az Auto-CAD szoftver lehetővé teszi a holtmedrek, háromdimenziós ábrázolását (*Putarich Veronika,* 1996). A paramétereket számítógép programmal számítja, és az eredményeket kirajzolja térben. Kijelöli a vízzel borított terület kiterjedését és mélységét (számítja a tározott víz mennyiségét). Ennek segítségével a tározandó vízmennyiség pontosan elhelyezhető, kijelöli a tervezett vízfelszín határát, illetve kirajzolja az elöntött területet.

A Vajdaság területén nincs monitoring rendszer, mely GIS (geográfiai információs) rendszerrel dolgozna (Szerbia területére van, az éghajlati adatokra és a Morava vízgyűjtőjére). Digitalizált folttérképünk csak a talaj- és a csapadékadatokra van. Mezőgazdasági hasznosítási térképek a tulajdoni viszonyokkal nem készültek még el, és a belvíz térképek a lecsapoló-rendszerekkel csak hagyományos formában találhatók, nem digitalizáltak.

Értékelés

- A vízgazdálkodásban elképzelhetetlen, hogy ne regionális méretekben gondolkozzunk. Bármilyen vízgazdálkodási fejlesztéskor a felvíz adataiból (a víz mennyiségéből, minőségéből és időbeni, illetve térbeli elosztásából) kell kiindulni. A fejlesztés során (tervezéskor és kivitelezésekor) viszont nem szabad megfeledkezni arról, hogy az alvizen is vannak hasznosítók, gondolni kell arra, hogy regionális méretekben is tiszteljük a környezetvédelem követelményeit.
- A dolgozatban három vízgazdálkodási kérdést részleteztünk, leírtuk a DTD-rendszer tarthatatlan állapotát, az energia helyzet megoldására javaslatot tettünk, mely egyben válasz a DTD-rendszer vízellátásának a megoldására is, valamint közzétettem a holtmedrek felmérésének eredményét. Az utóbbit adatbankban rögzítettük, az adatbankot felhasználva javaslatot tettünk a holtmedrek hasznosítására.
- Kialakítottunk egy adatbank rendszert, melyben a vizsgált holtmedrek adatait rögzíteni és további felhasználásra rendszerezni tudjuk. Összesen 31 381,98 ha mocsaras, vagy vízzel borított Duna (9 db) és Tisza (5) holtmeder paramétereit (jellemzőit) írtuk le. A vizsgált területből, mintegy 3622,35 ha vízfelület, azaz a vizsgált terület 11,54%-a tó.
- A „Ramsari Egyezmény" védi a biodiverzitásos területeket, különös tekintettel a mocsarakra. A Vajdaság területén az Apatini-rét, Tökös, Karadjodjevo, Pétervárádi-Kaboli-rét, valamint a Sós Kopovo területe ezt a kitüntető besorolást élvezi.
- A hasznosítási lehetőségeket döntően a gazdasági mutatók határozzák meg, melyet az ökológiai tényezők befolyásolnak. A holt-medrek főszerepe a belvízszabályozás, de fontos megtalálni a módját a meglévő vízkapacitás észszerű felhasználásának a vízminőségi kérdések feltárásával.
- A vízgazdálkodási integrált rendszerek hasznosítására vonatkozó regionális fejlesztési terveknek a teljes rehabilitációt kell képviselnie, a vízügyi technikai feltételek (vízháztartás és vízminőség) teljesítésével, a környezetvédelemi indokok figyelembevételével, a gazdasági célok elérése érdekében.
- A gazdasági tényezők meghatározó jelentőségűek a holtmedrek rendezésében. Integrált revitalizációs programot kell alkalmazni ahhoz, hogy helyes eredményeket kapjunk egy-egy holt-meder gazdaságos hasznosításának a lehetőségeiről, és a regionális fejlesztés feltételeiről. Célunk, hogy egyensúlyt találjunk a hasznosítás fajtája és mértéke között tisztelve a környezetvédelem és a helyi lakosság érdekeinek minden szempontját.

Irodalom

Ljubomir Vajda 1977: Options for hydroenergy utilization on the Danube upstream from the Iron Gate, *Voda Vojvodine,* Vol. 5, Novi Sad.

Ljubomir Vajda 1980: „Options for energy utilization on the Danube upstream from the mouth of the Tisa", *Voda Vojvodine,* Vol. 8, Novi Sad.

Pálfai I. 2001: *Magyarország holtágai.* Közlekedési és Vízügyi Minisztérium, Budapest.

Petrović I. 2000: *Mala enciklopedia plovidbe* (A hajózás kis enciklopédiája), Futura, Petrovaradin.

Putarich V. 1996: A Vajdaság területén lévő (Duna és Tisza) holtágak revitalizációjának kérdései. A víz és környezetvédelem a Kárpát-medencében, Eger, *Proceding.* 348–353. o.

Putarich V. 1996: The role of water dead branches in water management rationalization. Procedings of the International Conference: Trends in Agri-cultural Engeneering (TEA), Vol. 2. pp. 617–619, Madrid.

Putarich V. 2005: A Vajdaság területén fekvő holtmedrek revitalizációs programja, Újvidék, IGT–Verzál, CIP627.4 (497.113), ISBN 86–83263–10–X, COBISS.SR–ID 206143495

„Water Engineering", „Energy Systems" and „Energy Planning" (2004): Investment program the Danube, Belgrade.

A KÁRPÁT-MEDENCE ORSZÁGAINAK KÖZIGAZGATÁSI RENDSZEREI

VÁLTOZÁSOK ÉS REFORMOK AZ EURÓPAI ORSZÁGOK KÖZIGAZGATÁSÁBAN (MAGYARORSZÁG ÉS SZOMSZÉDJAI)

Balázs István

A közigazgatás átalakítására ható tényezők

A témakör tárgyalása előtt hipotézisként és egyben kiindulópontként rögzíthető egy alapdilemma.

Miközben a társadalom az országok többségében elégedetlen a közigazgatással, a közigazgatást eltartó adófizetők a kisebb, olcsóbb, de a magánszférához hasonló teljesítmény, minőség és hatékonysági mutatókat várnak el tőle, addig a terrorizmus világszerte történő terjedése, a természeti és környezeti katasztrófák kezelése erős államot és annak akaratát végrehajtó erős közigazgatást igényel.

A magánszférában alkalmazott szervezési, vezetési és igazgatási eszközök közigazgatási alkalmazását célzó New Public Managment irányvonal érvényesülése világszerte visszaesett[1] – kivéve Kelet- és Közép-Európát – egyértelmű eredményeket nem hozott. Felborította viszont a közigazgatás hagyományos értékrendjét, miközben újat nem adott. Az új értékek keresését jelzik a jó kormányzás vagy a jó helyi kormányzás elveit kutató nemzetközi programok (OECD, EU, Európa Tanács, IISA stb.) de ezek még igazán nagy áttörést nem eredményeztek. Olyan célkitűzések, mint az EU középtávú programjában meghatározott emberi erőforrás-gazdálkodás megjavítása, a jobb jogi szabályozásra való törekvés, az innovatív közszolgálat ideája, vagy az elektronikus kormányzás gyors elterjesztésének szándéka[2] stb. bár fontos elemek, de nem adnak választ az alapkérdésre, milyen legyen a piaci szféra értékrendje által megtépázott klasszikus közigazgatás a jövőben?

---

[1] Lásd dr. Lőrincz Lajos: A hatékony állam. – Magyar Közigazgatás 2005/8. szám 449–453. old.

[2] E témát dolgozza fel dr. Dudás Ferenc „Közigazgatás-fejlesztési tendenciák a Luxemburgi Miniszteri Tanácskozás tükrében" című írása; Magyar Közigazgatás 2005./9. szám 522–533. old.

A válasz pedig egyre sürgetőbb, mert a társadalmilag a magánszférához képest leértékelt közigazgatás egyre fontosabb tényezője az egyes országok versenyképességének. A világ legfejlettebb ipari államait magába foglaló OECD ezért foglalkozik lassan két évtizede a tagországok közigazgatásának fejlesztésével, de az EU is hasonló úton jár a Lisszaboni kritériumok alapján.

Ez a furcsa kettősség – a magánszféra felé történő megfelelési kényszer és a hagyományos közigazgatási értékek megőrzésére való törekvés – határozza meg az egyes országok, így szomszédjaink közigazgatás-fejlesztési elképzeléseit is. A helyzet azonban attól függően differenciált, hogy klasszikus polgári demokráciáról, vagy rendszerváltó volt szocialista országról van szó és ez utóbbi az EU integráció, mely stádiumában van. A rendszerváltó országok ugyanis előbb ki kellett, hogy alakítsák az államhatalom egységére épülő centralizált államigazgatás helyett a polgári demokráciákra jellemző osztott – államigazgatásra és önkormányzati közigazgatásra épülő – közigazgatásukat és közben próbálkoztak az új közmenedzsment egyes elemeinek (teljesítményértékelés, minőségbiztosítás stb.) alkalmazásával.

A rendszerváltó országokban tehát a közigazgatás strukturális reformja és a működési reform együtt jelentkező feladat. Ebben a formában a decentralizáció és a szubszidiaritás elvei a közigazgatás térszerkezetének megváltozását is igényelték, ami főként területi reformokban nyilvánult meg. A regionalizáció EU által is erőltetett és legtöbbször félreértelmezett mozgalma a központi állami szerepkörök és az azt megvalósító államigazgatás felülvizsgálatát igényelte volna. Ez azonban a legtöbb országban nem volt sikeres. Az állami szerepköröket ugyanis nem újragondolni szokták, hanem azokat az állam valós feladatai, az arra irányuló társadalmi-gazdasági igények határozzák meg. Ez a magyarázata annak, hogy nálunk Magyarországon is állandóan napirenden van a rendszerváltás óta az államtalanítás feladat- és hatásköri felülvizsgálatban megnyilvánuló gondolata, de vajmi kevés eredménnyel. A többnyire az íróasztalok mellett kiszenvedett javaslatoknak nincs realitása. Maga a politika sem tud mit kezdeni az állami szerepkörökkel és főként a közigazgatással. Az európai integrációs kényszer szülte helyi önkormányzati reformok gyors kiépítése és beüzemelése nem annyira belső késztetésből, hanem külső megfelelési kényszerből adódott és főként az Európa Tanács Helyi Önkormányzati Chartájának kottájára történt. A konkrét ország adaptáció persze nem lebecsülendő helyenként kifejezetten heroikus küzdelmet igényelt, hiszen az érintett országokban nem csak a szocializmus négy évtizede miatt, hanem azt megelőző idők elmaradottsága miatt sem volt ilyen haladó történelmi hagyományokra építeni lehetőség. Mindez az átalakulási minta, ami helyi önkormányzati területen megvolt, hiányzott az államigazgatás vonatkozásában. Ráadásul az a demokratikus átalakulás folyamatában az államigazgatásra kevesebb figyelem jutott. Sok helyen attól a téves feltevésből származó módon, miszerint a centralizált államigazgatás demokratikus al-

ternatívája a helyi önkormányzati közigazgatás, az államigazgatás deffenzívába kényszerült.

A helyi önkormányzati rendszerhez képest koncepciótlanabbul fejlődő (átalakuló) államigazgatás önazonosság keresése továbbra is tart. Ebben a folyamatban az EU-integrációval is összhangban két külső ideológiai támasz is keletkezett a 90-es évek közepétől. Az egyik a már említett „New Public Management" főként az angolszász országokban alkalmazott módszerének adaptációja, a másik pedig a „közös európai közigazgatási tér" ideája. Ez utóbbi az EU-tagországokban a nemzeti szuverenitás körébe tartozó tagországi közigazgatások közös nevezője, a saját végrehajtó szervvel nem rendelkező EU-intézményrendszer döntéseinek végrehajtását a tagországokban megfelelő szinten biztosítandó közigazgatási kapacitás elérése érdekében.

A megfelelő szintű közigazgatás kapacitásának hiánya főként az újonnan csatlakozó országok tekintetében merült fel. A közigazgatásra való jogi előírások hiányában az EU az európai közigazgatási tér közös értékrendje által mért csatlakozáshoz szükséges közigazgatás kapacitást vizsgált és próbált megkövetelni.

Persze a leendő tagországok közigazgatásának voltak preferált területei, melyek kiemelt figyelmet (és persze támogatást) kaptak, így pl. a pénzügyi ellenőrzés és az audit, a közbeszerzési rendszer, vagy maga az egész közszolgálati rendszer.

Ez utóbbi vonatkozásában egyszerre jelentkezett egyébként egymással ellentétes előjelű igény, így a zárt, politikasemleges, karrierrendszerű közszolgálat kiépítése, valamint a hatékonyság növeléséhez szükséges rugalmas humánerőforrás igazgatási módszerek elterjesztése. Ezt az ellentmondást máig sem sikerült kiküszöbölni, de közben megindult és egyre terjed a zárt karrierrendszerű közszolgálati rendszerek részben (pl. egyes közszolgálati kategóriákat érintő) vagy egészben (pl. a munkajogi szabályok közszolgálatban történő alkalmazása) történő felbomlása. Az eredetileg átalakulási mintának szánt európai közigazgatási tér tartalmának kialakítási folyamatában azonban az EU-nak arra is rá kellett döbbenni, hogy a tagországok egymástól eltérő és igen sokszínű közigazgatásának bár vannak közös értékei, de nincsenek válaszai az új kihívásokra, miközben mind a Brüsszeli, mind pedig a tagországok közigazgatásával kapcsolatban fokozódik a társadalmi elégedetlenség annak drága, folyamatosan gyarapodó de szolgáltatásaiban csökkenő színvonala miatt.

A kiútkeresés eredménye a fehér könyv a jó kormányzásról,[3] vagy éppen a lisszaboni stratégia, melyek azonban nem tartalmaznak konkrétumokat, azokat a

[3] Lásd „A Kormány Európai Uniós politikáját alakító intézményrendszer és gyakorlata" In Horváth M. Tamás (szerk.): „A központi közigazgatás a csatlakozás tükrében". Budapest, MKI, 2004. 164–167. old.

tagországoknak kell kidolgozni és azokról számot adni a féléves elnökségek alatt legalább egyszer összehívott közigazgatási csúcsvezetők találkozójának alkalmával.

Az ígéretes vagy legjobb gyakorlatok összevetése bár fontos tényezője lehet az egyes országok közigazgatási reformjának, de egységes európai közigazgatás-fejlesztési keretprogramról még sem beszélhetünk. Ráadásul a jó kormányzás stratégiájának fő területei és célkitűzései egy része nem új dolog, hiszen a jobb jogi szabályozás ideája jelen volt a 90-es évek elejének deregulációs törekvéseiben, csakúgy mint a közszolgálat megújításának igénye is folyamatos cél. Igazi új célkitűzésként az információs társadalom fejlődésének következményeként az elektronikus kormányzás és a szolgálati felettes információ- és tudásmonopóliumának informatikai eszközök által történő megtörésének kezelését szolgáló tudásmenedzsment jelent meg. Mindkét jelenség azonban messze túl mutat a közigazgatáson, az elektronikus kormányzás például átalakítja a közigazgatás technológiáját, de növeli a különbséget és az esélyegyenlőséget a társadalom hátrányos helyzetű rétegei és az elit között. Az informatikai eszközök ügyféli használatához ugyanis megfelelő tudás és infrastruktúra szükséges, ami a hátrányos helyzetű társadalmi rétegeknél nem áll rendelkezésre, így azzal élni sem tudnak.

A hierarchiára épülő közigazgatásban a felettes által monopolizált információ az irányításnak egy igen fontos eleme volt. Az informatikai eszközök széles körű közigazgatási alkalmazásával ez a monopólium megtörik, sőt az általában vezető funkciókban lévő idősebb köztisztviselők az informatikai eszközökkel nem, vagy nem megfelelő szinten tudnak bánni a fiatalabb generációhoz képest. Ezt az ellentmondást pedig fel kell oldani a tudásmenedzsment eszközének annak érdekében, hogy a közigazgatás működőképes maradjon.

Az információs társadalom fejlődése a korábbi zárt közigazgatást annak akarata ellenére is nyitottabbá tette. Ez és az új közmenedzsment eszközeinek közigazgatási alkalmazása a közigazgatás és a szolgáltatásait igénybe vevők közt új kapcsolási formákat alakított ki. A civil szféra lassan részévé válik a közigazgatási feladatok ellátásának, miközben az erre irányuló jogi szabályozás és etikai normák kialakítása a folyamattal nem tart lépést. A vázolt folyamatok a modern közigazgatás értékválságához vezettek, mely meghaladása, megoldása ma az európai országok egyik legfontosabb feladata.

A környező szomszédos országok közigazgatása átalakításának közös eleme a jó kormányzás és a jó közigazgatás megteremtése, mely konkrét megnyilvánulása a konkrét körülmények függvénye. Az egyéb közigazgatás-fejlesztési elképzelések információs bázisa a központi közigazgatás (államigazgatás) tekintetében az OECD és annak az EU-val együtt működtetett programja a SIGMA,

míg a helyi önkormányzati rendszerek vonatkozásában az Európa Tanács.[4] A következő rész országáttekintése ezek bázisán történik.

Magyarország szomszédjainak közigazgatás-fejlesztési elképzelései[5]

a) Ausztria

Ausztriában évek óta napirenden van az alkotmány módosítása egyebek közt a szövetségi állam és a tartományok közti feladatmegosztás újragondolásának igényével. Cél a szubszidiarítás és a decentralizáció elvét követve a tartományi és a helyi önkormányzati szint megerősítése.

Ugyancsak élénk vita folyik a közszolgáltatások privatizációjáról. A magánszféra bevonása a közszolgáltatások ellátásába a hatékonyságot, a minőséget és a kedvezőbb árakat irányozza elő.

Bécs városa mintaprojektet szervez a New Public Management városi alkalmazása érdekében. A fővárosi igazgatásnak a tervek szerint át kell alakulnia egy valódi közszolgáltatási vállalkozás irányába és ezáltal hatékonyabbá, gyorsabbá és olcsóbbá kell válnia. A piac szerepének fokozottabb érvényesítésétől a közszolgáltatások biztosítása terén, a gazdaságosság érvényesülését várják.

Az önkormányzati demokrácia növekedését célozza a fővárosi választási rendszer korszerűsítése. Kerületi szinten a választójogot 16 éves kortól lehetne gyakorolni, e jogot pedig a tartózkodási engedéllyel rendelkező más állam polgárai is gyakorolhatnák. A regionális, határon átívelő együttműködés érdekében a Bécsi Eurorégió magyar és szlovák részvétellel együttes programot indított a városi tervezés és a tömegközlekedés javítása érdekében.

b) Szlovákia

Szlovákiában a 2003-ban indult decentralizációs reform célja a regionális önkormányzatok kialakítása és a területi állami hivataloktól hatáskörök átadása a régióknak és a települési önkormányzatoknak.

Ennek eredményeképpen csökkenteni kívánják az állami hivatalok számát területi szinten csakúgy, mint a hivatalokban alkalmazott köztisztviselők létszámát.

---

[4] Bővebben: Dr. Balázs István „Az Európa Tanács Tagországai Helyi Önkormányzatokért Felelős Miniszterei Budapesti Konferenciájáról Magyar Közigazgatás 2005./4. szám 222–230. old.

[5] Az Európa Tanács MCL-14 (2005) 3 Addendum 2 dokumentuma felhasználásával.

(Ez ma még csak távlati célkitűzés, mert 8 kerületi (regionális) hivatal mellet mintegy 50 körzeti hivatal és kerületenként közel 30 területi államigazgatási szerv működik.)

Az ország területét 8 kerületre (régióra) osztották, ezen a szinten párhuzamosan működik területi önkormányzat és a kerületi hivatal formájában általános hatáskörű államigazgatási szerv a BM irányítása mellett. A korábban működő 79 járás helyett 50 körzeti hivatal működik, főként anyakönyvi és általános igazgatási I. fokú hatósági jogkörök ellátására. Ezen felül a 8 kerületben összesen 221 (tehát kerületenként 28) államigazgatási szerv is van.

A kerületi önkormányzatok feladatkörébe tartoznak a területfejlesztés és rendezés, a közlekedési ügyek, az iskola, ifjúsági és sportügyek, a szociális ügyek, az egészségügy és az idegenforgalom.

A decentralizációs reformhoz finanszírozási reform is járul. Az önkormányzatok saját feladataik ellátásához a jövőben saját, főként helyi adóbevételekre épülő bevételekkel rendelkeznek. Az átadott állami feladatok ellátását pedig továbbra is állami – a tervek szerint – normatív támogatás fedezi.

2005 októberében indult az a munka, mely 2007-ig az államigazgatási feladatok regionális és helyi szintű ellátását hivatott megreformálni a szakszerűség növelése céljából.

Középtávú célkitűzés a települési önkormányzatok reformja, a 2900 települési önkormányzat által ellátott feladatok integrációja.

c) Ukrajna

Ukrajnában célul tűzték ki a helyi önkormányzati rendszer megújítását és az Alkotmányban, valamint külön törvényben történő újraszabályozását. A reform célja a helyi államigazgatás és az önkormányzati közigazgatás következetes elválasztása, szervezetileg, feladat- és hatáskörileg és a finanszírozás szintjén egyaránt.

2005. év végéig a módosítások, illetve a reform koncepcionális megalapozása a cél. Így mindenek előtt definiálni kell a helyi önkormányzatok fogalmát és típusait, valamint egymáshoz való viszonyukat. Az eddig területi közösségként meghatározott önkormányzatok közül tisztázni kell a települési önkormányzatok típusait és területi önkormányzatként létre kell hozni a regionális önkormányzatokat. A strukturális szempontok mellett az önkormányzatok finanszírozási rendszerét is meg kell újítani. A helyi bevételek alapja az ingatlan adó legyen, emellett a központi állam adjon át működtetési és fejlesztési támogatásokat.

A megújított helyi választási rendszer alapján 2006-ra tervezik az új önkormányzati testületek megalakítását és ezzel a helyi szinten a párhuzamos állami és önkormányzati közigazgatás felszámolását.

Az igazi önkormányzatisághoz szükségesnek tartják a helyi emberi erőforrás-kapacitás fejlesztését is a képzési és az információs rendszerek megújításán keresztül.

További cél a határokon átívelő együttműködés intézményi kereteinek kibővítése ukrán–belorusz–lengyel és ukrán–szlovák–magyar viszonylatban.

d) Románia

Romániában a 2003-as decentralizációs törvény szüntette meg a 41 megyében és a fővárosban működő prefektusok irányítási jogát a megyei tanácsi elnökök és a települési önkormányzatok (2957) polgármesterei felett.

A 2005–2006. évek közigazgatás-fejlesztési céljait a helyi közszolgálat reformja, valamint a decentralizáció kiterjesztése határozza meg.

Ez utóbbi cél keretében arra törekednek, hogy a helyi közszolgáltatások fejlesztésének legjobb kereteit dolgozzák ki. Ennek érdekében jobban elhatárolják a különböző közigazgatási szintek közti hatásköröket, a központi szintről leadott hatásköröket előbb egy mintaprogram keretei között tesztelik néhány kiválasztott közigazgatási egységben. A decentralizációs reform keretében megerősíteni szándékoznak a helyi önkormányzatok pénzügyi autonómiáját is. Minden közigazgatási szinten a helyi igazgatásban elválasztani törekednek a politikai és a köztisztviselői szerepköröket, így a települési szinten a polgármester mellett a titkár, megyei önkormányzati szinten pedig a megyei elnök mellett az igazgató látja majd el a szakmai, jogi, igazgatási, feladatokat.

Ugyancsak átalakulna a prefektusi szerepkör, a Kormány területi képviselőjének jogállása politikasemleges, tisztán köztisztviselői jogállásúvá válna.

A megfelelő szintű helyi kormányzati kapacitás megteremtése érdekében célul tűzték ki a helyi önkormányzat saját bevételek arányának növelését valamint azt, hogy a helyi közszolgáltatások ellátása érdekében a központi költségvetés a helyi kiadások legalább 50%-át finanszírozza.

Megújításra és újraszabályozásra került a helyi képviselők jogállása is, mindenek előtt az összeférhetetlenségi szabályok újragondolásával.

A területi önkormányzatok, a megyék autonómiájának megerősítésén túl egyelőre nincs szó regionális önkormányzati közigazgatási rendszer kialakításáról.

Regionális szinten – csakúgy, mint Magyarország esetében – NUTS2 fejlesztési régiók vannak, ezek közigazgatási autonómiával való felruházása nem jelenik meg a Kormányprogram szintjén.

e) Szerbia és Montenegró

Szerbiában 2002-ben fogadták el az ET helyi önkormányzat Európai Kartája alapján álló helyi önkormányzati törvényt. Az országban 25 közigazgatási körzet van, ebből 7 a Vajdaságban van, továbbá 160 települési önkormányzat, melyből 45 a Vajdaságban, 21 Montenegróban, 30 pedig Koszovóban.

A törvény a települési önkormányzatok, valamint azok társulásainak legfontosabb szabályait foglalja össze.

A helyi önkormányzati autonómia legfőbb gátja azonban az önkormányzati tulajdon elismerésének hiánya, valamint a helyi finanszírozás reformjának elhúzódása. Ezek nélkül ugyanis nem lehet valódi helyi önkormányzásról beszélni. Ugyancsak rendezésre vár a helyi önkormányzati feladat- és hatáskörök pontos elhatárolása is. A 2002-ben megkezdett önkormányzati reform egyik fő célja a helyi közszolgáltatások színvonalának és hatékonyságának növelése. Ehhez kapcsolódik az önkormányzati köztisztviselők szakmai felkészültségének javítása is.

A megkezdett reformok végrehajtása azonban lassú, a központi szervek hatáskörei helyi szinten igen erősek. A decentralizáció politikai feltételei többnyire hiányoznak, regionális önkormányzati reform pedig nincsen napirenden.

A 2008-ig tartó új reformelképzelések célja az ágazati törvények felülvizsgálata a decentralizáció érdekében, valamint a helyi pénzügyek újraszabályozása.

f) Horvátország

A horvát területi közigazgatás 1999–2001 között esett át nagyobb változáson a decentralizáció jegyében.

Szétválasztásra került a 20 megyében és a fővárosban a területi államigazgatás és önkormányzati igazgatás.

A területi államigazgatási feladatokat a megyei közigazgatási hivatalok és azok szakigazgatási szervei látják el, csakúgy, mint a helyi önkormányzatok törvényességi ellenőrzését.

A területi önkormányzati feladat- és hatásköröket a 20 megyei önkormányzat és Zágráb városi (megyei jogú) önkormányzata látják el.

A decentralizációs reform eredményeként a megyei önkormányzatok feladat- és hatáskörébe tartozik:

- a közoktatás,
- az egészségügy,
- a területi és települési tervezés,
- a gazdaságfejlesztés,
- a közlekedési és szállítási ügyek,

- a közoktatási, egészségügyi, ellátási, a szociális és kulturális intézményi tervek készítése.

A települési önkormányzati szinten 123 város és 426 község működik. A települési önkormányzati hatáskörök főként az:

- építésügyre,
- a rendezési tervek készítésére,
- a közszolgáltatásokra,
- a szociális és gyermekjóléti ügyekre,
- az egészségügyi alapellátásra,
- az alapfokú oktatásra,
- kultúrára, sportra,
- fogyasztóvédelemre,
- környezetvédelemre és
- a tűz- és polgárvédelemre terjed ki.

A 30 000-nél nagyobb városok megyei önkormányzati hatásköröket is gyakorolhatnak. Zágráb városa 17 kerületre oszlik, melyek részönkormányzati jogokkal bírnak.

Az elmúlt évek közigazgatás-fejlesztési törekvéseinek célja a feladat- és hatásköri decentralizáció folytatása, a finanszírozási rendszer korszerűsítése, valamint a helyi önkormányzati kapacitás bővítése. A strukturális reformok helyett, tehát a működés javítása a cél, amit megerősíthet az EU-csatlakozás felgyorsulása.

2005 októberében megújításra került a helyi önkormányzatokról szóló törvény, mely főként a helyi önkormányzati feladatok ellátásának, valamint a törvényességi ellenőrzés hatékonyságának javítását célozza. 2006-ra tervezik a polgármesterek és a megyei elnökök közvetlen választásának bevezetését.

g) Szlovénia

Szlovéniában 15 minisztérium és 11 kormányhivatal működik.

A szlovén helyi önkormányzati rendszer alapjai 1993-ban alakultak ki és azóta lényeges változáson nem mentek át.

Az egyszintű önkormányzati rendszer 193 települési önkormányzatból áll, melyből 11 város.

A területi államigazgatási feladatokat 58 járás látja el.

A 12 régió pedig fejlesztési régióként működik.

1993 és 2001 között a helyi igazgatási rendszer fő problémái a szétaprózott települési önkormányzati rendszer, az önkormányzatok feletti ügyészség által végzett törvényességi felügyelet, valamint a finanszírozási rendszer átalakítása voltak.

2002 és napjaink közt a közigazgatási reform fő területe a közszolgálati rendszer reformja. Ennek célkitűzése a politikai és szakmai elemek szétválasztása, a politikasemleges közszolgálat megteremtése.

Kiemelt cél továbbá a jó kormányzás feltételeinek kialakítása, illetve javítása elsősorban a központi közigazgatásban.

A 2003–2005 közti közigazgatási reform célja a kormány stratégiai tervező képességének növelése, valamint a közszektor hatékonyságának növelése.

Ennek prioritásai a humánerőforrás-menedzsment, a vállalkozókra vonatkozó hatósági eljárások egyszerűsítése, az elektronikus kormányzás, a minőségmenedzsment és a nyitott kormányzás bevezetése, a közkiadások csökkentése.

Összegzés

Az európai tendenciák rövid áttekintése, valamint a szomszédos országokban zajló folyamatok összevetése csak megerősítik az első fejezetben rögzített azon állítást, hogy az egyes országok konkrét körülmények alapján igen eltérő célokat fogalmaznak meg.

Ha a közös nevezőt keressük, akkor szinte mindenütt találkozunk a decentralizáció és az ehhez járuló finanszírozási reform céljával azért, hogy a helyi közszolgáltatások minősége és hatékonysága növekedjen.

Az a szint azonban, ahonnan a decentralizáció indul, valamint a megvalósítás eszközei egymástól igen különböznek. Megállapítható továbbá, hogy a decentralizáció és a regionalizáció a kormányprogramok szintjén csak ritkán jelenik meg együttes célként, illetve eszközként. Ahogy szerte Európában, így szomszédjainknál is a regionalizáció elsősorban területfejlesztési intézményrendszert foglalja magában és kevésbé a közigazgatási autonómia kiterjesztését.

Még azokban az országokban is, ahol a területi önkormányzati autonómia fejlődésnek indult, az állam párhuzamosan igen erőteljesen jelen van (pl.: Szlovákia, Horvátország, Románia), míg a területi önkormányzati hatáskörök bizonytalanok. Az óvatos vagy visszafogott területi reformok mellett egyre nagyobb mértékben van jelen a humánerőforrás fejlesztésének, valamint a közigazgatás működésének reformja.

Ugyanakkor az egész közigazgatást és a közszektort egységesen kezelő nagy átfogó reformok nincsenek, így az új intézmények bevezetése, vagy azok hatása az egész közigazgatásra nehezen, vagy egyáltalában nem mérhető.

Hazánk és szomszédjai közszolgáltatási reformelképzelései egymástól igen eltérőek, így e térség nem kezelhető homogén területnek az európai tendenciákon belül.

A közigazgatási kompatibilitás hiánya leginkább a határon átívelő együttműködések kereteiben és programjaiban nyilvánul meg. A Madridi konvenció az Európa Tanács részéről, az INTERREG-programok pedig az Európai Unió részéről próbálják biztosítani a közös jogi kereteket, de ezekben az egymástól igen eltérő jogállással és lehetőségekkel rendelkező partnereket nehéz egybeterelni és tartani.

A már EU-tagországok közigazgatásának fejlesztésében a versenyképességet növelni szándékozó, Brüsszel által is ösztönzött törekvések azonos irányokat szabhatnak. Az Európai Uniótól még távollévő vagy a közeljövőben csatlakozó országok tekintetében az Európa Tanács különböző programjai biztosíthatják a felzárkóztatást az európai értékekhez.

Mind az Európai Unió, mind pedig az Európa Tanács programok közös nevezője a jó kormányzás, benne a jó helyi kormányzás megteremtése, azonos célok eltérő eszközökkel való kezelése.

A közigazgatási regionalizáció – csakúgy, mint Európa fejlettebb részén – ebben ma már nem mindenütt jelent kiemelt prioritást.

REGIONALIZMUS ÉS KÖZIGAZGATÁS ROMÁNIÁBAN

Bodó Barna

„Tisztelt uram, engem nem érdekel a maga Európája!"
I. L. Caragiale

„Én is osztozom abban a tanácstalanságban, amely most Európa."
Esterházy Péter

Létezik egy kettős játék: miközben több tudományág képviselői azon vannak, hogy a köznyelvben meglehetős biztonsággal használt fogalom – a régió – különböző vonatkozásokban kialakult értelmezéseit rendszerbe gyűjtsék, azonközben a politika mesterei irigylendő nyugalommal építik be a régió fogalmát különböző elképzelésekbe, stratégiákba-programokba, anélkül, hogy figyelembe vennék a fogalom többes értelmezését, az egymásnak olykor ellentmondó, kizáró fogalomhasználatot. Aligha hihető, hogy az értelmezések világában gyakorlott politikusok ne volnának tisztában a jelzett helyzettel, minek alapján feltételezhető, hogy az újjászülető (?) Európáról szólók találtak egy fogalmat, amellyel sok minden elmondható anélkül, hogy az elmondottak számon kérhetők legyenek. A megállapítást a helyzet indukálja.

Van némi megjátszott tudatlanság abban, ahogyan politikusok a régió/regionalizmus/regionalizáció fogalmakkal igen gyakran visszaélve korunk nagy dilemmáira megoldásokat javasolnak. Talán nincs olyan, közpolitikai jelentéstartalommal és közigazgatási értelmezhetőséggel bíró fogalom, amely annyi dilemmát okoz, mint a régió használata.

Itt illik példával hozakodni elő. 2002 októberében a romániai helyhatóságok föderációja és megyei tanácsok országos szövetsége[1] képviseletében helyi politikusok összesereglettek minden turista kedvenc helyén, Szinaján, hogy a regionalizáció kérdéséről tanácskozzanak. A tanácskozás igencsak fontosnak számíthatott politikus-körökben, ha nem csupán az EU-integráció szakminisztere jelent meg a helyszínen két minisztertársával együtt, de maga a miniszterelnök is. Ezek után nem kell csodálkozni, hogy tiszteletét tette a konferencián az

[1] Hivatalosan, románul: Federația Autorităților Locale din România és Uniunea Națională a Consiliilor Județene din România.

Európai Bizottság bukaresti delegációjának vezetője is. A találkozóról készített – nem a nyilvánosságnak szánt – tájékoztató igazi csemege. A megfogalmazott javaslatokat a matematika uralta, miszerint ha a jelenlegi megyerendszerben a nagy és kis megyék között a területi szorzót 2,5-ről 2-re, a lakossági különbséget jelzőt 3,7-szeresről 1,7-re lehetne csökkenteni, akkor a kialakítandó új struktúrák „jobban megfelelnének bizonyos Európai Uniós országok helyzetének és a NUTS 2-es feltételeknek". Nem az igazodási igyekezettel van gond, hanem azzal, hogy a regionalizáció jelenségét régiós tartalmaktól megfosztva, politikai-közigazgatási játékká alacsonyítják. (Nem kizárt, hogy hozzáfűzik: „Ha az EU-nak ez kell, ám legyen!") Különben az idézett tájékoztatóban olvashatni *regionális demokráciá*ról, s hadd jegyezzem meg, hogy a demokrácia tudományának atyamestere, Giovanni Sartori a kifejezést 87 kontextusban értelmezte, de a regionális vonzat nála nem szerepel.[2]

Visszatérve az előbbi fogalomleíráshoz, a jelentéstartalomhoz, valami hiányzik, és nem véletlenül. A regionalizmust nem hoztam kapcsolatba a tudománnyal. Tudatosan. Miközben egyre nő azon tudományterületek száma,[3] amelyek fogalomrendszerébe és vizsgálati anyagába bekerül, a regionalizmus-regionalizáció kifejezést politikatudományi szótáraimban nem találom.[4] El lehetne játszadozni a gondolattal, vajon miért maradt ki például egy olyan viszonylag új és tekintélyes kiadványból, mint a 2003-as politikatudományi Larousse, de: érdemes?

Megjegyezném továbbá, szintén bevezető észrevételként, hogy szinte minden összeurópai folyamatokra vonatkozó, közös európai jövőnk kérdéseinek kezelési lehetőségeit taglaló elemzés vagy dokumentum utal a régiókra, a regionalizmusra. Rendelkezünk tehát egy fogalommal, amelynek státusa igazán érdekes: a különben fiatal politikatudomány még nem sorolta be alapvető fogalmainak tárába; (köz)politikai folyamatok elemzői és tervezői a fogalom segítségével keresik bizonyos helyzetek kezelésének a lehetőségét; ugyanakkor a politika szereplői gyakorta visszaélnek vele, de nem világos, hogy tudatosan avagy ismeretek hiánya okán teszik ezt.

---

[2] Lásd G. Sartori *Democrazia* c. híres munkájának 1999-es magyar, illetve román kiadását. (A román kiadás az átdolgozott angol kiadás alapján készült, de lényegében ugyanarról a munkáról van szó.)

[3] Lásd Benedek József: *A társadalom térbelisége és térszervezése*, Risoprint, Kolozsvár, 2000.

[4] Négy ilyen kiadványt néztem meg – J. C. Plano – R. E. Riggs – H. S. Robin: *Dicţionar de analiză politică*, Ed. Ecce Homo, Bucureşti, 1993 (az alapkiadás oxfordi), D. Robertson: *The Penguin Dictionary of Politics*, New Zealand, 1993, G. Hermet – B. Badie – P. Birnbaum – Ph. Braud: *Dictionnaire de la science politiques*, Ed. Armand Colin, 1998 és D. Colas: *Dicţionar de gândire politică*, Ed. Univers Enciclopedic, 2003 (alapkiadás: Larousse) – és a regionalizmus / regionalizáció / régió fogalmak egyikét sem találtam meg egyikben sem.

Kézenfekvő a kérdés: a Romániával szemben EU-s elvárásként emlegetett közigazgatási reform vonatkozásában a csatlakozási folyamat irányítói miként viszonyulnak a régió kérdéséhez, milyen folyamatokra teszik rá a regionális címkét?

Jelen dolgozat három részre tagolódik. Az elsőben célom a régiófogalom komplexitása kapcsán bizonyos összefüggések és folyamatok bemutatása, a másodikban a régiókkal kapcsolatos közös európai, illetve egyes országokban létező értelmezéseket veszem számba, hogy záró fejezetként a román gyakorlatot mutassam be, történeti és aktuálpolitikai perspektívából egyaránt.

Régióértelmezések: keret, önmeghatározás, közösségi funkció, eszköz, szereplők szerint

A régió kifejezés szinonimái két csoportba oszthatók: a meglévőnek tekintett entitásra utaló kifejezésekre (tér, terület, hely), illetve egy lehatárolódási folyamat eredményére utaló fogalmak (térség, övezet, zóna, areál, mező, doménium). Nem célom a fogalom filozófiai, szociológiai, földrajztudományi értelmezéseinek a számba vétele,[5] különben is a politikatudományi közelítésnek megfelelően a térszervező folyamatok eredményeként létrejövő struktúrák és a kialakuló-kialakított funkciók érdekelnek elsődlegesen. A kérdés ugyanis éppen egy kevéssé tárgyalt vonatkozásra, a régió közpolitikai relevanciájára utal.

Mégis jelezni kell, hogy a klasszikusnak mondható hármas tagolásban a társadalomtudományok a régió kérdését a társadalmi térbeliség kontextusában vizsgálják, értvén ez alatt mozgásokat, hálózatokat, csomópontokat, felszíneket, hierarchiákat. A tudomány leírja, értelmezi a régiós képződményeket és folyamatokat, következtetései a társadalom számára semmilyen előírást nem tartalmaznak, céljuk – mint általában – a megértés. Az ebbe a körbe tartozó leírások szempontjai: struktúra, alapegységek, felosztások, természeti és gazdasági tényezők.

Az antropológia térfogalma az identitásrégió, vagyis szimbolikus térkisajátítási eljárásokról, térbeli reprezentációkról szól.[6] A regionalizmus beépít, ugyanakkor előhív, meglehetős élességgel, a hétköznapi tudatba, illetve tudatból, eseményeket és folyamatokat, hagyományt és napi kulturális értéket, olyan jellemzőket, amelyek által azzá leszünk, amivé etnikailag-kulturálisan lenni akarunk. A regionalizmus révén jelenítjük meg önmagunk számára azt a térséget, ahol otthon vagyunk, amelyben és amely által jelenségek és kapcsolatok

[5] Igen jó összefoglalással szolgál Benedek József i.m. 1. és 2. fejezetében.

[6] Vö. A. Gergely András: *Tér, idő, határ és átmenet – Politikai antropológiai esettanulmányok.* MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 86. munkafüzet, 2001.

egyedivé, belsővé válnak.[7] A térségi azonosulás határai jelölik ki az identitásrégiót.

A politikatudomány regionalizmus-értelmezései nem sorolhatók egyszerűen sem az első, pozitív-szcientistaként emlegetett csoportba, miként nem tartoznak az antropológia tárgykörébe tartozó szimbolikus-informális térreprezentációk közé sem. De mindkettőhöz kötődnek, mintegy összekötik a kettőt, amennyiben az identitásrégió létével kapcsolatos társadalmi képződmények politikai folyamatokat gerjesztő hatására terjednek ki. A politológia értelmezéseit néhány nagy témakör szerint azonosítják, a legfontosabbak: regionalista mozgalmak, regionalista pártok, regionális-kulturális autonómia, államszerkezet-szuverenitás, regionális civil hálózat. A politológia regionalizmus-vitájának alapfogalmait a képviselt politikai folyamatok szerint foglalta össze Szabó Máté.[8] (Lásd az alábbi táblázatot.)

A régiók különállását megalapozó elképzelések	A regionalizmus céljai		
	Autonómia	Föderalizmus	Szeparatizmus
A társadalom mint „természetes organizmus"	Kultúr-autonómia	Szubszidiaritás	Etnonacionalizmus
Az állam a politikai akaratképzés „szuverén" letéteményese	Decentralizáció	Vertikális hatalommegosztás	Elitkonkurencia Legitimációs válság Kormányozhatatlanság
Társadalom és állam unitárius-republikánus egysége	Dekoncentráció	Vertikális feladatmegosztás	Dezintegráció és polarizáció centrum–periféria között

A regionalista politikai gondolkodás és társadalmi cselekvés ezek szerint három kritériumnak feleltethető meg: homogén térre vonatkozik; a fölérendelt téregységből egy térkomplexumot kiemel; a kiválasztott téregységet a társadalmi-politikai rendezőelvek foglalatának tekinti.[9]

A politológia regionalizmus-értelmezései választott témánk, a közigazgatás vonatkozásában a regionális autonómiát illetően érdemelnek külön figyelmet, bár – miként látni fogjuk – ezt a kérdést akár félre is tehetjük, hiszen az EU-csatlakozás folyamatán nemrég túljutott vagy a belépés küszöbén álló országok esetében igazi regionális autonómia nem létezik.

Amikor az állam tagolja a teret a modern társadalmakra jellemző módon, akkor regionalizál, vagyis bizonyos elvek – szubszidiaritás és decentralizáció –

[7] Vö. Bodó Barna: *Politica regională şi dezvoltarea teritoriului*, Fundaţia Diaspora, Timişoara, 2003. 1. fejezet.

[8] Szabó Máté: Civil társadalom – globalizáció – regionalizmus, In: *Magyar Kisebbség*, 2003/1. 287.

[9] D. Gerdes szerint, idézi Szabó Máté i.m. 287.

figyelembe vételével teljesít közösségi funkciót, tehát közigazgatásilag, társadalmilag visszaigazolt célok – létező erőforrások maximális kiaknázása, gazdasági növekedés és társadalmi kiegyenlítődés – elérése érdekében. Az intézményesült térstrukturálást nevezik egyes szerzők normatív-formális regionalizálásnak.

Az állami-intézményes térstrukturálás kapcsán merül fel a legitimitás kérdése, hiszen a mindig létező identitáselemek másként tagolhatják ugyanazt a teret, mint a központi hatalmi szándék. Ez akkor is igaz, ha a hatalomgyakorlás választásokhoz kötött periodicitása politikai váltógazdálkodást és változó programokat jelent, ugyanis ez a közigazgatási térszerkezetet ritkán érinti. A térszerkezeti struktúra sajátos reprezentációja, az etnoregionalizmus „izmus" volta, mozgalmi háttere és jellege helyi csoportérdek-reprezentációt és politikai céltételezést is jelenthet, vagyis a nemzetet képviselő állam stratégiái olykor szembe helyezkednek a lokálissal, és az államépítő-nemzetépítő stratégiák hosszú távúak.

Az állami-intézményes regionalizáció által követett célok szerint létezik politikai-legitimációs szerep, gazdasági-közpolitikai szerep és közigazgatási-adminisztratív szerep. Ezen klasszikusnak mondható szerepek mellé társítható a legfrissebb, az európai uniós csatlakozás folyamata okán jelentkező: a forrásszerzés. Ezt a szerepet a korábbiaktól eszköz-jellege különbözteti meg. Ugyanis az államok és régiók Európájába belépésre készülő tagországok olyan régiókat hoztak létre, amelyeket az érdemi, közigazgatási funkciókkal is rendelkező régiók ellentételezéseként formainak-formálisnak kellene neveznünk, hiszen ezek az ún. gazdasági-statisztikai régiók sem közigazgatási, de még identitásrégióknak sem feleltethetők meg.[10] Ezek társulásnak tekinthetők, de nem valamilyen közfeladat jegyében hozták ezeket létre, hanem bizonyos források potenciális jogalanyaként. Létüket indokoló szempont: az uniós finanszírozási rendszerben létezik egy olyan regionális szint,[11] amelynek megfelelője Közép-Kelet-Európa legtöbb országában nincs meg, minek okán az ennek a szintnek megfelelő európai forráselosztásból az illető országok kimaradnának.

A statisztikai régiók Európa felzárkózó országaiban való megjelenése nem váltott ki Nyugaton semmilyen elítélő reakciót, ugyanis éppen a fejlett Nyugat

[10] A regionalizmussal foglalkozó szakirodalom normatív-formális regionalizációként beszél közigazgatási térfelosztásról s mellé rendelt közpolitikai feladatstrukturálásról. Ami az EU-integráció jegyében több országban – Magyarországon, Romániában – bekövetkezett már nem nevezhető formális regionalizációnak, hiszen a kifejezés „foglalt". Az érdemi regionalizáció jegyében létrehozott struktúra jellemzői a jól meghatározott területen választások révén kialakuló döntéshozatali és végrehajtási intézmények, és az ezek működését szolgáló anyagi források megléte.

[11] Ez a sokat emlegetett NUTS-rendszer, miszerint az EU-s tagországok központi és helyi közigazgatási szintjei közötti regionális struktúrákat 3, a két végpontot is ideszámítva 5 konvencionálisan megalkotott csoportba analizálják szét.

országaiban indult el az a folyamat, amelynek eredményeként a közpolitikai célok a közigazgatási feladatoktól egyre inkább elkülönülő diskurzusban jelentek meg. Mi több, közösségi céltételezésekben utóbbiak elé kerültek. A régiók közötti szociális-gazdasági különbségek, mint társadalmi mozgásokat indukáló potenciálkülönbségek kezelése természetes módon követelte meg az illető szint fölötti cél- és feladattételezést, miáltal a létező régió-olvasatok mellé egy újabb rendelődhetett, amely régiós szinten kezelendő, de a régiók feletti (országos) szinten megfogalmazott és elfogadott programokat jelent. Ezt akár globalizációs hatásként is értelmezhetjük, amikor a nagyobb térségekben való építkezés okán kialakuló mozgások hatásainak kezelési igénye olyan struktúrákat gerjeszt, amelyek mögött nincs helyi térszervező folyamat.

Régió és közigazgatás: USA, Európai Unió, Közép-Kelet-Európa

Mindenek előtt jelezném, mivel nem foglalkozom: az országhatárokon átnyúló eurorégiókkal, illetve azokkal a nagy földrajzi egységek által strukturált régiókkal, amilyen Skandinávia vagy a mediterrán térség. Ugyanakkor régión olykor regionális feladatokat kell érteni, kontextustól függően.

Indító tétel: európai uniós regionális politika létezik, de ezt nem, vagy csak áttételesen lehet önkormányzatiságként értelmezni. Az önkormányzatiság az állami alatti szintek vonatkozásában néhány feltétel teljesítését jelenti,[12] ezek elfogadása viszont az országok politikai rendszerének fejlődésében gyökerezik. Tehát a feltételeknek való megfelelést illetően jelentős különbség tapasztalható az egyes tagországok helyi-regionális közigazgatását illetően. Általánosan elfogadott közös modell nem létezik, hiszen az olyan mértékű beavatkozást jelentene az egyes országok belügyeibe, amit aligha lehetne elfogadtatni.

Nem alakult ki kölcsönösen, mindenki által elfogadott álláspont az elképzelt európai gazdasági egység kialakítását célzó stratégiai kihívások és az EU regionális és strukturális politikáját jellemző sajátosságok és feltételrendszer vonatkozásában. Miközben a gazdasági egység a közös célok prioritását jelentené bizonyos helyi-sajátos célokkal szemben, az EU-s regionális és strukturális politika arról szól, hogy a tagországok miként képesek minél több pénzt visszaszivattyúzni a közös kosárba befizetett összegekből. Ezért állíthatja teljes joggal Roland Sturm, hogy az EU regionális és strukturális politikája céltételezéseiben és végrehajtásában is levált az európai integrációs logikájáról.[13]

---

[12] A helyi autonómia feltételei: időszakos, szabad választások; pontosan meghatározott feladatok; megfelelő végrehajtás; anyagi források.

[13] R. Sturm: Az EU regionális és strukturális politikájának jellemzői, In: *FES-Tallózó* 1998. 18. 12.

Az uniós Európa fő céljai a stabilitás, kiegyensúlyozottság, és a regionális politikát ennek rendelik alá. A közigazgatási funkció rovására előtérbe kerül a közpolitikai, vagyis olyan regionális politika kialakítására törekednek, minek eredményeképpen a régiók „kibírják" a fellépő gazdasági nyomást. El kell kerülni, hogy a két végletet jelentő vágtázó fejlődés, illetve hátrányos helyzetből fakadó lemaradás, a kettő közötti feszültség következtében fellépő hatások európai léptékű migrációs folyamatokat indítsanak el. Ennek az értelmezésnek megvan a maga logikája, bár idevágóan is léteznek viták. Hiszen a kiegyenlítés politikája a különbségek felszámolását célozza meg, miközben a területiség sajátossága éppen a különbségek meglétéhez kötődik, még akkor is, ha a térség folyamatosan alakul, szerkezete átrendeződik.[14] Ebből fakadó szemléletváltás, amely a regionális politikával immár nem a különbségek felszámolását, hanem a sokszínűség érvényesítését és kezelését célozza meg. Beszélnek eszerint modern és posztmodern regionális politikáról, a különbségeket *W. Stöhr* nyomán az alábbi táblázat foglalja össze.[15]

Jellemzők	Modern	Posztmodern
Alapvető irányultság	Dichotóm: fejlett/elmaradott	Többoldalú (különböző regionális szerkezeti hiányosságok)
Stratégia jellege	Regionális növekedés	Regionális innováció
Szervezeti forma	Centralizált, államilag irányított és támogatott	Decentralizált, lokális és regionális szint szerepe meghatározó
Szemléletmód	Interregionális újraelosztás	Belső régiós források mobilizálása
Főbb fejlesztési irányok	Anyagi tőke Növekedés (mennyiségi) Feldolgozóipar Projektek Néhány nagyvállalat és projekt	Információ, innováció, technológia Flexibilitás (minőségi) Szolgáltatások, ágazatok közötti kapcsolatok Programok Kis- és középvállalkozások és programok sokasága
Beavatkozási területek	Földrajzilag lehatárolt probléma térség „Tervezett" növekedési centrumok	Gyorsan változó, folyamatosan alakuló probléma térség „Spontán" helyi forrás mobilitás

A szemléletváltás során a szervezeti formát illetően felértékelődnek a lokális-regionális szintű struktúrák, vagyis az önkormányzatiság fontossága növeke-

[14] Lásd: Bodó Barna: *Talpalatnyi régiónk*, Komp-Press Könyvek, Kolozsvár, 2003. 274-275.
[15] W. Stöhr: Regional policy at the crossroads: an overview. Idézi: Rechnitzer János: *Területi stratégiák*, Dialóg-Campus, Budapest, 1998. 25.

dőben. A megválaszolandó kérdés, miként mutatkozik ez meg az önkormányzatok jogállását, kormányzati szerepét és lehetőségeit illetően.

A válasz feltételezi annak bemutatását, hogy a klasszikusnak mondható önkormányzatiság-értelmezés miként viszonyul a régiók kérdéséhez. S mivel a közpolitikai irányultság elsőként az Egyesült Államokban jelentkezett, érdemes az USA-beli helyzet számba vételével indítani. A John J. Gargan által szerkesztett Handbook of Local Government Administration[16] a regionalizmus kérdésének tárgyalását ügynökségekkel kezdi, s mindjárt az elején jelzi, hogy a regionális politika végrehajtói a regionális tanácsok és a regionális ügynökségek. A regionális tanácsok az önkormányzatok önkéntes szövetkezései révén jönnek létre, és a szövetkezés alapjaként a szerző 111 különböző célt jelöl meg.[17] Bár már a '60-as évek végén a regionális tanácsok a tagállamok politikai alegységeiként is szerepelhetnek, nem tekinthetők önkormányzatnak a szó igazi értelmében. Nincsenek közvetlenül választott vezetőik (egy kivétellel: Portland, Oregon), és létezik kinevezett döntéshozó testület is (Minneapolis, St. Paul régió), mégis általában delegálás révén hozzák létre vezető testületeiket, ami azt jelenti, hogy nem tekinthetők a helyi autonómia megnyilvánulási formájának.

Az EU-s országok gyakorlata ezen a téren, jeleztem, roppant sokszínű. Mindenek előtt a fogalom-használat kérdése merül fel, ugyanis amit ma regionális politikának, régiók létéhez kötődő (köz)igazgatási feladatnak tekintünk, azt hosszú ideig és igen sok országban önkormányzati együttműködés, illetve integráció címszó alatt tartották nyilván.[18] Amennyiben az integrációt nem korlátozzuk az állami intézményeknek a községi-városi státus elnyerését-elvesztését szabályozó tevékenységére, a társulás lehetőségét és módozatait kell számba venni. Szükséges-e az alkotmányban a társulási szabadságnak korlátoktól mentes kinyilvánítása, lévén, hogy a szubszidiaritás fokozott érvényesítése könnyen okozhat olyan helyzetet, amikor az önkormányzat nem rendelkezik azzal a közigazgatási erővel, amely biztosítaná a rá háruló feladatok teljesítését? A két szempont tehát a demokrácia és a gazdasági teljesítőképesség, illetve érdek, amelyek összehangolása jogi dilemmákat vet fel.

Létezik-e, illetve szükséges-e a társulási jogot részletekbe menően szabályozni? Mivel a társulások alanyai az önkormányzatok mellett lehetnek gazdasági és civil szervezetek, de akár természetes személyek is, a feladat jellegétől és a jogi normáktól függően, el kell dönteni, mire és kik szövetkezhetnek. Az önkormányzati társulások alakítása által sérül a demokrácia elve, mert az illető

[16] J.J.Gargan (ed.): *Handbook of Local Government Administration*, Marcel Dekker Inc., New York-Basel-Hong Kong, 1997. Chapter 18: Coping with Externalitis: Regional Councils and Challenges of Management and Governance. 419-436.

[17] Gargan i.m. 420.

[18] Lásd: Somlyódyné Pfeil Edit: *Önkormányzati integráció és helyi közigazgatás*, Dialóg-Campus, Budapest–Pécs, 2003.

képviselő testületek a társulások létrehozatalával olyan feladatokat delegálnak más struktúráknak, amelyek teljesítése az ő felelősségük. A jogalkotó maga is sokszor függőben hagyja a kérdést, hiszen nem szabályozza azt a helyzetet, amikor az önkormányzat képtelen ellátni alapfeladatait.

Az EU-s országok látható módon nem is törekednek egységes rendszer kialakítására. A német jogrendben a községek alapjoga, hogy a helyi közösségek ügyeit a törvényes keretek között saját felelősségük alapján intézzék. Az osztrák alkotmány különbséget tesz saját és átruházott hatáskörök között és az integráció 7 változatát jelöli meg. A belga alkotmány a városok és községek közötti szövetségeket külön törvény által engedi létrehozni. Hollandiában az ország természetföldrajzi helyzetére való tekintettel lehetségesek a szövetségek, de az alkotmányban csak a vízszabályozási társulások nevesítése történt meg. A társulások igazgatási szerveinek állami felügyeletét külön törvény szabályozza. Spanyolország alkotmányában szerepel a községcsoportokból alkotott helyi területi egység, ilyen egységek egy-egy tartomány keretén belül hozhatók létre.[19]

A magyar önkormányzati rendszert szabályozó normák ellentmondásos helyzetet idéznek elő: miközben az alkotmány megengedi a társulást, az önkormányzati törvény előírja, hogy a társulás nem eredményezheti az önkormányzati jogok sérelmét. Csakhogy bármilyen társulás az önkormányzati jogok sérelmével jár, vagyis ebben az a helyzetben mutatkozó lehetőségek bármelyike vagy normát sért, vagy nem megfelelő, mert szakszerűtlen és/vagy gazdaságtalan megoldás. Ebben a helyzetben merül fel a kötelező társulás jogának az intézményesítése. Erre vonatkozóan eléggé általánosnak tekintett vélemény, hogy ha az önkormányzati szférába történő állami beavatkozás nem hatalmasodik el, a kötelező társulás intézménye alkalmazható.[20]

Régió és közigazgatás Romániában

A regionalizmus kérdése mindegyre visszatérő toposza a romániai közbeszédnek, mindenek előtt azért, mert sokan – kisebbségi politikusok, egy-egy történelmi tájegység képviselői – a regionalizmus kapcsán kialakuló folyamatoktól várják azon elvárások teljesülését, amelyek a naggyá vált Románia közel 100 éves történetében mindmáig kezelhetetlen problémájának bizonyultak. A centrum-periféria szembenállásban a központ érdekeit mindmáig erőszakosan érvényesíti, a helyi közösségek demokráciában megadandó (elismerendő) jogosítványait jobbára csak névleg ismeri el. Az állítás valóságtartalma nem csupán a

[19] A bemutatott példák forrása: Somlyódyné Pfeil Edit i.m. 116–118.
[20] Somlyódyné Pfeil Edit i. m. 122.

romániai helyhatóságok (és nem önkormányzatok) történetével példázható,[21] hanem azzal is, hogy a regionalizmus EU-s kihívásaira milyen bukaresti válaszok születnek.[22]

A román politikai elit viszonyulása a régió-kérdéshez sajátos kettősséget mutat. Miközben az országban a regionális különbségek jelentősek, és a regionális identitás karakteres megnyilvánulásaival a közélet megannyi területén találkozhatunk, a központi (nemzeti?) politika ezek létéről alig vesz tudomást. A regionális-helyi identitások nem csupán eltérő kultúrát és (olykor) más nyelvet jelentettek, de jelentős különbségeket a közigazgatási gyakorlatot illetően is. A jogalkotás folyamata ekként az EU-s kihívások és nemzeti kényszerek közötti szűk közös sávban valósul meg, mindkét oldalon az átmenetiség érzetét keltve.

Mind a román regionalizmusnak, mind a közigazgatási reformnak megvannak a saját külön pályái, ezek találkozásai a már jelzett elméleti pontok kivételével a napi politika kényszermozgásai által jönnek létre. Miközben a regionális politika jelentős részben a közös EU-s megállapodások függvénye, a közigazgatásra vonatkozó normarendszer előkészítésében és elfogadásában a közös európai politikának nincs meghatározó szerepe.

---

[21] Romániában az önkormányzatiság érvényesítésére az első kísérletek 1989 utániak, azelőtt a helyi közigazgatás csak nevében volt helyi, minden szinten a politikai központ érvényesítette akaratát és érdekeit, utasításos-rendeleti úton. 1919-ben az addigi helyhatóságokat felfüggesztették, s bár az időközi tanácsokat hoztak létre, az igazi hatalom a kormány helyi képviselőjének, a prefektusnak a kezében összpontosult. 1925-ben megszületett a közigazgatás egységesítéséről szóló törvény, amely az 1923-as alkotmány után és némiképpen a szellemében kívánta rendezni a kérdést. Ugyanakkor királyi rendelettel új megyefelosztást vezettek be: változtak megyehatárok, új megyeszékhelyeket jelöltek ki. Talán nem meglepő, hogy az Erdélyt és Bánságot egyféle belső gyarmatként kezelő központ éppen a frissen szerzett területeken eszközölte a változtatások nagy részét. 1929-ben a Parasztpárt – Erdélyben felnőtt, a Monarchia politikai hagyományait ismerő és értékelő politikusai – által kezdeményezett új közigazgatási törvény halovány kísérlet az önkormányzatiság bevezetésére, amennyiben decentralizál. E törvény értelmében a kisebbségi egyházak egy képviselője bekerült a helyi közhatalmi testületbe. A következő közigazgatási törvény születési éve 1936, amely választójogot biztosít azoknak a nőknek, akik a többségi nemzet közművelődési vagy jótékonysági szervezeteiben tevékenykednek – miközben a rendelkezés a kisebbségekre nem vonatkozik. 1938 ismét változást hoz: az új alkotmány alapján új közigazgatási törvény és beosztás lép érvénybe. Új elem a tartomány, következnek sorban a megye, járás és település. Csak a település és a tartomány rendelkeznek jogi személyiséggel, és mind a tíz frissen kialakított tartomány román többségű. Ami a kommunizmus alatt történt, azt önkormányzatiságként nem lehet értelmezni.

[22] Liviu Căpraru kormányszakértő egy elemzésében egyrészt elismeri, hogy Romániában a regionalizmusnak erős gyökerei vannak, másrészt siet leszögezni, hogy a regionalizmus nem jelenti egykori, nemzeti alapon szerveződött regionális alakzatok felélesztését. Az árulkodó kitétel a „nemzeti alapokon szerveződött" alakzatok, ugyanis ilyenek létét 1919-ben nem lehet kimutatni.

A romániai regionális politika[23] jelentős késéssel indult, pontosabban mindaddig nem történt semmi ebben a vonatkozásban, amíg meg nem nyílt Románia számára az EU-s csatlakozás perspektívája.[24] Azóta a regionalizmus kérdése szakmai és politikai viták előterében áll. A szakmai vitát túlnyomórészt közpolitikai jellegűnek minősíthetjük, ugyanis területfejlesztésként értelmezett politikáról szól. Ez akkor válik fontossá, amikor a regionális középszintet alkotó térségek kialakítása megtörténik, ugyanis nincsenek tekintettel sem létező regionális identitásokra, sem olyan, közpolitikai szempontból meghatározó szempontokra, mint a sikeres régió strukturális előfeltételei.[25] A 2004/315-ös törvény által változatlanul hagyott régióalkotási gyakorlatnak sok a bírálója mind szakmai,[26] mind politikai oldalról.[27]

A regionális politika felelős testületei a regionális fejlesztési tanácsok, nincs semmilyen legitimációjuk, ugyanis nincs jogi személyiségük és hatósági jellegük sem, a regionális fejlesztési politika végrehajtói, az ügynökségek pedig nem-kormányzati szervként működnek. Annak ellenére, hogy egy sor fenntartás fogalmazható meg ezzel a rendszerrel kapcsolatosan, EU-konformnak minősült, s a csatlakozási tárgyalások során az illetékes fejezetet sikerült lezárni.[28] Ugyanakkor a változtatás igénye létezik, ezt a kormány is elfogadja.

---

[23] A román szakmai nyelvben a *területfejlesztés* megfelelője a *dezvoltare regională*, vagyis egyenértékűvé válik a terület a régióval, aminek a politikai értelmezésben és a közbeszédben is megvan a kihatása.

[24] Egyetlen adat ide vonatkozóan: 1993-ban a Kárpátok Eurorégióba való belépési szándékuk kinyilvánításakor Szatmár és Máramaros megyék akkori tanácselnökeit a kormány figyelmeztette, kezdeményezi leváltásukat, ha a belépési nyilatkozatot aláírják. Erre csak 1997-től, a jobboldali (Demokrata Konvenció vezette) koalíció kormányra kerülése után nyílt meg a lehetőség.

[25] Az 1998/151-es törvény értelmében kialakított 8 statisztikai-fejlesztési régió esetében olyan területlehatárolások történtek, amelyeket területfejlesztési szempontból szinte valamennyi régió vonatkozásában bírálni lehet. Például az Észak-Nyugati régió (Bihar, Szatmár, Szilágy, Máramaros, Beszterce-Naszód-Kolozs megyék) területén nincs egy olyan város, amely a térség központjaként működhetne, ebben a struktúrában minden nagy város peremre kerül, illetve korábbi térstrukturáló szerepük megmarad, a fejlesztési régió formálissá válik.

[26] Lásd, többek között: Benedek József: A régiókutatás és a régióalkotás dilemmái, In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv 2004-2005*, 255-263.

[27] A parlamenti pártok közül az RMDSZ fogalmazott meg több alkalommal kritikát. A székelyföldi megyék tanácselnökei a 2004-es törvény elfogadása előtt azt indítványozták, hogy jöjjön létre székely régió. Civil vonalon előbb az Erdély-Bánság Liga tett közzé egy regionális szintre is kiterjedő decentralizáció-tervezetet 2001 nyarán, majd a kolozsvári Provincia-csoport jelenítette meg kritikus álláspontját egy *Memorandum*-ban 2001 decemberében, hogy a marosvásárhelyi Pro Európa Liga rendezvények sorozatát szentelje a kérdésnek, 2002-től kezdődően. A civil szférát jelentős mértékben aktivizálta ebben a vonatkozásban az ún. *Gross-jelentés* a regionalizmus kérdéséről, amelyet az Európa Tanács 2003 júniusában fogadott el, és amelyet újabb dokumentumok követtek (2004/186-os rezolúció, 2004/156-os ajánlás) a regionális autonómiát illetően.

[28] Az EU-s kifogások a rendszer stabilitásával és hatékonyságával voltak kapcsolatosak.

A Tăriceanu-kormány programja külön foglalkozik a vidékfejlesztéssel és külön a területfejlesztéssel – ez utóbbit regionális fejlesztés címszó alatt, a román szaknyelvnek megfelelően. Közpolitikai és intézményi szinten jelöl ki feladatokat, utóbbiak egy részét a közigazgatási reformhoz köti, és decentralizációs szándékként lehet értelmezni. Tételesen tartalmazza a fejlesztési régiók átszervezését, a cél „számuk növelése földrajzi, társadalmi-gazdasági és kulturális kritériumok figyelembe vételével, és az európai előírásokra való tekintettel."[29] Az európai előírásokra való utalás ez alkalommal is értelmetlen, régiólehatárolási kérdésekben nincs EU-s normatíva, ez minden ország esetében belügy.[30] A kormányprogram természetesen nem jelöli meg az új régiólehatárolás elveit és szempontjait, pedig a kérdés lényegét itt kell keresni. Egyelőre ezt a kérdés senki nem tematizálta még a román nyilvánosságban, az érdekelt és egy vitában potenciálisan részt vevő szereplők teljesen átengedik a színpadot a kormányzati tényezőknek.

2005-ben a kormány a parlament elé terjesztette a közigazgatási reform törvénycsomagját, amelyben a 4 tervezet közül az egyik a helyhatósági törvény módosítására vonatkozik. Figyelmet érdemlő a tervezet egyik cikkelye, amely a kistérségi politika törvényes kereteinek a kialakításaként értelmezhető. A javaslat tartalmazza közösségi társulások létrehozásának a lehetőségét, miszerint helyhatóságok szövetkezhetnek bizonyos feladatok teljesítésére, a megyehatárokra való tekintet nélkül. Ezt azért kell külön kiemelni, mert a megyerendszer kialakításakor a hagyományos kistérségi szerkezetet több esetben nem vették figyelembe, s a mostani tervezet lehetővé teszi a létező kohéziós erők szabad érvényesülését.

Különben a közigazgatási reform keretébe illeszkedő regionális reformnak ki kellene terjednie a régió státusára és lehatárolási módjára egyaránt. A szükségesnek vélt változtatások szakmai vitájának néhány olyan szempontot kellene figyelembe vennie, amelyekre a magyarországi IDEA-program keretében elkészült elemzések kitérnek. *A regionális politika közigazgatási feltételei* c. munka[31] a csatlakozás küszöbén álló Magyarországon vizsgálta meg, miként kellene/lehetne továbblépni az EU-s regionális kihívás (értsd: finanszírozási rendszer) és a magyar közigazgatás reformját illetően. A regionális intézményrendszer kialakítása szerkezeti szempontból jelentheti autonóm formációk (tagállamok, autonóm területek), önkormányzati formációk (választással létrehozott vezető testületek, önkormányzatok társulása), illetve területfejlesztési formációk

[29] Lásd: *Programul de Guvernare 2005-2008 (Kormány-program)*, Bukarest, 2004 december, 78.

[30] Ezzel a kérdéssel kapcsolatosan léteznek eltérő értelmezések: az EU eredménycentrikusan kezeli ezt a kérdést: addig nem szól bele strukturális kérdésekbe, ameddig ezek valamilyen eredmény elmaradása okán nem veszélyeztetik a közös célok teljesülését.

[31] Horváth M. Tamás (szerk.) *A regionális politika közigazgatási feltételei*, IDEA-MKI, Budapest, 2004.

(területi önkormányzatokból álló fejlesztési egység, államigazgatási egység). Horváth M. Tamás[32] mindenik változatra példával is szolgál, a román gyakorlat – nem említi – a harmadik csoport első változatával rokonítható.[33] A regionális intézményrendszer kialakításakor figyelemmel kell lenni a térségszervezői funkcióra (területrendezés, területfejlesztés, kiegyenlítés, felzárkóztatás), közszolgáltatási funkcióra (közüzemek, környezetvédelem), stratégiai funkcióra (térségi kohézió, marketing, kapcsolatépítés). E szempontok figyelembe vételével szervezetként a regionális intézmény lehet:

- választott szerv (regionális önkormányzat),
- önkormányzati társulás (kötelezően létrehozandó hivatali szervezettel),
- államigazgatási hivatal (regionális közigazgatási hivatal, dekoncentrált szervek),
- társadalmi érdekegyeztető fórum (gazdasági érdekegyeztetés és civil érdekképviselet),
- EU-források felhasználásával folytatott regionális fejlesztési feladatokat ellátó hatóság (irányító, kifizető, ellenőrző hatóság).

A román változat az utóbbi kategóriába sorolható, ami azt jelenti, hogy közvetlenül nem kapcsolódik a közigazgatási reformhoz, hiszen a regionális tanácsnak nincs közigazgatási funkciója. Ezért a kormányprogram kitétele, miszerint a regionális politika intézményi reformját a közigazgatási reformhoz köti, úgy volna értelmezhető, hogy napirendre kerül(t) a rendszeren való változtatás kérdése. Jeleztem, ennek ez idáig nincs nyoma. A kormányprogram a közigazgatási reformra vonatkozó 11. fejezetében első helyen szintén a szolgáltatások, tehát a közpolitikai szempontok szerepelnek, ezt követi a decentralizáció kérdésköre, harmadikként jelölik meg az intézmények menedzsmentjével kapcsolatos terveket.[34]

Elvi kérdésként fogalmazható meg: a tervezett reform mennyire lesz mélyreható, feltételezi-e az alkotmány újabb módosítását? Ezzel kapcsolatosan Veress Emőd válasza a következő: „a helyi közigazgatásra vonatkozó alkotmányos szabályok túl általánosak és olyan mértékben hiányoznak a garanciális elemek, hogy egyformán lehetséges decentralizált vagy dekoncentrált elemeket túlsúlyban felvonultató helyi közigazgatás kiépítése. Az alkotmányos keretekbe a valódi önkormányzatiság éppúgy belefér, mint a *„hibrid"* elemeket felvonultató helyi közigazgatás."[35]

---

[32] Horváth M Tamás: A regionális intézményrendszer: szervezeti rend és működés, In: Horváth M. T. i. m. 11.

[33] Formai szempontból mindenképpen, a végrehajtást külön kell tárgyalni.

[34] Kormányprogram i.m. 50–57.

[35] Veress Emőd: A közigazgatás reformja Romániában (2003-2004), In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv 2004-2005*, 199–212.

A helyi közigazgatásra[36] vonatkozó alkotmányos előírások azért érdemelnek külön figyelmet, mert magyarázatul szolgálnak a román közigazgatás fogalomhasználatára és intézményi viszonyaira. A román alkotmány szerint a helyhatóságok kialakítását bizonyos elvek – decentralizáció, helyi autonómia és dekoncentráció – teszik lehetővé.[37] A helyhatósági törvény szintén az alkotmányban felsorolt elvekre hivatkozva hozza létre a települési és megyei tanácsokat. Tehát nem egy létező helyi közösség kapja meg a jogot ügyeinek intézésére,[38] hanem értelemszerűen a központi hatalom ad át jogosítványokat a helyi hatóságoknak, az idézett elveknek megfelelően.

Következtetések

- Általános észrevételként fogalmazható meg az, amit esetenként már jeleztem: az európai közigazgatási gyakorlathoz való igazodás során az alapokig a reform-kezdeményezések nem hatoltak le, és ezt az európai elvárások eredménycentrikussága lehetővé teszi.
- A regionális politikáért felelős testületek vonatkozásában a román megoldás egyedi, amennyiben civil szervezetként határozza meg a felelős intézményt, de a civil szféra érdekeinek képviselete nincs eleve biztosítva.
- A közigazgatás és a regionális politika reformja a létező gyakorlat alapján kölcsönösen nem feltételei egymásnak: elképzelhető mindkét területre kiterjedő reform, de az is, hogy a két folyamat egymással párhuzamosan zajlik.
- Azonosítható a központi hatalom azon szándéka, hogy a regionális politikát kimondottan közpolitikai síkra terelje, olyan kezdeményezések nem kapnak szabad utat, amelyek a regionális identitás figyelembe vételével kisebbségek részére valamilyen autonómia létrehozását jelenthetnék.

Végezetül azt is mondhatnánk, hogy a regionális politika vonatkozásában némi európai tanácstalanság fogalmazható meg, amennyiben a jogi-közigazgatási kereteket illetően nincsenek egyértelmű és minden tagországon egyformán számon kérhető elvárások. Ezért gondolom találónak Esterházy Péter mottóként idézett megállapítását. Ami elég közel áll ahhoz, amit jó fél évszázaddal korábban a neves román író, *Caragiale* fogalmazott meg.

---

[36] A román közigazgatásban önkormányzatok helyett helyhatóságokról van szó, ami nem jelent egyszerű szóhasználati különbséget.

[37] Szöveg szerint: „Administrația publică din unitățile administrativ-teritoriale se întemeiază pe principiile descentralizării, autonomiei locale şi deconcentrării serviciilor publice." In: 2003-as Alkotmány, 120. cikkely 1. bekezdés.

[38] Az EU-s országok többségében és az 1985-ös Európai Önkormányzati Charta szerint is az önkormányzás joga a helyi közösséget illeti meg.

KÖZIGAZGATÁSI REFORMTÖREKVÉSEK ÉS AZ ÖNKORMÁNYZATOK MŰKÖDÉSE UKRAJNÁBAN

Darcsi Karolina

A törvényhozó hatalmat Ukrajnában a parlament gyakorolja, amit Legfelsőbb Tanácsnak neveznek. A végrehajtó hatalom az államelnök, a miniszteri kabinet, a Krími Autonóm Köztársaság elnökének és Minisztertanácsának a kezében összpontosul. Ukrajna miniszteri kabinetje, vagyis kormánya az állami végrehajtó hatalom szerve.

Az irányítás tekintetében Ukrajnában ötvöződnek mind az elnöki, mind a parlamentáris köztársaság elemei. Ukrajna elnökét általános szavazással választják meg, annyi különbséggel, hogy míg a parlamentáris köztársaságokban az elnököt a parlament választja meg, itt a nép dönt az elnök személyével kapcsolatban. Az elnök olyan előjogokkal rendelkezik, melyek lehetővé teszik számára, hogy a kormánytól és a parlamenttől függetlenül cselekedjen. Az elnök mellett működik a miniszterelnök és a miniszterek, ők alkotják a kormányt, mely Ukrajna Legfelsőbb Tanácsának tartozik felelősséggel. Az ukrán elnök nemcsak az állam feje, hanem egyidejűleg az élén áll a végrehajtó hatalmi szervek rendszerének is.

Az ukrán önkormányzati rendszert megvizsgálva megállapítható, hogy az ukrajnai közigazgatás négy szintű. Legfelsőbb szinten áll a központi államigazgatás (kormány, minisztériumok, központi államigazgatási szervek stb.), alatta helyezkedik el a megyei szint, ami 24 megyéből, a Krími Autonóm Köztársaságból, Kijev és Szevasztopol városokból tevődik össze. A megyék közigazgatásilag tovább osztódnak járásokra, illetve járási szintű városokra, melyek egyben a következő szintet jelentik. Alattuk jelennek meg az alapszintű önkormányzatok, ahová a falvak, települések, városi típusú települések, illetve a városok tartoznak. A megyei-, járási- és a helyi települési önkormányzatok működéséről és szabályozásáról az 1999-es önkormányzati törvény rendelkezik. Ukrajnában az önkormányzati választásokat a parlamenti választásokkal egyszerre tartják. A választások egyfordulósak, a képviselőket négy évre választják. (*Закон України* 1999)

A négy szintből gyakorlatilag három számít önkormányzati szintnek, melyek hierarchiát alkotnak, tehát alapjába véve alá-fölé rendeltségi viszonyban vannak

egymással. Külön specifikumot jelent a rendszerben, hogy a három önkormányzati szint közül a két felső meg van kettőződve, vagyis mindkét szint áll egyrészt egy választott tanácsi testületből, másrészt a mellette párhuzamosan működő adminisztrációból, amit köztársasági megbízottnak is neveznek. Az adminisztrációk egymástól elkülönülnek, így különálló vertikumot alkotnak a rendszerben. Az adminisztrációk irányítják az adott közigazgatási szinthez tartozó erőszakszervezeteket, mint például az adóhatóság, vagy a különleges ügyosztály. A választott testület és az adminisztráció rendszerben való elkülönülése a legfelső szinten való elkülönülés leképezése. Az ukrajnai központi irányítást tehát az jellemzi, hogy van egyrészt a parlament, és van mellette az elnök, aki a végrehajtó hatalmat gyakorolja azáltal, hogy a kormány kialakításában túlsúlyos szerepe van, holott ez a túlsúlyos szerep jogilag nem egyértelmű. Az ukrán félelnöki rendszerben a miniszterelnök személyét a parlament hagyja jóvá az elnök javaslata alapján. A minisztereket az elnök nevezi ki a miniszterelnök javaslatára (*Varga* 2002, 887), ebből az következne, hogy a miniszterelnök egyformán lojalitással tartozik a parlamentnek és az elnöknek, de ez a gyakorlatban nincs így, hisz az a rendelkezés és alkotmányos szabályozása, mely a miniszterelnök személyét valamilyen módon a parlamenti többséghez kötné, hiányzik. Mivel Ukrajnában nem lehet beszélni kialakult pártrendszerről, a gyakorlatban sem állt eddig elő olyan helyzet, hogy valamely politikai erő a választásokon jelentős parlamenti többséget szerezve kormányt alakított volna, mindez visszavezethető összességében a választási rendszerre, illetve a politikai kultúrára, melynek lényege, hogy a képviselők nagy része pártkötődéstől függetlenül tud mandátumhoz jutni a saját anyagi forrásaira, illetve a helyi hatalom támogatására alapozva. Ez az oka annak, hogy az eddig megválasztott ukrán parlamentek közül egyik sem volt a szó szoros értelmében strukturált, tehát értelemszerűen nem alakulhatott ki olyan helyzet, hogy egy, a választásokon győztes politikai erő vagy koalíció többséggel rendelkezett volna a parlamentben. A parlament összetételének egy jelentős része olyan képviselőkből tevődik össze, akik az elnöknek, illetve a végrehajtó hatalomnak ki vannak szolgáltatva. Ennek a következménye az, hogy Ukrajnában a kormány gyakorlatilag a köztársasági elnök direkt kézi vezérlése alatt működik, mindez nem annyira a jogi szabályozásból, mint inkább a jogi szabályozás részeiből, illetve a politikai kultúra összességéből áll elő. Ezt a helyzetet más íratlan szabályok is alátámasztják. Ezek közül a legfontosabb, hogy az erőszakszervezetek vezetőit az elnök közvetlenül nevezi ki, tehát el van döntve, hogy ezeknek az embereknek az elnök embereinek kell lenni. Ilyen a belügyminiszter, a hadügyminiszter, a biztonsági szolgálat elnöke, az országos főügyész, valamint az adóhatóság vezetője.

Ez a séma azért fontos, mert az alacsonyabb szinteknek a struktúrája, tehát a közigazgatási szintek helyi állami struktúrája, a felső szintnek a direkt leképezése. A legfelső szinten kettősség van, amely abból áll, hogy van egy választott

testület, amely névleg kontrolálja a végrehajtó hatalmat, viszont a végrehajtó hatalom élén álló elnök az, aki ténylegesen befolyásolja, manipulálja a választott testületet, mely legfelső szinten a parlamentnek felel meg.

Ami a pénzügyi kérdéseket illeti, szintén a legfelső szint sémája az, amely az alsóbb szinteken leképezve megjelenik. Ebben a tekintetben ki lehet emelni itt is néhány strukturális sajátosságot. Az egyik ilyen, hogy a gazdaság nagy része a szürkegazdaságból áll, tehát Ukrajnában a tényleges pénz és jövedelem forrása az, ami a szürkezónában mozog, vagyis adók formájában nem jelenik meg. Tulajdonképpen minden szereplő, aki a reálgazdaságban mozog, egyúttal a szürkegazdaság szereplője is. Az, hogy az illető mekkora részben a reálgazdaság és mekkora részben a szürkegazdaság szereplője, nagyrészt annak a függvénye, hogy mennyire szorongatják meg az erre szakosodott helyi erőszakszervezetek.

A parlamentben a legbefolyásosabb gazdasági szereplők alkudoznak azért, hogy az általuk uralt területileg és ágazatilag meghatározott szférák, területek mekkora részét kapják meg a költségvetésnek. A pénzosztásnak ez az alapvető menete. A hivatalosan beszedett pénzeknek az újraelosztásáért folyik az alkudozás, vagyis arról, hogy ezek az összegek melyik területi-ágazati részre összpontosuljanak. Természetesen ebben a tekintetben a klasszikus oligarchikus lobbik azok, amelyek ágazatilag és területileg szakosodtak, és emellett vannak még a különböző aparátusi érdekek, hisz ők a rendszer egyik kulcsszereplői. Tehát központi szinten dől el, hogy mekkora részt sikerül a tényleges gazdaságból a reálgazdaságba megjeleníteni oly módon, hogy ezeket megadóztatják. Természetesen a törvényhozás és a törvényi szabályozások is arról szólnak, hogy kik legyenek azok a hátrányosan megkülönböztetett gazdasági szereplők, akik a hivatalos gazdaságba kerülnek a nem adózó szürkegazdaságból, illetve arról, hogy milyen részben kényszerítik bele a hivatalos gazdaságba a reálgazdaság szereplőit. Az ukrán gazdasági újraelosztó rendszernek ez az egyik kulcsmomentuma. A dolog lényegét tekintve megállapítható, hogy azok a gazdasági szereplők lesznek hátrányosan megkülönböztetve, akik nem tudják elérni azt, hogy akár mint különálló szereplőt vagy a hasonló szereplőkhöz tartozót, valamilyen kedvezményben részesítsék, vagy ne kelljen befizetniük az adót. Ehhez a csoporthoz tartoznak még azok is, akiket dotációban részesítenek. Értelemszerűen aki a legprivilegizáltabb, az kerül abba a helyzetbe, hogy a hivatalos szférába kényszerített gazdasági vállalkozásoktól elvont jövedelmeket átcsoportosítják a javára, vagy legalább eléri azt, hogy azáltal tud spórolni, hogy a közszférát nem a tőle elvett jövedelmekből finanszírozzák. Központi szinten ez a politikai küzdelmek lényege, melyet azért volt érdemes kifejteni, mert ez alapmodellként működik, vagyis analóg módon megjelenik azalatta lévő szinteken.

A központi szint alatt helyezkedik el a megyei szint. Ukrajna közigazgatásilag 24 megyére van felosztva, ide tartozik még Kijev és Szevasztopol városok és a Krími Autonómia, amely gyakorlatilag ugyanazokkal a jogokkal rendelke-

zik, mint egy átlag megye, csak nem úgy hívják. A Krími Autonóm Köztársaság önálló Alkotmánnyal rendelkezik, amit Ukrajna parlamentjével kell egyeztessen. Az ukrán törvények végrehajtása a Krím területén is kötelező érvényűek. Autonóm státusát még az Ukrán SZSZK fennállása idején, 1991. január 20-án kapta meg, mint megye. Amikor a Krími parlament 1994 augusztusában a kettős állampolgárság bevezetése mellet döntött és kilátásba helyezte a népszavazás kiírását a Krím függetlenedéséről, az ukrán vezetés hatályon kívül helyezte a Krími Autonómia addigi alkotmányát, egyértelművé tette a területi-közigazgatási autonómia hatalmi szerveinek jogkörét, továbbá, olyan alkotmány megalkotására szólította fel a krími törvényhozást, amely összhangban van Ukrajna törvényeivel. Az új alkotmányt 1998. október 21-én fogadta el a négy évre választott, száz főből álló krími törvényhozás. Az ukrán parlament 1998. december 23-án erősítette meg, melynek értelmében az autonóm köztársaság „Ukrajna elválaszthatatlan, integráns része". A krími parlament és minisztertanács döntéseit Ukrajna elnöke bármikor hatályon kívül helyezheti (*Varga* 2002, 884).

Megyei szinten a torzulás a végrehajtó hatalom javára hatványozott formában történik meg, amelyet a megyei szinten érvényes választási rendszer erősít fel a végletekig. A megyei szintű választási rendszer 2002-ig sem nem az arányos, sem nem többségi elven működött, hanem az úgynevezett preferenciális listás szavazás egyik furcsa változata volt érvényben. A megyei választott testület, azaz a megyei tanács, úgy állt össze, hogy a megyét alkotó járási szintű területi egységek alkották a szavazókörzeteket, oly módon, hogy ugyanakkora számú képviselőt juttattak a testületbe méretüktől függetlenül. Ezeket az embereket preferenciális listán választották meg, mégpedig úgy, hogy nem volt érvényességi küszöb, valamint az érvénytelen szavazás lehetősége is szinte elméleti volt, hiszen az összes szavazó az összes jelöltre szavazhatott mindenféle megkötés nélkül. Ez a módszer méginkább megnyitotta a manipuláció lehetőségét a választási eredményekkel, aminek a logikus és természetes következménye az volt, hogy a végrehajtó hatalom, amely a választás folyamatát befolyásolta, gyakorlatilag kinevezte a megyei szintű választott testületet, a megyei tanácsot. A megyei tanács jogkörét az 1999-es önormányzati törvény szabályozza. A legfontosabb ezek közül a 43. törvénycikk 17. és 18. pontja, mely szerint a megyei tanács fogadja el, illetve változtatja meg a megye költségvetését, továbbá elosztja az állami költségvetésből származó összegeket a járási és helyi tanácsok között, tehát tényleges döntési lehetősége van a pézeszközök fölött. A testület saját soraiból választja elnökét. A megyei tanács elnöke azonban a gyengébbik figura a megyei adminisztráció főnöke, más néven a kormányzó személyéhez képest, akit Ukrajna elnöke nevez ki, és aki helyi szinten irányítja és felügyeli a végrehajtó hatalmat (*Закон України* 1999). Mint fentebb kiderült, a helyi szintű költségvetésről a megyei tanács dönt, és ebbe elvileg a megyei szintű adminisztrációnak nincs beleszólása, de a már vázolt specifikumok miatt gyakorlatban itt

is csak a megyei adminisztráció vezetője az, aki a megyét irányítja, hiszen a gazdasági adó, stb. jövedelmek az erőszakszervezetek működésének függvényei, tehát az, hogy mekkora adóbevételek vannak, annak a függvénye és következménye, hogy mekkora erővel és kiket szorongat meg az adminisztráció. Ahogy ez a központi szinten érvényes és működik, úgy a megyei szinten is működőképes, mindössze azzal a kis eltéréssel, hogy míg a központi szinten Ukrajna elnökét a nép választja meg, megyei szinten ezt az embert már az elnök nevezi ki (*М. Томенко* 1998). Míg központi szinten a parlament ugyanazzal a legitimitással rendelkezik mint az elnök, és a parlamenten belül vannak az elnöktől független ellenzéki csoportosulások, ugyanez már a megyei és az alsóbb szintekre jóval kevésbé érvényes, hiszen a helyi választási rendszer szinte kizárja azt, hogy valamiféle ellenzék vagy ellentétes vektorú politikai csoportosulás kerüljön be a megyei tanácsba, amelynek lenne esetleg lehetősége jogilag ellensúlyozni az adminisztráció túlhatalmát. A kormányzót csak 2/3-os többséggel lehet leváltani megyei szinten, illetve az elnök elé tudják utalni a kormányzó leváltásának a kérdését. Feles szavazás esetén az elnök nem köteles figyelembe venni a képviselőtestület javaslatát (*Csusenko* 1996). A helyi választási rendszer megváltoztatása az, ami ezen a téren elmozdulást hozhat. Két ponton történhet elmozdulás a rendszerben. Egyik ilyen lenne, ha a kormányzót nem kineveznék, hanem megválasztanák vagy teljesen megszüntetnék ezt a tisztséget. Egyébként 1994-ig a kormányzót választották, ezek után alakították át ezt a tisztséget kinevezéses tisztséggé. Tehát, ami a rendszert megtörhetné, az lenne, ha a helyi választók hatáskörébe utalnák a kormányzó személyét. Ez a kérdés időről időre felmerül, de egyenlőre a felsőbb érdekeknek ezen változtatás nem felel meg.

A másik lehetőség a helyi választott testületre vonatkozó szabályzat megváltoztatása lenne, például részben pártlistához lehetne kötni és vegyes rendszerben kellene megválasztani azt. Eziránba történtek is változások, hisz 2004 márciusában az ukrán parlament elfogadta az új, listás választási törvényt, amit az elnök április elején aláírásával el is látott. Az új törvény 2005. október 1-től lépett érvénybe, lényege, hogy mind a Legfelsőbb Tanácsba, mind a megyei és járási szinten lévő tanácsokba való bekerülést teljesen pártlistás alapokra helyezték, a bekerülési küszöböt az eddigi 4%-ról pedig leengedték 3%-ra. (Sz. K. M. 2004: 4). A választási tövény ezen módosításával viszont teljesen elzárták az utat a nemzeti kisebbségek elől, hogy bármely szinten is bekerülhessenek a döntéshozatalba, mivel azok nem rendelkeznek országos szintű pártokkal, csupán a legalsóbb szinten van némi esélyük arra, hogy a választásokon induljanak, ahol megmaradt az egyéni jelölés (*Brenzovics* 2004: 3).

Ami a megyei szinten működik, az a járási szintre is le van képezve és érvényesül a járási tanácsoknál is. A járási tanácsba a képviselőket a járás területén lévő alapegységek, a települések delegálják, ugyanazon a választási rendszer szerint, a lakosság arányától függetlenül, a járás területén lévő települések vá-

lasztják meg a képviselőket a járási tanácsba, településenként ugyanannyi főt. A járási tanácsnak szintén van elnöke, és ugyanúgy, mint a megyei szinten, van kinevezett járási adminisztráció-elnök is. Leváltása ugyanúgy működik, mint a megyében. A járás bizonyos szinten fontosabb, mint a megye, hiszen az alapszintek irányítását a járás végzi. A helyi önkormányzatok költségvetését a járási költségvetésből a járási tanács határozza meg, nem normatív, hanem klientúra rendszer alapján. Az alapszinten lévő szociális szféra – az esetek túlnyomó többségében az oktatási és egészségügyi szféra (a két legfontosabb eleme a szociális szférának) – teljes mértékben a járás által van irányítva. Az iskoláknak és egészségügyi intézményeknek a fenntartói és az irányítói a járási tanügyi osztály és a járási egészségügyi osztály (Ukrajna Alkotmánya 1996: 93–99). Járási szinten gyűlnek fel ezek a jogosítványok, illetve ehhez járul még hozzá az, hogy a járási szinten is vannak erőszakszervezetek. Az erőszakszervezetek, mint hierarchikus rendszerek már viszonylag kevésbé függnek a járási főnökségtől, inkább a megyétől, de ez többnyire a helyben kialakult szokásjog és erőviszonyok függvénye. Ebben a rendszerben a járás egy közbeiktatott elem. Feladatuk alsóbb szintre lebontva megegyezik a megyei tanács feladataival. Ez azt eredményezi, hogy a járási tanács elavult és szükségtelen intézmény, mely csupán megduplázza a megyei tanács és a helyi önkormányzatok viszonyát. A járások többnyire történelmileg alakultak ki, így nagymértékűek a járások közötti méretbeli és egyéb különbségek is. Ebből adódóan folyamatosan felmerül a járásnak, mint rendszelemnek a problémája. Megoldására két lehetséges variáció létezik. Az egyik, ha a járásokat megnagyobbítják összevonással, a másik, ha megszüntetik őket. Ez lenne az alapvető feltétele annak, hogy a helyi önkormányzat, mint olyan, egyáltalán megjelenhessen, hiszen azokat a feladatokat és ügyeket, amelyeket klasszikus módon a helyi önkormányzatnak kellene elvégezni, azok a feladatok a járási adminisztrációnál és a járási tanácsnál vannak központi irányításban. A járások megszüntetésének, összevonásának a lehetősége többször is felvetődött, ám mindeddig még nem történt változtatás rajta.

A települési önkormányzatok szintje a járási szint alatt helyezkedik el. A települési önkormányzatok szisztémája Ukrajnában eltér a fent leírt három szint működésétől. Települési szinten nincs kinevezett adminisztráció-főnök, ezen a szinten a végrehajtó hatalmat a polgármester gyakorolja. A településeken egyszerre választják meg a polgármestert és a képviselő-testületet. A megválasztott tanács hasonlóan működik a fenti szinteken leírt tanácsokhoz. A testület jogköre dönteni a település költségvetéséről, a polgármester pedig az, aki irányítja az apparátust (*Закон України* 1999). Ugyanaz a mechanizmus, mint a felsőbb szinteken, annyi lényeges különbséggel, hogy települési szinten hatáskörök és pénzeszközök nemigen vannak. A települési szint teljesen ki van szolgáltatva a járásoknak és a megyének. A települési tanács és a polgármester csupán a saját apparátusával, közmunkákkal, köztisztasággal és effélékkel tud foglalkozni.

Amennyiben faluról vagy járási alárendeltségű városról van szó, akkor a településnek a saját szociális szférája már nem tartozik a településhez, hanem a járáshoz. Például egy falusi iskolának a működésébe a falusi tanácsnak és a polgármesternek nincs beleszólása, az intézmény teljes egészében a járási tanfelügyelőséghez és tanügyi osztályhoz tartozik.

Ezen a szinten belép a rendszerbe még egy fontos elem, ami ezt a világos és hierarchikus rendszert némiképp megtöri. Mégpedig a nagyobb településeknek és városoknak a működése eltér az eddigiektől, és kilóg a rendszerből azáltal, hogy ezek a városok kérhetik és megkaphatják a járási jogú, megyei alárendeltségű város státuszt. A járási jogú város nem azonos a megyei jogú várossal, Ukrajnában megyei jogú város kategória is létezik, mindössze két városnak van meg a megyei jogú státusza, mégpedig Kijevnek és Szevasztopolnak. A járási jogú város beiktatása a rendszerbe azt jelenti, hogy Ukrajna nagyobb városai jogilag ugyanazt a státuszt élvezik, mint a járások. Mivel városokról van szó, élükön nem adminisztráció áll, hanem polgármester. Éppen ezért a politikai küzdelmeknek mindig egy különleges pontjai a polgármester-választások a jelentősebb méretű városokban, hiszen ez az egyetlen olyan pont, ahol valamiféle jelentősebb helyi hatalommal rendelkezhet demokratikusan a helyi közösség által megválasztott polgármester és a testület (*Закон України* 1999).

Tehát, ami Ukrajnában az önkormányzatiságot illeti, annak az egyetlen beszorított és megnyirbált változata, a járási jogú városokban megválasztott testületek, különös tekintettel azok polgármestereire. A városok polgármesteri posztjai azért olyan fontosak, mert itt metszéspontok vannak, mivel a többi helyen a Kijevből kinevezett adminisztrációelnök az igazán erős helyi hatalmi szerv, a polgármestereknél ez a túltengése a végrehajtó hatalomnak elvész. Ami az adminisztrációelnökök, kormányzók kinevezését illeti, értelemszerűen ezeknek az embereknek nemcsak a hivatalos ügyeket kell igazgatni, hanem a nem hivatalosat is, ezért a kinevezésük után a mozgásterük be van határolva, hiszen csak olyan embert érdemes kinevezni ezekre a kormányzói posztokra, akik kellő terepismerettel rendelkeznek a helyi folyamatok irányítására.

Ennek a rendszernek a következményeit viszonylag röviden fel lehet sorolni: az egyik az, hogy egy bizonyos szintű önkormányzat valóban félig-meddig létezik a járási jogú városok szintjén, az alacsonyabb szintű települések esetében helyi önkormányzatokról nem beszélhetünk, ezek nem önkormányzatok, hanem az apparátus és a központi államigazgatás alapszintjei. Ennek megfelelően a helyi demokrácia is egyre inkább elcsökevényesedik, hiszen az ezen a szinten megválasztott emberek lehetőségei korlátozottak, a demokrácia egyre inkább visszafejlődik, a szavazók passzivitással viszonyulnak a dolgokhoz, és ez a passzivitás is része annak, hogy a rendszer által kitermelt oligarchikus csoportosulások anyagi ráfordítással megvegyék a szükséges szintű választásokat.

A rendszernek ebből következően természetesen feszültségei is vannak, mivel itt arról van szó, hogy a nem hivatalos és hivatalos pénzmozgásokat illetően mechanizmusokat kell összehangolva működtetni, amelynek demokratikus kontrollja így értelemszerűen nincs, ezért a feszültség vagy dilemma áttevődik a központ és a helyi elitcsoportok viszonyrendszerére. Az önkormányzatiság problematikáját Ukrajnában a helyi oligarchikus csoportok, illetve az azokat kontrollálni próbáló központi államapparátus feszültsége vagy viszonyrendszere adja. Mindez területenként változik, és nagyrészt az adott szereplők kvalitásainak a függvénye, hogy egy-egy területnek a helyi oligarchiája mennyire képes a saját „feudumát" irányítani, és mennyire van eközben ráutalva a központ jóindulatára, és mennyire áll elő az a helyzet, hogy a központi kinevezések a helyi erőviszonyoknak a szentesítései vagy épp fordítva, mennyire gyenge egy ilyen helyi oligarchiának a belső kohéziója és az ügyintézési képessége, amely esetleg ahhoz vezet, hogy a központ a saját kinevezésével a saját irányítása alá vonja a területet.

A kisebbségi lét legfontosabb kérdése a megmaradás, amelynek az egyik kulcsfontosságú eleme, hogy az adott kisebbség képes legyen magát megszervezni, ami azzal jár, hogy saját érdekeinek a képviseletét ellátja azáltal, hogy indul a választásokon mind a legfelsőbb, mind helyi, járási és megyei szinten és a döntéshozatalban részt vesz.

Ha megvizsgáljuk a nemzetiségi kisebbségek lehetőségeit, megállapítható, hogy Ukrajnában a nemzetiségi kisebbségekhez tartozók ugyanúgy, mint az ukrán nemzetiségűek részt vehetnek bármely szinten a tanácsok munkáiban, ám külön kisebbségi önkormányzat létrehozására nincs törvény adta lehetőségük, ugyanis egyetlen ukrán törvény sem említi a területi autonómia lehetőségét. Az 1992-ben elfogadott nemzetiségi törvény tartalmazza ugyan a kulturális autonómiát, ám azt, mint a kisebbségi jogokat intézményes formában megjelenítő politikai, illetve jogalanyt nem nevesíti. A kulturális autonómia alatt csupán néhány csoportosan gyakorolható jogot sorol fel. Mindezekből megállapítható, hogy a jogforrások nyújtotta lehetőségek a nemzeti kisebbségek számára reálisan csak kis mértékben használhatók ki. A kisebbségek léthelyzetének javítására nem az intézményes jogi keretek, sokkal inkább a klientiáris érdekérvényesítés eszközei kínálnak esetenként reális lehetőséget (*Gulácsi* 1993).

Összegzésként megállapítható, hogy a jelenlegi ukrán közigazgatási rendszerben, melyet Ukrajna még a Szovjetuniótól örökölt meg és vett át, a helyi önkormányzatok működése nem megfelelő. A rendszer mostani formájában erősen centralizált, ahol nem lehet kielégíteni az emberek jogos igényeit, és nem felel meg az Ukrajna által is aláírt és 1997-ben ratifikált „Helyi Önkormányzatok Európai Chartájának". Helyi szinten nincsenek megfelelő döntési hatáskörök és pénzeszközök, a települések teljesen ki vannak szolgáltatva a felettük elhelyezkedő szinteknek, elsősorban a járásoknak. A helyi feladatok ellátására szer-

veződő helyi önkormányzatok nem tudják ellátni maradéktalanul feladatukat és a rendszer irányítási mechanizmusai sem hatékonyak. A települési önkormányzatok gazdasági mozgástere eléggé szűk, a legtöbb helyen hiányzik a feladatellátáshoz szükséges saját forrás, csak jelentős állami támogatás mellett képesek ellátni feladataikat. A civil szervezetek bevonása és részvétele az önkormányzati döntés-előkészítésbe, önkormányzati munkába pedig, teljes hiányossága a rendszernek.

A 2004-ben megtartott elnökválasztás után az új hatalom változtatásokat szeretne eszközölni az ukrán önkormányzati rendszeren, mint ahogyan azt programjában is meghirdette. Ennek megfelelően létrehoztak a kormányban egy miniszterelnök-helyettesi posztot, mely az ukrán adminisztratív reformért felelős, Roman Beszmertnij vezetésével. Azóta megalkotásra került a közigazgatási reformról szóló tervezet, melynek vitája jelenleg is folyik, és hamarosan a parlament elé kerül. A tervezet lényege, hogy megvalósítanák a reform által a decentralizáció és a szubszidiaritás elvein alapuló valódi, helyi önkormányzatiságot, melyben a községek valóban jogokat kapnának arra, hogy az ügyeiket maguk intézzék. A reform megalkotását az is ösztönözte, hogy Ukrajnán belül igen nagyok a regionális különbségek, melyek a fejlesztések területén szintén nehézségeket okoznak. A tervezet szerint három szintet különítenének el: a közösséget, a járást és a régiót. A közösségi szint lenne a területi beosztás legalsó szintje, amelyet egy-vagy több település társulása alkotna, és minimális lélekszáma 5000 fő kell legyen. Hatáskörét tekintve az általános iskolák, óvodák, szociális és gyámügyek, egészségügy, tervezés, földügyek, környezetvédelem, területrendezés, utak karbantartása, helyi közlekedés, kulturális élet, helyi infrastruktúra ügyei tartoznának ide. Ezeknek az ügyeknek a nagy része jelenleg járási szinten vannak felgyűjtve, a helyi szintek csupán végrehajtanak.

Az elképzelések szerint a járási szint a közösségek egyesüléseiből jönne létre, a közös érdekek megvalósítása céljából, lakosságuk létszáma nem lehet kevesebb, mint 70 000 fő. Természetesen a járás területén található városok, ha létszámuk elérik a 70 000-t, akkor megkaphatják a járási jogú státuszt, és így nem lesznek részei a járásnak. A járások hatásköre kiterjedne a kórházi ellátásra, nővérképzésre, szakközépiskolákra, helyi rendőrségre, járási szintű utak karbantartására, közlekedésre, kulturális életre. A jelenleg működő járási adminisztrációk megszűnnének az új rendszerben, helyettük a közigazgatási egység irányítására a járási tanács végrehajtó bizottságot választana meg.

A következő szint lenne a régió, ami most a megyének felel meg, annyi különbséggel, hogy a regionális szint az új rendszerben a járások és a járási jogú városok egyesüléseiből jönne létre a közös érdekek megvalósítása és a terület kiegyenlített fejlődése céljából. Itt is azok a városok, amelyek lakosságszáma eléri a 750 000 főt, megkaphatják a régió jogú város státuszt és a régió jogú város nem képezné részét a régiónak. Hatásköre a törvényesség, az állampolgári

jogok betartásának felügyelete, az állami szervek regionális kirendeltségei munkáinak koordinálása, a költségvetés kontrollja.

Mellettük működnének a megyei, vagyis regionális tanácsok, melyek hatásköre a regionális fejlesztési programokra, a felsőoktatásra, a regionális tudományos kutatásra, a regionális jelentőségű utak karbantartására, a megyei közlekedési hálózatra, speciális egészségügyi hálózatra, katasztrófavédelemre, a helyi rendőrség tevékenységének koordinációjára, kultúrára terjedne ki.

Ezen reformelképzelés modelljéül a lengyel közigazgatás szolgált, annyi különbséggel, hogy a lengyel közigazgatás valóban három szintű, az ukrán közigazgatás pedig ugyanúgy megmaradna négy szintűnek, hisz a közösség – járás – régió szintek fölött ott áll a legfelsőbb, kormányzati szint. Ami újítás lenne az a méretbeli különbségekben, a járási adminisztráció megszüntetésében és a hatáskörökben van. Ebben a tekintetben tényleges pozitívumnak számít a reformban, hogy jelentős hatásköröket és forrásokat csoportosítanának át helyi szintre, azonban nem kizárt, hogy a reformnak ebben a formájában lesz egy negatív következménye is, mégpedig azoknak a településeknek az elsorvadásához vezethet, amelyek elveszítik adminisztratív önállóságukat.

Kárpátalja tekintetében a jelenlegi 13 járásból összevonnák a Nagybereznai- és Perecsenyi, illetve a Volóci és Szolyvai járásokat, a Técsői járás pedig szétválna a Técsői és Dombói járásokra. Beregszász, Huszt és Csap járási jogú státusza megszűnne, mivel mindhárom lélekszáma alulmarad a 70 000-en. Egyenlőre a Tisza-melléki járás, mely összesítené a magyar falvakat, nem szerepel az elképzelések között, de nincs kizárva a létrehozásának a lehetősége sem (*Brenzovics* 2005, 2).

A reform elfogadását és a megfelelő törvények módosítását még a 2006-os helyhatósági választások előtt kellene megtenni, a választások időpontját pedig, az elképzelések szerint tavaszról át kellene tenni őszre, hogy az új közigazgatásnak megfelelően tartsák azt meg. A jelenlegi helyzetben mindennek az esélye igen csekély, ugyanis az új rendszer bevezetéséhez alkotmánymódosításra lenne szükség, amely támogatásához az ukrán parlamentben jelenleg nincs meg sem a politikai akarat, sem a megfelelő többség.

Irodalom

Brenzovics L. 2004: Éljen a pártlista?! – *Kárpátalja,* IV. évf. 17. (171.) sz. 3 o.

Brenzovics L. 2005: Közigazgatási reform Ukrajnában. – *Kárpátalja,* V. évf. 22. (229.) sz. 2 o.

Csusenko V. 1996: A helyhatalmi és a helyi önkormányzati szervek. In: Mihajlo Nasztyuk (szerk.): *Jogismeret*, Lviv, Szvit Kiadó. 96–117. o.

Gulácsi G. 1993: Gondolatok államról, intézményekről, autonómiáról. Pro Minoritate. I–I.

Sz.K.M.: Elnökválasztás: célegyenesben a potenciális jelöltek. – *Kárpátalja,* 2004. IV. évf. 13. (167.) sz. 4 o.

Ukrajna Alkotmánya. Ukrajna Legfelsőbb Tanácsának hivatalos kiadványa. Információs Nyomdai Ügynökség „IBA", 1996.

Varga Gy. 2002: Ukrajna. In Kardos J.–Simándi I. (szerk.): *Európai politikai rendszerek.* Osiris Kiadó. 879–898. o.

Закон України: Про місцеве саморврядування в України; Київ, Парламентське видавництво,1999. Постанову Верховної Ради України від 3 березня 1998 року "Про чинність Закону України "Про вибори народних депутатів України"(135/98-ВР) (Відомості Верховної Ради України, 1998 р., N 8, ст. 30). Президент України Л.КУЧМА, м. Київ, 18 жовтня 2001 року; N 2766-III

М. Томенко: *Абетка української політики* Київ, „Смолоскип" 1998

SZERB–ALBÁN VITÁK A DECENTRALIZÁLÁSRÓL

Bálint István

A soknemzetiségű jelleg akadálya-e vagy serkentője a regionális fejlődésnek?

A regionális fejlődés legbonyolultabb és éppen ezért legnehezebben megoldható (szerintünk az eddigi vizsgálatok során eléggé mellőzött) kérdése abból adódik, hogy az európai régiók többségének – különösen a mi térségünkben – lakossága soknemzetiségű, legtöbbször olyan nemzetekkel, amelyek etnikai határai nem esnek egybe az államok határaival. Ennek a kérdésnek néhány vonatkozását Koszovó példáján próbáltam megvilágítani. Nemcsak azért, mert Koszovó kérdésének látszólag a mi térségünkön kívül esése ellenére az ottani problémák megoldása közvetlenül befolyásolja a mi térségünket is. (Vajdaság helyzete mindenesetre közvetlenül függ attól, hogy a nemzetközi közösség hogyan rendezi Koszovó ügyét.) Talán még ennél is lényegesebb oka volt döntésemnek, hogy Koszovó példáján a legkiélezettebben és sok minden más – zavaró – tényezőtől mentesebben látszik az említett kérdés.

A kisebbségek ügye nagyon lényeges része annak a jelenségnek, amit a rendszerváltó országok időben elveszésének nevezhetnénk. A fenti regényekből kölcsönvett analógia szerint a jelenség lényege: ezek az országok egyszerre elveszítették azt a reális időt, amelyben 45 évig éltek. Az időközben nagyot változott Európa reális idejébe nem tudtak egy ugrással eljutni. Ezért az időben visszakanyarodva a két világháború közötti időben találták magukat. Ennek következménye lett, hogy mintha ott kezdték volna folytatni harcaikat, ahol a II. világháborúban abbahagyták. Harcaikat a határok körül: Magyarország és az egykori „kis antant" országai harcaikat Trianon körül, Románia harcát Moldováért, általában a „nemzeti" álmokért. Főleg: hirtelen abban a nacionalizmusban találták magukat, amelyet Európa közben maga mögött hagyott. Így jutottak odáig, hogy a nagy „nemzeti" jelszavak ismét vonzóak lettek, a más nemzetek elleni hangulat keltéssel szavazatokat lehetett szerezni. Onnan, hogy jelentkezhettek pártok, amelyek a maguk számára sajátították ki a „nemzeti" jelleget, érdeket, mellőzve a parlamenti demokráciának Európában időközben diadalmaskodó elvét, hogy mindenki része a nemzetnek és a nemzet érdekét szolgálja,

csak másképp. Azon át, hogy jelentős román és szlovák pártok jelentkezhettek majdnem csak a magyarellenesség programjával. Addig, hogy – mint később részletezzük – Miloševiæ az albánellenességgel képes volt a jugoszláv polgárháborúkhoz „homogenizálni" a szerbeket.

Mindennek következménye lett, hogy letűntnek hit nemzeti ellentétek ismét felbukkantak és helyzetet, politikát, sőt fejlődést meghatározó tényezők lettek. Nemcsak mi Vajdaságban döbbentünk rá, hogy valamikor a nemzetek közti viszony rendezése példaképének tekintett tartományban (a mi esetünkben azzal párosulva, hogy a menekültek betelepítésével megváltozott nemcsak a nemzeti összetétel, hanem a mentalitás is) megverhetnek embereket csak azért, mert magyarul beszélnek, amikor ez Szerbia, hogy az „Ez Szerbia" falfirkák kimondatlanul is magukban rejtsék a „halál a magyarokra, cigányokra, zsidókra" falfirkák fenyegetését is, hanem a térség valamennyi országában napirendre került a többség-kisebbség viszony rendezésének kérdése. Még a legbékésebben fejlődő Magyarország sem képes minden következményével tudatosítani, hogy az ország kormányfője nem 15 millió magyar, hanem 9–9,5 millió magyar és 0,5–1 millió nem magyar magyarországi állampolgár miniszterelnöke. Az orosz kisebbség helyzete a szovjet utódállamokban kívül esik vizsgálódásunk körén, de az már idetartozik, hogy a mélyben ott rejlő, időnként feltörő magyarellenesség hányszor okozott már feszültséget részben Románián, illetve Szlovákián belül, részben a magyar–román, illetve magyar-szlovák viszonyban.

És ez a sajátos jelenség azzal válik a regionális fejlődés szerintünk nagyon lényeges problémájává, hogy ezek a nemzeti kérdések, a többség-kisebbség viszony egész problémaköre egy-egy régióban sűrűsödik. Mert ezekben a régiókban jobban meglátszik és érvényesülhet az a puszta tény, hogy nincsenek egy nemzetiségű országok és ez a soknemzetiségű jelleg egy-egy régióban ütközik ki. Elsősorban úgy, hogy egy-egy régióban nem az a nemzet van többségben, amely az országban a többséget alkotja, de úgy is, hogy az aránylag egynemzetiségű vidékekkel szemben ezekben a régiókban az a meghatározó, hogy több nemzet tagjai élnek benne. Ezzel már el is jutottunk oda, hogy ezekben a régiókban elképzelhetetlen a harmonikus fejlődés, sőt a fejlődés egyáltalán, ha az erőket lekötik a nemzetek közti ellentétek, a nemzeti acsarkodások, ha összefogás és közös munka helyett a különböző nemzetek tagjait az egymással szembeni ellentét tartja állandó feszültségben, készültségben. (Itt kell először utalnunk Koszovó példájának az egész kérdést jobban kidomborító, élesebb fénybe helyező hatására: természetes, hogy Koszovón elképzelhetetlen normális fejlődés, sőt még a gazdaság beindítása is, amíg a szerb-albán ellentét nem válik legalább elviselhető méretűvé.) És ezzel lesz a nemzetek közti viszony a regionális fejlődés lényeges kérdése, de ugyanakkor így válik a regionális fejlődés a nemzetek közötti viszony rendezésének eszközévé.

Mivel a nemzeti ellentéteknek fejlődést akadályozó, megzavaró hatása nem szorul részletezésre, itt csak azt kell bevezetőnkben részletezni, hogyan válhat a regionális fejlődés a nemzetek közti ellentétek feloldásának, végül megszűntetésének eszközévé. Ilyen hatásának kettős vonatkozása van. Az első: a régiók fejlődése, a régiók Európájának kibontakozása és ezzel az országhatárokat átívelő régiók kialakulása és fejlődése az államhatárokkal megmerevített ellentétek feloldásának leghatékonyabb, talán egyetlen módja és eszköze. Eddig ugyanis ezeknek az ellentéteknek a feloldására egyetlen módot láttak: az autonómiát, mint egy-egy soknemzetiségű vagy más többségű vidéken a hatalom másfajta megszervezésének eszközét. Gyorsan kiderült azonban, hogy az autonómia a mi térségünkben nem képes betölteni ezt a szerepet. Már azért sem, mert az autonómia nem a többség-kisebbség közti viszony kérdésének a megoldása, hanem csak a többség és kisebbség megváltoztatása: az a nemzet, amely országos viszonylatban kisebbség, az autonómia területén többség lesz, de a többség és kisebbség közti viszony továbbra is megoldatlan lehet, sőt marad. És fejtegetésünkben itt jelentkezik ismét konkrétan, hogy Koszovó példája – a probléma felfokozásával és lemeztelenítésével – hogyan helyezi más megvilágításba az egész kérdéskört. Konkrétan: azzal semmi sem változik-változott, hogy eddig a szerbek üldözték, nyomták el az albánokat, most az albánok üldözik, nyomják el a szerbeket. Amivel egyszerre világosabbá válik: az autonómia tényleg nem a többség és a kisebbség közti viszony megoldásának eszköze.

Másrészt az autonómia azért sem lehet a megoldás hatékony eszköze, mert nem alkalmas a nemzetek közti bizalmatlanság megszűntetésére, hogy olyan helyzet alakuljon ki, amelyben az országos többség elfogadja, hogy az ország egy adott részében kisebbséggé válik, ami a kisebbségek helyzetének általános rendezése nélkül objektíve is jelenthet hátrányos helyzetet. Itt ugyanis nemcsak azt kell figyelembe venni, hogy a sikeres európai autonómiák hatékony működése civilizációs vívmány. A finnországi svédek sikeres autonómiájához szükség van arra is, hogy a finnek normálisnak veszik: Helsinkiben is minden utcanév kétnyelvű. A németek sikeres dániai autonómiájához kell az is, hogy a dánok természetesnek tartják: ha kilencük mellé odakerül egy német, akkor németül beszélnek. (Míg nálunk Szerbiában, de Romániában is egyetlen szerb, illetve román miatt tíz magyar kénytelen szerbül, illetve románul beszélni, mert az az egy szerb vagy román nem tud magyarul.) A mi térségünkben azonban a nemzetek közti bizalmatlanság, sőt ellentét sokkal nagyobb semhogy az autonómia könnyen elfogadható megoldássá válhatna. És itt az autonómia ellensége lett nemcsak a többség-kisebbség viszony említett megoldatlansága és a minden decentralizálásban az eszközök feletti ellenőrzés elvesztését látó centralisztikus bürokrácia ellenállása, hanem az is, hogy az autonómia követelése nem csökkentette, hanem növelte a nemzetek közti bizalmatlanságot.

Ismét a koszovói példának a kérdést jobban megvilágító hatása: hogy ne lenne gyanús az autonómia követelése, amikor Koszovón az a szerb nacionalizmus követel egész a helyi közösségekig lenyúló autonóm önkormányzatot, amely Szerbiában annyira szétzúzta a helyi önkormányzatokat, hogy az 1995. évi törvény értelmében azok semmilyen vagyonnal nem rendelkeznek, hanem minden kiadásuk fedezését Belgrádtól kell kérelmezniük; amely hallani sem akar Vajdaság Miloševiæ által elvett autonómiájának visszaadásáról, sőt Újvidéknek szinte naponta közelharcot kell folytatni még meghagyott autonómiájának védelmében is; amely hallani sem akar a Presevo környéki albánok és a szandzsáki bosnyákok semmilyen autonómiájáról. Ez a szerb magatartás felhívja a figyelmet arra, hogy általában gyanús, amikor a nacionalizmus (így a magyar nacionalizmus is, amely Romániában most a romániai magyar autonómia mellé sorakozik fel, holott nemrég még a magyar-román alapszerződést is ellenezte, mert abban Trianon végleges elismerését látta, igaz, hogy ehhez az autonómia követeléshez hozzáteszi, hogy – a kettős állampolgárság követelése alapján – ezt az autonómiát magyar állampolgárok gyakorolják egy másik ország területén, sőt Orbán most már Vajdaság esetében még hozzá teszi: (NATO és – azok keretében – magyar csapatok jelenlétében) autonómiát követel, amikor az autonómia hűségnyilatkozatot jelent, annak végleges elismerését, hogy az a terület az autonómiát követelő nemzet anyaországán kívül egy másik ország része.

Így lesz a régió általában a decentralizálás, a sajátosságokat jobban figyelembe vevő fejlődés térsége, a mi vonatkozásunkban pedig az a térség, amely lehetőséget ad a nemzetek közti új viszony megteremtésére, az évtizedes bizalmatlanság feloldására, annak az Európának a megteremtésére, amelyben mindenki kisebbségben van, anélkül, hogy ez bármiben is hátrányos helyzetet jelentene. A régióknak ezt a szerepét megkönnyíti két – látszólag ellentétes előjelű – tényező. Az egyik oldalon, hogy sokuknál ez a kényszer nagyobb: a soknemzetiségű régiók zavartalan fejlődése elképzelhetetlen a nemzetek közötti harmonikus viszony megteremtése nélkül. A másik oldalon: az egyes régiók határokon átnyúló jellege lehetővé teszi számukra, hogy az államhatárok jelentette kötöttségtől mentesen könnyebben eljussanak ehhez a harmonikus viszonyhoz. És mindezen felül a régiók – a velük való törődés és fejlődésük sajátos problémáira való odafigyelés révén – Európa számára is megkönnyítik, hogy a nemzetek közti viszony kérdésében kimunkálja a legmegfelelőbb megoldásokat.

Európa ugyanis elég nehezen jut el a kisebbségi kérdés helyes kezeléséhez. A tervezett, de jelek szerint bizonytalanná vált európai alkotmányba ugyan belekerült a hivatkozás a kisebbségi jogokra, de Európa még attól is távol van, hogy elismerje a pozitív diszkriminációt, a kisebbségeknek adandó kedvezmények szükségességét. (Nem is fogja elismerni, amíg a korzikai autonómia ellen a francia demokrácia elismert hívei azt hozzák fel, hogy megbontaná a polgárok egyenjogúságának elvét. Mert eszükbe sem jut, hogy a „Köztársaság nyelve a

francia", annyira hátrányos helyzetbe hozza azokat, akiknek a francia nem anyanyelve, hogy ezért kárpótlást-enyhítést kell kapniuk.) Az e térséggel foglalkozás azonban rákényszeríti megoldásainak kimunkálására. A Macedóniával törődés már elvitte annak felismeréséig, hogy milyen fontos a kisebbségek államalkotó voltának (ha kell, kikényszerített) elismerése. Koszovó vállalása pedig elvitte oda, hogy jelenleg ebben a tartományban létezik a kisebbségi kérdés megoldásának legteljesebb modellje. Az ideiglenes hatalom alapszabálya nemcsak kimondja, hogy „Koszovón minden személy bármilyen alapú diszkrimináció nélkül és teljesen egyenrangúan emberi jogokat és alapvető szabadságokat élvez" (a diszkrimináció ellen még külön törvény is született); nemcsak felsorolja ezeket a jogokat, közéjük sorolva az egyenlő foglalkoztatási lehetőséget is, hanem megteremti az egyenjogúság érvényesítésének a mechanizmusát is. Onnan, hogy gondoskodik a kisebbségek parlamenti képviseletéről (a szerbek – az általános rendszerben megválasztott képviselők mellett – tíz, a romák 4, a bosnyákok 3, a törökök 2 és a goránok 1 képviselőt kapnak, a parlament elnökségébe és a kormányba a szerbek egy és a többi kisebbség egy képviselőt ad). Azon át, hogy szavatolja a kétnyelvűséget, az 5 nyelven való megjelenést meg a többi közösség nyelve használatának jogát és a nemzeti arányoknak megfelelő képviseletet még az igazság- és belügyi szervekben is. Addig, hogy parlamenti bizottság formájában először önti jogi formába a kisebbség leszavazásának, a „majorizálásnak" megakadályozását célzó, a demokrácia többségi elvébe korrekciót építő mechanizmust.

Eddig azokkal a tényezőkkel foglalkoztunk, amelyek révén a koszovói példa figyelmeztet a regionális fejlődésnek a soknemzetiségű jellegből eredő veszélyeire, legfeljebb – az előző bekezdésben – említést tettünk arról, hogy ez a példa segítséget is nyújthat e bonyolult probléma megoldásának megtalálásában. A kép teljessé tételéhez azonban foglalkoznunk kell egy kérdéssel, amely látszólag egyedülállóan koszovói sajátosság. Mert az, hogy Miloševiæ a koszovói kérdéssel és a koszovói szerbek „veszélyeztetésének" jelszavával kapcsolatos „vándormitingek" révén homogenizálta a szerbeket még rokon vonásokat mutat általában a térség minden országában meglévő populizmussal, amely a hangzatos „nemzeti" szólamok pufogtatásával a nemzeti érzést közönséges választási kampányfogássá aljasítja. De az már jugoszláviai sajátosság, hogy ezt a „homogenizálást" nem pusztán a „nemzeti"-nek egy párt vagy egy politikus számára történő kisajátítására, hanem a polgárháború kirobbantására használták fel. Ezért hajlamosak vagyunk elfeledkezni arról, hogy ez a politika nem akkor válik veszéllyé, amikor a polgárháborút kirobbantja, hanem önmagában veszélyes és az már a körülményeken múlik, hogy mikor és milyen mértékben mekkora vészt zúdít annak a népnek a nyakába, amely felül ennek a populizmusnak.

Arra azonban fel kell hívnunk a figyelmet, hogy a jugoszláv polgárháborúk kirobbanásának alapvető oka az volt, hogy a titói Jugoszlávia szétesésekor nem

arra törekedtek, hogy a köztársasági határok mentén békésen elváló államok mindegyikében megoldják a kisebbségi kérdést, vagyis elejét vegyék annak, hogy az addig magukat az ország urainak érzők valamelyik új államban hátrányos helyzetbe kerüljenek, hanem a szerbek a szétesést minden szerb egy államban egyesítésére akarták kihasználni. Ezért adták ki a jelszót: a szlovének, horvátok, bosnyákok mehetnek, de nem vihetik magukkal a szerbeket. (Az oroszok nem ezt az utat választották, de a kisebbségi kérdés a Szovjetunió szétesésekor sem oldódott meg és csak az okos politika véletlenjén múlott, hogy ebből csak „kisebb" polgárháborúk lettek és nem az oroszok mindenki elleni háborúja.) És most azért zárul a koszovói válsággal a jugoszláv polgárháborúk ciklusa, mert ott is az alapvető szerb politika: a szerbek nem kerülhetnek kisebbségbe, hogy ez a válság a rendszerváltás utáni egész másfél évtizedet átfogva megfogalmazza a figyelmeztetést: a kisebbségek kérdését meg kell oldani és minden nacionalizmus – bármennyire ártatlannak tűnik is – ellensége ennek a megoldásnak.

A szerb politika kiindulópontja most is, hogy a szerbek nem kerülhetnek kisebbségbe. Ezért érzelmi mozzanatok, főképp a nacionalista ellenállás miatt hivatalosan nem hajlandó lemondani Koszovóról. De mindinkább felülkerekedik a pragmatikus álláspont, amelyet a Süddeutsche Zeitungban így fogalmazott meg a koszovói Shkelzen Maliqi: „Mindenkinek, aki pragmatikusan gondolkodik el kell ismernie: egyszerűbb Koszovón olyan demokratikus rendszert építeni, amely a mintegy 150 ezer szerbnek szavatol bizonyos jogokat, mint rákényszeríteni 2 millió albánt arra, hogy ismét szerb uralom alatt éljen". Ezenfelül felismeri, hogy ereje nincs Koszovó visszafoglalására, arra pedig képtelen – de nem is akar –, hogy olyan Szerbiát teremtsen, amelyet az albánok is hajlandóak lennének vállalni. Ezért már csak arra koncentrál, hogy megakadályozza a szerbek kisebbségbe kerülését. Ennek eszköze annak kiharcolása, hogy a szerbek – kantonok vagy boszniai típusú „entitás" formájában – a helyi közösségekig lemenően, az igazságszolgáltatást és rendőrséget is felölelően, Szerbiával együttműködve maguk irányítsák ügyeiket. Ha pedig ez nem lehetséges, akkor Koszovót két részre: albán és szerb részre kell felosztani (itt már vannak különféle elképzelések, a szerint, hogy 18 és 40 százalék között Koszovó mekkora részét kell a szerbeknek kapniuk). Ezért szállnak szembe minden tervvel, amely „multietnikai" Koszovót akar teremteni. Így a decentralizálás most javasolt első kísérleti lépésével is, amely 5 (60:40 százalékban két albán, két szerb és egy török többségű) községben ki akarja próbálni az ilyen többnemzetiségű közösség megteremtését.

Következtetések

1. Az európai régiók jelentős része – főképp a mi térségünkben – soknemzetiségű. Ezeknek a régióknak a fejlődése attól függ hogyan tudják, egyáltalán tudják-e rendezni az ott élő nemzetek közti viszonyt. Vajdaság annak idején azért tudott megmaradni a titói Jugoszlávia fejlettebb részei között, tudott a mostani Szerbia-Montenegró egyetlen európai régiójává válni, mert volt elképzelése a nemzetek közötti viszonyok rendezésére. Koszovó példája viszont ma meggyőzően mutatja, hogy semmilyen fejlődés, eredményes gazdálkodás nem lehetséges e kérdés megoldása nélkül.
2. A regionális fejlődés, a régiók kialakulása, a régiók Európájának létrejötte – a megoldás szükségességének tudatosodásával, a régiók határokon átívelésével és egyebekkel – a nemzetek közti viszony rendezésének elősegítője lehet.
3. Koszovó példája meggyőzően mutatja, hogy ez a rendezés nem az autonómia, még csak nem is függetlenség. Mert egészen mindegy, hogy eddig a szerbek üldözték és nyomták el az albánokat, ezentúl az albánok üldözik és nyomják el a szerbeket.
4. A megoldást csakis olyan helyzetnek a megteremtése hozhatja meg, amelyben egy-egy polgár helyzetén semmit sem változtat az, hogy a határ melyik oldalán él, amelyben mindenki egyformán lehet többség egy környezetben és kisebbség egy másikban, anélkül, hogy a többségi helyzet bármilyen előnyt, a kisebbségi helyzet bármilyen hátrányt jelenthetne, amelyben minden ország egyformán a polgárok állama. Anélkül, hogy az egyik többségként bizonyos jogokat „adna" a kisebbségnek, a másik pedig állandóan azt érezné, hogy másodrendű polgár. A régiók fejlődése ennek a helyzetnek a kialakulását segítheti elő és kell, hogy elősegítse.

INTÉZMÉNYESÍTETT HATÁRON ÁTNYÚLÓ KAPCSOLATOK ÉS SZEREPÜK AZ UKRÁN–MAGYAR HATÁR MENTI EGYÜTTMŰKÖDÉSBEN

Tarpai József

Az 1980-as évek végén a Közép-Kelet-Európában bekövetkezett változások új helyzetet teremtettek a határ menti együttműködésben Ukrajna és Magyarország határ menti régiói között (a közös határ hossza 136,7 km). Ezt megelőzően a határ menti együttműködés fejlődését jelentős mértékben akadályozta a határokat lezáró vasfüggöny. A gazdasági tevékenység, a kereskedelem nagy része a központokban koncentrálódott, az utak és vasúti sínek a határral párhuzamosan épültek, és a még a területfelosztás előtt meglévőket nem használták vagy felszámolták. Hasonló volt a helyzet Kárpátalján is, ahol sok kilométernyi európai szabványú vasúti sínt szedtek fel, hogy azokat széles nyomtávú szovjet szabványnak megfelelőekre cseréljék.

1989-ig Magyarország és Ukrajna (akkor még Szovjetunió) között egyetlen határátkelő üzemelt, a „Tisza" határátkelőhely Csap és Záhony között. 1989-ben újabb határátkelőket nyitottak meg, úgymint Luzsanka (Asztély)-Beregsurány, Vilok (Tiszaújlak)-Tiszabecs, Dzvinkove (Harangláb)-Lónya, Koszino (Kaszony)-Barabás. Az utóbbi két határátkelőhely csak kishatár forgalmat bonyolított, amit 2004 novemberében eltöröltek. A határ megnyitása robbanásszerű fejlődést hozott a magányszemélyek és a kisebb üzleti vállalkozások kapcsolatában. Intenzív fejlődésnek indultak a magánjellegű kapcsolatok, újraéledtek a rokoni kapcsolatok, valamint új kapcsolatok épültek ki a kulturális, vallási és oktatási szervezetek, intézmények között. A határ menti együttműködés lényege éppen abban áll, hogy az élet különböző területeit érintő párbeszédbe a lakosság szociális rétegei és a közigazgatási szervek egyaránt be legyenek vonva.

A határ menti együttműködés fejlesztésének regionális politikája két szinten alakul: állami és regionális szinten. Ukrajnában a piaci viszonyokra való áttérés folyamatában a területi gazdaság irányításában új funkció jelent meg: a nemzetközi tevékenység. Ez a tevékenység nemcsak a gazdasági kapcsolatok vonalán fejlődik, hanem az élet más területein is, mint például a kultúra, oktatás, tudomány, ökológia, infrastruktúra, környezetfejlesztés stb. Mindez a régiók közötti

és a határon átívelő egyezményekben az együttműködés tárgyát képezi (*Belenykij, Mikula* 2001).

Azonban Ukrajnában a hatalom decentralizálásának hiányában a helyhatalmi szervek nem rendelkeznek konkrét vezetői és anyagi ráhatással, ezért a helyi önkormányzatok csak korlátozottan tudnak részt venni a magyar partnerekkel való határ menti együttműködésben, akiknél az említett reformok már végbementek.

Egy megye nemzetközi tevékenységének stratégiáját csak a térség alapvető problémáinak feltérképezése után lehet kidolgozni. Meg kell határozni, hogy melyek azok a nehézségek, amelyeket egyedül is meg lehet oldani, mely problémák megoldásához van szükség állami segítségre, és melyek azok, amelyeket a határon átívelő és régiók közötti egyezmények segítségével a legcélszerűbb megoldani (a nemzetközi szerződésekben foglaltak teljesítésének elemzése, a határ menti együttműködés szintjének elemzése, az egymással határos területek regionális fejlesztési stratégiájának elemzése a közös problémák feltárása és megoldásuk módjának kidolgozása érdekében). Az utóbbi esetben megfelelő szervezés mellett számítani lehet az európai nemzetközi struktúrák segítségére mind módszertani, információs, mind pedig anyagi téren.

Az 1990-es évektől kezdődően az Európai Unió az ukrán–magyar határ menti együttműködést pénzügyileg is támogatja például a következő programokhoz benyújtott pályázatok által: PHARE CBC, TACIS CBC, INTERREG stb.

A TACIS CBC program 1996-ban indult, és saját költségvetéssel rendelkezik. 1996-ban az Európai Bizottság új mechanizmust vezetett be a projektek finanszírozásánál. A TACIS programban szereplő kis- és mikroprojektek célja a határ menti együttműködés támogatása (TACIS CBC SPF-MPF) a Független Államok Közösségének nyugati határain való a helyi és regionális helyhatalmi szervek közötti kisebbfajta együttműködést szolgáló projektek támogatására. Az eddig megvalósult TACIS CBC programok az ukrán–magyar határtéségben: A „Tisza" határátkelőhely felújítása (összköltségvetés: 2,8 millió euró), Kis- és középvállalkozásokat támogató intézmény létrehozása Ungváron (inkubátor ház létesítése, összköltségvetés: 1,5 millió euró), A helyi fejlesztések és a turizmus támogatása Ukrajna kárpáti régiójában (összköltség 1,5 millió euró), A kockázat és menedzsment értékelése Kárpátalja megyében (összköltség 2,8 millió euró), Stratégia kidolgozása a vízminőség monitoringjára az Ung, a Latorca és a Bug folyókon (összköltségvetés: 1,9 millió euró), Regionális intézményfejlesztési kezdeményezés (összköltségvetés: 1,2 millió euró), Határ menti együttműködést támogató stratégiai megközelítés bevezetése a Kárpát-medencében (Kárpáti Stratégia 2003–2011 kidolgozása, TACIS CBC SPF), Híd az együttműködéshez 2003 (az Ukrán–Magyar Területfejlesztési Iroda létrehozása, TACIS CBC SPF) stb.

1999-ben a magyarországi VÁTI Kht., mely a PHARE CBC megvalósulásáért felelt Magyarországon, azzal a kéréssel fordult az EU felé, hogy a PHARE CBC tevékenységét terjesszék ki az ukrán–magyar határtérségre is. Az EU az INTERREG keretében a 2002–2003-as években megkezdte a PHARE ún. „Kísérleti kisprojekt alap" működtetését (külföldi határ menti kezdeményezés Phare 2003/005-004) önálló költségvetéssel. A következő projektek valósultak meg az EU támogatásával – Phare CBC programok: Fenntartható vízgazdálkodás eszköztárának bővítése Mátészalka–Beregszász térségében (összköltségvetés: 57 ezer euró), Turisztikai fejlesztés a magyar–ukrán határ mentén (összköltségvetés: 58 ezer euró), Magyar és ukrán önkormányzati dolgozók felkészítése az INTERREG és TACIS programokban való részvételre (összköltségvetés: 55 ezer euró), Nyíregyháza és Ungvár turisztikai együttműködése (összköltségvetés 32 ezer euró), Határ menti kulturális csereprogramok megvalósítása Tiszadada és Csetfalva testvértelepülések részvételével (összköltségvetés: 32 ezer euró), EU Víz Keretirányelvnek megfelelő monitoring rendszer kialakítását megalapozó ökológiai állapotfelmérés a Felső Tisza vízgyűjtőjén magyar–ukrán együttműködésben (összköltségvetés: 46 ezer euró) stb. (www.vati.hu). Ezeket a projekteket magyar részről nyújtották be, s a forrás megszerzéséhez és a megvalósításhoz szükség volt ukrán partnerekre, akik anyagilag nem profitáltak, de jó esetben legalább szakismerettel és tapasztalattal gazdagodtak.

Ukrajna új törvénye a határ menti együttműködésről, mely az EU követelményeinek is megfelel, a határ menti együttműködést célzó programok és projektek két alapvető formáját különbözteti meg: közös és nemzeti. A fent nevezett törvény záró rendelkezésének értelmében Ukrajna országos és helyi költségvetéseiben a 2005-ös évtől kezdődően elkülönített pénzösszeg kell hogy rendelkezésre álljon az ukrán oldali projektek társfinanszírozásához (www.rada.kiev). Ez azonban eddig sajnos csak papíron működött, hiszen a 2005. évi állami költségvetésben csak minimális összeg volt elkülönítve, a helyi költségvetésekben pedig egyáltalán nem volt erre a célra kijelölt anyagi forrás.

A határ menti régiókra koncentráló uniós eszközök jobb koordinálása érdekében, illetve a 2004-es bővítési folyamattal megváltozott határok miatt az EU Bizottsága célul tűzte ki az új határok mentén folyó együttműködés megreformálását. Ennek eszköze az ún. Szomszédsági Program (Neighborhood Programme) mely 2004 és 2006 között a határ menti együttműködések egységes keretét képezi. 2003 októberében elkészült az a dokumentum, mely a program tartalmát illetően a Brüsszeli adminisztrációval történő tárgyalások alapját képezi. Ez a dokumentum mostanra már a Neighbourhood Programme nevet viseli, hiszen az Európai Bizottság irányelvei szerint bevezetésre kerül az úgynevezett Szomszédsági Programok rendszere az INTERREG III A együttműködések azon célterületein, ahol az újonnan kialakuló belső uniós határokon kívül külső határok is részt vesznek a programban.

A 2004–2006-os évek folyamán közel 20 millió euró támogatást kapnak majd azok az ukrán partnerek, akik olyan projektekben vesznek részt, melyek a határ menti együttműködés erősítését szolgálják a kibővült EU-val a INTERREG III A program keretein belül (Ukrajna–Lengyelország–Beloruszia, Ukrajna–Szlovákia–Magyarország, Ukrajna–Románia).

Az INTERREG együttműködés, egy az Európai Unió 4 Közösségi Kezdeményezése közül. Az INTERREG kezdeményezéseket – szemben a regionális és egyéb strukturális programokkal – az Európai Bizottság javasolja a Tagállamoknak, mint az egész európai térség fejlesztése és kohéziója szempontjából alapvetően fontos együttműködési területeket. A megújult határ menti együttműködés céljainak elérésében alapvető feladat a folyamatos gazdasági és szociális fejlődés elősegítése a határrégióban, a határrégió gazdasági teljesítőképességének javítása az EU-s piaci viszonyoknak megfelelő szinten, a problémák közös megoldása, az egészségvédelem, a szervezett bűnözés terén pedig a határok biztonságának és effektív működésének megőrzése, valamint küzdelem az illegális migráció ellen, az emberek közötti kapcsolattartás erősítése a határrégióban (*Gazda* 2005).

2005. március 10-től június 10-ig sor került a Magyarország–Szlovákia–Ukrajna Szomszédsági Program 2004–2006 első pályázati felhívására. A felhívást két európai uniós pénzügyi alap finanszírozza: Magyarországon és Szlovákiában az Európai Regionális Fejlesztési Alap (ERFA), Ukrajnában a TACIS CBC. A TACIS CBC egyike az EU határ menti együttműködési eszközeinek, melyek úgy a jelenlegi, mint a jövőbeni határ menti területekre vonatkoznak (így például az INTERREG, PHARE-CBC, CARDS és MEDA). Magyarországon a következő megyék vettek részt a pályázatban: Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom, Pest, Nógrád, Heves, Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyék és Budapest; Szlovákiában Bratislavský, Trnavský, Nitriansky, Banskobystrický, Košický, Prešovský megyék; Ukrajnában pedig Kárpátalja (Zakarpatska oblast). A pályázati felhívás tárgya a program 1. és 2. prioritásaiba tartozó alábbi intézkedéseknek megfelelő projektek finanszírozása:

1. *Prioritás: Határon átnyúló társadalmi és gazdasági együttműködés.*
   - 1.1 Intézkedés: A határon átnyúló üzleti együttműködés támogatása.
   - 1.2 Intézkedés: Intézményi együttműködés.
2. *Prioritás: Határon átnyúló környezetvédelem és közlekedés.*
   - 2.1 Intézkedés: A környezetvédelmi politikák és kapcsolódó kis léptékű beruházások határon átnyúló koordinációja.
   - 2.2 Intézkedés: Határon átnyúló természetvédelmi együttműködés.
   - 2.3 Intézkedés: Kis léptékű közlekedési és távközlési infrastruktúra kiépítése (www.interreg.hu).

A program keretén belül összesen 314 benyújtott pályázat közül 21 pályázat az ukrán–magyar együttműködés terén volt beadva. Ebből négy pályázat lesz megvalósítva:

Felső-Tisza Vidéki Környezetvédelmi és Vízügyi Igazgatóság (1,490 ezer euró) partnerségben a Kárpátaljai Vízügyi Igazgatósággal (260 ezer euró) – magyar–ukrán komplex árvízvédelmi-vízgazdálkodási ártér-revitalizációs fejlesztési tervek kidolgozása a Bereg és a Borzsa vízgyűjtőjére; Kárpátaljai Gyermekpoliklinika (240 ezer euró) partnerségben a Felső Szabolcsi Kórházzal (460 ezer euró) – Határ menti szociális és gyógyászati program kidolgozása és fejlesztése; Ukrán–Magyar Területfejlesztési Iroda (100 ezer euró) partnerségben a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Fejlesztési Ügynökség Kht.-val – Turisztikai információs Központ létesítése Kárpátalján; Zemplén Fejlesztési Társaság (270 ezer euró) partnerségben a „Kárpátalja" Határ menti Együttműködési és Regionális Fejlesztési Ügynökséggel (140 ezer euró) – Felmérés a szerves hulladék felhasználásáról a határ menti régióban (http://www.uzhgorod.net.ua/news/13056/).

A támogatások finanszírozása szintén kétoldalú programok keretében történik. Ilyen például a Nyíregyházi Kezdeményezés (2003. október), ami Magyarország Külügyminisztériumának és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye önkormányzatainak kezdeményezésére jött létre, mint az EU új szomszédságpolitikájának praktikus megvalósítási eszköze (*Mikula* 2004). A Nyíregyházi kezdeményezés konkrét mechanizmusok sorozatából áll, melyek technikai kapcsolatok kialakítását segítik elő a határ menti együttműködés szereplői – közigazgatások, önkormányzatok, vállalkozók – között. A kezdeményezés keretén belül szakmai rendezvények lebonyolítására került sor, pl. nemzetközi konferenciák, tudományos konferenciák szakemberek részvételével, Magyarország, Ukrajna és az EU állami, regionális és helyi közintézményei képviselőinek részvételével. A rendezvények célja az volt, hogy elmélyítsék a kapcsolatot a két ország helyi és regionális szereplői között, lehetőséget biztosítsanak arra, hogy a gondolatokat és elképzeléseket egymás között a partnerek megvitathassák, a problémás kérdések megoldását szabadon rendezhessék, s lépést tudjanak tartani a kibővült EU elvárásaival.

Ma Kárpátalján fontos szerepük van a magyarországi forrásoknak mint pl. az Apáczai Csere János, az Illyés Közalapítvány, az Új Kézfogás Alapítvány, az EuroClip-EuroKapocs Közalapítvány, a Szülőföld Program, ahol például EU-s pályázatokhoz szükséges önrészre lehet pályázni.

A határ menti együttműködés több szorosan összefüggő formájáról beszélhetünk: régiók közötti (NUTS 2), a megyei önkormányzatok és intézményeik kapcsolatairól (NUTS 3, NUTS 4), valamint a kisebb önkormányzatok szintjén, másodsorban pedig a Kárpátok Eurorégió és az Interrégió keretein belül, úgy-

nevezett intézményi együttműködés szintjén, harmadrészt pedig a humán szféra és a civil szervezetek kapcsolatainak szintjén.

1. ábra

A magyar–ukrán határtérség

Forrás: MTA RKK Debreceni Osztály.

Fontos szerepet tölt be a határ menti kapcsolatok alakulásában a magyar anyanyelvű közösség. A 2001-es népszámlálás adatai szerint az ukránok mellett Kárpátalja legjelentősebb nemzeti kisebbsége a magyar–ukrán határ mentén tömböt alkotó magyarság (12%). Ma szép számmal kapcsolódnak be a határ menti együttműködésbe kárpátaljai magyar érdekvédelmi szervezetek, pl. a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség, a Beregvidéki Magyar Kulturális Szövetség, a Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége, a Kárpátaljai Magyar Szervezetek Fóruma, a Kárpátaljai Magyar Egészségügyi Dolgozók Szövetsége, a Kárpátaljai Gazdák Szövetsége,

a Kárpátaljai Határ menti Önkormányzatok Társulása stb. Ez a határ menti együttműködés számára rendkívül fontos, hiszen nincsenek nyelvi akadályok. Másodsorban pedig ezek az emberek széles körű rokoni-baráti kapcsolatot tartanak fenn a magyar állampolgárokkal. A határ menti együttműködés elősegítheti a kulturális és nemzetiségi kapcsolatok erősödését, hiszen a határ menti régió az a terület, ahol a legfontosabb a kultúrák közötti tolerancia érvényesülése, a közös európai identitástudatra nevelés, az etnikai kisebbségek aktuális problémáinak megoldása, főleg ha határok választják el őket az anyaországtól.

Magyarország európai uniós tagsága és a 2007-ben életbe lépő schengeni határnormák új problémát vetnek fel. Ennek elkerülése érdekében próbál a magyar kormány egy ún. nemzeti vízumot bevezetni az Ukrajnában élő magyarok számára (*Makszimenko* 2004).

A magyar–magyar kapcsolatokban oktatási, kulturális és művelődési téren erős az együttműködés. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Pedagógiai Intézet jó kapcsolatot ápol az Ungvári Pedagógus Továbbképző Intézettel. Az együttműködés keretében részt vettek a kárpátaljai magyar iskolák tankönyvellátásának szervezésében, a magyar pedagógusok szakmai továbbképzésében, középiskolai szaktárgyi tanulmányi versenyek közös működtetésében, a beregszászi Magyar Pedagógiai Központ és Könyvtár létrehozásában. Beregszászon először a Nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola (jelenleg Nyíregyházi Főiskola) kihelyezett karaként, ma pedig már önálló intézményként működik a Beregszászi Tanárképző Főiskola, ahol az oktatásban jelenleg is közreműködnek a Nyíregyházi Főiskola oktatói.

A Kárpátaljával határos Észak-alföldi régió három megyéből áll: Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok és Szabolcs-Szatmár-Bereg. Az Észak-alföldi régió területe és népessége nagyságrendileg azonos a szomszédos Kárpátaljával, bár nem azonos közigazgatási szintet képviselnek. Ukrajnában nincsenek kijelölve az Európai Unió gyakorlatának megfelelő NUTS (Területi Statisztikai Egységek Nómenklatúrája) régiók, amely nem meglepő, hiszen még társult tagsággal sem rendelkezik.

A határon átnyúló kapcsolatok fejlesztése mindkét régióban fontos cél, de a közigazgatási szintek eltérő hierarchiája és önállósága nehezíti ezt. Míg Magyarországon a települési önkormányzatok széleskörű önigazgatási jogokkal rendelkeznek, addig Ukrajnában ezek igen kis önállósággal bírnak.

Ami a határ menti megyéket illeti, akkor az ukrán–magyar szakaszon a Kárpátok Eurorégió területén lévő Kárpátalja, Csernovci, Lemberg, Ivano-Frankivszk megyék (Ukrajna) és Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok, Borsod-Abaúj-Zemplén megyék (Magyarország) együttműködéséről beszélhetünk. Itt külön csoportba kell sorolni a közvetlenül szomszédos Kárpátalja és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye kapcsolatait, és azoknak a megyéknek a kapcsolatait, akik közös határszakasszal nem rendelkeznek.

Érthető módon Szabolcs-Szatmár-Bereg megye elsősorban a szomszédos Kárpátaljával ápol hivatalos szintű kapcsolatokat. A megyei vezetők látogatásain és viszontlátogatásain kívül a két megye vállalatai és vállalkozói üzletember találkozókon, kiállításokon gyakran érintkeznek egymással. Ebben fontos szerepet játszik az Ukrán Kereskedelmi Kamara Ungváron 2001-ben megnyitott Magyar–Ukrán Fiókintézete és a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Kereskedelmi és Iparkamara keretein belül létrehozott ukrán–magyar tagozat.

A határ mindkét oldalán létrehoztak különleges gazdasági övezeteket a határ menti beruházások fejlesztése érdekében. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területén 1996-ban jött létre az 50 települést magába foglaló Záhony és Térsége Vállalkozási Övezet, Kárpátalján pedig 2001 májusában lépett hatályba a Kárpátalja Különleges Gazdasági Övezetről szóló ukrán törvény (összterülete 739,9 hektár, ebből Munkácsra és a Munkácsi járásra 212 hektár, Ungvár és Csap térségére több mint 500 hektár jut). Az övezetekben letelepedő vállalkozások különféle adókedvezményekben részesültek, amit 2005 elején az ukrán kormány egyenlőre befagyasztott. A Kárpátalja Különleges Gazdasági Övezet megalakulása óta számos gyümölcsöző együttműködési megállapodást kötött a határ túloldalán fekvő Záhony és Térsége Vállalkozási Övezettel (*Balcsók, Baranyi, Dancs* 2000).

Különösen nagy jelentősége van az EU-s tagországok és a szomszédos országok határ menti együttműködését szolgáló koncepció kidolgozásának. A magyar–ukrán határtérség közös fejlesztési koncepcióját Kárpátalja és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye közösen dolgozta ki. Az EU-s tervezési és programozási gyakorlatot is figyelembe vevő koncepció – amely széles körű társadalmi egyeztetésen alapszik a program végrehajtásának potenciális szereplőivel (önkormányzatok, kistérségek, térségmenedzserek, kamarák, civil szervezetek stb.) – fő célja az ukrán–magyar határ menti térség gazdasági fejlődésének és felzárkózásának, valamint a lakosság életkörülményeinek javítása a határ menti együttműködésben rejlő lehetőségek maximális kihasználásával. A koncepcióban megfogalmazott fejlesztési prioritások a határ menti együttműködés területén: a gazdasági együttműködés fejlesztése (kis és középvállalkozások fejlesztésének támogatása a régióban), humán erőforrás fejlesztés, közlekedés és infrastruktúra fejlesztés (az V. Európai közlekedési folyosó ukrán–magyar határon történő meghosszabbítása), szektorsemleges feladatok (turizmusfejlesztés), környezet- és természetvédelem (A magyar–ukrán határtérség közös fejlesztési koncepciója 2003).

Az egymással nem határos megyék jelenlegi kapcsolatai elsősorban kulturális, művelődési és oktatási jellegűek. A megyei vezetők és szervezők évenkénti találkozóján kívül a kooperáció döntően kulturális területekre szorítkozik. Hajdú-Bihar megye két ukrajnai megyével is – Kárpátalja és Csernovci – folytat társmegyei kapcsolatot. Bár a régiók egymáshoz viszonylag közel helyezkednek

el, a kapcsolatok protokoll jellege, a kézzelfogható eredmények hiánya, a határok nehéz átjárhatósága és az felek érdektelen magatartása miatt az együttműködésben eddig még jelentős eredmények nem mutatkoztak (*Baranyi* 2004).

A baráti jellegű kapcsolatok között kell megemlíteni az ún. testvérvárosi kapcsolatokat a határ menti régióban, melyek főleg a kultúra, az oktatás és a gazdasági kapcsolatok vonatkozásában jelentősek. A régió testvérvárosai rendszeres jó szomszédsági kapcsolatokkal rendelkeznek. Például Ungvár testvérvárosa Nyíregyháza, Beregszász testvérvárosa Vásárosnamény, Nagyszőlős testvérvárosa Fehérgyarmat, Munkács testvérvárosa Mátészalka, Técső testvérvárosa Nagykálló és Kazincbarcika, Csap testvérvárosa Záhony, Szolyva testvérvárosa Nyírmihálydi stb.

Az ukrán határ mentén a települési önkormányzatok együttműködésének legeredményesebb példája a vasúti átrakodó állomásairól közismert várospár, Záhony és Csap testvértelepülési kapcsolata. A testvértelepülési szerződés megkötését a vasút révén kialakult korábbi együttműködés bázisán Záhony vezetősége kezdeményezésére írták alá 1992-ben. A jó kapcsolat fontos előfeltétele a személyes jelleg, az érintett polgármesterek együttműködési készsége, személyes szimpátiája, ügybuzgósága (*Dancs* 2001).

Kárpátalja 13 járásra (NUTS 4) van felosztva, ami Magyarországon kistérségnek felel meg (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 11 kistérségre van felosztva), amelyek azonban nem rendelkeznek közigazgatási funkcióval. Kárpátaljáról az Ungvári, Beregszászi és Nagyszőlősi járások határosak a Kisvárdai, Vásárosnaményi és Fehérgyarmati kistérségekkel. Ukrajnában a jelenlegi törvénytervezetben foglaltak szerint a járási közigazgatásokat likvidálni fogják és a végrehajtó hatalom a járási tanácsokhoz (helyi önkormányzatokhoz) kerül át (Administrativna-teritorialna reforma v Ukraini 2005). Ez nagyban hozzájárulhatna a határ menti együttműködés fejlődéséhez, mivel jelentős bürokratikus gátak oldódnának így fel.

A Kárpátok Eurorégió elnevezésű nemzetközi szerveződés 1993. február 14-én jött létre. A több hónapi előkészítő munkát követően Magyarország, Lengyelország, Szlovákia és Ukrajna határ menti régióinak képviselői Debrecenben írták alá a Kárpátok Eurorégió Interregionális Szövetség létrehozásáról szóló Egyezményt, amit Magyarország, Lengyelország és Ukrajna külügyminiszterei egyidejűleg Közös Nyilatkozat aláírásával pecsételtek meg.

Az elfogadott alapdokumentumok szerint a Kárpátok Eurorégió céljai és feladatai az alábbiak: azon tevékenységek koordinálása, amelyek elősegítik a gazdasági, ökológiai, kulturális tudományos és oktatási együttműködést a tagok között, az emberek közötti kapcsolatok megkönnyítése, beleértve a különböző területek szakértői közötti kapcsolatokat is, a jószomszédi kapcsolatok kialakításának elősegítése a tagok között, a területi fejlődés elősegítése, a tagok közötti sokoldalú, határokon átívelő együttműködés potenciális területeinek meghatáro-

zása, a tagok más nemzetközi szervezetekkel, intézetekkel és ügynökségekkel való együttműködésének összekapcsolása és megkönnyítése.

Sajnos, ahogy azt egy kérdőíves felmérés is igazolja a határmentén élő lakosság többsége nem is tud (ukrán határtérség 71,6%, magyar határtérség 54,2%) a Kárpátok Eurorégió létezéséről (*Dancs* 2003).

A Kárpátok Eurorégió „kereteit feszegető" euroregionális szerveződések közül elsőként (2000. október 6-án), az ún. kisrégiós modell alapján az INTERREGIO trilaterális együttműködés alakult meg a magyarországi Szabolcs-Szatmár-Bereg, a romániai Szatmár és az ukrajnai Kárpátalja megyék részvételével. Az új szerveződés eredetileg tulajdonképpen nem más, mint egy programrégió a Kárpátok Eurorégión belül, amely az érintett területek egymás közötti kapcsolatait hivatott elősegíteni (*Baranyi* 2002). Jelenleg 12 közös projekt készült el gazdasági és humanitárius területen a határ menti fejlesztési koncepcióra alapozva. A tervek között szerepel a Tisza folyó mentén természetvédelmi terület kialakítása a határ menti területen.

Kisebb euroregionális szervezetek jöttek létre az ukrán–magyar határtérségben, mint például a Határ menti Fejlesztési Egyesület Lónyán és környékén, amelynek ukrán oldalról Kaszony, Harangláb és más települések is tagjai. Igazán az ilyen egyesületeknek van jövőjük, hiszen méretüknél fogva sokkal hatékonyabban tudnak működni.

A már említett példákon kívül még számos szervezet (tanintézmények, egyházak, fejlesztési ügynökségek, civil szervezetek) vesz részt a határ menti együttműködésben.

Regionális szinten fontos szerepet játszanak a következő szervezetek (intézmények) a határ menti együttműködés terén: az Ungvári Magyar Főkonzulátus (megnyitva 1991 augusztusában), valamint a Nyíregyházi Ukrán Főkonzulátus (megnyitva 2003 februárjában), Kárpátaljai Határ menti Önkormányzatok Társulása (alapítva 2001-ben), az Ukrán–Magyar Területfejlesztési Iroda (alapítva 2004-ben), „Kárpátalja" Határ menti Együttműködési és Regionális Fejlesztési Ügynökség és mások.

A kölcsönös kapcsolatok alakításában egyre nagyobb szerepet vállalnak magukra a civil szervezetek. Jó példa erre a *Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Területfejlesztési Tanácsnak* a *Kárpátaljai Megyei Tanáccsal partnerségben* 2003-ban elindított *„Cooperation Bridge 2003" (Híd az együttműködéshez 2003)* című projektje, ami az Európai Unió TACIS programjának támogatásával jött létre.

A projekt elkészítését a két megye gazdasági-társadalmi, természetföldrajzi és történelmi összetartozása, a hasonló problémák, és a gazdasági elmaradás ellen való küzdelem indokolta. A Magyarország és Ukrajna időben eltérő EU-s csatlakozásából fakadó hatások kezelése olyan kihívást jelent a határ menti térségeknek, amelynek megfelelni csak az intézményrendszer fejlesztésével, a gya-

korlati tapasztalatok kölcsönös átadásával, az együttműködés ösztönzésével lehet.

A kihívásokat, problémákat szem előtt tartva a „Cooperation Bridge 2003" projekt „Az ukrán–magyar közös határ menti térség fejlesztési koncepció" átfogó céljának megvalósításához az intézményi háttér megteremtésével, partnerhálózat kiépítésével és a tudás transzfer megteremtésével nyújt segítséget. A projekt keretén belül a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Fejlesztési Ügynökség mintájára kialakításra került az Ukrán–Magyar Területfejlesztési Iroda. Az iroda céljai és feladatai: a határ menti területek fejlesztésének összehangolása; határ menti együttműködések kialakítása, a meglévők erősítése; az ukrán–magyar határ menti együttműködés intézményi hátterének megerősítése; a területfejlesztési tudás transzfer révén az Európai Uniós csatlakozásból adódó előnyök kiaknázása és az abból adódó hátrányok leküzdése; projektgenerálás; határ menti együttműködést célzó projektek kidolgozása; partnerközvetítés; információnyújtás stb.

2005-ben az Iroda számos programban vett részt, mint például az *„Európai Unió szomszédságpolitikája"* eseménysorozat, melyet az Iroda az EuroClip-EuroKapocs Közalapítvánnyal együtt szervezett. Az eseménysorozat 12 rendezvényből állt, melyek a Külügyminisztérium támogatásával valósultak meg. Az Iroda nemzetközi konferenciát szervezett *„Fenntartható turizmusfejlesztés az Európai Unió keleti határán"* elnevezéssel. Célja: a falusi turizmus fejlesztésének elősegítése, szoros partnerkapcsolatok kiépítése és ápolása magyarországi szakemberekkel. Tarpán a független Ukrajna és Magyarország között az Iroda szervezésében első ízben került megrendezésre a *Jószomszédsági Nap* stb. (www.umti.org).

Fontos szerepe van a határ menti kapcsolatok alakulásában a *„Kárpátalja" Határ menti Együttműködési és Regionális Fejlesztési Ügynökségnek.* Az elmúlt időszakban olyan rendezvények szervezése fűződik az Ügynökség nevéhez, mint a Jószomszédság Napja (ukrán–szlovák 2002, ukrán–román 2002), Európai Információs Nap szervezése Ungváron (2002), „Határ menti együttműködést támogató stratégiai megközelítés bevezetése a Kárpát-medencében" (TACIS CBC, 2002), Kárpáti 2003–2011 elnevezésű projekt.

Ami az ukrán–magyar határ menti együttműködést illeti, a jövőben a következő „problémák" várnak megoldásra:

- közös fejlesztési koncepciók, stratégiák kidolgozása;
- kisebb „életképes" eurorégiók megalakítása, például Bereg Eurorégió;
- az intézményesített háttér megerősítése, több lehetőséget kell biztosítani a önkormányzatoknak, civil szervezeteknek stb.;
- a határon átnyúló kapcsolatok akadályozó tényezői között a határon való átkelés nehézségei is jelen vannak. Ezalatt a határátkelők szűk áteresztő-

képességét, a vízumkényszer bevezetését az EU és Magyarország irányába, az összehangoltság és a megfelelő kommunikáció hiányát kell érteni. Megoldási lehetőségek: a határátkelők és a hozzá tartozó infrastruktúra fejlesztése (pl. a Tisza híd tovább bővítése, az Asztély-Beregsurány határátkelő fejlesztése, és a Beregszászt elkerülő út kiépítése, az intercityjárat útvonalának Csapról Ungvár, Munkács és Beregszász irányába való meghosszabbítása, új repülőjáratok beindítása Lemberg, Ungvár, Debrecen és Budapest között, új határátkelők megnyitása stb.

Összegzésként elmondható, hogy az EU bővítését követően az ukrán–magyar határ menti együttműködés fejlesztésére új lehetőségek nyíltak. Az olyan határ menti térségnek, mint Kárpátalja, amely három szomszédsági programban (Ukrajna–Lengyelország–Belorusszia, Ukrajna–Szlovákia–Magyarország, és Ukrajna–Románia) vesz részt, olyan programok támogatása által, mint a TACIS CBC, PHARE CBC, INTERREG III, komoly esélye van a határ menti együttműködést gátló akadályok leküzdésére, függetlenül a határok meglététől.

Irodalom

Baranyi, B. 2002: Euroregionális szervezetek és új interregionális szerveződések Magyarország keleti államhatárai mentén. – *Magyar Tudomány.* 11. 1505–0518. o.

Baranyi, B. 2004, *A határmentiség dimenziói. Magyarország és keleti államhatárai.* Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.

Balcsók I. – Baranyi B. – Dancs L. 2005: Az Európai Unió külső határán. In Baranyi B. (szerk.): *Együttműködések Magyarország keleti államhatárai mentén.* Debrecen, MTA Regionális Kutatások Központja. 19–71. o.

Dancs L. 2001: Határon átnyúló kapcsolatok az Északkelet-Alföldön. In Baranyi B. (szerk.): *A határmentiség kérdőjelei az Észak-Alföldön.* Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. 257–296. o.

Dancs, L. 2003: A határon átnyúló kapcsolatok főbb jellemzői a magyar–kárpátaljai határtérségben a lakosság szemszögéből. In Kovács T. (szerk.): *A vidéki Magyarország az EU-s csatlakozás előtt. VI. Falukonferencia.* Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja – Magyar Regionális Tudományi Társaság.

Gazda L. 2005: Programme-purpose planning in the context of forming the Ukranian–Hungarian transborder region. – *Regional Economy.* 2 (36) Lviv. 132–140. o.

Адміністративно-територіальна реформа в Україні (проекти законодавчих актів та концептуальні документи. – Львів, 2005. – 280 с.

Бєленький П.Ю., Мікула Н.А. Зовнішньоекономічна діяльність регіонів // Регіональна політика: методологія, методи, практика. / Колектив авторів. Монографія. НАН України. Інститут регіональних досліджень. За ред. академіка НАНУ М.І. Долішного –Львів, 2001. – 719 с.

Закон України "Про транскордонне співробітництво" від 24 червня 2004 р., № 1861-IV. http // www.rada.kiev.

A magyar–ukrán határtérség közös fejlesztési koncepciója (Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Területfejlesztési Tanács, 2003).

Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво. Монографія – Львів, 2004. – 395 с.

Розширення Європейського Союзу: вплив на відносин України з центрально-єврпейськими сусідами / За ред. С. Максименко: Інститут регіональних та євроінтеграційних досліджень "ЄвроРегіо Україна". – К.: "К.І.С.", 2004 – 360 с.

www.soskin.kiev.ua - Студенніков І. Транскордонне співробітництво як дзеркало регіональної політики в Україні

http:// www.interreg.hu

http://www.uzhgorod.net.ua/news/13056/

http://www.umti.org/magyar/activity_2005.html

http://www.vati.hu/main.php?folderID=2246

http://www.vati.hu/main.php?folderID=2244

A PHARE CBC[1] ÉS INTERREG IIIA PROGRAMOK REGIONÁLIS ASPEKTUSAI SZLOVÁKIÁBAN

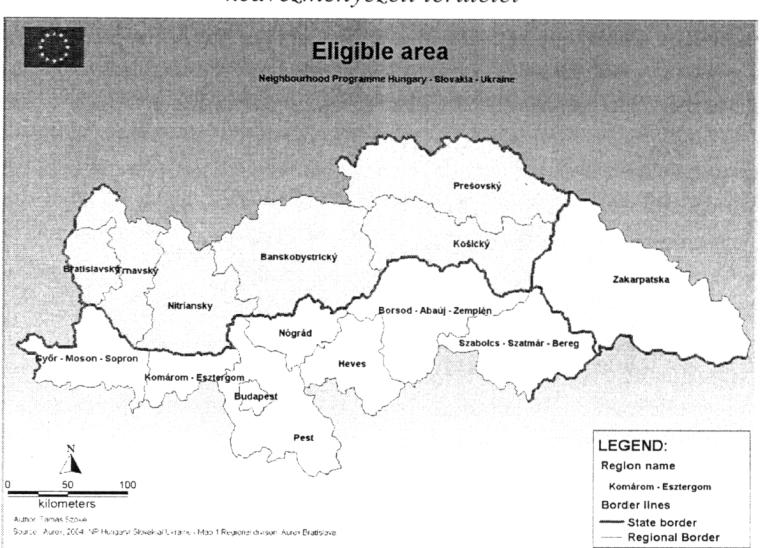
Hakszer Richárd

Bevezetés

E beszámoló a most befejeződő Magyar – Szlovák PHARE CBC program regionális földrajzi aspektusait kívánja bemutatni, első részében nagy vonalakban ismertetni kívánjuk a Szlovákiában 3 határszakaszon (Magyarország, Ausztria és Lengyelország) megvalósult PHARE CBC program célkitűzéseit, sikereit, a felmerült kisebb problémákat, illetve néhány érdekesebb projektet.

1. ábra

A Magyarország – Szlovákia – Ukrajna szomszédsági program kedvezményezett területei

Forrás: Szőke Tamás szerkesztése, az Aurex kft. Adatai alapján (2004).

[1] Cross-border cooperation – határon átnyúló együttműködés.

A következő fejezetekben a PHARE CBC Szlovákia–Magyarország határszakaszán megvalósult projektekkel kívánunk foglalkozni, a program megvalósításában résztvevő regionalista szemszögéből. Elemezzük a 2001 és 2003 közötti pénzügyi memorandumok keretében Szlovákiában beadott projektjavaslatok, majd a győztes invesztíciós/beruházási, illetve nem beruházási jellegű projektek földrajzi elterjedését regionális és járási szinten, településtípus szerinti eloszlását, illetve a beadó szervezet típusa szerinti megoszlást.

A publikáció második részében ismertetni kívánjuk az EU-ba való belépést követően beindult INTERREG III Magyarország–Szlovákia–Ukrajna trilaterális szomszédsági programjának fő céljait, valamint első eredményeit.

A szlovákiai PHARE CBC program

A program célkitűzései

Szlovákiában a PHARE CBC program keretében 3 határszakaszon: a magyar, az osztrák és a Lengyelországgal határos területeken, implementáltak projekteket[2]. E beszámoló elsősorban az utolsó három év (2001–2003-as pénzügyi memorandumok) projektjeivel foglalkozik, amelyeknél az irányító hatóság szerepét Szlovákia Építésügyi és Régiófejlesztési Minisztériuma látta el. A három program keretében a Trencséni[3] kerület kivételével, minden NUTS III-as régió jogosult volt egy vagy több programban való részvételre aszerint, hogy melyik határszakaszon fekszik. A magyar határszakaszon a Nagyszombati, Nyitrai, Besztercebányai és a Kassai, valamint az utolsó két pályázati forduló kivételével a Pozsonyi kerület is jogosult volt. Az osztrák együttműködésben a Pozsonyi és Nagyszombati kerület, Lengyelországgal pedig a Zsolnai és az Eperjesi kerület szubjektumai vehettek részt. Az egyes határszakaszokra allokált pénzügyi forrás nagysága sajnálatos módon fordítottan volt arányos az adott határszakasz hosszával, illetve az ott élő lakossággal, azaz a legrövidebb határszakaszra, az *osztrákra évente 6 millió euró,* a *lengyelre 4 millió euró, de* a leghosszabb és legnagyobb problémákkal küszködő *magyar határrégióra* pedig csupán *2 millió euró*s keretösszeg állt rendelkezésre. Hogy ez miért volt így, erről a szerző nem rendelkezik hivatalos információval, azonban az aránytalanság következményei többször komoly probléma elé állították a projektek felelőseit. A problémák egyrészt abból adódtak, hogy a magyar határszakaszra kiírt pályázatokra szinte

[2] A teljesség kedvéért megemlíthető, hogy a Csehországgal határos területen is egy pályázati fordulóra sor került, mégpedig az 1999-es pénzügyi memorandum keretében.

[3] A helységnevek magyar-szlovák megfelelőit a Magyar neve? Határokon túli helységnév-szótár alapján azonosítottuk be.

minden esetben többszörös túljelentkezés volt tapasztalható (pl. a közösen kiírt 2001–2002. évi Kisprojekt Alap pályázatára beérkezett 134 projektjavaslatból csupán 9-re volt elég az allokált 2*200 000 euró), így több tucat, minden kritériumnak megfelelő pályázónak nem jutott a támogatásból. Ellenkező példák az osztrák határszakaszon voltak, ahol például az utolsó pénzügyi memorandum környezetvédelmi és turizmusfejlesztési grantsémáinak egyes prioritásaira vagy egyáltalán nem, vagy kevés megfelelő pályázat érkezett, ami miatt még reallokáció[4] után sem sikerült teljesen lekötni a rendelkezésre álló összeget.

A PHARE CBC program keretében 3 projekttípusra lehetett pályázni. Kezdetben az ún. *„works"*-típus azaz a nagy beruházási projektek domináltak, amelyek az egyes határszakaszokon egy-két nagy infrastrukturális beruházást öleltek fel. Főként útberuházások, mikroregionális csatornázási projektek, illetve ipari parkok és technológiai inkubátorházak építését támogatták ily módon. Az útberuházásokra sikeres példa az Oravice-Zuberec útvonal a lengyel, a Pelsőc-országhatár összeköttetés modernizációja a magyar és a Morva folyón Morvaszentjánosnál átívelő új híd. Sikeres mikororegionális csatornázási projekteket hajtottak végre a Bodrogköz – Tokajhegyalja térségben, Késmárk-Poprád-Ólubló vidékén és az Erdőháton. Ipari park létesült pl. Iglóban, inkubátorház Malackán, Diószegen és Pozsonyban a Szlovák Műszaki Egyetem mellett. Sajnos főleg a kezdeti időszakban volt néhány kudarcba fulladt projekt is. A rozsnyói ipari park megvalósulása a Szlovákiában krónikus problémaként szereplő rendezetlen tulajdonjogi viszonyok miatt hiúsult meg, az árvai Podbielt elkerülő út kiépítése pedig a helyi lakosság elutasításának (népszavazás) következtében.

A másik csoportba a *Kisprojekt Alap* tartozik, amely kis, nem építési jellegű projekteket foglal magába. Itt kisebb (50 000 eurót nem meghaladó) projektek nyerhettek el forrásokat. Támogatható kezdeményezések: jövőbeli nagyprojektek projektdokumentációinak kidolgozása, terület- és településfejlesztési, környezet- és természetvédelmi, idegenforgalom-fejlesztési, kisebb kutatási, oktatási-humánerőforrás-fejlesztési, valamint kulturális és sporttevékenységre ösztönző projektek.[5]

Mennyiségileg a legtöbb projekt ebben a kategóriában került, kerülhetett megvalósításra és a legtöbb pályázat is erre a projektkategóriára érkezett.

A harmadik kategóriába az ún. beruházási komponensekkel rendelkező *grantsémák* tartoznak, amelyek annak ellenére, hogy a szakirodalom gyakran a kisprojekt alappal sorolja őket egy kategóriába, közepes méretükkel és a komponensek többségében vegyes jellegüknél fogva, finanszírozási módjukkal (beruházás és nem beruházási jellegű kiadások kombinációja) a beruházási projektek és a kisprojektek egyfajta kombinációját képezik. Ide például nagyobb lé-

[4] A pénzügyi források átcsoportosítása.

[5] Forrás: http://www.vati.hu/main.php?folderID=1991&articleID=5922&ctag=articlelist&iid=1

legzetű tervdokumentációk kidolgozása, valamint kis és közepes méretű (nagyjából 2/3 millió euróig) beruházási projektek kivitelezése tartozik. Ezen grantsémák implementációja a 2002-es pénzügyi memorandum keretében elsőként a tavalyi évben kezdődött el. *A magyar-szlovák környezetvédelmi grantséma*[6] támogatott projektjei között kistelepülések és településcsoportok szennyvízkezelési gondjainak megoldására csatornázási, illetve szennyvíztisztító állomások készítésére vonatkozó tervdokumentációk elkészítése, környezeti, illetve természetvédelmi elemek, problémák feltérképezése, probléma-megoldási javaslatok előkészítése. A 2. komponens keretében 4 kistelepülés csatornázási és szennyvízkezelési gondjai kerültek megoldásra, szennyvíztisztító állomás és/vagy a csatornahálózat megépítésével. A 2005-ös utolsó pályázati fordulók (2003-as pénzügyi memorandum) keretében már minden határon meghirdetésre kerültek grantsémák. Az osztrák határon egy turizmusfejlesztési és egy (a magyar határon egy évvel korábban meghirdetetthez hasonló) környezetvédelmi, a lengyel határon pedig gazdaságfejlesztési grantséma került meghirdetésre. A magyar határon jelenleg az *Üzleti infrastruktúra, innováció és humánerőforrás-fejlesztés a határ mentén* elnevezésű gazdaságfejlesztési grantséma projektjeit valósítják meg.

A 2001–2003-as pénzügyi memorandumok keretében a szlovák-magyar határon kihirdetett PHARE CBC „grant" típusú pályázatokra (kisprojekt alap pályázati kiírásai, a 2002-es ún. környezetvédelmi és a 2003-as ún. gazdaságfejlesztési grantsémák) összesen 213 projektjavaslat érkezett be, ebből 39 nyert el támogatást. A pályázók székhelye 136 esetben községi, 77 esetben pedig városi jogállású településen volt. A 39 sikeres pályázó közül viszont a többség (28) város volt, s csupán 11 község. A pályázó szervezetek jogi forma szerinti osztályozása a következő eredményeket hozta. A legtöbb pályázó szervezet a társadalmi szervezetek (NGO) köréből (polgári társulások, szervezetek, kamarák sportegyesületek stb.) került ki, összesen 64 ilyen szervezet adott be pályázatot, ami az összes pályázó 30%-át teszi ki. Második legjelentősebb a települési önkormányzatok csoportja. Az 59 pályázó, 29%-ot tesz ki, őket a jogi személyiséggel rendelkező szervezetek társulásai (települések kistérségi, euroregionális társulásai) követik, a 36 pályázó az összes beérkezett pályázat 17%-a. A nagy számú beérkezett pályázat (25 db) miatt egy külön csoportot alakítottam ki a regionális fejlesztési ügynökségek (RFÜ–RRA) és a regionális tanácsadó és információs központok (RPIC) számára, ezek összesen 12%-ot tesznek ki. 20 oktatási intézmény adott be pályázatot (9%) és 9 egyéb kormányzati, önkormányzati kezelésben lévő intézmény (pl. regionális kulturális központ, tűzoltóság stb.), ami az összes pályázó 4%-a.

[6] A grantséma teljes neve: Helyi kezdeményezéseken alapuló környezet- és természetvédelem a szlovák–magyar határ mentén.

1. táblázat

A magyar-szlovák PHARE CBC együttműködési program 2001–2003 közötti pénzügyi memorandumainak összefoglaló táblázata kerületek és járások szerint

No.	Járás, kerület	Lakosságszám 2001-ben	2001–2003. évi pénzügyi memorandumok					
			A projektjavaslatok átlagos légvonaltávolsága a határtól (km)	Projekt javaslatok száma	Sikeres pályázat száma	Sikerességi arányszám (E/D)	Projektjavaslat 100 ezer lakosra	Győztes projektek 100 ezer lakosra jutó száma
1	*Teljes vizsgált terület /5 VUC/*	*3 291 573*	*26*	*212*	*39*	*18,4%*	*6,44*	*1,18*
2	*Pozsonyi kerület*	*599 015*	*16,9*	*21*	*1*	*4,8%*	*3,51*	*0,17*
3	Pozsony város	428 672	14,5	12	0	0,0%	2,80	0,00
4	Malacka	64 354	31	1	0	0,0%	1,55	0,00
5	Bazin	54 164	32	1	0	0,0%	1,85	0,00
6	Szenc	51 825	16,8	7	1	14,3%	13,51	1,93
7	*Nagyszombati kerület*	*551 003*	*24,1*	*22*	*4*	*18,2%*	*3,99*	*0,73*
8	Dunaszerdahely	112 384	10	13	1	7,7%	11,57	0,89
9	Galánta	94 533	31	5	2	40,0%	5,29	2,12
10	Galgóc	45 351	n. é.	0	0	n. é.	0,00	0,00
11	Pöstén	63 928	76	2	1	50,0%	3,13	1,56
12	Szenice	60 891	n. é.	0	0	n. é.	0,00	0,00
13	Szakolca	46 791	n. é.	0	0	n. é.	0,00	0,00
14	Nagyszombat	127 125	46,5	2	0	0,0%	1,57	0,00
15	*Nyitrai kerület*	*713 422*	*12,1*	*52*	*7*	*13,5%*	*7,29*	*0,98*
16	Komárom	108 556	3,2	21	2	9,5%	19,34	1,84
17	Léva	120 021	6,3	14	4	28,6%	11,66	3,33
18	Nyitra	163 540	64	3	0	0,0%	1,83	0,00
19	Érsekújvár	149 594	17,5	12	0	0,0%	8,02	0,00
20	Vágsellye	54 000	36,25	2	1	50,0%	3,70	1,85
21	Nagytapolcsány	74 089	n. é.	0	0	n. é.	0,00	0,00
22	Aranyosmaroót	43 622	n. é.	0	0	n. é.	0,00	0,00
23	*Beszercebányai kerület*	*662 121*	*18,8*	*60*	*11*	*18,3%*	*9,06*	*1,66*
24	Besztercebánya	111 984	65	7	3	42,9%	6,25	2,68
25	Selmecbánya	17 151	42	1	0	0,0%	5,83	0,00
26	Breznó	65 909	n. é.	0	0	n. é.	0,00	0,00
27	Gyetva	33 514	38	3	1	33,3%	8,95	2,98
28	Korpona	22 885	n. é.	0	0	n. é.	0,00	0,00

Az 1. táblázat a következő oldalon folytatódik.

1. táblázat folytatása.

No.	Járás, kerület	Lakosságszám 2001-ben	2001–2003. évi pénzügyi memorandumok					
			A projektjavaslatok átlagos légvonaltávolsága a határtól (km)	Projekt javaslatok száma	Sikeres pályázat száma	Sikerességi arányszám (E/D)	Projektjavaslat 100 ezer lakosra	Győztes projektek 100 ezer lakosra jutó száma
29	Losonc	72 837	9	25	3	12,0%	34,32	4,12
30	Poltár	23 666	n. é.	0	0	n. é.	0,00	0,00
31	Nagyrőce	40 918	7	3	0	0,0%	7,33	0,00
32	Rimaszombat	83 124	12,9	8	2	25,0%	9,62	2,41
33	Nagykürtös	46 741	9,8	12	2	16,7%	25,67	4,28
34	Zólyom	67 633	50	1	0	0,0%	1,48	0,00
35	Zsarnóca	27 634	n. é.	0	0	n. é.	0,00	0,00
36	Garamszentkereszt	48 125	n. é.	0	0	n. é.	0,00	0,00
37	*Kassai kerület*	*766 012*	*10,1*	*57*	*16*	*28,1%*	*7,44*	*2,09*
38	Gölnyicbánya	30 841	n. é.	0	0	n. é.	0,00	0,00
39	Kassa város	236093	17,5	9	1	11,1%	3,81	0,42
40	Kassa környék	106 999	5,9	15	4	26,7%	14,02	3,74
41	Nagymihály	109 121	20,5	6	0	0,0%	5,50	0,00
42	Rozsnyó	61 887	9,7	17	10	58,8%	27,47	16,16
43	Szobránc	23 776	n. é.	0	0	n. é.	0,00	0,00
44	Igló	93 516	n. é.	0	0	n. é.	0,00	0,00
45	Tőketerebes	103 779	4,4	10	1	10,0%	9,64	0,96
46	Jogosult területen kívüli	–	–	1	0	0,0%	–	–

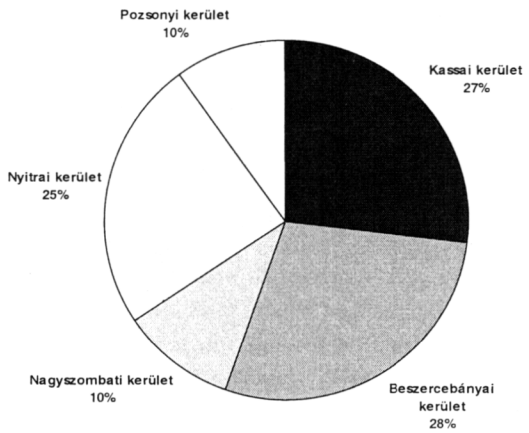
Forrás: Saját szerkesztés.

A pályázók regionális megoszlásáról már első látásra elmondható, hogy nagyobb arányban voltak jelen a középső, illetve keleti országrészből, mint Nyugat-Szlovákiából (*1. diagram*). Ennek oka lehet, hogy 2 nyugat-szlovákiai régió, a Pozsonyi és a Nagyszombati kerület potenciális pályázói számára egy másik – csupán az ő területüket lefedő és pénzügyileg is sokkal attraktívabb pályázati lehetőség, az osztrák partnerekkel való együttműködés lehetősége is nyitva áll, illetve az is, hogy e két kerület közül az egyik, a Pozsonyi kerület vizsgált időszak vége felé már nem tartozott a jogosult magasabb szintű területi egységek[7] közé. Járási szinten vizsgálva a pályázók számát is a legtöbb pályázatot benyújtó Besztercebányai kerületben találjuk a magasan legtöbb projekttel szereplő járást, a Losoncit. Ennek területéről 25 pályázatot adtak be. A második legaktívabban

[7] NUTS III szintű régió (Vyšší územný celok, rövidítése: VÚC).

1. diagram

PHARE CBC SK-HU FM 2001–2003 – előterjesztett projektjavaslatok számaránya kerületek szerint

Forrás: Saját szerkesztés.

pályázó járás a Komáromi, a harmadik pedig a Rozsnyói volt. Amennyiben a legalább egy pályázóval rendelkező járások pályázatszámának kerületükön belüli szórását nézzük, ennek legnagyobb értékét a Besztercebányai és a Pozsonyi kerületben a legkisebbet pedig a Kassai kerületben mutathatjuk ki. Ennek „prózai" okai vannak, azaz az előbbi két kerületben találhatunk néhány olyan határtól távolabb eső járást is, ahonnan volt 1–2 pályázó, ugyanakkor a Kassai kerületben egy kivételével csupán határ mentinek nevezhető járásokból érkezett pályázati anyag. A 39 jogosult járásból 13-ból egyetlen pályázat sem érkezett, azonban meg kell jegyezni, hogy ezek mindegyike a határtól távoli, azzal földrajzilag áttételesen sem érintkező területen fekszik és csupán a jogosult terület NUTS III közigazgatási felosztással megegyező (egyes megyék észak-déli irányú) kijelölése miatt került be a programba.

Vizsgáltuk a pályázatot beadó szervezetek székhelyének Magyarország határától való légvonalbeli távolságát is. Az összes pályázó átlagtávolsága 26 km, azonban a szerző véleménye szerint csupán a határ menti járások esetében érdekes a járások szerint összehasonlítani a pályázók határtól való átlagos távolságát (a pályázók légvonalban átlagosan 15,2 km-re voltak a határtól), mivel a távolabbi járásokból egyrészt kevés pályázat érkezett, másrészt ezek esetlegesen, diffúzan helyezkednek el. Az egyes megyék összes pályázójának átlagát vizsgálva megállapítható (lásd *1. táblázat* negyedik oszlopát), hogy ez esetben az

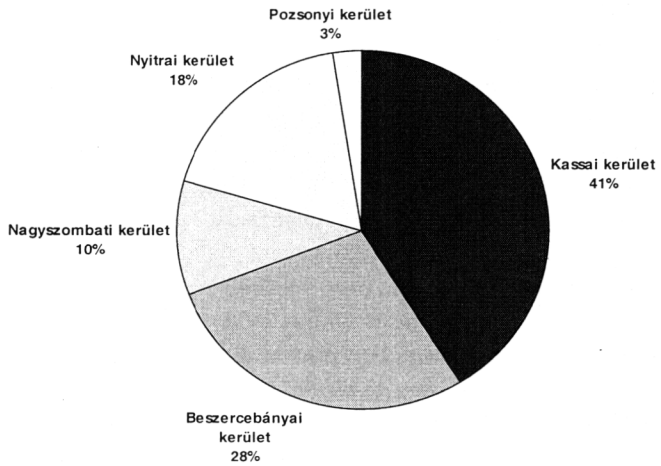
átlagos távolság összefüggést mutat az adott kerület súlypontjának országhatártól való távolságával, tehát a pályázók átlagos távolsága a Nagyszombati kerületben a legnagyobb, 24,1 km. A 2. helyen a Besztercebányai kerület áll 18,8 km-rel, a legkisebb viszont a Kassai kerület átlaga, amely csak épphogy meghaladja a 10 km-t. Ez előbbi két kerületbe tartoznak az országhatártól legtávolabb elhelyezkedő pályázó szervezetek is, amelyek székhelye Pőstyénben (76 km), illetve a Besztercebányai járásban található Borosznóban (Brusno) (69 km) van. A határ menti járásokat összevetve az első helyen a Komáromi járás áll, 3,2 km-es légvonali átlagtávolsággal. Ennek oka, hogy a járásból a pályázók elsősorban a Duna mentéről kerülnek ki, természetesen többségük a közvetlenül Magyarországgal határos regionális központból, Komáromból kerül ki. Második helyen a Kelet-Szlovákiában található Tőketerebesi járás áll (4,4 km) amiatt, mivel ez esetben a pályázók annak a határ menti Bodrogköz kistérségéből kerülnek ki. A harmadik helyen a Kassa-környéki járás található. A negyedik és ötödik helyen lévő Lévai és Nagyrőcei járások esetében a pályázók mindegyike a határ menti kistérségi központokból (Ipolyság és Tornalja), illetve azok környékéről kerül ki. A határ menti járások közül Érsekújvár járása (17,5 km) áll az utolsó helyen, mivel ezen járás esetében a pályázók nagyobb része a közigazgatási egység határról távolabbi részéről származik.

Ha a sikeres pályázók földrajzi eloszlását vizsgáljuk, akkor a pályázatot beadókhoz képest is még jobban keletre tolódik a súlypont, és ezúttal már nem a Besztercebányai kerületből, hanem a Kassai kerületből kerül ki a legtöbb, összesen 16 győztes pályázat. A sor végén abszolút számokban a Pozsonyi kerület szerepel, innen a 21 beadott pályázat közül egy volt sikeres (a %-os arányokat lásd a 2. *diagramban*).

A pályázati sikeresség tekintetében viszont az abszolút számokkal ellentétben sokkal inkább használható információkat kapunk, ha a pályázatokat lakosságszámra vetítve súlyozzuk. *100 ezer lakosra vetítve, ha a beadott projektek számát nézzük* a kerületek közül Besztercebányai kerület áll az első helyen (9,6-os átlaggal), a további sorrend Kassai, Nyitrai, Nagyszombati és végül a vizsgált időszak csupán egy részében jogosult Pozsonyi kerület következik (lásd *4. diagramot*). A járások között az első helyen a Losonci járás áll 34,32 százezer lakosra jutó projektjavaslattal, a második helyen a Rozsnyói (27,47), a harmadikon a Nagykürtösi (25,67) negyedik helyen pedig a Komáromi járást (19,34) találjuk. Az említett járások mindegyike, jól működő területfejlesztési tanácsadó szervezetekkel rendelkezik (pl. regionális fejlesztési ügynökségek (RFÜ–RRA)), így az itt található pályázásra jogosult szervezetek jól informáltak az éppen aktuális pályázatokról. A sor végén itt is határtól távoli, egy-két pályázattal rendelkező, majd a 13 egyetlenegy pályázatot sem beküldő járás következik. A közvetlenül határ menti járások között az Érsekújvári (100 000 lakosra 8,02 projektjavaslat) és a Nagyrőcei (7,33 projektjavaslat) áll a legrosszabbul.

2. diagram

PHARE CBC SK-HU FM 2001–2003 támogatott projektek számaránya kerületek szerint

Forrás: Saját szerkesztés.

A *támogatott projekjavaslatok* esetében hasonlóan a nem súlyozott sorrendhez, ezúttal is a Rozsnyói járás áll az élen, 16 darab 100 ezer lakosra jutó projekttel, megelőzve a Nagykürtösi, illetve a beadott pályázatok súlyozott számában még első Losonci járást is. Pozícióján egy helyet javítva az előkelő negyedik helyen a Kassa-környéki járás áll, amelyet a Lévai (3,33 projekt) és a Gyetvai (2,98) követ. Két, a beadott projektjavaslatok súlyozott számát, a vizsgált terület átlagánál magasabb értéket elérő járás, az Érsekújvári és a Nagyrőcei viszont 100%-os sikertelenségének köszönhetően további nyolc társával együtt teljesen kiesett a körből.

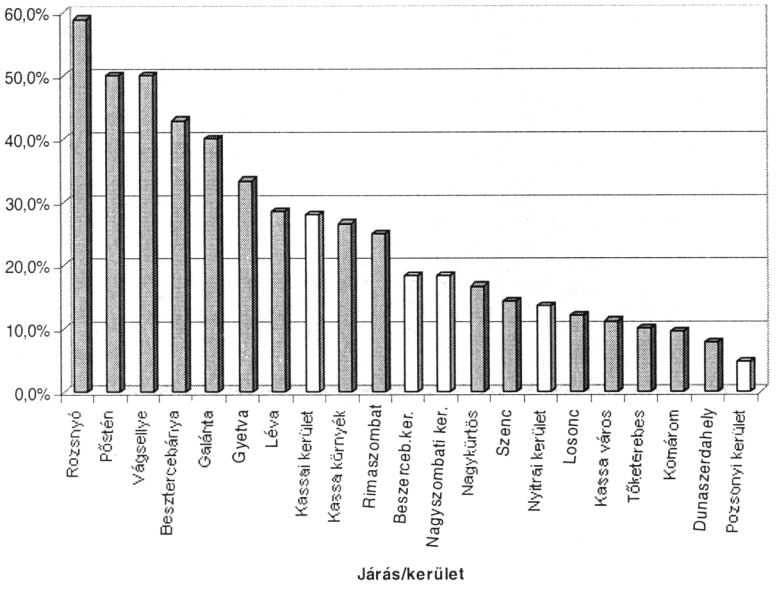
Az egyes területegységekből *beadott pályázatok és támogatási összeget elnyerő,* azaz sikeresnek minősülő pályázatok arányát vizsgálva a következő eredményeket kapjuk. A 2001–2003-as pénzügyi memorandumokhoz tartozó pályázati kiírásokban vizsgált terület egészén átlagban a beadott projektek *18,3%-a* volt sikeres, azaz elnyert bizonyos pályázott összeget, ami messzemenően a legalacsonyabb az összes szlovákiai határszakasz közül. Ennek oka azonban egyáltalán nem az, hogy a pályázatok minősége gyengébb lett volna a többihez képest, hanem az, hogy itt társult a legnagyobb pályázati aktivitáshoz a legkisebb felhasználható keretösszeg.

Kerületi szintű összehasonlításban a legjobban szereplő kerület a Kassai, (lásd *3. diagram* adatait) amelyben az összes leadott pályázat 28,1%-a, azaz az

57-ből 16 pályázat bizonyult sikeresnek. A második és harmadik helyen a Besztercebányai (18,3%) és a Nagyszombati kerület (18,2%) áll, nagyjából az egész terület átlagának megfelelő sikerességgel. Mélyen átlag alatti az amúgy sok pályázatot beadó Nyitrai (13,5%) és különösen a Pozsonyi kerület (4,8%) eredményessége.

3. diagram

PHARE CBC SK-HU FM 2001–2003 sikeres projektek aránya járásonként, (kerületenként)

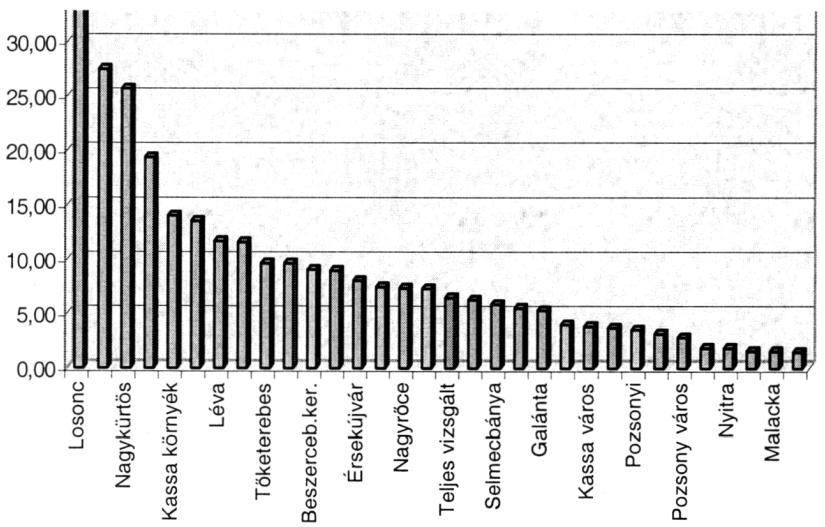
Forrás: Saját szerkesztés.

Sokkal nagyobb eltéréseket látunk, ha a pályázatok sikerességét járási összehasonlításban vizsgáljuk. A 22 legalább 1 támogatást elnyert pályázattal rendelkező járás közül az 1–6. helyen (lásd *1. táblázat* 7. oszlopát (sikerességi arányszám) valamint a *3. diagram* adatait) csupán 1 határ menti járást találunk (Rozsnyói j. 58,8%-os sikeresség), ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a Rozsnyót követő élvonalbeli, határtól távolabb eső járások aránylag kevés (2–7 db) beadott projektből érték el ezt a magas hatékonyságot. Azok közül a pályázó járások közül, amelyeknek legalább egy projektjuk sikeres volt, az utolsó helyeken viszont olyan járások vannak, amelyek az úgymond „klasszikus határon átnyúló együttműködők". A Tőketerebesi járás 10 leadott projektje közül egy

(10%-os sikeresség), a Komáromi esetében 21-ből 2 (9,5%) és a sereghajtó Dunaszerdahelyi esetében 13-ból mindössze egy projekt nyerte el a pályázatokat elbíráló bizottságok tetszését. Meg kell jegyezni, hogy 10 járás egyetlenegy pályázata sem volt sikeres. Közülük a legkirívóbb a szintén határ menti Érsekújvári járás esete, ahol a 12 beadott pályázatból egy sem volt sikeres.

4. diagram

PHARE CBC SK-HU FM 2001–2003 projektjavaslatok száma 100 000 lakosra

Forrás: Saját szerkesztés.

Az INTERREG IIIA Magyarország–Szlovákia–Ukrajna Szomszédsági Program

A program fő célkitűzései

A Magyarország – Szlovákia – Ukrajna Szomszédsági Program egyike a 4 Szlovákia területén implementált INTERREG IIIA programnak, amely gyakorlatilag a Magyarország és Szlovákia között befejeződő PHARE CBC program utódja. A Magyarország – Szlovákia – Ukrajna Szomszédsági Program alapját az ún. *Program Dokumentum,* képezi, amelyet C(2004)4902. sz. alatt 2004. december 9-én fogadott el az EB.[8] A Program Dokumentum definiálja a program alapvető

[8] Forrás: www.pharereg.hu

prioritásait és intézkedéseit, amelyek a *Program Kiegészítőben* vannak részletesen leírva.

A program *két stratégiai célt* tűzött ki maga elé:

1. A határ menti szociális és gazdasági együttműködés integrációjának javítása.
2. Határ menti infrastrukturális integráció javítása.

A program számára két prioritás és hat intézkedés került meghatározásra:

1. Prioritás: Határon átnyúló szociális és gazdasági együttműködés
1.1. Intézkedés
Határon átnyúló gazdasági együttműködés támogatása
1.2. Intézkedés
Intézményi együttműködés
1.3. Intézkedés
Mikroprojekt alapok – „people to people" tevékenységek[9]
2. Prioritás: Környezetvédelem és közlekedés
2.1. Intézkedés
Környezeti politikák koordinációja és az ehhez kapcsolódó kisléptékű befektetések
2.2. Intézkedés
Természetvédelmi együttműködés
2.3. Intézkedés
Kisléptékű közlekedési infrastruktúra fejlesztés

Pénzügyi keretösszeg vs. beérkezett projektjavaslatok száma

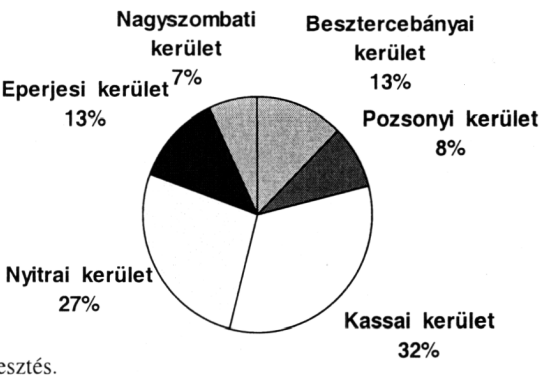
A programra szánt pénzügyi allokáció az első programozási periódusra, azaz a 2004–2006 évekre összesen *34 012 158 €,* ebből Magyarországra *17 732 157 €,* Szlovákiára *11 780 001 €* és Ukrajnára *4.500.000 €* jut. Az első pályázati fordulót 2005. 03. 10-én hirdették meg *15 020 875 €* pénzügyi kerettel, a beadási határidő: 2005. 06. 10. volt. A beérkezett projektek száma összesen: 314 darab volt, 165 projekt kért támogatást a magyar, 143 a szlovák és csupán 6 az ukrán pénzügyi keretből. A beérkezett projektek regionális megoszlása a következő képet mutat. A legtöbb projektjavaslatot ezúttal már a Kassai kerületből terjesztették elő, a PHARE CBC-vel szemben, ahol még a Besztercebányai kerület szerepel az élen, de a PHARE CBC esetében is a győztes projektek számának tekintetében már a Kassai kerület az első (vö. *1–2.* és *5–6 diagram* %-os adatait). A második legtöbb projektjavaslattal, 38-cal a Nyitrai kerület rendelkezik, ami az összes beérkezett 26,6%-át teszi ki. Az Eperjesi és a Besztercebányai kerületből 18–18 projekt (12,6%) érkezett, a Pozsonyi kerületből 11

[9] A teljesség kedvéért – az első pályázati kiírásban nem szerepelt. Komponensei hasonlóak a kisprojekt alaphoz.

(7,7%). A legkevésbé aktív kerület a Nagyszombati volt, amelyből csupán 10 projekt (7%) érkezett. Annak az okát, hogy az utolsó két helyen épp ezek a megyék állnak, ott érdemes keresni, hogy a PHARE-hoz hasonlóan ebben az esetben is csupán e két megye számára egy potenciálisan jobban „jövedelmező" INTERREG IIIA program, az „Ausztria-Szlovákia" is nyitva áll. Sőt Nagyszombat megye szervezetei még egy harmadik, Szlovákia-Csehország programban is részt vehetnek.

5. diagram

Az INTERREG IIIA első pályázati kiírásra beadott pályázatok területi megoszlása

Forrás: Saját szerkesztés.

6. diagram

Az INTERREG IIIA első pályázati kiírásán jóváhagyott projektek megoszlása kerületek szerint

Forrás: Saját szerkesztés.

Az első pályázati kiírás eredményei:

A három ország jogosult régióiból beérkezett 314 projekt közül 47 nyert el támogatást (az összes pályázat 15%-a) és további 13 tartalékként szerepel. Országokra lebontva ez a következőképp néz ki: magyarországi főpályázó 24, szlovákiai 21 esetben és ukrajnai pedig 2 ízben nyert el pályázatot, ezenkívül Magyarországról 8, Szlovákiából 4 és Ukrajnából pedig 1 projekt került tartaléklistára. Megjegyzendő, hogy 7 olyan magyar-szlovák közös projektnek ítéltek meg pénzt, ahol a főpályázó magyarországi székhelyű, tehát összesen 28 szlovákiai érdekeltségű pályázat nyert el valamilyen támogatási összeget ez a 143 szlovákiai érdekeltségű beérkezett projekt 19,6%-a.

Regionális bontásban ez a következőképp néz ki (lásd *2. táblázatot* és *6. diagramot*). A legtöbb projektjavaslat a Kassai kerületből érkezett, összesen 47. A kerületen belül a legaktívabb Kassa város és a Tőketerebesi járás volt 13 és 12 projektjavaslattal. Minden Magyarországgal szomszédos járásból érkeztek projektjavaslatok, viszont a határtól legtávolabb fekvő Szobránci és az Iglói járásokból nem. A Kassai kerületből a beérkezett projektjavaslatok 25,5%-a volt sikeres (lásd *7. diagram* adatait), azaz 12 tervezet. Kassáról 4, Kassa-vidéki és a Nagymihályi járásokból 3–3 és a Tőketerebesiből pedig 2 projekt valósulhat meg, így ebben a kerületben a legsikeresebb a Nagymihályi járás lett, ahonnan a projektjavaslatok fele nyert el támogatást. Második legtöbb projektjavaslatot a *Nyitrai kerület*ből terjesztették be, 38-at, ennek 21,1%-a, azaz szám szerint 8 javaslat volt sikeres. Ez az arány azonban már csak a harmadik legjobb, így a Kassai kerület mellett az Eperjesi kerület (bő egy 1%-kal) is tőlük hatékonyabb tudott lenni. A kerületen belül legtöbb pályázat a Komáromi (12) és az Érsekújvári (11) járásokból érkezett, s az előbbi járás dicsekedhet a kerületen belül a

2. táblázat

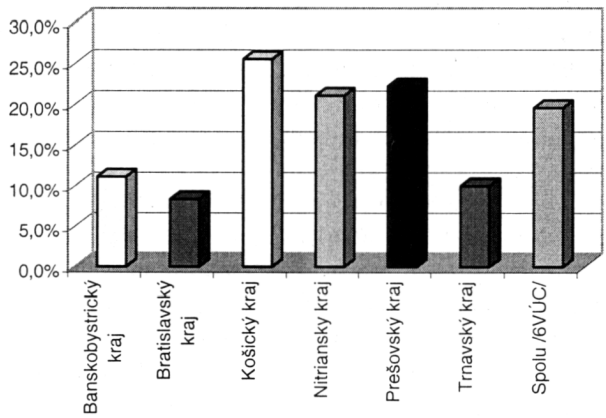
INTERREG IIIA – az első HU-SK-UA pályázati kiírás eredményei regionális bontásban

Kerület	Projektjavaslat	Jóváhagyott projektek száma	Jóváhagyott projektek aránya
Kassai	47	12	25,5%
Eperjesi	18	4	22,2%
Nyitrai	38	8	21,1%
Besztercebányai	18	2	11,1%
Nagyszombati	10	1	10,0%
Pozsonyi	12	1	8,3%
Összesen	*143*	*28*	*19,6%*

Forrás: Saját szerkesztés.

7. diagram

Az INTERREG IIIA első pályázati kiírásában győztes projektek aránya a beadott pályázatok számához viszonyítva

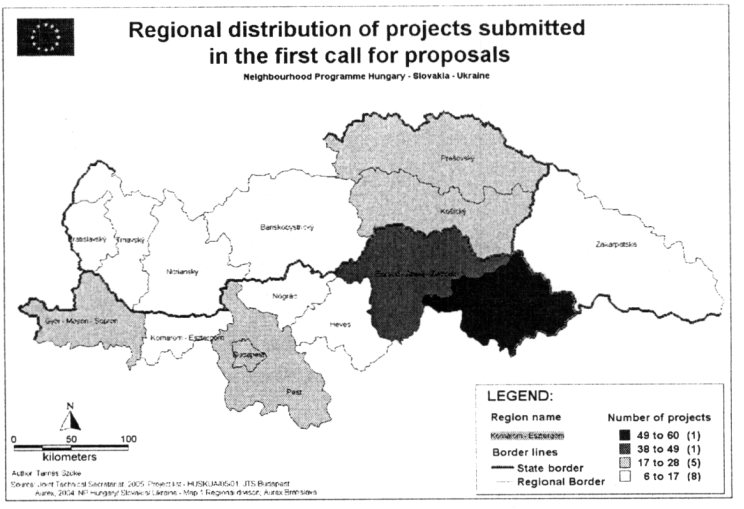
Forrás: Saját szerkesztés.

legtöbb sikeres pályázattal is. A Komáromi járáson kívül Nyitrai, Lévai és Érsekújvári járásbeli székhelyű szervezetek dicsekedhetnek még győztes projektjavaslatokkal. A Nagytapolcsányi és Aranyosmaróti járásokból nem érkezett pályázat, a Vágsellyei járás egyetlen pályázata sem bizonyult sikeresnek. Érdekes, hogy Szlovákián belül egyedül a Nyitrai kerület esetében fordul elő az, hogy a beérkezett projektjavaslatok számához képest a kérelmezett forrásösszeg összesített nagysága jelentősen több, mint ami a beérkezett projektszám alapján az átlagból következne. Magyarországon is találunk egy ilyen megyét, amely pont a Nyitrai kerület túloldalán fekvő Komárom-Esztergom megye. (vö. *2.* és *3. ábrát*).

Az *Eperjesi és a Besztercebányai* kerületekből 18–18 projektjavaslat érkezett, az előbbiből négy (22,2%) az utóbbiból viszont csak kettő (11,1%) nyert el támogatást. Az Eperjesi kerületből a legaktívabb az Eperjesi járás volt, amely 14 projektjavaslatot adott be, amelyből 3 lett sikeres, ezen kívül még egy Szinnai (Snina) járásbeli pályázat is sikeres volt. A Besztercebányai kerületben a legtöbb projektjavaslat a Rimaszombati járásból érkezett (5), azonban sem ebből a járásból, sem pedig a szomszédos Losonci járásból (4 projekttervezet) nem kapott egyetlen pályázó sem egy fillért se, ugyanakkor a Besztercebányai és a Nagykürtösi járásból beérkezett 4, illetve 3 projektjavaslat közül már egy-

2. ábra

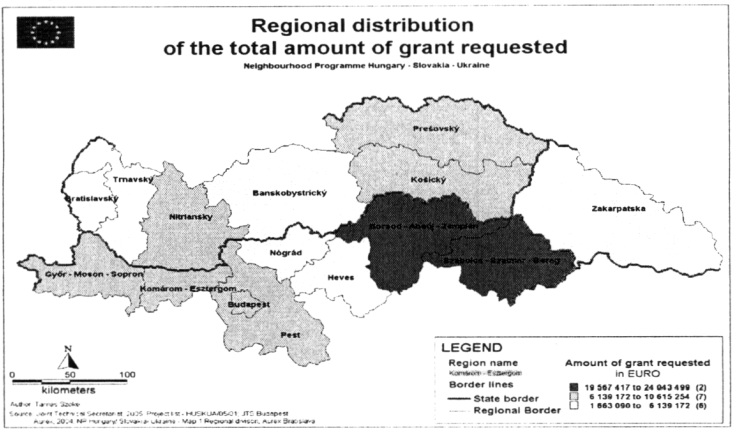
INTERREG IIIA – Magyarország – Szlovákia – Ukrajna Szomszédsági program: A beadott projektjavaslatok száma területi bontásban

Forrás: Szőke Tamás szerkesztése, az Aurex Kft. adatai alapján, 2005.

3. ábra

INTERREG IIIA – Magyarország–Szlovákia–Ukrajna Szomszédsági Program: A kérelmezett összeg nagysága regionális bontásban

Forrás: Szőke Tamás szerkesztése, az Aurex Kft. adatai alapján, 2005.

egy sikeresnek bizonyult. Az említett járásokon kívül még két északabbra fekvő járásból (Zólyom, Selmecbánya) érkezett 1-1 sikertelen projektjavaslat, a többi hatból senki sem mutatott érdeklődést a pályázás iránt.

Legkevesebb projektjavaslat, a fentebb tárgyalt PHARE CBC Magyarország-Szlovákia programhoz hasonló okokból (a csak számukra nyitott Ausztria-Szlovákia INTERREG IIIA együttműködés, illetve a Nagyszombati kerület számára még a Csehországgal közös INTERREG program lehetősége is) ezúttal is a két legnyugatibb kerületből érkezett. A *Pozsonyi kerület*ből beérkezett 12 és a *Nagyszombati*ból kapott 10 projektjavaslatból 1-1 volt sikeres (8,3% és 10%). A beérkezett pályázatok adott NUTS III régión belüli megoszlásáról annyit érdemes megjegyezni, hogy a Pozsonyi kerületben Pozsony városából érkezett a legtöbb, 10 pályázat (egy lett sikeres), a Malackai és a Szenci járásból 1-1 pályázatot, a Baziniból egyet sem terjesztettek elő. A Nagyszombati kerületben csupán a Dunaszerdahelyi járás volt aktív (7 projektjavaslat – egy győztes pályázat). A Galántai, Galgóci és a legtávolabbi (cseh határ menti!) Szakolcai járásból 1-1 sikertelennek bizonyuló projekttervezet érkezett.

Összegzés

Összegzésként elmondható, hogy a *PHARE CBC* program keretében beadott pályázatok számának és sikerességének tekintetében (csaknem ugyanúgy, mint az INTERREG első pályázati kiírásának esetében is) is elmondható, hogy a középső és a keleti országrészből származott a legtöbb beadott pályázat a vizsgált, azaz a jogosult területen. Legtöbb projektjavaslatot a Besztercebányai kerületből nyújtották be, ahol a legaktívabb a Losonci járás volt. A Kassai kerületen belül mind a benyújtott projektjavaslatok számát, mind azok sikerességét tekintve a Rozsnyói járás áll az élen. Nyugat-Szlovákiában a legtöbb projektjavaslat a Komáromi járásból származott, azonban ezek esetében már nem érvényes az a képlet, hogy a sok beadott projektjavaslathoz sok győztes pályázat is társul.

A *Magyarország – Szlovákia – Ukrajna Szomszédsági Program* keretében beadott projektjavaslatok szlovákiai területi megoszlása tekintetében mind a benyújtott pályázatok, mind a nyertes projektjavaslatok számát illetően jelentősen felülreprezentált a Kassai kerület (vö. *5.* és *6. kördiagramokat*), amely a győztes pályázatok százalékarányát tekintve még 10%-kal növelte is részesedését. A második és harmadik helyen a Nyitrai és az Eperjesi kerület áll, amely szintén kissé, 1 és 2%-kal növelte arányát. A Besztercebányai, Pozsonyi és Nagyszombati kerületekből eleve kis számú projektterv érkezett, s azok közül is csak nagyon kevés bizonyult támogatásra alkalmasnak.

Irodalom

A diagramok kiinduló adatai az SZK Építésügyi és Régiófejlesztési Minisztériumából származnak.

Sebők L. (összeállít.) 1990: *Magyar neve? Határokon túli helységnév-szótár.* Budapest, Arany Lapok Kiadó.

Správa o ukončení kontrahovania projektov PHARE CBC (Beszámoló a PHARE projektek leszerződésének befejezéséről). Az SZK Építésügyi és Régiófejlesztési Minisztériumának belső anyaga

Térképek: Aurex Kft. Pozsony, 2004 és 2005.

www.build.gov.sk

www.pharereg.hu

http://www.vati.hu/main.php?folderID=1991&articleID=5922&ctag=articlelist&iid=1

EURORÉGIÓK ÉS/VAGY HATÁRON ÁTNYÚLÓ RÉGIÓK?

Székely Andrea

Az eurorégiók a határon átnyúló együttműködések „gyümölcsei", melyek földrajzilag többnyire a nemzetközi határvonalakhoz kapcsolódó határterületeken kerültek kialakításra. Az első eurorégiók az akkori Európai Közösség belső határai mentén jöttek létre. A rendszerváltás után, az 1990-es években az átalakuló országok határterületein, azok részvételével is sok új eurorégió látta meg a napvilágot. Az a tény, hogy a hazai eurorégiók lakosainak 60%-a nem hallott arról az eurorégióról, amiben él, jelzi a civil szervezetek funkcióival kapcsolatos bizonytalanságot; a térszerkezet összetettsége és az érintettek homályba vesző szerepköre nehezen definiálhatóvá teszi az eurorégiót.

Az elemzés célja annak bemutatása, hogy az eurorégiók és a potenciális határon átnyúló régiók mennyire esnek egybe. Melyek azok a tényezők, amelyek elősegítik az intézmények, az érdekek és lehetőségek találkozását? Milyen szerepet játszhat ebben a nemzetközi határok nyitottsága, az EU regionális politikája, a gazdasági fejlettség, a nemzeti politikák, a közigazgatási egységek, a helyi lakosok és az ott élő kisebbségek?

A Magyarország területén fekvő eurorégiók

Kelet-Európában, a politikai rendszerváltás után az eurorégiók kialakítása szinte azonnal megkezdődött. Magyarország esetében az első a *Kárpátok Eurorégió,* ami 1993-ban jött létre magyar, lengyel, szlovák és ukrán közigazgatási egységek részvételével. Noha jelen voltak az eurorégió létrejöttekor, nem volt aláírási joguk a romániai közigazgatási egységeket képviselő vezetőknek, így Románia bizonyos közigazgatási egységeinek teljes körű részvétele 1997-ig váratott magára. Az eurorégió aktuális területe hatalmas: 161 192 000 km^2, lakosainak száma: 16 051 000 fő (*Székely* 2003). Az eurorégió főként a benne részt vevő országok periferikus területeit foglalja magába.

Másodikként, Magyarország, Románia és Jugoszlávia egyes határ menti területeinek részvételével 1997-ben alakult meg a *Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió,* mivel ekkorra vált kedvezővé mindhárom érintett országban a poli-

tikai légkör, illetve megvoltak az eurorégió alakításához szükséges előkészítő munkálatok. Ennek az eurorégiónak a területe és lakossága kevesebb, mint a fele a Kárpátokénak, a mérete azonban így is tekintélyes. Az eurorégió születése nem volt problémamentes, hiszen az érintett országok között jelen van Románia, ahol még mindig nehézséget jelentett a megyék megfelelő kompetenciaszintjének elérése ahhoz, hogy autonóm módon képesek legyenek egy eurorégióba való belépésre.

Az együttműködés jugoszláv tagja a 1998–2000 között a politikai események miatt nem tudott aktív partnerként működni. A konszolidáció után az együttműködésben teljes körű aktivitást mutat.

1998-ban két eurorégió is alakult Magyarország részvételével: a *West/Nyugat-Pannon Eurorégió* az osztrák-magyar határszakaszon és a *Duna–Dráva–Száva Eurorégió* hazánk déli határterületén Horvátország és Bosznia-Hercegovina részvételével.

1. táblázat

A Duna-Dráva-Száva Eurorégió

Tagországok	Adminisztratív egységek	Terület (km^2)	Lakosság	Tagság kezdete
Horvátország	Osječko-baranjska županija	4149	330 506	1998
	Koprivničko-križevačka županija	1734	124 467	2000
	Virovitičko-podravska županija	2021	93 389	2000
	Požeško-slavonska županija	1821	85 831	2000
	Vukovarsko-srijemska županija	2448	204 768	2001
	Brodsko-posavska županija	2027	176 765	2002
Bosznia-Hercegovina	Tuzlanski kanton	2908	516 004	1998
	Brčko district	...	87 627	2001
	Posavski kanton	...	62 748	2001
Magyarország	Baranya megye	4487	407 448	1998
	Somogy megye	6036	335 237	2000
	Szekszárd	96	36 229	1999
Összesen		28284	2 461 019	–

Forrás: Duna-Dráva-Száva Eurorégió 2003, KSH 2002b.

A magyar részvétellel működő eurorégiók közül a West/Nyugat-Pannon Eurorégió volt az első, amely a legkorábban megismert bizonyos Európai Uniós pályázati rendszereket és ezekben a legnagyobb tapasztalatra tett szert. 1995 után lehetségessé vált, hogy az EU külső határán levő tagország (Ausztria) uni-

ós CBC-s (Cross-border cooperation) programokra pályázzon a határ túloldalán levő még nem tagországgal.

A Duna–Dráva–Száva Eurorégió rendkívül speciális eurorégiónak tekinthető földrajzi elhelyezkedése miatt: Alapításakor ugyanis az eurorégió teljes területe nem volt összefüggő, a bosznia-hercegovinai területek különálló területek voltak a horvát-magyar határ menti területektől.

1999-ben két új eurorégió jött létre a magyar-szlovák határon a *Vág–Duna–Ipoly* és az *Ipoly.*

A Vág–Duna–Ipoly Eurorégió meglehetősen nagy területű eurorégió, melyben két olyan magyar megye is megtalálható, amely nem minősül határ menti megyének (Fejér, Veszprém). Az alapításától kezdve ez az eurorégió igen tevékeny, s próbál széleskörű kapcsolatokat kialakítani a szomszédos országok között.

Az Ipoly Eurorégió a maga 209 949 lakosával 1999 óta működik, központja Szlovákiában, Sahyban van. Az eurorégió elnevezésében az Ipoly folyó, mint összekötő kapocs szerepel. Tevékenységi köre többnyire kulturális és környezetvédelmi projektek megvalósítására koncentrál.

2000-ben öt új eurorégió jött létre, amiből három a szlovák-magyar határon: *Neogradiensis Eurorégió, Kassa–Miskolc/Kosice–Miskolc Eurorégió, Sajó–Rima/Slaná–Rimava Eurorégió.* Az *Interregio Eurorégió* hazánk keleti határán Románia és Ukrajna részvételével működik. Ugyanebben az évben a *Dráva–Mura/Drava–Mura Eurorégió* is megkezdte működését a szlovén–horvát–magyar határterületen.

A magyarországi eurorégiók történetében a 2000-es év volt az „eurorégió-boom" éve. Megállapítható, hogy ennek az évnek a végére Magyarország összes határ menti megyéje tagja valamelyik eurorégiónak. A határszakaszok esetében ez még nem mondható el. 2000-ben még létezett olyan határszakasz, ahol nem volt kialakított eurorégió (magyar-szlovák határszakasz nyugati része). S ebben az évben kezdődik meg a Kárpátok Eurorégió szétdarabolása (Kassa–Miskolc Eurorégió és Interregió születése).

2001-ben a szlovák-magyar határszakasz nyugati részén alakult meg egy új eurorégió *Hármas-Dunavidék/Podunajskeho Trojpolku* néven. Ezzel a lépéssel teljessé vált Magyarország összes határvidékének eurorégiókkal való lefedettsége.

A 2002-es és 2003-as éveket az eurorégiókkal való túltelítődés éveinek is nevezhetjük. A lefedettség oly mértékű, hogy már csak megalakult eurorégió területén belül alakul új eurorégió.

A magyar-román határszakaszon 2002-ben két új eurorégió alakult *Hajdú-Bihar–Bihor Eurorégió,* és a *Bihar–Bihor Eurorégió.* Az előbbi két NUTS III szintű közigazgatási egységet fűz össze: a romániai Bihor judet-et és a magyar

Hajdú-Bihar megyét. Az utóbbi eurorégió teljes hivatalos területe benne foglaltatik a Hajdú-Bihar–Bihor Eurorégióban.

2003-ban a szlovák-magyar határon kezdte el működését az *Ister–Granum Eurorégió,* mely kis méretével a Vág–Duna–Ipoly Eurorégió területébe ékelődik.

Összefoglalva az a megállapítás tehető, hogy 2001-re Magyarország összes határvidéke le volt fedve eurorégiókkal. A lefedettség oly mértékű, hogy bizonyos megyék több eurorégióban is helyet foglalnak. Hazánkban a nem határ menti megyék is szívesen vesznek részt eurorégiók munkájában. Jó példa erre Jász-Nagykun-Szolnok megye, amelyet a Kárpátok és a Duna–Körös–Maros–Tisza eurorégiókban is ott találunk. Heves megye a Kárpátok Eurorégió tagja, Veszprém és Fejér megye a Vág–Duna–Ipoly Eurorégióban foglal helyet. Egyedül Tolna megye nem tagja egyetlen eurorégiónak sem. Hazánk eurorégióira jellemző, hogy tagjaikat általában megyei szintű közigazgatási egységek alkotják. Nem létezik regionális (NUTS II-es) szintű tagság, és viszonylag újkeletű a kistérségek (NUTS IV-es) tagsága is (pl. Ister–Granum Eurorégió), viszont városok gyakran különállóan is résztvevők (pl. Dráva–Mura Eurorégió).

II. Az eurorégiók elméleti megközelítése: az eurorégiók lényege

A Magyarország részvételével működő eurorégiók konkrétumai után érdemes körüljárni azt a kérdéskört, hogy mit nevezünk konkrétan eurorégiónak. Az Európai Unió 1997-es definíciója alapján „Eurorégiók: olyan szervezett/konkrét formába öntött határon átnyúló struktúrák, melyek magukba foglalják a helyi és a regionális szint képviselőit és ha szükséges, gazdasági és társadalmi partnereket. Az eurorégióknak saját(os) szervezeti felépítésük van, amely magában foglal egy választott tanácsot (a legfelső szint), bizottságot, számos tematikus munkacsoportot és egy határon átnyúló titkárságot" (European Commission 1997).

Az Európai Unió 2000-ben átdolgozott kézikönyvében definíciót az eurorégióról nem közöl.

Rechnitzer János így definiálja az eurorégiót: „Az eurorégiók a legmagasabb szintű együttműködési struktúrák, a legfejlettebb és legszélesebb hatáskörű, illetve a legtöbb funkcióval rendelkező szervezetek" (*Rechnitzer* 1999, 28).

Gaunard M-F. szerint az eurorégió „Új földrajzi kifejeződése azon terület fejlődésének/ fejlesztésének, mely régóta szenvedett határ menti fekvésétől, legyen az a terület zsákutca, szürke zóna, vagy senkiföldje" (*Gaunard* 1999).

Süli-Zakar I. definíciójában a földrajzi területek fontosságát hangsúlyozza (behatárolt földrajzi terület). „Az eurorégió vagy ma már egyre gyakrabban eurorégió nevét akkor használják, amikor egy olyan területet akarnak megjelöl-

ni, ahol a kölcsönös interregionális, vagyis határokat áthidaló gazdasági, szociális, kulturális, illetve más jellegű együttműködések léteznek kettő, vagy több állam, illetve helyi önkormányzatai között"(*Süli-Zakar* 2003, 239).

Összességében megállapítható, hogy az eurorégió definíciója problematikus: jelenleg nem létezik egy pontosan és jól megfogalmazott, széles szakmai körben elfogadott definíció. Gyakorta a kutatók saját definíciót készítenek. Számos alkalommal a szakirodalomban az eurorégió szónál nem definíciót, hanem az eurorégió fő jellemzőit vagy annak kritériumait találjuk.

„*M. Sucha* (1995) az alábbi pontokban foglalja össze az eurorégiók fő jellemvonásait:

a) A határ menti együttműködés legeredményesebb formái.
b) Segítenek leépíteni a határ menti területek fejlődésbeli különbségeit.
c) Erősítik az emberek bizalmát és együttműködését.
d) A jó szomszédság és az integráció gyakorlóterepei.
e) Segítik a múlt negatív örökségeinek meghaladását.
f) Fontos elemei a közép-európai államok betagolódásának az Európai Unióba" (*Czimre* 2003, 288).

2000-ben az Európai Határ menti Régiók Szövetsége (AEBR) egy kritériumrendszert dolgozott ki az eurorégiók lehatárolására a következő három szempont alapján.

Szervezet

- Regionális és helyi testületek összefogása az adott államhatár mindkét oldalán, néha parlamenti gyűlés keretében,
- határon átnyúló szintű szervezet állandó titkársággal és szakmai, illetve ügyviteli munkatársakkal valamint saját anyagi eszközökkel,
- magánjog szerint, nemzeti célszövetségeken, illetve alapítványokon alapulva a határ mindkét oldalán a mindenkori érvényes közjog szerint; vagy
- közjog szerint, olyan államszerződések alapján, amelyek a területi testületek tagságát is szabályozzák.

Munkamódszer

- Fejlődés- és stratégiaorientált együttműködés, nem az egyes esetekre orientált programok.
- Alapvetően határon átnyúló, nem nemzeti határ mentén fekvő régióként.
- Nem új közigazgatási szinten.

- „Forgótárcsaként" működve minden határon átnyúló kapcsolat tekintetében: polgárok, politikusok, intézmények, gazdaság, szociális partnerek, kultúra illetékesei stb.
- Egyensúlyi szint a különböző struktúrák és hatáskörök között a határ mindkét oldalán, valamint pszichológiai szemszögből.
- Partneri együttműködés vertikális (európai, állami, helyi-regionális) irányban a határ mindkét oldalán és horizontális irányban a határon átnyúlóan.
- A határon átnyúló szinten hozott döntések megvalósítása nemzeti szinten a határ mindkét oldalán a mindenkor érvényes eljárások szerint (hatásköri és szervezeti konfliktusok elkerülése).
- Politikusok és polgárok, intézmények és szociális partnerek határon átnyúló részvétele a programokban, projektekben és döntési folyamatokban.
- Előfeltételként saját kezdeményezés és saját pénzügyi eszközök alkalmazása mások megsegítésére és támogatására vonatkozóan.

A határon átnyúló együttműködés tartalma

- A munkaterület behatárolása a közös érdekeknek megfelelően (pl. infrastruktúra, gazdaság, kultúra).
- Együttműködés az élet minden területén: lakás, munka, szabadidő, kultúra stb.
- Szociál-kulturális együttműködés a gazdasági-infrastrukturális együttműködéssel azonos szinten.
- Az európai szinten és államok között megkötött szerződések, megállapodások és egyezmények átültetése a határon átnyúló gyakorlatba.
- A határon átnyúló együttműködéssel kapcsolatos tanácsadás, támogatás és koordinálás, különösen az alábbi területeken:
  - gazdasági fejlődés,
  - turizmus és pihenés,
  - szállítás és közlekedés,
  - agrárfejlesztés,
  - területrendezés,
  - innováció és technológiai transzfer,
  - környezet- és természetvédelem,
  - oktatás és művelődés,
  - kultúra és sport,
  - szociális együttműködés,
  - egészségügy,
  - mentésügy és katasztrófavédelem,

- energia,
- hulladékgazdálkodás,
- kommunikáció,
- közbiztonság (European Commission – AEBR 2000, A1 fejezet 13.).

2001-ben *Gasparini, A.* készített egy algoritmust az „ideális eurorégióról". Pontjai a következők:

1. Hol? – Olyan terület, mely fejlődési/fejlesztési pólussá kíván válni.
2. Mikor? – Vagy hagyományosan már együttműködő területek, ahol nincs megszervezve az együttműködés intézményesített háttere vagy (első lépésként) szervezetek kialakítása, melyek képesek kialakítani az együttműködést és azt hagyománnyá teszik.
3. Terület – nem túlságosan kiterjedt.
4. Népsűrűség – mérsékelt.
5. Belső és külső hálózatok – tegyék az eurorégió területét még összefüggőbbé és még inkább folytonossá a hátországokkal összehangoltan.
6. Euroregionális intézményrendszerek – céljuk, hogy mobilizálják, alakítsák és átalakítsák az eurorégió területén működő belső és külső erőforrásokat felhasználó szervezeteket, s mindezt a helyreállítás szemszögéből tegyék.
7. Funkciók – az „együttműködés nélkülözhetetlensége" érzésének keltése, ami később az eurorégió területéhez való tartozás érzését alakítja ki.
8. A funkciók és az intézményrendszerek kialakulásának állomásai – időrendi sorrendben „megismerés + nélkülözhetetlenség + konkrét együttműködés + kulturális események odatartozás érzet".

   Intézményi eszközök és konkrét akcióprogramok létrehozása szintén ebben a fázisban.
9. A terület „lefedése"– az eurorégió kapacitása arra, hogy helyi, nemzeti és európai szinten legyen képes tevékenykedni oly módon, hogy meghatározza, átalakítja a miliőt saját céljainak elérése és védelme érdekében.

Ez az algoritmus és a kritériumok meglehetősen általánosak és esetlegesek. Ennek alapján egyik eurorégióról sem lehet elmondani, hogy ideális lenne, illetve a jelenleg létező eurorégiókat nehezen lehet kategorizálni. Úgy tűnik, jelenleg a regionális tudomány az eurorégiók általános jellemzőinek megadását vállalta fel, végleges konszenzus nélkül.

Ilyen bizonytalan körülmények között történhetett meg az a furcsaság, hogy hazánk határai mentén öt esetben is egy eurorégió egy másik eurorégió területén

belül kezdte meg működését: az Interregió (HU/UA/RO), a Kassa–Miskolc Eurorégió (HU/SK), a Hajdú-Bihar–Bihor Eurorégió (HU/RO) a Kárpátok (HU/SK/RO/UA/PL) Eurorégió területén belül, Bihar–Bihor Eurorégió (HU/RO) a Hajdú-Bihar–Bihor Eurorégió (HU/RO), és az Ister–Granum (HU/SK) a Vág–Duna–Ipoly Eurorégió (HU/SK) területén belül.

A folyamatnak természetesen mind pozitív, mind negatív oldala van. Ha az előnyöket vizsgáljuk, akkor az mondható el, hogy kisebb területen az intézmények/szervezetek és a lakosság viszonya inkább humánusabb, közvetlenebb, ebből következik, hogy az ott működő eurorégióról és annak különféle programjairól való informáltság is jobb lehet. A földrajzi közelség, a viszonylag alacsony lakosságszám és a közös érdekek nagyobb valószínűsége tehetik aktívabbá az adott eurorégiót. Ha ugyanezt a folyamatot a nagyobb kiterjedésű eurorégió szemszögéből vizsgáljuk, néhány negatívum sem kerülheti el figyelmünket. Az új eurorégió „születése" a régi területén belül mindenképpen törést okoz. Fizikailag és tudatilag az „új", kisebb eurorégió beékelődik a régi eurorégió területi kontinuitásába.

Megtörténhet az az eset is, amikor az új eurorégiót alkotó tag(ok) egy időben a régi eurorégió tagja(i) is maradnak. Ekkor, az az érintett közigazgatási intézmény, amely mindkét eurorégióban jelen van, valószínűsíthetően több energiát fog a kisebb eurorégió munkájába fektetni. Ez természetes jelenség, hiszen átlagos népsűrűség esetén, kisebb területen a lakosok jobban ismerik egymást, az ott működő intézmény kevesebb energiával is el tudja látni a feladatát. Sajnálatos módon, ez a folyamat csökkenti a régi eurorégió szinergiáját.

Az említett a „furcsaságoknak" nagy vesztese az érintett lakosság. Különböző kelet-európai eurorégiók lakosaival készített kérdőíves felmérések tapasztalatai (*Klima* 2001, *Székely* 2003, *Székely-Kotosz* 2005) alapján kijelenthető, hogy egy átlagos eurorégió 2–3 éves fennállása még nem elegendő ahhoz, hogy a lakosok tudjanak annak létéről, esetleg tevékenységi köréről. Ráadásul, az érintett lakosság tudatáig nagyon lassan jut el az eurorégió váltás ténye, annak ellenére is, ha ez civil szervezetek és a lakosság egy csoportjának kezdeményezésére történt. Az „új", kisebb eurorégió alapítása egy régi eurorégió területén megzavarhatja a lakosság – amúgy is bizonytalan – hovatartozás érzetét. Ez pedig minden bizonnyal negatív társadalmi következményekhez vezet.

A szerző véleménye szerint az lenne ideális, ha az eurorégió független intézmény/szervezet lenne, amely markánsan a határ menti együttműködésre képes koncentrálni. A helyi és regionális szinten működő közigazgatási hivatalok/önkormányzatok nem ideális alapítói egy eurorégiónak, mert feladataik között nem kiemelt a határ menti együttműködés koordinálása, s érthető módon vannak ennél sokkal fontosabb teendőik helyi/regionális szinten. Pontosan ezért kell(ene) a független eurorégió, hogy azzal foglalkozhasson. A helyi, illetve regionális érdekeket azonban a helyi és regionális önkormányzatok/szervezetek

ismerik és alakítják a leginkább, ebből következik, hogy ők kihagyhatatlanok az eurorégió intézményéből. Felmerül tehát a kérdés, létezik-e egyáltalán megoldás erre a problémakörre, avagy be kell érniük a kutatóknak a jelenség leírásával?

Ha a terület, ahol az eurorégió létrejönne, határ menti régió vagy legalábbis formálódásban levő határ menti régió, ahol többféle kötődés dominál (történelmi, kulturális, társadalmi, gazdasági, turisztikai), akkor az eurorégió megalakulása teljesen reális. Logikusabb lépés, mint egy mesterségesen létrehozott eurorégió olyan határ menti területen, ahol a térszerkezeti és társadalmi kötődések más irányba mutatnak. A valóságban a mesterségesen létrehívott eurorégiók és a természetes igény által létrejött határ menti régiók területei nem minden esetben fedik le egymást. Így érdemes megvizsgálni a határ menti régiók és a már működő eurorégiók területföldrajzi kapcsolatát, körbejárni a kérdést, hogy mennyire esnek egybe a határ menti régiók területei az eurorégiók területeivel.

Már meglévő és kialakulóban levő határon átnyúló régiók és eurorégiók Magyarország közreműködésével

2001-ben *Hardi T.* PhD-disszertációjában a potenciális és az aktuális határon átnyúló régiókat vizsgálta a magyar határ mentén. A doktori értekezés és a szerző 2003-ban elkészített doktori disszertációjának kutatásai támasztják alá a következőket.

Ha Nyugatról Keletre vizsgálódunk, akkor ez első határon átnyúló régió az osztrák-magyar-szlovák hármashatár terület. Ezen a területen nem létezik egyetlen, a terület egészét lefedő eurorégió. A két létező eurorégió a Nyugat/West-Pannon (HU-AU) és a Hármas-Dunavidék/ Podunajskeho Trojpolku (HU-SK) megosztva fedi le az említett hármashatár területet. Területileg a határon átnyúló régióval megegyező eurorégió ezidáig nem jött létre. Ennek hátterében valószínűleg az az ok állhat, hogy az együttműködés motorja három város: Bécs, Pozsony és Győr. Ez a városhármas térszerkezetileg egy jól működő határon átnyúló régiót működtet, de rendkívül nehezen képzelhető el, hogy életképes lenne egy olyan eurorégió, amelyben két főváros is helyet kap.

A magyar-szlovák határterületen három, nem túl nagy területű határon átnyúló régió működik. Az első a Komárom (HU) – Komárno (SK) tengely mentén, a második Esztergom (HU) – Párkány/Sturovo (SK) között, a harmadik Miskolc (HU) és Kassa/Kosice (SK) között. A Vág–Duna–Ipoly Eurorégió lefedi az első két határon átnyúló régiót, de területileg túl is mutat azokon, hiszen több, nem határ menti megyét is magába foglal. Az Ister–Granum Eurorégió területileg pontosan a másodikként említett határon átnyúló régió területén működik. Ez az eurorégió ideális nagyságú, hiszen tökéletesen illeszkedik a termé-

szetesen kialakult tengelyhez Esztergom (HU) és Párkány/Sturovo (SK) között. A Kassa–Miskolc tengely mentén alakult meg a Kassa–Miskolc Eurorégió, mely méreteit tekintve szintén illeszkedik a határon átnyúló régióhoz.

Egy meglehetősen aktív határon átnyúló régió található a magyar–szlovák–ukrán hármashatáron. Ebben a határon átnyúló régióban az együttműködés alapjai leginkább gazdasági jellegűek: az országok közötti különböző szélességű vasúti nyomtávon alapulnak. Ezt az együttműködést a kényszer szülte és történelmi okok nagyban befolyásolták. A legerősebb a kapcsolat Záhony és Csop között. Jelenleg nem létezik olyan eurorégió, mely ezt a hármashatár területet fedné le. A Kárpátok Eurorégió létezik ugyan, de területe nem kizárólag ezen három ország részeiből áll. Az Interregió pedig nem érinti a szlovákiai határ menti területet, hiszen a román-magyar-ukrán hármas határmentén működik.

A magyar-román határ menti területen Debrecen-Nagyvárad/Oradea körül tűnik elő egy jól működő határon átnyúló régió. A Hajdú-Bihar–Bihor Eurorégió lefedi ugyan az említett területet, de magába foglalja még az érintett közigazgatási egységeket is: Hajdú-Bihar megyét és Bihor judet-et. Ideális méretű eurorégió a Bihar–Bihor Eurorégió, de ebben az esetben az eurorégiót meghatározó városok nem azonos súlyúak: Biharkeresztes a maga 4230 lakosával, Nagyvárad/Oradea pedig a 221 487 lakosságával. A román–magyar határ menti terület déli részén egy másik határon átnyúló régió található, ami Szerbia-Montenegrót is magába foglalja. Ez a határon átnyúló régió Szeged– Szabadka/Subotica (YU) – Temesvár/Timisoara (RO) – Arad (RO) körül található. A Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégió területe jóval meghaladja a ténylegesen működő határon átnyúló régió területét.

A horvát-magyar határ mentén lévő életképes határon átnyúló régió központjai Pécs és Osijek/Eszék. Az együttműködés a történelmileg azonos nevű magyar Baranya és a horvát Baranja között gyümölcsöző, történelmi és gazdasági alapokon nyugszik. A Duna–Dráva–Száva Eurorégió sokkal nagyobb kiterjedésű, mint ahol az utóbb említett határon átnyúló régió szinergiája érvényesül.

Nagyságrendileg kisebb kiterjedésű határon átnyúló régió képe rajzolódik ki Magyarország, Szlovénia és Horvátország határ menti területein a Mura folyóval a középpontban. A határon átnyúló régiók közül kevésbé meghatározó ez a terület. Az együttműködés mozgatói legfőképpen a határ mentén élő kisebbségek mind a szlovén-magyar, mind a horvát-magyar határ esetében. Éppen ez az oka annak, hogy a határon átnyúló régió együttműködése sokkal inkább kulturális alapokon nyugszik. A Dráva–Mura Eurorégió működik ezen a területen, de ebben az eurorégióban kizárólag városok vesznek részt.

Az osztrák–magyar határszakaszon két jól működő határon átnyúló régió is megtalálható: az első Szombathely és Felsőőr/Oberwart, a második Sopron–Wiener Neustadt/Bécsújhely–Eisenstadt/Kismarton körül. A West/Nyugat-Pan-

non Eurorégió szintén nagyobb földrajzi területet takar, mint az ott jelen levő határon átnyúló régiók.

Összegzés

Az eurorégiók elméleti vizsgálatakor fény derült arra, hogy bár sok kutató és hivatalos szervezet érdeklődésének középpontjában az eurorégiók állnak, mégis mindannyian más-más véleménnyel vannak arról, hogy mit is értenek pontosan az eurorégió kifejezés alatt. A különböző definíciókban, kategorizálásokban nyilvánvalóan érzékelhető, hogy kutatói szem vagy egy bürokratikus szervezet végzi az analízist. Bárki is végezze azt, jobban kezelhetőek lennének az eurorégiók, (akár a leendő alapítóknak, akár a meglévő „működtetőknek", és a benne élő lakosságnak), ha szétoszlana az a homály, ami jelenleg az eurorégiók körül terjeng. Jelen tanulmány ebben kívánt segítséget nyújtani, s felvillantani néhány jelenleg még problematikus kérdést e témakörben.

A definíció problémakörén túl, a hazai helyzetre koncentrálva megállapítható, hogy a jelenleg létező és kibontakozóban lévő határon átnyúló régiók területei Magyarország esetében csak igen kevés esetben esnek egybe az ugyancsak határmentén működő eurorégiókkal. Az eurorégiók kiterjedése (kevés kivételtől eltekintve) sokkal nagyobb, mint ahogy az „ideális" volna. A hazánk részvételével működő 15 eurorégió összterülete 376 ezer km^2, összlakossága pedig 35 862 ezer fő. (A területi és lakossági átfedésekkel nem számolva.) A hazai eurorégiók átlagos területe 26,9 ezer km^2, átlagos népessége 2391 ezer fő. Ezek a számok hatalmas területet és népességet takarnak, s még az átlagos értékek is meglehetősen magasak. Eközben a működő és kibontakozóban lévő határon átnyúló régiók területei jóval koncentráltabbak, kisebb méretűek.

Úgy tűnik, az eurorégiók területei nem adaptálódtak a tényleges tartalommal működő határon átnyúló együttműködések földrajzi területeihez. Bizonyára történelmi okai vannak annak a ténynek, amiért az elsőként kialakult eurorégiók meglehetősen hatalmasra sikeredtek. A rendszerváltás utáni években (az 1990-es évek első felében), – érthető módon – egyik terület sem akart kimaradni „valami jó"-ból. Ha megvizsgáljuk a 2000 után megalakult eurorégiók nagyságát, akkor az tapasztalható, hogy ezen eurorégiók egyre kisebb területekre koncentrálnak, közelítve ezzel az „ideális" eurorégió méreteihez.

Valószínűleg még sok időnek kell eltelnie ahhoz, hogy a funkciók (határon átnyúló régiók) és a szervezetek (eurorégiók) egymásra találjanak. Aligha várható az elsőként alakított eurorégiókhoz adaptálódó, több határon átnyúló, országnyi területet aktív együttműködésben összekapcsoló régiók kifejlődése.

Sokkal inkább a meglévő szervezeteknek kell – igazodva az adott területi struktúrához – a hatékony működési formát megtalálniuk.

Irodalom

Comission de l'Union Européenne 1997: *Guide LACE, Coopération transfrontalière.* Bruxelles.

Czimre K. 2003: Az eurorégiók szerepe a határon átnyúló kapcsolatok erősítésében. In Süli-Zakar I. (szerk.) 2003: *A terület- és településfejlesztés alapjai.* Budapest–Pécs, Dialóg Campus.

European Commission – AEBR 2000: Practical Guide to Cross-border Cooperation, Gronau.

Gasparini A. 2001: *Vademecum per una buona Euroregione* in Progretto di sviluppo e conoscenza reciproca italo-slovena, Gorizia, ISIG, 5–12. o.

Gaunard M.-F. 1999: Les Eurorégions en Allemagne, modeles de destructuration et de dynamisation des espaces frontaliers, *Mosella*, 24. évf. 1–2. sz. 291–298.o.

Hardi T. 2001: *Az egységes határrégiók kialakulásának feltételei – lehetséges határrégiók a Kárpát-medencében.* PhD-értekezés. Győr–Pécs.

Klima, E. 2001: Euro-regions-integration or desintegration of European states. – *Region and Regionalism*, No 5. Koter, M. – Heffner, K. (szerk.) Łódz-Opole, 49–53. o.

Rechnitzer J. 1999: Határ menti együttműködések Európában és Magyarországon. In Nárai M. – Rechnitzer J. (szerk.): *Elválaszt és összeköt a határ.* Pécs–Győr, MTA Regionális Kutatások Központja, 9–72. o.

Székely A. 2003: *La coopération transfrontalière entre la Hongrie et les Etats limitrophes.* PhD-értekezés, Paris, 592 o.

Székely A. – Kotosz B. 2005: A határmenti lakosság határképe az EU-csatlakozás előtt. *Statisztikai Szemle*, 83. évf, 12. szám, megjelenés alatt.

Statistik Österreich 2002: *Vorzählungsergebnisse*, 2001.

Süli-Zakar, I. – Czimre, K. – Teperics, K. 2002: The Possible Effects of the Schengen Space on the Central European Cross-Border Co-operations – Case Study: Carpathian Euroregion. In Süli-Zakar I. (szerk.): *Borders and Cross-border Co-operations in the Central European Transformation Countries.* International Workshop, Debrecen, 1–2 October 2001. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 22–41. o.

Süli-Zakar I. (szerk.) 2003: *A terület- és településfejlesztés alapjai.* Pécs–Budapest, Dialóg Campus.

Vág–Duna–Ipoly Eurorégió 2001: *Vág-Duna-Ipoly Eurorégió.* Tatabánya, Vág–Duna–Ipoly Eurorégió Titkársága.

MAGYAR–ROMÁN HATÁRON ÁTNYÚLÓ EGYÜTTMŰKÖDÉSEK EGY PROMINENCIA-VIZSGÁLAT TÜKRÉBEN*

Koncz Gábor

Bevezetés

A nemzetközi együttműködések ma már nem csak kizárólagosan a nemzeti kormányok hatókörébe tartoznak. A határon átnyúló kapcsolatok megfogalmazódtak a régiók, városok, vállalati hálózatok és különböző érdekcsoportok szintjén. Az európai bővítést szélesebb összefüggésben vizsgálva a regionális szintű határokon átnyúló együttműködés, mint a fokozottabb társadalmi-térbeli fejlődés egyik lehetősége előtérbe került Közép- és Kelet-Európa perifériikus helyzetű területein is. Az EU-5-ös keretprogramban megvalósult EXLINEA projekt hat térségben vizsgálta a határon átnyúló együttműködéseket, a kutatás fő célja a határon átnyúló együttműködések fejlődési folyamatának és mintáinak vizsgálata volt a különböző területi szintek gyakorlatában. A nemzetközi kutatói team a közösen megfogalmazott kutatási célok eredményessége érdekében azonos módszerek és paraméterek alkalmazásával tárta fel a határtérségek sajátosságait. A kutatás módszerei között a statisztikai adatbázisok vonatkozó adatsorainak és a határtérséget érintően elkészült fejlesztési dokumentumainak feldolgozása mellett kérdőíves és interjús vizsgálat, szakértői találkozók és kritikai eszmecserék tapasztalatainak feldolgozása, valamint a helyi és országos sajtó elemzése is szerepelt (*Baranyi* 2004).

A prominencia-vizsgálat alapvető célkitűzése a nemzeti határokat átlépő régióépítés lehetőségeinek vizsgálata és a külső hatások és a helyi érdekek közötti közvetítő mechanizmusok feltárása volt Közép- és Kelet-Európában, különös tekintettel az Európai Unió 2004-ben kialakult új keleti határvonalára, így a

* A tanulmány az MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézetének Debreceni Osztályán, az ún. EXLINEA (Lines of Exclusion as Arenas of Co-operation: Reconfiguring the External Boubndaries of Europe – Policies, Practices, Perceptions) EU 5-ös Nemzetközi Kutatási Keretprogram részeként végzett tudományos kutatásokhoz is kapcsolódik. A kutatási program témavezetője: James Scott, regionális koordinátora: Baranyi Béla.

magyar–román határtérségre is. Az interjúk bepillantást nyújtottak a releváns politikai szereplők politikájába, gyakorlati tevékenységébe és lehetőséget adtak azoknak az érdekrendszereknek és fejlesztési elképzeléseknek a megismerésére, amelyek meghatározzák napjaink és a közeljövő határon átnyúló együttműködéseinek eredményességét és fennálló korlátait. Az elmúlt egy év leforgása alatt a kutatási program további két mintatérségére vonatkozóan is publikálásra kerültek vizsgálati eredmények, amelyek ezekben a határtérségekben nagyon hasonló problémákat, azonban a kihívásokra adott válaszokban helyenként igen eltérő politikai és gyakorlati eljárásokat tártak fel (*Berg–Boman* 2005; *Krok–Smętkowski* 2006).

A vizsgált térségben határon átnyúló kapcsolatokról csak a Magyarország határait kijelölő 1920-as Trianonban aláírt békeszerződés után beszélhetünk. A 443 km hosszú határszakasz menti térségben a két szomszédos ország között kialakult ellenséges viszony sokáig nem kedvezett a kapcsolatok elmélyülésének. A kapcsolatok nemzeti és helyi szinten sem léphettek túl évtizedekig a formalitás szintjén, helyi szinten pedig semmi sem történhetett „felsőbb" beleegyezés nélkül. A valódi határon átnyúló együttműködések megteremtésének feltételeit a térségben az 1980-as évek végén bekövetkezett politikai enyhülés és rendszerváltás teremtette meg. Nyitottabbá váltak a határok, mindenki kaphatott útlevelet, nem volt szükség vízumra, új határátkelőhelyek létesültek, sőt beindult a kishatárforgalom is. A XX. század végén nagy előrelépés következett be a határon átnyúló kapcsolatok területén, ami megmutatkozott az együttműködések intenzívebbé tételét szolgáló intézmények, az eurorégiók létrehozásában is, amelyek napjainkban egyre jelentősebb szerepet töltenek be a határtérségek fejlesztésében (*Balcsók–Dancs–Koncz* 2005).

A feldolgozott empirikus információbázis

Az EXLINEA program nemzetközi szakértői csoportja által meghatározott kutatási terveknek megfelelően a határon átnyúló kapcsolatokban aktív, a határtérségben meghatározó szerepet játszó és megfelelő rálátással rendelkező prominens személyekkel készültek interjúk 2005 első félévében. A magyar és román oldalon egyaránt 25 fő vett részt a vizsgálatban. A megkérdezettek tapasztalatainak, helyismeretének, kapcsolati tőkéjének és a statisztikai adatokon túlnyúló speciális ismereteinek köszönhetően ezek a beszélgetések olyan információforrást jelentettek, amelyek összességében hűen tükrözik a vizsgált térség helyzetét, problémáit, lehetőségeit a határon átnyúló együttműködéseit és lehetőségeit.

Az interjúalanyok mindkét országban egy előzetesen lehatárolt célcsoportból kerültek ki, amelynek meghatározását megkönnyítette, hogy a határtérségben

azt megelőzően egy kérdőíves vizsgálat is lezajlott, amelyben a megkérdezettek száma a határ mindkét oldalán meghaladta a 35 főt. A megkérdezettek között egyaránt szerepeltek a határon átnyúló kapcsolatokban jártas és illetékes önkormányzati vezetők, a regionális fejlesztési ügynökségek, a gazdaságfejlesztésben érdekelt szervezetek, valamint a felsőoktatási intézmények és kutatóhelyek szakemberei, továbbá a kérdéskörben fokozottan érintett gazdasági, kisebbségi és civil szervezetek. Közös jellemzőjükként kell kiemelni azt, hogy mindannyian évek óta tevékenyen részt vesznek a határ menti együttműködésekben, s megfelelő rálátással rendelkeznek a helyi és országos szintű problémákra is (*Szabó* 2005).

Az interjú kérdései tematikailag öt csoportba sorolódtak. Az első blokk kérdései a határon átnyúló együttműködések akadályozó tényezőinek feltárásához járult hozzá, míg a második kérdéscsoport az együttműködések regionális összefüggéseinek, a harmadik a határral és a határon túl élőkkel kapcsolatos felfogásoknak, a negyedik az együttműködések gyakorlati tapasztalatainak, az ötödik pedig az együttműködési stratégiáknak és irányelveknek a megismerését szolgálta. Az interjús vizsgálat elvégzéséhez előkészített standardizált keret összesen 35, gyakran igen messzire mutató problémát feszegető kérdést foglalt magában, amelyek teljes körű tárgyalására jelen tanulmány keretében nem nyílik lehetőség, így a legfontosabb eredmények bemutatására kerül sor az alábbiakban (*Dancs–Koncz–Szabó 2005*).

Az együttműködések kialakulását és működését akadályozó tényezők

Az interjú kérdéseinek első blokkjában arra kerestük a választ, hogy a megkérdezettek miben látják az adott határtérség legfontosabb problémáit, illetve azok jövőjét. A legtöbb magyarországi válaszadó a térség perifériikus helyzetére utalt, kiemelve a jelentős arányú munkanélküliséget és a tekintélyes mértékű elvándorlást. Szintén gyakran került szóba a térség agrárjellege, a korábban elmaradt iparosítás, ami mára sokak szerint szinte kilátástalan helyzetet teremtett a határtérségben. Ehhez kapcsolódik a külföldi befektetések kapcsán gyakran megemlített félelem, miszerint a tőke könnyen átugorhatja ezt a területet, és rögtön a határon túlra települ az ottani sokkal kedvezőbb bérköltségek miatt. E tekintetben felmerült a határon átnyúló együttműködésnek kiemelt szerepe, hiszen ezek a beruházások nemcsak az egyik oldal számára jelenthetnek munkaalkalmakat, a határ elválasztó szerepének csökkenésével a történelmileg létező vonzáskörzeti kapcsolatokra építve mindkét oldal profitálhat a beruházásokból. A beruházásokat sok esetben gátolja azonban az infrastruktúra fejletlensége, és elmaradottsága.

Különösen a régiós szinten tevékenykedő intézmények képviselői emelték ki a problémák közül az együttműködés esetlegességét, esetenként teljes hiányát a határ magyar oldalán működő intézmények között, például a NUTS 2 régiókat alkotó megyék esetében ahol a belső kohézió teljesen hiányzik. Bármiféle forrást minden esetben egyenlő mértékben kell szétosztani a megyék között, így a koncentráció uniós elve nem valósulhat meg. Felmerültek még az innovációval kapcsolatos problémák – az Észak-alföldi régió innovációs potenciálja a legrosszabbak közé tartozik az egész országban, amit tovább súlyosbítanak olyan körülmények, mint a korábban említett széthúzás az egyes megyék között.

Romániában a megkérdezett személyek szinte mindegyike megemlítette az infrastruktúra fejletlenségét, mint a határ menti térség egyik legjelentősebb problémáját. A közlekedési infrastruktúra fejlesztése nélkül elképzelhetetlen a gazdaság tartós és megalapozott fejlődése, általános véleményként fogalmazódott meg, hogy amennyiben sikerül érezhetően javítani a közutak és a vasutak állapotát, jelentősen nőhet a befektetett tőke mennyisége, új munkahelyek születhetnek és ez a folyamat számos más probléma (legfőképpen a munkanélküliség) enyhítéséhez is hozzájárulhat. Nem csupán a közlekedési infrastruktúra hiányosságai okoznak gondot, hanem a csatornahálózat kiépítetlensége, a vezetékes víz, néhány esetben pedig akár az elektromos áram hiánya. Mindez pedig nemcsak a lakosságot sújtja, hanem a befektetőket is elriasztja. Szintén nagyon gyakran jelent meg a helyi problémák között a bürokratikus, centralizált közigazgatási rendszer, amely nagyon kevés önállóságot biztosít a helyi közigazgatási szintek számára.

A központosító politika egyik következményének tekinthető a NUTS 2 szintű régiók csökevényes megvalósítása. A válaszadók gyakran említették problémaként az erőteljes központosítással együtt járó túlzott befolyással rendelkező bürokráciát, a helyi közigazgatásra vonatkozó törvény megkerülését, de legfőképp a költségvetés decentralizálásának elmulasztását. Az interjúk alapján az mondható el, hogy a centralizációval kapcsolatos problémák a határ menti térségekben hatványozottan jelentkeznek, a megkérdezettek több esetben is panaszkodtak a periférikus helyzetükre, arra, hogy a központi támogatásokból távolról sem népességüknek és rászorultságuknak megfelelő mértékben részesülnek. Sok esetben ítélték akadályozó tényezőnek a gazdaságirányítás és törvénykezés nem eléggé hatékony voltát, a nem kellően átlátható és túlzott adó- és illetékszabályozást. A fentieket súlyosbító tényező, hogy több válaszadó szerint Romániában megfelelő összeg ellenében mindent el lehet érni, a korrupció a hatalom minden szintjén jelen van.

A határ és a határon átnyúló kapcsolatok szerepe a megkérdezettek mindennapjaiban

Mivel a megkérdezettek munkájukból adódóan kötődnek a határhoz, nem meglepő, hogy a határ és a határon átnyúló együttműködések az interjúalanyok mindegyikének életében és munkájában fontos szerepet játszanak. A közigazgatás különböző szintjein tevékenykedő vezetőknek megvannak a hivatalos és személyes kapcsolatai a határ másik oldalán működő hasonló szervezetekkel, önkormányzatokkal. Román részről különösen a magyar többségű települések vesznek részt aktívan a külkapcsolatokban, testvértelepülési rendszer működik, amely már kezd túllépni a protokoll szintjén.

A gazdasági élet szereplői számára a határ közelsége és az együttműködés már ma is az üzleti lehetőségeket alapvetően befolyásoló tényező. Ezen a területen már évek óta megfigyelhető kapcsolatok folyamatos erősödése, a határ nyújtotta lehetőségek felértékelődése. Hasonlóképpen gyakorlatias módon közelítik meg a határon átnyúló kapcsolatok kérdését a civil szervezetek, amelyek közül már jó néhány rendelkezik kiépített kapcsolatokkal a határ túloldalán, és aktívan igyekeznek kihasználni az ebben rejlő pályázati lehetőségeket.

A romániai interjúalanyok legtöbbje számára is a határ, illetve a határon átnyúló együttműködések a mindennapok szerves részét képezik, munkájuk során rendszeresen kerülnek kapcsolatba a határ másik oldalán élőkkel, folyamatosan érzékelik az ebből adódó hátrányokat, néhány esetben pedig az előnyöket. Óriási jelentősége van az itt élők számára a határnak, hiszen Romániából szemlélve a helyzetet egy Európai Uniós tagállamtól néhány kilométerre lenni, illetve ennek a kapuja lenni a Románia felé óriási lehetőséget jelent úgy gazdasági, mint politikai és akár szociális szempontból is. Ennek megfelelően akár a közigazgatás képviselőiről, akár a gazdasági élet vagy a civil szféra szereplőiről van szó, a határon átnyúló kapcsolatokban mára az együttműködés számos formája alakult ki, igaz a kapcsolatok intenzitása területenként változó.

Az interjúk során igyekeztünk felmérni, hogy a megkérdezettekben milyen kép él a határral, illetve a határ túloldalán élőkkel kapcsolatban. A magyarországi válaszokból kiderül, mindenki tudja, hogy a határ elvileg nem elválaszt, hanem összeköt, de nem lehet elfelejteni, hogy itt egy schengeni határról van szó, ami jelenleg mindenképpen elválaszt. A személyes kapcsolatokban ez nem jelent ma már komoly akadályt, létezik a személyes kapcsolatoknak egy olyan hálózata, ami biztosítja az összeköttetést. Másrészt a határon átnyúló kapcsolatokban, a területfejlesztésben, a területi tervezésben az elválasztó funkciók még ma is sokkal erősebbek, bár ezt nem elsősorban maga a határ okozza, sokkal inkább a teljesen eltérő közigazgatási berendezkedés, a közigazgatási gyakorlat

a határ két oldalán. Ezeknek a szinkronba hozása még jelentős feladat, ma sok esetben nehéz együttműködő partnereket találni, nehéz engedélyeket beszerezni.

A romániai válaszadók esetében a válaszok megoszlottak, három egymástól markánsan eltérő véleményt fogalmaztak meg az interjúalanyok. Az első csoport számára a határ a mai napig is elsősorban akadályt jelent. A vámvizsgálat, az ezzel járó bürokrácia és az utazókkal szembeni megalázó viselkedés sokak szerint egyfajta „történelmi örökség", leginkább a Ceausescu-korszakból, ami sajnálatos módon tovább él napjainkban is. A gazdasági élet megkérdezett szereplői számára ugyanakkor lehetőséget is jelent, lehetőség a kereskedelemre, miközben számukra is akadályt jelent a teherforgalom esetében gyakran ma is több órásra nyúló várakozás miatt. Végül voltak válaszadók, akik szerint a magyar–román határ mindig is betöltötte az elvárt híd-szerepet, a helyzet 1989-et követően pedig egyértelműen sokat javult, mára nem jelent komoly akadályt a határ megléte.

A kapcsolatok mozgatórugói

Igyekeztünk megtudni, hogy az együttműködésben részt vevőket milyen célok vezérlik, mi motiválja őket a kapcsolatok kiépítésében és fejlesztésében. Megállapítható, hogy a motivációk a kapcsolatokban résztvevők tevékenységétől függően változnak elsősorban, de az egyes országonként is mások lehetnek a motiváció tényezői. A határszakasztól és az egyének lakóhelyétől a legkevésbé függenek a lakosság határon átnyúló együttműködéseinek motivációi. Az interjúalanyok válaszai megerősítették, hogy a kapcsolatok legaktívabb szintje a lakossági szint. Ebben az esetben a rokoni és baráti kapcsolatok fenntartása mellet a már fent említett tényezők (üzemanyag-turizmus, bevásárlás, különböző illegális tevékenységek) jelentik a fő mozgatórugót. A gazdasági élet szereplőinél mindenekelőtt a kapcsolatépítés és természetesen a megszerezhető profit áll a motivációs lista élén.

A határ menti kapcsolatokat vizsgáló kutatások már korábban kimutatták, hogy a kontaktusok hagyományosan legelterjedtebb és a mai napig egyik leginkább működő formái a különböző kulturális együttműködések. Különösen ott élő ez a típusú együttműködés, ahol a határ mindkét oldalán a hagyományaihoz erősen ragaszkodó népesség lakik. A romániai magyar nemzetiségű interjúalanyok és a magyarországi válaszadók esetében a legfontosabb motiváló tényezők között nagyon gyakran előkerült a közös történelmi múlt, a közös történelmi gyökerek. Mivel a határ két oldalán sok esetben élnek rokonok, a kapcsolattartás igénye természetes.

A határ magyar oldalán a megkérdezettek körében többször is említették, hogy a határon átnyúló kapcsolatokban sokszor a pénz, a támogatási források megszerzése játszik meghatározó szerepet, ám ezt nem feltétlenül tartják negatívumnak, hiszen ez nélkülözhetetlen ezekhez a programokhoz. Ha nem sikerül EU-s vagy államközi forrást találni az együttműködéshez, akkor többnyire nincs is együttműködés. Ezen belül elsősorban a rendszerváltás után rohamosan romló helyzetben a munkahelyek létrehozása, és ehhez szorosan kapcsolódva az elvándorlás megakadályozása lenne az elsődleges feladat. A kapcsolatok kiépítésének fontos hozadéka lehetne továbbá a területi kohézió megteremtése, a korábban megszakadt településfejlesztési összefüggések, térségi vonzáskörzetek helyreállítása (úgy kell gondolkodni, mintha a határ nem is létezne). Szintén gyakran említették az interjúalanyok az együttműködést motiváló tényezőként a magyar-magyar kapcsolatokat, elsősorban a határ román oldalán élő magyarok számára ez fontos szerepet játszik az együttműködésekben.

Románia esetében az európai uniós források megszerzése még nem szerepel a legfontosabb mozgatórugók között, ám jelentősége kétségkívül egyre nagyobb. A romániai interjúalanyok tisztában voltak azzal, hogy ilyen célokra a jövőben jelentős eszközök állnak rendelkezésre, és mint többen is jelezték, ennek megszerzéséhez és hatékony felhasználásához szívesen igénybe vennék az már bizonyos tapasztalattal rendelkező magyar fél segítségét.

Önálló határrégió formálódása

A határon átnyúló kapcsolatok egyik fontos eleme lehet, hogy a lakosság menynyire képes azonosulni egy a nemzetállami kereteket átlépő régió gondolatával, és létezik-e, esetleg a jövőben kialakulhat-e egy ilyen regionális identitás az emberekben. A magyarországi és romániai interjúalanyok egybehangzó véleménye szerint a határtérség már ma is feltétlenül tekinthető külön régiónak, és a közös identitás bizonyos elemei is megfigyelhetők, elsősorban a közös történelmi múltnak köszönhetően, másrészt viszont a közös problémák, de napjainkban már a határon átnyúló együttműködések intenzitása miatt is. Gazdasági szempontból viszont tovább kellene erősíteni a kapcsolatokat, hogy valóban egységes régióként lehessen kezelni. Egyfajta közös tudatot adhat az itt élőknek a korábban említett perifériikus helyzet, hiszen közösek a nehézségek, és a sajátos megoldási kísérletek ezen problémák megoldására. A határrégión kívül másutt nehezen lenne elképzelhető a bevásárló-turizmus és a benzincsempészet, mint megélhetési forrás sokak számára, ez is egyfajta közös mentalitás, világlátás kialakulását erősíti a határ két oldalán, még ha a szerepek időnként fel is cserélődnek: míg korábban főként a határ román oldaláról jártak bevásárolni

Magyarországra, az elmúlt években a bevásárló-turizmus fő iránya épp ellenkezővé vált.

A régióval való azonosulás, a területi identitás kérdése nehezebben volt mérhető, hiszen például a magyarországi területfejlesztési régiók kapcsán sem alakult ki még semmiféle ilyen azonosságtudat, a magyar–román határszakasz mindkét oldalán sokkal inkább a történelmi múltban gyökerező területi egységek, tehát a megye (pl. Szatmáriság, különösen pedig Bihariság), illetve a saját település kapcsán figyelhető meg ilyesfajta kötődés. Ugyanakkor a lakosság az olyan kérdésekben, amelyek a saját mindennapi életükkel és problémáikkal kapcsolatosak, sokkal inkább képes egy ilyen identitás befogadására vagy kialakítására. Az ott élőket elsősorban az foglalkoztatja, hogy át tudnak-e kelni a határon a rokonokat, barátokat meglátogatni, esetleg bevásárolni, amennyiben ezek a kapcsolatok kiépülnek, akkor az emberek képesek azonosulni egy határon átnyúló régió gondolatával is. Egy ilyen régió sokban hasonlíthatna pl. a Magyarországon megindított olyan kezdeményezésekre, ahol egy-egy kiemelkedően fontos turisztikai körzetet megpróbálnak külön régióként is elfogadtatni, mint a Balaton, illetve a Tisza-tó környékén. Az emberek nagyrészt tisztában vannak azzal, hogy meddig terjed az a terület, amely beletartozhatna egy ilyen régióba, ez nagyrészt az a terület, ameddig a személyes kapcsolataik nyúlnak, akár rokoni, baráti kapcsolatokról van szó, akár gazdasági jellegű együttműködésekről.

Határ menti együttműködések a gyakorlatban

A magyarországi interjúk során a megkérdezettek számos projektről számoltak be, ezeket csoportosítva feltűnhet, hogy nagyon kevés közöttük a konkrét gazdasági célokat kitűző program. Jelentős számban találunk viszont a túloldali partnerek számára szervezett továbbképzéseket, workshopokat, ahol többek között az Uniós csatlakozásra készülve pályázati ismeretekre oktatják a résztvevőket. Jelentősebb számban ezen kívül környezetvédelmi projekteket találunk elsősorban Uniós támogatással, illetve kulturális programokat. A tervek nagyrészt hasonló irányba mutatnak, mint a már megvalósult projektek. A jövőbeli tervekben azonban a korábbinál nagyobb szerep jut az INTERREG programoknak, a nagyobb tervek között szerepelnek infrastrukturális beruházások, a határátkelést egyszerűsítő és a közlekedési feltételeket javító projektek.

Romániában a megkérdezettek mindegyikének volt tudomása valamilyen PHARE CBC-s projektről, a többségnek személyes tapasztalata is volt az együttműködés területén. A leggyakrabban környezetvédelmi és vízszabályozási fejlesztéseket, valamint a kulturális együttműködéseket (elsősorban magyar–magyar relációban: Magyar Kultúra Napja, Magyar Tudomány Napja) említet-

ték meg, a legnagyobb jelentőségűek között az új közúti határátkelőhelyek létrehozását tartották. A gazdaság területéről kis- és középvállalkozók képzését és befektetetői és turisztikai kézikönyvek elkészítése került szóba. A tervezett projektek között a turizmus és a környezetvédelem területe szerepelt a legnagyobb számban. Többször szóba került, hogy Debrecen és Nagyvárad között stratégiai együttműködés jött létre (pl. Nagyvárad fejlesztési prioritásaiban fontos szerepet töltenek be a Debrecen esetleges 2010. évi „Európa Kulturális Fővárosa" cím elnyeréséhez kapcsolódó beruházások).

A határon átnyúló kapcsolatok hatékonysága szempontjából meghatározó jelentőséggel bír, hogy egy adott szervezet, vagy intézmény milyen partnerekkel áll kapcsolatban, illetve hogyan kommunikál velük. A magyarországi megkérdezettek természetes módon elsősorban hasonló jellegű szervezetekkel állnak kapcsolatban, így a helyi önkormányzatok partnerei általában a másik oldal önkormányzatai, a kamarák elsősorban a túloldal kamaráival veszik fel a kapcsolatot, a civil szervezeteknek pedig civil kapcsolataik vannak. A román-magyar határ mentén saját partnereiről minden magyarországi megkérdezett pozitívan nyilatkozott, igaz, a megértést nagyban segíti, hogy a partnerek egy jelentős része az ottani magyarok közül kerül ki, ami többek között nyelvi szempontból is megkönnyíti a kapcsolattartást.

A legtöbb érintett romániai szervezetnek is megvannak a saját szintjüknek megfelelő partnerei a határ magyar oldalán – megyei önkormányzatok, megyei jogú városok önkormányzatai, egyetemek, kutatóintézetek, civil szervezetek, gazdasági szervezetek, szakmai szervezetek és intézmények között. A kommunikáció technikai feltételei általában adottak (e-mail, telefon, fax), amit ki is használnak. A személyes tárgyalások alkalmával a kommunikáció nyelve a legtöbb esetben a magyar, mivel a tárgyaló felek többsége ismeri a nyelvet, egyébként szintén gyakori az angol nyelv használata. A román nyelv kevésbé jellemző, mivel a magyar oldalon igen kevesen beszélik a szomszédos országok nyelvét. Magasabb szintű találkozók alkalmával nem jelent problémát tolmácsok alkalmazása sem. Érdekellentétek megfigyeléseink szerint inkább csak a gazdaság szereplői között figyelhetők meg (konkurencia), akik különböző módon személyes kapcsolataik révén próbálják kezelni egymással szemben álló érdekeiket (ennek mikéntjéről azonban nem szívesen beszéltek).

Magyarországon a finanszírozási lehetőségek hatékonyságának értékelésére viszonylag kevés interjúalany vállalkozott, mivel a programok jó részének célja csak a két oldal intézményei közötti kapcsolatfelvétel segítése, közös fejlesztési elképzelések megfogalmazása. Gazdasági hatása ezeknek a programok közvetlenül nem érzékelhető, így hatékonyságuk sem mérhető ebből a szempontból. Sokkal inkább érzékelhető a hatás a társadalmi kapcsolatokban és intézmények közötti kapcsolatokban, ennek hatásfokát az interjúalanyok többnyire jónak értékelték amellett, hogy a hatékonyságot természetesen tovább lehetne növelni.

Romániában határozottabb vélemények fogalmazódtak meg, a források kihasználtságát egyetlen interjúalany sem tekintette kielégítőnek. Véleményük szerint a rendelkezésre álló pénzek töredéke kerül csak felhasználásra, aminek okaként az erős centralizáltságot, helyi szinten a pénz és információ hiányát említették. Nemzetközi összehasonlításban nem megfelelő a hatékonyság, azonban már jelentős előrelépések történtek a két évvel ezelőtti állapotokhoz képest. Románián belüli összehasonlításban azonban a magyar–román határ menti régió jól szerepel. Nincs még megfelelő gyakorlat, kevés a kompetens pályázó (akik viszont jó eredményeket érnek el) és a pályázatokban még nem mindig tudják a kiemelt célokat megközelíteni. Előfordult olyan eset is, mikor a pénzeket magáncélra használták fel. Egyes csoportok magasnak tartják a protokolláris események számát és kevésnek a kézzelfogható eredményeket. Gyakori, hogy az együttműködő felek nem a határ túloldalán, hanem valamelyik távolabbi, nyugat-európai országban keresnek partnereket, holott több közös érdekük van a határ túloldalán élőkkel.

A magyar válaszadók szerint román-magyar viszonylatban az interjúalanyok többsége szerint a magyar oldal a kezdeményezőbb, bár az utóbbi években gyorsan változik a helyzet, és a másik fél is egyre növekvő aktivitást mutat. Ma azonban még az a jellemzőbb, hogy a kezdeményezés Magyarországról indul, a másik oldal sok esetben csak az aláírásra kész dokumentumot szeretné látni, annak kidolgozását inkább a magyar félre bízza. A legtöbb romániai válaszadó szerint ebből a szempontból nagyjából egyenlő kezdeményez a két fél. Többen is említették ugyanakkor, hogy korábban a román oldal volt kezdeményezőbb, míg az EU-s források megléte óta a magyarok aktívabbak és sokkal céltudatosabban keresnek partnert. Az együttműködést jelenleg segíti, ám hosszabb távon annak inkább akadályává válhat, hogy a kapcsolatok elsősorban a határ két oldalán élő magyar közösségek között jöttek létre, a kezdeményezést ezért fokozatosan át kellene vennie a romániai román szereplőknek. A gazdasági együttműködés területén jelenleg szintén inkább a magyar félt tartják kezdeményezőnek, ennek okát abban találták meg a válaszadók, hogy a magyarországi vállalkozók egy telítettebb piacról hozzák át a termékeiket, Romániában viszont jobb értékesítési lehetőségeket remélnek.

Együttműködési stratégiák

A három vizsgált országban egyetértés mutatkozott a megkérdezettek között abban, hogy jelenleg a határon átnyúló kapcsolatok leghatékonyabban működő szintje a helyi szint. A legtöbb esetben itt napi kapcsolatról van szó, különösen ahol technikai akadályok (elsősorban a közeli határátkelő hiánya) nem akadályozzák ezt. Az együttműködés leglátványosabb része is ehhez a szinthez kap-

csolódik, a határ menti települések kulturális és sportrendezvényei sorolhatók ide. A válaszadók gyakran említették a határ menti települési társulásokat, amelyek sikerrel működtek az elmúlt években, és ma is a határon átnyúló kapcsolatok egyik legfontosabb pillérét jelentik. Többen azt említették, hogy ez a szint a legérdekeltebb együttműködés élénkítésében, itt a legnagyobb a motiváció, hiszen mindenki a saját közösségét szeretné építeni, fejleszteni elsősorban. Másrészt a fizikai közelségből számos közös probléma adódik, akár szociális, akár gazdasági jellegű gondokról van szó. Végül a lehetőségek is ezen a szinten a legnagyobbak, itt a legjobbak a kapcsolatok, a személyes kontaktus megléte nagy előnyt jelent. Azonban az utóbbi időben a határon átnyúló együttműködésekben már nemcsak az önkormányzatok, hanem a lakosság, a gazdasági és a civil szervezetek is kezdeményező szerepet játszanak helyi szinten.

A helyi mellett szinte kizárólag a megyei szintet említették a megkérdezettek, véleményük szerint az együttműködésnek ez az a szintje, ahol még lehetőség van rendszeres személyes kapcsolattartásra is. Másrészt az együttműködés hagyományai itt tekintenek vissza a legnagyobb múltra, megyei szintű kapcsolattartásra a rendszerváltást megelőző évtizedekben is volt példa, még ha mindössze formális, protokolláris találkozókban merült is ki ez a kapcsolat. Ezekre a meglévő alapokra ma egyre több megye igyekszik építeni, sok esetben sikerrel. Szintén megegyezett a megkérdezettek véleménye abban, hogy az állami szint mutatkozott eddig ebből a szempontból a legkevésbé aktívnak.

A megkérdezettek a legtöbb esetben hallottak az adott területen működő eurorégiókról, azonban ennél sokkal több tapasztalatról többnyire nem tudtak beszámolni. Sok esetben megfogalmazódott, hogy túl nagy az a terület, amit ezek a szervezetek átfognak, mind földrajzi, mind pedig szakmai értelemben. Politikai szervezeteknek tartják őket, és akkora területen működnek, amelyet nem lehet összefogni, ráadásul olyan térségek is részei, amelyeknek semmi kapcsolata nincs a másik oldallal, ez pedig a gyakorlati együttműködést teljesen lehetetlenné teszi. Többen is elismerték, hogy politikai szempontból hasznosak lehetnek, a bizalomerősítés terén tudnak sikereket felmutatni, de konkrét eredményeket nem várnak tőlük.

A válaszadók jelentős része Romániában egyáltalán nem tudott folyamatosan létező szervezeteket említeni, annak ellenére, hogy az ország nyugati határvidékén két nagy euroregionális szervezet, a Kárpátok Eurorégió és a Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió is tevékenykedik. Éppen ez a két szervezet az, amiről az interjúalanyok szinte soha nem tettek említést, ha mégis, többnyire azok túlzottan nagy méretét, a formális elemek túltengését és alacsony társadalmi beágyazottságát emelték ki. Az eurorégiók munkájában közvetlenül résztvevőkön kívül mindössze a Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió esetében fordult elő néhány esetben, hogy a román partnerek pozitív szerepet tulajdonítottak a szervezetnek, a Kárpátok Eurorégió megítélése még ennél is negatí-

vabbnak bizonyult. Szintén csak néhány esetben kerültek csak szóba a kisebb méretű, megyei szintű együttműködési szervezetek, mint a Hajdú-Bihar–Bihor, és a Bihar–Bihor Eurorégió, ám a vélemények ezekben az esetekben jóval kedvezőbbek voltak. Több érintett is optimistán nyilatkozott a megyei együttműködés jövőjéről, az utóbbi évek tapasztalataira alapozva ebben látták az egyik lehetséges kitörési pontot a jelenleg általában nem elég intenzívnek tartott határ menti együttműködés felélénkítésére.

A korábban bemutatott hiányosságok ellenére magyar válaszadók a hazai és az európai hatóságok hozzáállását többnyire pozitívan ítélik meg. Tapasztalataik alapján azt mondták, ha megfelelő módon alátámasztott kérésekkel és javaslatokkal fordulnak ezekhez a fórumokhoz, akkor a kérésük többnyire meghallgatásra talál. A megfelelő lobbi-tevékenység azonban elengedhetetlen, erre viszont nem mindenki képes, általában minél alacsonyabb közigazgatási szint felé haladunk, annál kevésbé tehetik meg ezt az érintettek. Véleményük szerint különösen az EU-s szintről mondható el, hogy jóval hatékonyabban is segíthetné a határon átnyúló kapcsolatok kiépítését, ám mivel ők távol vannak a napi gyakorlattól, valósággal „szomjazzák" az információkat az általuk finanszírozott programokról, s a visszacsatolásra igyekeznek minden esetben nagy hangsúlyt helyezni.

Romániában a nem kimondottan költségvetési pénzből működő szervezetek képviselői meglehetősen pesszimistán nyilatkoztak az országos szintről érkező segítséget illetően, volt, aki szerint a bukaresti kormányzat kimondottan visszatartotta az információkat, illetve csak bizonyos „szívességekért" cserébe volt hajlandó segíteni. A helyi szintről sokkal nagyobb mértékben érkezik támogatás, bár ennek mértéke a válaszadók szerint közel sem éri el a kívánatos szintet.

Összegzés

A határon átnyúló kapcsolatokban az együttműködések többsége a nemzet szint alatti regionális szinteken (régiók, megyék, kistérségek) a rendszerváltás óta eltelt másfél évtizedes fejlődési periódussal a háta mögött is elsősorban még mindig protokolláris jellegű, jórészt formális szinten mozog. Ez a körülmény a határon átnyúló együttműködések mennyiségében, jellegében és tartalmi mélységében is megmutatkozik. Az együttműködésekben relatíve még továbbra is alacsony a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok aránya és súlya. Az utóbbi egy-két évben azonban már megfigyelhető néhány pozitív változás, hiszen a kapcsolatok több esetben a konkrét, operatív, s nem egyszer már a projekt típusú együttműködések irányába mozdultak el. Ebben minden bizonnyal nagy jelentősége van a pályázati úton elnyerhető EU-s (pl. Phare, Interreg) forrásoknak.

Az együttműködések kibontakozásában a magyar–román határ mentén továbbra is igen fontos szerepet játszanak a rendszerváltást megelőzően erősen korlátozott lakossági kapcsolatok. Ezekben a baráti és rokoni kapcsolatok és a bevásárlás mellett – elsősorban a határ román oldalán – jelentős szerep jutott az elmúlt években a bevásárló turizmusnak, amelyben a legjövedelmezőbb tevékenység az illegális üzemanyag- és cigarettakereskedelem volt egyéb időszakosan populáris termékek mellett. Ma már egyre több intézmény, civil szervezet és vállalkozás él a határon átnyúló kooperációk kínálta lehetőségekkel. Egyre inkább megmutatkoznak a Románia irányuló magyar befektetői szándékok erősödése, amiben a vállalkozásösztönző szervezetek tevékenysége mellett megnyilvánulnak a folyamatosan javuló gazdasági környezet kedvező hatásai is.

Irodalom

Balcsók I. – Dancs L. – Koncz G. 2005: The development of Hungarian-Romnian crossborder connections after the change of regime. In: „45th Congress of the European Regional Science Association: Land Use and Water Management in a Sustainable Network Society" című konferencia CD-kiadványa. Amsterdam, 22 o.

Baranyi B. 2004: *A határmentiség dimenziói. Magyarország és keleti államhatárai.* Budapest–Pécs, Dialóg Campus K. (Dialóg Campus Szakkönyvek, Területi és Települési Kutatások, 22.), Budapest–Pécs, 310 o.

Berg, E. – Boman, J. (eds.) 2005: *Cross-Border Cooperation in Focus: What Are the Lessons to Be Learned in the Estonian-Russian and Romanian-Moldovan Borderland?* Tartu, Tartu University Press. 102 o.

Krok, K. – Smętkowski M. (eds.) 2006: *Cross-Border Co-operation of Poland after EU Enlargement. Focus on the Eastern Border.* Warsaw, Wydawnictwo Naukowe Scholar. 171 o.

Dancs L. – Koncz G. – Szabó Gy. 2005: Az empirikus vizsgálatok eredményei a magyar–román és a magyar–ukrán határrégiókban. In: Baranyi B. (szerk.): *Az Európai Unió külső határán. Együttműködések Magyarország keleti államhatárai mentén.* MTA RKK, Debrecen. 103–148. o.

Szabó Gy. 2005: A határ menti együttműködést elősegítő és akadályozó tényezők empirikus vizsgálatok tükrében. In Baranyi B. (szerk.): *Közelítések. A határon átnyúló kapcsolatok kilátásai és a mezőgazdaság regionális kérdései az Európai Unió keleti peremén.* MTA RKK, Debrecen. 83–96. o.

MELLÉKLET

Nyilatkozat
a regionális együttműködés kohéziós szerepéről
és a regionális tudomány kapcsolatairól Közép-Európában

Sopron, 2005. november 25.

1. A Magyar Regionális Tudományi Társaság Sopronban rendezett vándorgyűlésén résztvevő területfejlesztésért felelős miniszterek a közép-európai térségek kohéziójának erősítését a kormányközi együttműködés fontos kérdésének tekintik. E régiókban a piacgazdaságra való átmenetben jelentős változások játszódtak le.

2. A régiók fejlettségében nagy különbségek mutatkoznak, a területi egyenlőtlenségek ma még akadályozzák a versenyképesség erősítését. A négy ország határ menti térségeinek közös fejlesztésében kedvező tapasztalatokról lehet számot adni. Az interregionális együttműködések dinamizálását, a területi különbségek mérséklését szolgálja majd az Európai Unió szomszédsági partnerség támogatási célkitűzése. A határokon átívelő regionális együttműködés új formái és célkitűzései hozzájárulhatnak az egységes európai gazdasági és szociális térség kialakulásához, a területi kohézió erősítéséhez, az Európai Unió lisszaboni stratégiájának megvalósításához. A célok megvalósításának előrehaladását rendszeres konzultációs fórumokon célszerű megvitatni.

3. A szerkezeti átalakulás előfeltételeinek és hatásainak megismerése, a regionális politikai eszközök hatékony alkalmazása, az Európai Unió strukturális politikai céljainak érvényesítése új ismereteket követel meg. Ezt a tudást a regionális tudomány közvetíti, amely objektív módszerekkel értékeli a regionális folyamatokat, eredményeit kamatoztatja a szakemberképzésben és a területfejlesztési döntések előkészítésében. Minden ország érdeke a regionális tudomány fejlesztése. A miniszterek szorgalmazzák a regionális tudományi műhelyek együttműködését, a közös területfejlesztést megalapozó tudományos kutatások és a szakemberképzés összehangolását.

4. Az interregionális kapcsolatok és a területi kutatások hálózatos együttműködési formái új távlatokat nyithatnak a közép-európai régiók gazdasági felemelkedésében, a decentralizált fejlesztési gyakorlat meghonosításában.

Borbély László tárca nélküli miniszter
Román Köztársaság

Gyurovszky László miniszter
Szlovák Köztársaság

Dr. Kolber István tárca nélküli miniszter
Magyar Köztársaság

Pásztor István tartományi titkár
Szerbia és Montenegró Államközösség

A KÖTET SZERZŐI

Balázs István CSc, tanszékvezető egyetemi docens, Debreceni Egyetem Jogtudományi Kara

Bálint István újságíró-publicista, Újvidék

Beluszky Pál DSc, tudományos tanácsadó, MTA Regionális Kutatások Központja

Berekméri Mária PhD-hallgató, Babeş–Bolyai Tudományegyetem Földrajztudományi Kara

Bodó Barna elnök, Szórvány Alapítvány, Temesvár

Dancs László tudományos segédmunkatárs, MTA Regionális Kutatások Központja

Darabos József Attila, egyetemi tanársegéd, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Környezettudomány Szak

Darcsi Karolina főiskolai tanársegéd, II. Rákóczi Ferenc Főiskola, Beregszász

Fodor Gyula főiskolai docens, II. Rákóczi Ferenc Főiskola, Beregszász

Gidai Erzsébet DSc, egyetemi tanár, Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kara

Granasztói György DSc, egyetemi tanár, Teleki László Intézet, Budapest

Hakszer Richárd főtanácsos, Építésügyi és Területfejlesztési Minisztérium, Pozsony

Horváth Gyula DSc, főigazgató, egyetemi tanár, MTA Regionális Kutatások Központja

Illés Dóra tervező-elemző, VÁTI Regionális Fejlesztési és Urbanisztikai Kht.

Izsák Tibor főiskolai adjunktus, II. Rákóczi Ferenc Főiskola, Beregszász

Koncz Gábor tudományos segédmunkatárs, MTA Regionális Kutatások Központja

Kovács Róbert egyetemi tanársegéd, Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kara

Kölcsey Andrea PhD-hallgató, Babeş–Bolyai Tudományegyetem Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Kara

Kurkó Ibolya PhD-hallgató, Babeş–Bolyai Tudományegyetem Földrajztudományi Kara

Lelkes Gábor PhD-hallgató, területfejlesztő geográfus, Fórum Intézet, Somorja

Lentner Csaba CSc, egyetemi docens, Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kara

Lux Gábor PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kara, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola

Putarich Ivánszky Veronika egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem

Sefcsich György ny. egyetemi tanár, Szabadka

Somogyi Sándor ny. egyetemi tanár, Szabadka

Szabó Ingrid egyetemi tanársegéd, Selye János Egyetem Gazdaságtudományi Kara

Székely Andrea egyetemi adjunktus, Veszprémi Egyetem Gazdaságtudományi Kara

Szlávity Ágnes egyetemi tanársegéd, Újvidéki Egyetem Közgazdaságtudományi Kara, Szabadka

Tarpai József ügyvezető igazgató, Ukrán–Magyar Területfejlesztési Iroda, Ungvár

Vincze Mária egyetemi tanár, dékánhelyettes, Babeş–Bolyai Tudományegyetem Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Kara

REGIONÁLIS ÁTALAKULÁS A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

E kötet a Magyar Regionális Tudományi Társaság 2005. évi soproni vándorgyűlésének válogatott előadásait tartalmazza. A konferencia a Kárpát-medence regionális átalakulásának folyamatait tárgyalta. A kötet szerzőinek többsége a határon túli regionális tudományi műhelyek képviselője. Kutatási eredményeik alapján képet kaphatunk a Kárpát-medencei régiók fejlődésének sajátosságairól, a közigazgatás átalakulásáról, az egyes gazdasági ágakban lezajlott átrendeződésekről, a városhálózat állapotáról és a határ menti együttműködések helyzetéről.

A tanulmánygyűjtemény hasznos olvasmány a térség fejlődési problémái és stratégiai kérdései iránt érdeklődő szakembereknek.

MAGYAR REGIONÁLIS
TUDOMÁNYI TÁRSASÁG